

ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҶОИ
ДАВЛАТҶОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(маҷаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 4 (12), 2022

Душанбе - 2022

Ниёзӣ Ёрмаҳмад Бобо – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо;
Раҳмонзода Азимҷони Шералӣ – муовини сармуҳаррир;
Одинаев Нурмуҳаммад – муҳаррири масъул;
Ҳабибов Абдураҳмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Фарҳод Раҳимӣ – академик, Президенти АМИТ;
Муҳаммад Абдурраҳмон – ноиби Президенти АМИТ;
Акбар Турсон – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;
Мирзо Муллоаҳмад – доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи АМИТ;
Шодимуҳаммад Суфизода – доктори илмҳои филологӣ;
Ҳабибулло Рачабов – доктори илмҳои филологӣ;
Точиддин Мардонӣ – доктори илмҳои филологӣ;
Санавбар Воҳидова – доктори илмҳои таърих;
Қосимшо Искандаров – доктори илмҳои таърих;
Ниёз Мирзоев – доктори илмҳои таърих;
Шамсиддин Каримов – доктори илмҳои сиёсӣ;
Раҳмон Улмасов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ҳисайн Исайнов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Баҳовиддин Ҷумъаев – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Фирдавс Муқаддасзода – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ғиёсиддин Қодиров – номзади илмҳои филологӣ;
Ҳусенбой Қиёмидинов – номзади илмҳои иқтисодӣ;
Муҳаммадамин Оймаҳмадов – номзади илмҳои иқтисодӣ;
Субҳиддин Зиёев – номзади илмҳои филологӣ.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар баҳши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати беруна, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъби мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 154/РЗ – 97 санаи 12 июни соли 2020 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72. **Сомонаи мо:** www.osiyoavrupo.tj.

Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2022 – № 4 (12). ISSN 2790-7198.

Ниёзи Ёрмахмад Бобо – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Рахмонзода Азимджони Шерали – заместитель главного редактора;
Одинаев Нурмухаммад – ответственный редактор;
Хабибов Абдурахмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Фарход Рахими – академик, Президент НАНТ;
Мухаммад Абдуррахмон – вице-президент НАНТ;
Акбар Турсон – доктор философских наук, академик НАНТ;
Мирзо Муллоахмад – доктор филологических наук, член-корр. НАНТ;
Шодимухаммад Суфизода – доктор филологических наук;
Хабибулло Раджабов – доктор филологических наук;
Тоджиддин Мардони – доктор филологических наук;
Санавбар Вохидова – доктор исторических наук;
Косимшо Искандаров – доктор исторических наук;
Ниёз Мирзоев - доктор исторических наук;
Шамсиддин Каримов– доктор политических наук;
Рахмон Ульмасов – доктор экономических наук;
Хисайн Исайнов – доктор экономических наук;
Баховиддин Джумъаев – доктор экономических наук;
Фирдавс Мукаддасзода – доктор экономических наук;
Гиёсиддин Кодиров – кандидат филологических наук;
Хусенбой Киемидинов – кандидат экономических наук;
Махмадамин Оймамадов – кандидат экономических наук;
Субхиддин Зиёев - кандидат филологических наук.

Niyoz Yarmahmad Bobo – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Odinaev Nurmuhhammad – Executive Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Farhod Rahimi – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan (NAST);
Muhammad Abdurahmon – Vice-President of the NAST;
Akbar Tursun – Academician of the NAST, doctor of philosophy sciences;
Mirzo Mulloahmad - Corresponding Member of the NAST, doctor of philology sciences;
Shodimuhammad Sufizoda – doctor of philology sciences;
Habibullo Rajabov – doctor of philology sciences;
Tojiddin Mardoni– doctor of philology sciences;
Sanavbar Vohidova – doctor of historical sciences;
Qosimsho Iskandarov – doctor of historical sciences;
Niyoz Mirzoev – doctor of historical sciences;
Shamsiddin Karimov - doctor of political sciences;
Rahmon Ulmasov – doctor of economic sciences;
Hisain Isainov – doctor of economic sciences;
Bahoviddin Jumaev – doctor of economic sciences;
Firdavs Muqaddaszoda – doctor of economic sciences;
Giyosiddin Qodirov – candidate of philology sciences;
Husenboy Qiyomidinov – candidate of economic sciences;
Mahmadamin Oymahmadov – candidate of economic sciences;
Ziyoev Subhiddin - candidate of philology sciences.

МУНДАРИЧА

ШАРҚШИНОСӢ

Мирзоён З. Эрон, Турон ва туркон	7
Қараев У. Баррасии татбиқии ду тазкира бо рӯйкардҳои навин	32
Раҳмонов М. Иқболу иқболшиносӣ аз дидгоҳи иқболшиносони Тоҷикистону Покистон	43
Турсунов Ҳ.Ю. Мафҳум, хусусият ва марҳилаҳои бӯхронӣ	51

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Воҳидова С. Ҳамкориҳои бисёрсамтаи Иттиҳоди Аврупо бо давлатҳои Осиёи Марказӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)	61
Каримов Ш.Т. НАТО дар Осиёи Марказӣ: самтҳои асосии ҳамкориҳо бо кишварҳои минтақа	67
Кидирбекули Д.Б. Иттиҳоди Аврупо ва Қазоқистон: таърих ва дурнамо	79
Турсунов Т.Х. Таърихнигории таърихи сиёсати хориҷии Ҳиндустон	84
Мамадалиев И.А., Арипова Н.И. Геополитикаи Осиёи Миёна дар қаринаи таърихӣ	94
Қудратзода К. Заминаи таърихӣ ва марҳилаҳои ташаккули ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	103
Мирзоев Ҳ., Саидов Б., Дмитриева М. Ҷумҳурии Корея ҳамчун самти нав барои муҳочирони меҳнатии тоҷик	119
Наимов И.Н. Вазъ ва дурнамои ҳамкориҳои энергетикӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо	127
Сурайёи А. Дурнамои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Япония	133

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Баротов Л. Сиёсатгузориҳои иқтисодӣ дар кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ	141
Гулаҳмадзода З. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар маъмурикунонии андоз	151
Соҳиби Б. Омилҳо ва роҳҳои рушди минтақаи озоди иқтисодии Сингапур	163
Талбаков С.И., Аминов У.Х. Ҷумҳурии Халқии Чин ва иқтисодиёти Осиёи Марказӣ	175

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРЧИМА ВА ТАҲИЯ

Раҳмонов М. Нақши Тоҷикистони муосир дар муносибатҳои байналмилалӣ	182
Саъдуллоев О. Оид ба исломи сиёсӣ	186
Соатова К.А. Заминаҳои рушди робитаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ Тоҷикистон бо Туркия дар солҳои истиқлолият (1991-2016)	192
Олимов К. Донишманди фазилатпеш	200

СОДЕРЖАНИЕ**ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

Мирзоён З. Иран, Туран и турки	7
Қараев У. Сравнительное исследование двух антологий с новыми подходами	32
Раҳмонов М. Иқбал и иқбалият с точки зрения таджикского и пакистанского литературоведения	43
Турсунов Ҳ.Ю. Определение, характеристика и стадии кризиса	51

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Вахидова С. Многовекторное сотрудничество Европейского Союза с государствами Центральной Азии (на примере Республики Таджикистан)	61
Каримов Ш.Т. НАТО в Центральной Азии: основные направления сотрудничества со странами региона	67
Қыдырбекулы Д.Б. Европейский Союз и Казахстан: история и перспективы	79
Турсунов Т.Х. Историография истории внешней политики Индии	84
Мамадалиев И.А., Арипова Н.И. Геополитика Центральной Азии в историческом контексте	94
Қудратзода К. Исторические предпосылки и этапы формирования ассоциации стран Юго-Восточной Азии	103
Мирзоев Х.Т., Саидов Б., Дмитриева М. Республика Корея как новое направление для таджикских трудовых мигрантов	119
Наимов И.Н. Состояние и перспективы энергетического сотрудничества Республики Таджикистан и Европейского Союза	127
Сурайёи А. Перспективы развития таджикско-японского сотрудничества	133

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Баротов Л. Экономическая политика успешных стран Восточной Азии	141
Гулахмадзода З. Анализ зарубежного опыта налогового администрирования	151
Сохиби Б. Факторы и пути развития свободных экономических зон в Сингапуре	163
Талбаков С.И., Аминов У.Х. Китайская Народная Республика и экономика Центральной Азии	175

РЕЦЕНЗИИ, БИБЛИОГРАФИЯ, ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

Раҳмонов М. Роль современного Таджикистана в международных отношениях	182
Садуллоев О. О политическом исламе	186
Соатова К.А. Предпосылки развития экономических отношений между Таджикистаном и Турцией в годы независимости (1991-2016)	192
Олимов К. Выдающийся ученый	200

CONTENTS

ORIENTAL STUDIES

Mirzoyon Z. Iran, Turan and the Turks	7
Karaev U. Comparative study of two anthologies with new approaches	32
Rahmonov M. Iqbal and Iqbaliyot in the view of Tajik and Pakistani scholars	43
Tursunov H.Y. Definition, characteristics and stages of crisis	51

INTERNATIONAL RELATIONS

Vakhidova S. Multi-vector cooperation of the European Union with the states of Central Asian (by the example of the Republic of Tajikistan)	61
Karimov Sh.T. NATO in Central Asia: the main areas of cooperation with the countries of the region	67
Kydyrbekuly D.B. European Union and Kazakhstan: history and perspective	79
Tursunov T.Kh. Historiography of history of foreign policy of India	84
Mamadaliyev I.A., Aripova N.I. Geopolitics of Central Asia in historical context	94
Kudratzoda K. Historical background and stages of the formation of the Association of South East Asian Nations	103
Mirzoev H.T., Saidov B., Dmitrieva M. The Republic of Korea as a new direction for tajik labour migrants	119
Naimov I.N. State and prospects of energy cooperation between the Republic of Tajikistan and the European Union	127
Surayoi A. Prospects for the development of tajik-japanese cooperation	133

WORLD ECONOMY

Barotov L. Economic policies of successful East Asian Countries	141
Gulahmadzoda Z. Analysis of foreign experience in tax administration	151
Sohibi B. Factors and ways of development of free economic zones in Singapore	163
Talbakov S.I., Aminov U.Kh. People's Republic of China and the economy of Central Asia	175

REVIEWS, BIBLIOGRAPHY, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

Rahmonov M. The role of modern Tajikistan in the international relations of the world	182
Sadulloev O. About political Islam	186
Soatova K.A. Background for the development of economic relations between Tajikistan and Turkey in the years of independence (1991-2016)	192
Olimov K. Outstanding scientist	200

ЭРОН, ТУРОН ВА ТУРКОН**ЗАФАР МИРЗОӢН**

профессори фахрии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Суроға: 735360, Чумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел.:
(+992 33 22) 2-35-06. E-mail: info@kgu.tj

Гуфтори мо, ки ба воқоии марзҳои Эрон ва Турон нигаронида шудааст, яке аз мавзӯҳои баҳсбарангез дар миёни пажӯҳандагон мебошад. Пиромуни ҷуғрофиёи таърихӣ сарзаминҳои Эрон ва Турон ва вобаста будан, ё набудани қавмҳои турктабор ба топоними Турон таълифоти бешумор берун оварда шудааст ва пас аз мутолиаи онҳо чунин ба нигар мерасад, ки пажӯҳишгарон дар бозёфти марзҳои ҷуғрофиёии Эрони бостон ва Турон ба натиҷаи ниҳой расидаанд ва гӯё ин мавзӯ дигар ба баҳсу бознигарӣ ниёз надорад. Дар ҳақиқат пас аз натиҷагириҳои донишиёни овозаманде, чун В.В. Бартолд, Н.Я. Бичурин, А.М. Беленитски, Л.Н. Гумилёв, Р. Гроссе, Е.М. Дяконов, А. Кристенсен, А.Л. Колесников, И. Николсон, И. Маркварт, Н.В. Пигулевская, А.А. Стариков, Муҳаммадамини Риёҳӣ, Фаридун Ҷунайду, Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ (Бежан), Бостонӣ Поризӣ, Иноятулло Ризо, Манучехри Муртазавӣ, Муҳаммад Чаъфари Ёҳақӣ, Юсуфшоҳ Яъқуб, Муҳтарам Ҳотам ва дигарон андешаи муҳолифе ба миён овардан ҳадди густохист. Аммо чуноне бархе аз ин бузургон худ фармудаанд, дар бозгӯии андешаҳои худовандагори шиносномаи миллии эронитаборон Фирдавсии озармин, дар мавриди бозёбии марзҳои Эрон ва Турон ва ҷойгоҳи туркон дар ин китоби осмонӣ ҳанӯз касе сухани ниҳоири нагуфтааст.

Калидвожаҳо: Эрон, Турон, туркон, Фирдавсӣ, Шоҳнома, ҷуғрофия, забон, дин, Вароруд, Чин, Ҷайхун, Форс.

Ғолибан, пажӯҳишгарон барои исботи далелҳои дар кадом густара ҷойгир будани Турон ба нигоштаҳои таърихнигорони бостон, чун Ҳеродот, Страбон, Мусо Хуранӣ (Мовсес Хоренатси), ёдкардҳо аз «Худойномак», «Гаршосбнома», «Осор – ул – боқия», «Таърихи Табарӣ», «Таърихи Гардезӣ», «Шоҳнома» рӯ оварда, ба натиҷаҳои гуногун ва дар бисёре аз мавридҳо, ба ҳам муҳолиф расидаанд. Иддае аз онҳо ҷойгоҳи зисти турониёнро дар ғарби Ҳарирӯд, бархе дар миёни Кобулистону Зобулистон то Сиистон, дигаре дар Балучистон, чанде аз эшон байни рӯдҳои Омӯ ва Сир, яъне Вароруд (Мовароуннахр), дигарон дар фаросӯи рӯди Сир ва кӯли Арал то соҳили баҳри Сиёҳ ва ҳатто дар ҳудуди марзҳои Озарбойҷон ва Арманистони кунунӣ доништаанд. Доноёни баста ба кундукови саргузашти ориёӣҳо дар бозшинохти қабилаҳои сокини сарзамини Турон низ ба натиҷаи ягона нарасида, бархе Туронро ҷойгоҳи зисти саккоӣҳо, сарматҳо, масагетҳо, тахориҳо, олонҳо, осҳо гуморида бошанд, дигарон паҳнаи Туронро

зодбуми бостонии тоҷикон пиндоштаанд. Донишманди пуркори тоҷик, Муҳтарам Ҳотам, дар ҷараёни таҳлили дарёфтҳои бостоншиносон, рӯи китоби пураарзиши хеш, зери унвони «Эрони гумшуда», натиҷагирӣ кардааст, ки шумори зиёди номҳои ҷуғрофиёӣ (ҷойномҳои - топонимҳои) Эрони имрӯзӣ баргирӣфта аз номи зистгоҳҳои аجدодони эронитаборон, аз Ориёнвичи дар Варорӯд қарор дошта, мебошанд. Яъне ориёӣҳо аз фарози кӯҳҳои Помир, Фарғона ва дигар зистгоҳҳои Варорӯд ба паҳнаи имрӯзи Эрон сарозер шуда, ба ёди сарзамини тарк кардаи хеш, бошишгоҳҳои навинашонро номҳои ориёӣ гузоштаанд. Ин дарёфтҳои арзиши баланд дошта, усулан, гузаштаи нахустмеҳани ориёӣро боз намоёндаанд.

Аммо дар пайи ин ҷусторҳо мо нигоҳи худро бештар ба пайвастигии тоҷикон ба кишвари Турони бостон барафканда, биниши дигаргунеро бар пояи розҳои дар «Шоҳнома» нуҳуфта пешниҳод хоҳем дошт ва дар ин ҷо ба ҳаҷ кадом аз он мақолаву китобҳо коре надорем. Ҳамзамон дар мавриди дуруст будани дурии туронӣ аз табори тоҷикон нигари хонанда ба дарёфтҳои пурмои донишмандони доно, аз ҷумла, донишманди фарҳефта, Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ равона мегардад.

Пас аз мутолиа ва таҳлили ҷусторҳои ҷӯяндагони марзҳои Эрон ва Турон, ба назари мо, чунин менамояд, ки биниши онҳоро усулан метавон ба чунин натиҷагирӣҳои ба ҳам муҳолиф фасл кард:

Нахуст, Турон сарзамини эронитаборони кӯчии саҳронавард буда, туронӣ бинобар напазируфтани шеваи зиндагии деҳнишиниву шаҳрнишинӣ, барои чираманд гаштан ба алафҷарҳои обшори Эрон, бо юришу тохтутозҳои худ ҳамвора ободихоро вайрон мекарданду деҳнишинонро ба бардағӣ мебурданд. Бад – ин тартиб:

- Рӯди Омӯ марзҳои Эрон ва Туронро муайян мекардааст. (Ба якборагӣ бояд гуфт, ки ин пиндор касро вомедорад, бар он гумони тираву хира бошад, ки сарзаминҳои имрӯзӣ Эрон ва Афғонистон ҷузви Эрон, аммо Варорӯд – Осиёи Миёна бахше аз Турон будааст ва аз ин рӯ беш аз нисфи қавми тоҷик дар Эрон ва нисфи дигараш дар Турон зистгоҳ дошта будааст.)

- Сарзамини Варорӯд (Осиёи Миёна, арабиаш Мовароуннаҳр) дар замони дур, Турон ном дошта, дар баробари суғдиҳо, бештар ҷойгоҳи саккоӣҳо будааст.

Дувум, Эронӣну туронӣ ҳамнажоданд ва марзҳои Турон аз фаросӣ рӯди Сир ибтидо гирифта, сарзаминҳои имрӯзӣ Қазоқистон, шимолӣ Каспий (Ҳазар), Сибирияи ҷанубӣ шарқӣ ва Уралро дарбар мегирифт. (Дарёфтагони ин андеша Рене Гроссе - ховаршинос ва туркшиноси барҷастаи Фаронса, Фаридун Ҷунайдӣ, Муҳаммадамин Риёҳӣ, Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ - фарҳефтагони Эрон, Юсуфшоҳ Яъқуб, Сафар Абдулло, Муҳтарам Ҳотам, Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ – Тоҷикистон мебошанд.)

Ҷойи гуфтан аст, ки бинобар сабаби ҳаҷу пӯҷу бемояву бепоя будани иддаои бархе таърихнигорони туркгумон ва як силсила пажӯҳишгарони русиву шӯравӣ

пантуронистону пантуркистони кишварҳои бартарихоҳи туркмениш, ки ҷойноми (топоними) «Турон» - ро ба вожаи «турк» нисбат медиҳанд ва Турони ҳаёлиро маҳди падарони худ медонанд, дар маврид овардани ҳар гуфтаниеро, ёвағӣ ва дарёғ доништа, дар ин навиштор бештар ба шиносномаи эронитаборон, «Шоҳнома» - и Ҳаким Фирдавсӣ рӯ меоварам. Дар назари мо «Шоҳнома», аз рӯи биниши адабиётшиносии аврупоиву русӣ, шоҳкори таърихи – бадеӣ (художественно – историческая эпопея) мебошад, ки усулан дар чунин асарҳо ҳама воқеаҳои таърихӣ айнан бозгӯ нашуда, нигоранда ҳадафу ормонҳои худро бо ороишҳои пироишҳои бадеӣ, бо бозтоби саҳнаҳои ҷолибу дилчасп баён мекунад. Фирдавсии бузургвор дар шоҳкори худ таърихи беш аз ҳашт ҳазорсолаи мардумони эронитаборро ба қалам оварда, пеши худ вазифа нагузоштааст, то ин таърихи дарозро пайдарҳам, ба сони хронологӣ бозгӯ намояд. Ҳакими Тӯс замонро ба ихтиёри худ гирифта, гаҳе онро шикастааст, гаҳе як замони тӯлониро шоистаи ёдоварӣ надоништааст, замони дигареро ба дарозо кашида, аз пиндори воқеият берун ва гаҳе афсонагун сохтааст. Бад – он гуна ки таърихи садсолаҳои сулолаи Ҳахоманишиён ва Ашкониёнро барои тасвир раво надида, замони подшоҳии Чамшедро ҳафтсад сол тахмин задааст. Ва ба таъкид ёдовар шудааст, ки «ту инро дурӯғу фасона мадон» ва «ба роҳи рамз маънӣ бибар». Ҳадафи 700-сол нишон додани подшоҳии Чамшед, бознамоёндани ҳазорсолаи тамаддунофаринии эронитаборон буд; аз кашфи оташ, либоспӯшӣ ва пизишкӣ «зи кӯҳ оҳану аз санг гавҳар берун овардан», то талоши ба осмон парвоз кардани эронӣҳои фарҳанговар. (Дар намоди шоҳ Ковус)

Ҳаким Фирдавсӣ бар пояи таърихи воқеии мардуми тоҷиктабор, дастуре эҷод кардааст, ҳовии ёдкарди гузаштаи пурифтихори ин мардум, ки шаҳрсозу бунёдкор буданд, бар хилофи душманони ғаддори он, ба шумули турку тозиву румӣ, ки бо тохтутозҳои пайваستاи худ ободихоро вайрон карда, дар пайкор барои аз байн бурдани ҳуввияти ориёӣ – тоҷикии онҳо мебошанд. Дар рӯзгори Фирдавсӣ таҳдиди туркон на танҳо ба марзҳои Эрон, балки хатари рабудани ҳуввияти миллии мардумони эронитабор саҳт дар миён буда, ин мавзӯро ҳама донишиёни нангманд, сарнавиштсоз медонистанд. Замоне буд, ки набараҳои Исмоили Сомонӣ қудратро ба дасти туркони сабуктегинӣ ва қарахонӣ дода буданд ва бо таҳрику ҷонибдорӣ халифаҳои Бағдод қарахониҳо, «тагинон» (туркони дар Ғазна така зада) ва ғузон ба Варорӯду Хуросон роҳ ёфта буданд.

Бархе донишпажӯҳон, бо назардошти ин воқеияти таърихӣ, гумон бурданд, ки аз рӯи дарнарафтан ба сарнавишти турониён ва он рӯзгорон дар Варорӯд ривоч ёфтани забони туркӣ, Ҳаким Фирдавсӣ пиндоштааст, ки турониёну туркон аз як решаву наҷоданд. Чунин гумонро, мутаассифона, донишманди тавоно, Иноятуллоҳ Ризо бо суҳанони зер баён кардааст: «Дар бораи турониён бояд гуфт, ки Фирдавсӣ рӯзгори худро маллоки доварӣ қарор додааст. Дар рӯзгори Фирдавсӣ ғузон ва қипчоқҳо, ки аз қабоили туркзобон буданд, дар Мовароуннаҳр саканӣ (зистгоҳ) доштанд. Пеш аз он низ туркон дар аҳди

Сосониён ва нимаи дувуми садаи шашуми мелодӣ, ба ин сарзамин раҳ ёфта буданд ва мардуми Суғду Хоразмро тобеи худ карда буданд. Чун ҷуз аз сарзаминҳои порсизабонони аҳди сомонӣ дар даштҳои Осиёи Миёна забони туркӣ низ ривоч ёфта буд, Фирдавсӣ чунин пиндошт, ки турону туркон аз як тираву аз як нажоданд». (21, 58)

Ба нигар мерасад бардоште, ки гӯё Фирдавсии бузургвор ба иштибоҳ Туронро бо Турк ҳамнажод пиндоштааст, дур аз мантиқ буда, ба дидаи жарфбину ҳаёли нозуки муноддии аслу насаби ориёӣ, Ҳакими ҳакимони замонаҳо шак овардан, шигифтангез низ ҳаст. Ба пиндори мо, дар рӯзгори худованди «Шоҳнома», сарзамини Турон, ки паҳнаи имрӯзини Қазоқистон, Туркменистон (ба ҷуз Марву Чорҷӯ), Қароқалпоқистон, Қирғизистон, Сибирияти ҷануби ғарбӣ, Урал ва Туркистони Чин (Уйғуристон)-ро дар бар мегирифт, рӯ ба ҳолӣ гаштан аз турониёни ориёитабор ниҳода буд. Дар он рӯзгор дигар саккоихову сарматҳо, олонҳову осҳову масагетҳо кушониҳо, парфянҳову эфтолитҳо ба савоҳили Баҳри Сиёҳ, Қафқоз, Ҳиндустон, Хуросон ва Аврупои имрӯз кӯч намуда, дар он ҷойҳо бо мардуми бумӣ даромехта, ақвоми наvero, аз қабилҳои роксоланҳо, олонҳо, язигҳо, росомонҳо, элурҳо, кангювҳо, аланорсҳо, кушониҳо, сиракҳо ва як идда ақвоми дигарро бунёд намуда буданд ва дар миёни бахше аз турониёни дар сарзамини обоии худ бозмонда, раванди бо қабिलाҳои туркнажоди ғуз, оғӯз, утурғуз ва монанди он даромехтан ва симову қомати зардпӯстони омадаро тағйир додан ва ба маниши кӯчнишиниву тохтутозу ғорату вайронкории хеш нерӯ бахшидан, дар ҷараён буд. Дар бораи табдили (ассимилятсия) турониён бо туркон, ки ба воқеаҳои таърихӣ қаламрави Утруп ва Варорудро ишғол кардани қабिलाҳои гуногуни туркон рост меояд, донишманди доно, Манучехри Муртазавӣ чунин навиштааст: «Агарчи табдили таърихӣ ва ҷонишинии туркон ба ҷойи турониён аз давраи Сосониён ва шояд пеш аз он ибтидо гирифта бошад, вале шигифто ки интибоқи ин ҳамосаи куҳан дар шакли ҷадиди он бо масоили давраи сомонӣ ва оғози давраи ғазнавӣ маҳсустар ва муҳимтар аст ва шояд тақияи бештари Фирдавсӣ бар рӯйи туркон ва ҳоқони Чин (ки зоҳиран аз Туркистони аслӣ ва қабоили биёбонии турку туркманон ва аҳёнан Ҳиндустон ҳикоят мекунад), мутаассир аз ҳамин воқеаияти муосир бошад.» (3, 127)

Дар ин ҷо ёдоварии нуктае арзиши нигариш дорад ва он ин аст, ки туркгумонони таърихнигор, дар мақолаву китобҳои дарсии зоҳиран илмгунаи худ, пиромуни турониёни ориёитабор гуморидани қазоқҳо, ноогоҳонро ба раҳгумӣ ҳидоят намуда, ҳақиқати таърихӣ танҳо дар садаи VI мелодӣ (аз рӯйи дарёфтаҳои В.Бартольд, соли 558 мелодӣ), ба Қазоқистони имрӯзӣ, Ҳафтрӯд ва Хазар сарозер шудани аجدодони худро инкор мекунанд ва мехоҳанд бар ҳадафи ҳувиятсозии хеш, гузаштагонашонро аз нажоди сакоиҳо вонамуд созанд. (Пиромуни ҷойгоҳи сакоиҳо дар поён чанд сатре оварда мешавад.)

Ҳамин омезиши турониён бо туркон буда, ки дар миёни номҳои хонадони ориёии Турон ному лақабҳои туркӣ пайдо шуданд. Ончуноне ки дар «Шоҳнома»

и Ҳаким Фирдавсӣ хондаем, сарзамини Турон ҷойгоҳи мардумоне будааст, ки ҷуз аз бодияпаймоиву хайманишинӣ, бо як силсила вижагиҳо дар манишу куниш, бовариҳову довариҳо, аз эронитаборон тафовути комил дошта будастанд, ки мо то ҷое тавон дорем, онҳоро пеши дидор меоварем;

1. Ҷойномҳои Эрон ва Турон.

Номи Эронро ба шакли маъмулии имрӯза, беш аз ҳама Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» - и ҷовидонӣ, ёдовар шудааст ва ҷамъан 1069 – як ҳазору шастунуҳ бор ин ҷойномро (топонимро) ба такрор ном бурдааст. То Ҳаким Фирдавсӣ Эронзаминро ба гунаҳои гунагун, аз ҷумла «Айриёнам», «Ойриён», «Ориёно», «Ариянама вайча(ҳ)» ва монанди он номида будаанд. Ин номро дар аҳди Ҳахоманишиён (550—327 пеш аз мелод), ба шакли «Aryānem Xšaθram» (давлати ориёиҳо) ва дар аҳди сосонӣ (250 пеш аз мелод— 224 мелодӣ), «Aryānšahr / Aryānšahr», Эроншаҳр (аз «Egānšahr» паҳлавӣ) 'yr 'nštr»), мегуфтанд.

Номи Туронро низ ба шакли ғӯиши ҳоло нахустин бор Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» зикр намудааст ва аз Турон дар саросари шоҳкори беҳамто 316 – сесаду шонздаҳ бор ном бурда шудааст. Номи Турон дар «Авасто» (Яштҳои 5, 54, 57) ба гунаи «tuirīanam» ва дар ҷойи дигар «Tuirīianam Dahyunam» ва дар забони паҳлавӣ наздик ба номи «Шоҳнома», ба гунаи Tūrān омада, пойтахти он шаҳри Канг доништа шудааст. Бархе ҷӯяндагон гумон бурдаанд, ки номи сарзамини Турон вобаста ба исми Тур, фарзанди Фаридун мебошад. Ҳамон достони машҳуре, ки Фаридун ҷаҳонро (дар ҷойи дигар қаламрави зери фармонравии хешро) миёни се писар тақсим мекунд ва ин бахшбандӣ боиси низоъ байни писарон – Эраҷ, Тур ва Салм мегардад:

Дигар Турро дод Туронзамин,
Варо кард солори туркону Чин. (1-1, 147)

Тур аз ин бахшбандии падар дар шигифт омада, бухлу норизоияти худро ба Эраҷ чунин изҳор менамояд:

Туро бояд Эрону тахти меҳон,
Маро бар дари турк баста миён. (1-1, 163)

Сатрҳои боло гувоҳ бар онанд, ки то тақсиму бахшбандии Фаридун, ин сарзамин бо номи Турон ёд мешудааст. Аммо маҳз аз ҳамин байт ва байтҳои дигар низ бармеояд, ки он сарзамин ба номи Тур пайвастагӣ надорад, зеро то бахшидан ба писари Фаридун, он макон ба худии худ Турон ном дошта будааст ва гузашта аз ин вожаи «тур», «Турон», бо калимаи «турк» ва табори туркон хурдтарин пайванде надорад.

Ба гуфтан меарзад, ки Канг - Кангю (ва дар «Шоҳнома» Гангдиг) курсинишинии сарзамини турконе буд, ки онро Ҳаким Фирдавсӣ Турон номидааст. Пажӯҳишгарони таърихи ба Варорӯд сарозер шудани қабिलाҳои туркӣ бо бардошт аз сарчашмаҳои чинӣ низ бар онанд, ки туркон мардумони Усун (қабिलाҳои сармат ва олонҳо) - ро аз бошишгоҳашон ронда, он маконро зистгоҳи худ сохтанд. Муҳаққиқ Х. Н. Назаров барои пурдалел сохтани биниши худ чунин дарёфти таърихшиноси Русияро овардааст: «Таърихшинос И. Бичурин чунин огоҳ

месозад, ки қаламрави Кангю фарогири даштҳои фаросӯи самти шимоли рӯди Сир будааст, ки ҳамакнун қазоқҳо (қазоқистониҳо) дар он ҷо кӯчигарӣ мекунанд». (27, 14)

2. Чайхун марзҳои Эрон ва Турон.

Дар оғоз ёд шуд, аксарияти ҷўяндагони марзҳои Эрон ва Турон, рӯди Омӯро ҳадди ин ду сарзамин доништа, Варорӯдро ҷузви Турон гуморидаанд. Аммо бояд боз ҳам пурсид, ки чӣ гуна метавон ва чӣ моро водоштааст, ки ниёи тоҷикони сарзамини паҳновари Хуросони бостон, як бахши Эрони Бузургро эронӣ ва тоҷикони фаросӯи рӯди Омӯро туронӣ бишуморем?!

Чуноне аз дидҳои бархе пажӯҳишгарон бармеояд, яке аз сабабҳои асосии аз ҳам ҷудо сохтани мардумони тоҷик, рӯди Омӯ будааст ва бояд баррасӣ намуд, ки то чӣ андоза ин гумон рост ва ё норост аст? Ба якборагӣ бояд гуфт, ки яке аз иддаои рӯди Омӯро марзи Эрону Турон пиндоштан бар пояи дарнарафтани ба тобишҳои гуногуни вожаи «чайхун» устувор аст. Нукта ин аст, ки вожаи «чайхун» исми хос набуда, танҳо ба рӯди Омӯ нисбат дода нашудааст. Ин вожа ҳамчун исми ҷинс барои бозгуфтани ҳар кадом рӯди серобу паҳновару пурхурӯш ба кор бурда мешавад ва ҷўяндагони марзҳои Эрон ва Турон ҳар гоҳ дар осори таърихии гузаштагон, ба вижа, дар «Шоҳнома» - и Ҳаким Фирдавсӣ чашм ба вожаи «чайхун» дӯхтаанд, пиндоштаанд, ки баёнгарии рӯди Омӯ ва нишонгарии марзҳои ин ду кишвари бо ҳам дар ҷангҳои доимӣ қарор дошта, мебошад. Аммо бо жарфнигарӣ ба сатрҳои «Шоҳнома» ва осори таърихии гузаштагон, ба хубӣ метавон дарёфт, ки бо вожаи «чайхун» гаҳе Омӯ, гаҳе Нил, гаҳе Отил (Волга) ва хеле афзун Сирдарёро дар нигар гирифтаанд. Барои равшан шудани матлаб ин сатрҳоро пеши дидори хонандагон меоварем:

Аз Саъдии Шерозӣ:

Бидор эй фурӯмоё з – ин хишт даст,
Ки чайхун нашояд ба як хишт баст.

Ҳофизи Абрӯ гуфтааст: «Дилҳо пурхуну чашмҳо чайхун.»

Дар «Чаҳоннома» и Начиби Букрон омадааст: «..... аз ҳеҷ дарё (бахр) чайхун берун наояд, ки ҳама чайхунҳо ба сӯи дарё (бахр) шавад ва аз он ҷо мучтамаъ гардад.»

Дар «Зайн – ул – ахбор» и Гардезӣ мехонем: «..... ва ин чайхунро оби Отил (Волга З.М.) хонанд ва ӯ миёни Хазар ва Сақлоб аст» (19, 114)

Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» вожаи «чайхун» ро бештар ба маънии рӯди паҳновару пурхурӯш ба кор бурдааст:

Чу ту созӣ ҷангу шабехун кунӣ,
Зи хоки сияҳ рӯди чайхун кунӣ: (1 -3, 74)

Ва

Зи дилҳо ҳама тарс берун кунед,
Заминро зи хун рӯди чайхун кунед. (1-8, 219)

Ин нукта шоистаи ёдоварист, ки дар «Шоҳнома» ба ҳангоми кор гирифта аз вожаи «чайхун», дар бозтоби марзҳои Эрон ва Турон, ба таври фаровон ба Гулзариюн (рӯди Сирдарё) ишора шудааст. Чунончи, дар мавриди разми хоқони Чин бо эронӣ ишора мегардад, ки марзи Турон дар Гулзариюн, аз он сӯи Чоҷ (Тошканд) қарор дорад:

Ҳама то лаби рӯди Чайхун зи Чин,
 Бар – ӯ хондандӣ ба додофарин.
 Сипаҳдор бо лашкару ганҷу тоҷ,
 Ба Гулзариюн буд аз он сӯи Чоҷ (1 - 3, 74).

Дар фасли «Рой задани Афросиёб бо меҳтарон», Афросиёб аз марзҳои густурдаи фармонравоии хеш лоф зада, қаламрави Туронро «зи Чин то лаби рӯди Чайхун» доништа, Суғдро подшоҳии аз худ ҷудо гуфтааст:

Зи Чин то лаби рӯди Чайхун марост,
 Ба Суғдем ин подшоҳӣ ҷудост (1 - 3, 74).

Фарҳеҷтаи Шоҳномашинос Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ, аз достони Сиёвуш чунин маънӣ бардошт кардааст, ки Фаромурз – писари Рустам ва пешрави сипоҳи Рустам барои хунхоҳии Сиёвуш, аз рӯди Гулзариюн гузашта, ба марзи Турон мерасад ва шаҳри сохтаи Сиёвуш, Кангдиж дар наздики Исиқкул (Қирғизистони имрӯзӣ З.М.), дар шимоли Гулзариюн ҷой гирифта будааст. (19, 1011)

Дар фаросӯи рӯдхонаи Сир ҷой доштани сарзамини Туронро гуфтаи таърихшиноси донои фаронсавӣ, Рене Гроссе таъйид мекунад. Ин донишманди нуктасанҷ, ки барояш сиёсати замона ва худхоҳии аврупоӣ бегона буд, ҳангоми бозтоб намудани хати сайри Курӯши Бузург, Сайхунро (Сирдарёро) марзи шимоли шарқии Эрон доништааст: «Куруш аз Чайхун убур кард ва ба Сайхун, ки сарҳади шимоли шарқи кишварро ташкил меод расид ва дар он ҷо шаҳрҳои мустаҳкам ба манзури дифоъ аз ҳадамоти қабоили Осиёи Марказӣ бино кард» (14, 159).

Ин нуктаро низ набояд аз дида дур дошт, ки замони рӯди Омӯ марзи сиёсӣ миёни Эрону Вароруд гашта буд. Чуноне ки Ҳакими Тӯс ҳангоми бозтоб аз фарҷоми тохтутозҳои ҳазорсолаи туронӣ ба сарзамини Эрон ва нишон додани симои таърихи туркони ба Варорӯд роҳ ёфта, дар намои Совашоҳ, марзҳои Эрон ва Туронро рӯди Омӯ доништааст. Ин ном дар «Шоҳнома» ба гунаи Сова ва номи писараш ба шакли Пармуда омадааст, вале ончуноне дар сарчашмаҳои дигари таърихӣ, аз ҷумла «Таърихи Табарӣ» ва «Ахбор – ул – таввол» дида мешавад, номи аслии ӯ Шоба ва номи писараш Бӯйруқхон, бо унвони Ийлтегин ба сабт расидааст. Туркон дар Ҳирот шикасти сахт меҳӯранд ва Совашоҳ бо дасти Баҳроми Чӯбина кушта мешавад. Лашкари туркон ба Варорӯд ақиб менишинад ва эронӣ аз таъқибии писари Шоба (Совашоҳ), Бӯйруқхон даст кашида бо назардошти мушкилиҳои дар дохили кишвар ба миён омада, дарёи Омӯро ба унвони марзи сиёсӣ миёни туркон ва Эрон мепазиранд. Бад – ин тартиб шояд

хонандаи хушзеҳн дарёфта бошад, ки рӯди Омӯ дар он рӯзгороне марзи Эрон ва Турон доништа шуда буд, ки туркон дигар акнун ба сарзамини Варорӯд чираманд гашта буданд.

Аммо бад – он сон ки Фирдавсии бузург гӯёву равшан ба таъкид нигоштааст, марзи Турон аз саҳрои Қипчоқ оғоз шуда то «пеши дарёи Чин» густура доштааст. Ин воқеъиятро дар достони «Бозгаштани Кайхусрав аз Турон ба Эронзамин», мехонем:

Ба Густаҳми Нӯзар супурд он замин,
Зи Қипчоқ то пеши дарёи Чин (1-5, 388).

Ёдкарди ин нукта лозим доништа мешавад, ки вожаи «дарё», дар ғӯиши тоҷикзабонони имрӯзи Варорӯд, ба маънии рӯд (дар забони русӣ «река») мебошад, аммо дар «Шоҳнома» ва адабиёти классикии форс – тоҷик (дар осори адибони чи зодаи Эрон Хуросон ва чи Варорӯд ва дар ғӯиши имрӯзаи кишвари Эрон), вожаи «дарё» – ро маънӣ баҳр (дар забони русӣ «море») мебошад. Ба мушоҳида мерасад, ки ба сабаби надониستاني ин нукта, гаҳе адабиётдӯстон ва ба вижа шоҳномахонҳои мо ба иштибоҳ роҳ медиҳанд. Ногуфта нагузорем, ки дар осори гузаштагонамон ҳамчун истисно ба се рӯди пуршӯр, ки дар замонаҳои пеш рӯи онҳо киштиронӣ ҳам сурат мегирифт, номи «дарё» бахшида шудааст: Нил, Омӯ ва Сир.

Гаҳе пеши хонандаи ноогоҳ метавонад чунин пурсиш ба миён ояд, ки магар худованди «Шоҳнома», ба ҳангоми бозтоби дарё, иғроқ намудааст, ки рӯи он киштиҳои бодбондорро ба тасвир оварда, паймудани масофаи оби дарёро «яксола роҳ», доништааст. Чуноне ки Кайхусрав ба ҳангоми бозгаштан аз Гангдидж, ба наздики дарё расида бодбонҳо мебинад ва барои ҳар чи зудтар расидан ба Сиёвашгирд, роҳи яксоларо дар ҳафт моҳ мепаймояд:

Бифармуд то бодбон баркашид,
Ба дарёи бепоя андар кашид.
Ҳамон оби дарёи яксола роҳ,
Чунон тез шуд бод дар ҳафт моҳ (1 – 5, 383).

Донишманди рус, В. Шуховцев бо мутолиа ва баррасии жарфи «Шоҳнома», росту дуруст дарёфтааст, ки оид ба ҷойгоҳ ва паҳнаи Турон дар «Шоҳнома» – и Ҳаким Фирдавсӣ, иттилооти хеле мушаххас дида мешавад. Ба ҳангоми тасвири сафари Сиёваш ба назди Афросиёб ва юриши Тӯс ба Турон, хати сайри онҳо аз Балх то Канг – пойтахти Турон бозгӯ шудааст. Ин хати сайр аз Термиз, Суғд, Самарқанд, Чоқ гузашта, бархӯрди нахустин бо турониён, пас аз гузаштан аз ағбаи байни Чоқ ва Испичоб (Чимкенти кунунӣ З.М.), бо сипаҳбади турониён, Варозод сурат мегирад. Бад – ин тартиб аз Испичоб гузашта, ба пойтахти Турон, шаҳри Канг расидан мумкин буд. (14, 10)

3. Боварҳои динии эрониён ва турониён

Бахши зиёди пажӯҳандагон дарёфтаанд, ки яке аз сабабҳои асосии даргириҳо миёни Эрон ва Турон дар баробари биёбонгардиву яғмогарии

турониён ва ҳамвора ба деҳоти кишоварзони эронӣ ҳамла кардан, ҳамчунон ихтилоф дар бовариҳои динӣ низ будааст. Ба ин тафовути чашмас бисёре аз донишмандон ишораҳо доранд, вале чуноне ба чашм мерасад бахши зиёде аз онҳо гузаштагони тоҷиконро ҳамчун туронӣ ба ойини Зартушт бегона арзёбӣ кардаанд. Ин пиндорро пеш аз ҳама бо далеле метавон нодуруст шуморид, ки чуноне аз «Авасто» медонем, Зартушт ба бори нахуст дар оби Дояттик - Дотик (рӯди Омӯ) обтанӣ карда, фариштаи Ваҳуман ба ӯ ваҳӣи Аҳурамаздоро расондааст. Фирдавсии озармин дар ҳикояти «Зухури Зартушт ба дарбори Гуштосб», Балхро Эрон ва ҷойгоҳи пайдоиши Зартушт доништа, чунин гуфтааст:

Аз айвони Гуштосб то пеши кох,
Дарахти гашанбеҳу бисёршоҳ.
Ҳама барги вай панду бораши хирад,
Касе к – ӯ чунон бархӯрад, кай мурад.
Хучастапаю номи ӯ Зардухушт,
Ки Оҳармани бадкуниширо бидушт.
Ба шоҳи ҷаҳон гуфт пайғамбарам,
Туро сӯйи яздон ҳаме раҳбарам. (1- 6, 83)

Воқеан, дар «Авасто» суҳан бештар дар пиромуни вилоятҳои шарқи фалоти Эрони Бузург, яъне Хуросон (Балх ва Осиёи Марказӣ) ба миён омадааст ва ёдкардҳо аз қисмати ғарби Эрон (яъне Эрони имрӯзин), гоҳ – гаҳе ба нигар мерасад. Ҳамин аст, ки сарчашмаи пайдоиши бовариҳои дини Зартушт, ба истилоҳ «Маккаи зартуштиён», Балхи Бомӣ буд.

Дар тафовут бо эронӣён, аксари турониён яздонпараст набуда, бутпараст буданд. Дар «Авасто», ёдкарду ситоиш аз «фуруҳарҳои турониён», бар он далолат мекунад, ки дар ибтидо бахши зиёди турониён боварманди кеши Зартушт будаанд, вале сипас онҳо бутпарастӣ (идолопоклонство, язычество), ё ба истилоҳи Ҳаким Фирдавсӣ, девпарастӣ ихтиёр мекунанд.

Ту мар девро мардуми бад шинос,
Касе к – ӯ надорад зи яздон сипос.

Барои исботи боварманд будани мардуми Варорӯд ба ойини Зартушт ва бар хилофи онҳо бутпараст будани турониён, метавон намунаҳои зиёде аз «Шоҳнома» овард:

Ба нерӯи Яздон биёбем даст,
Бад – он бадкуниш мардуми бутпараст. (1-6, 239)

Шоҳаншоҳ Кайхусрав, пас аз тасхири Чину Хутан ба Эрон бозомада, дар шаҳрҳои бузурги масири роҳ аз як ҳафта то ду ҳафта мемонад ва дар оташкадаҳои он шаҳрҳо намоз мегузорад, ки ин баёнгари ривоҷ доштани ойини Зартушт дар Хуросону Вароруд мебошад. Аз ҷумла, дар Суғд ба оташкадаи Бухоро рафтани шоҳаншоҳ чунин бозгӯ шудааст:

Ба Суғд андарун буд як ҳафта пеш,
Талимону Хузон ҳаме рафт пеш.
В – аз он ҷо ба шаҳри Бухоро кашид,

Зи лашкар замин шуд ҳаме нопадид.
Бихӯрду биёсуду як ҳафта буд,
Дувум ҳафта бо чомаи нобисуд.
Ғамӣ шуд аз он рӯзҳои шуда,
Биёмад хурӯшон ба оташкада.
Бигустурд бар мӯбадон симу зар,
Бар оташ пароканд чанде гуҳар (1- 5, 389).

Ин андеша дар лаҳзаи тасвири ҳамлаи арабҳо ба Бухоро, ки ба пурсиши «дар Бухоро аз номдорон ҳеҷ фарзанде мондааст?», посух меояд, ки «дар ин шаҳрҳо аз оташпарастон касе намондааст»:

Бар он шаҳрҳо тозиёнрост даст,
Ки на шоҳ монду на оташпараст (1-9, 483).

Зартуштӣ будани тоҷиконро то замони ислом пазируфтанд, далели дигаре низ исбот аст, ки ойини Зартушт кеши кишоварзон буд ва воқеъияти деҳнишину киштманд будани гузаштагони дури тоҷикон, нодурустии пиндори он пажӯҳишгаронро ки тоҷиконро «кӯчиҳои эронӣ» номидаанд, ба равшанӣ намоён месозад. Тоҷикон нахустин деҳнишинон, ромкунандагони ҳайвонот ва домпарвароне буданд, ки ғизояшон асосан аз маводи ширӣ, меваву гиёҳҳо буд, на монанди кӯчиҳо ғолибан аз гӯшт ва бо таваҷҷуҳи андаке ба осонӣ метавон пай бурд, ки дар манишу куниши тоҷикон ҳатто ишорае ба рамачарониву кӯчнишинӣ нест. Агар ба хазинаи забони тоҷикӣ бингарем, ягон вожае ба чашм намехӯрад, ки тобиши кӯчнишинӣ дошта бошад. Ҳама вомвожаҳои баёнгарии шеваи парвариши чорво аз забони туркӣ мебошанд. Монанди: айлоқ, қишлоқ, тайлоқ, учоқ, қудуқ, юрт, қуш (ҳам маънии ҷуфт, ҳам қишла – истгоҳ; «қуш партофтанд»), қайла, қаймоқ, қатик, қумиз, айрон, қурма – хӯрданиву ошомиданиҳои кӯчиён.

Андешаи зартуштӣ будани бовариҳои динии тоҷикони бостонро ёдкарди дигаре аз «Шоҳнома» низ таъйид мекунад, ки мабни бар он мардумони сарзамини Марв (Мары- и имрӯзаи дар Туркманистон ҷой дошта), парасторони ойини Зартушт буданд. Ҳамон гуна ки дар «Шоҳнома» хондаем шоҳаншоҳ Анушервон (арабиаш Кисро) мефармояд, то ҷаҳонро (ба маънии қаламрави зери фармонашро) бигарданд ва донишманди доноеро пайдо кунанд, шоистаи мақоми вазирӣ. Паҳлавон Озодсарв ба Марв омада, бо мӯбаде вомехӯрад, бо номи Бузургмеҳр, донандаи Авастову Занд, ки рӯзгорашро ба омӯзиши шогирдон бахшида буд ва мо аз омӯзаҳои таърихиву дostonҳои мардумӣ дар мавриди бинишу дониши Бузургмеҳр дар роҳи густариши додгустарии Анушервон ҳикоятҳо медонем:

Яке аз радон номаш Озодсарв,
Зи даргоҳи Кисро биёмад ба Марв.
.....
Биёмад ҳаме гирди Марву бичуст,
Яке мӯбаде дид бо Занду Уст. (1 – 8, 155)

4. Забони турониҳо

Забоншиносон бар онанд, ки ҳамсону ҳамгун будани бахше аз вожаҳои гӯиши мардуми ориёитабор реша дар ягонагии макони зисти ибтидоиашон, яъне Ориёнвич доранд ва пайдост, ки забони мардуми Турон низ дар оилаи забонҳои ҳиндуаврупой ҷой дорад. Аммо бояд донист, ки Фирдавсии бузургвор дар «Шоҳнома» гӯиши турониҳоро бар эронӣён бегона ва номафҳум бозгӯ намуда, гуфтушуниди қаҳрамонони дostonҳоро бо ёрии тарҷумонҳо бознамоёндааст.

Ба гуфтан меарзад, ки дар оғоз (дар ҷилдҳои нахустини «Шоҳнома») забони мардуми Туронро «турӣ» номидааст ва аз чунин сатрҳо бармеояд, ки эронӣён ба гуфтори турӣ ошно будаанд:

Ба дигар, ки Хумон ба туризабон,
Сухан гуфт аз ин бора бо паҳлавон (1 – 4, 33).

Аммо дар бозтоби аксари рӯйдодҳову танишҳо миёни эронӣёну туронӣён, бинобар дарнарафтан ба гуфтори ҳамдигар ғолибан аз тарҷумаи забондонон кор гирифтаанд. Чунончи:

Ба назди Фарибурз бо тарҷумон,
Биёмад ба кирдори пили дамон (1-4, 45).

Ва ё:

Яке тарҷумонро зи лашкар бичуст,
Ки гуфтори туркон бидонад дуруст (1 – 4, 62).

Чун сарони туронӣ огоҳ буданд, ки забони эронӣён барояшон бегона аст, барои гуфтушунуфт бо онҳо, тарҷумонро ҳамроҳ мегирифтанд:

Сарафроз Тархон биёмад давон,
Бад – ин рӯи диҷ бо яке тарҷумон (1 – 6, 258).

Аммо ҷолиб аст, ки Ҳаким Фирдавсӣ гуфтори яке аз чеҳраҳои асосии аҳримангунаи шоҳкори худ, Афросиёбро туркӣ нишон додааст. Забони Афросиёби аз дудаи Фаридун, набераи Тур ба воя расида, яъне забони хонаводагиаш порсӣ – паҳлавӣ буд, вале ба ҳангоми гуфтумонҳо бо гумоштагони хеш, бо турӣ гап мегуфтааст. Чунин аст, ки Афросиёб ба ҳангоми гурез аз эронӣён ва дар ғор пинҳон будан, дар хоб ба туркӣ нола мекунад, ки онро «некмарде аз тухмаи Фаридун» шунида, вайро аз ғор берун кашида, ба шоҳаншоҳ Кайхусрав месупорад:

Ба туркӣ чу он нола бишнид Хум,
Парастиш раҳо карду бугзошт бум.
Чунин гуфт, к – ин нола ҳангоми хоб,
Набошад магар бонги Афросиёб (1 – 5, 398).

Бар пояи сатрҳои дар боло ёдшудаи «Шоҳнома» и Ҳаким Фирдавсӣ метавон ба ин гумон буд, ки ҳанӯз то замони он бузургвор, туркон ба сарзамини Турон роҳ ёфта, дар умури лашкардориву ҳукуматронӣ нақши асосӣ доштаанд. Ба ҳамин нишонаҳо пай бурда, пажӯҳандагони туркгумони дучори бардоштҳои нобачо, табори туронӣён ва турконро яке донистаанд. Донишманде чун Муҳаммад Алии Саҷодия ҳатто забонҳои порсӣ ва туркиро ҳамреша пиндоштааст. Ин пажӯҳанда

вожаҳои зиёди туркиро бо забонҳои ҳиндуаврупоӣ, аз ҷумла, порсӣ муқоиса намуда, ҳамгун ва ҳамреша будани онҳоро хостааст тасбит кунад. Номбурда ҳатто замириҳои (ҷонишинҳои) «ман», «ӯ» - ро намуна оварда, табори эронӣ ва турконро муштарак гуморидааст. Чунончи ба гуфти вай «ман» - авастӣ, «ман» - паҳлавӣ, «маним» - туркии озарӣ, «мин» - туркӣ, «мон» - фаронсавӣ, «mein» - олмонӣ, mine – англисӣ, мен – узбекӣ, ё «онҳо» - «унҳо» (uno), ӯлар (olar), туркӣ ва ё замири мулкии (бандакҷонишини) «ам» дар порсӣ ва туркӣ муштарак аст. Монанди «дафтарам» - дар порсӣ, «дафтарим», дар туркӣ.... (21, 345)

Албатта, ҷойи гумон нест, ки чунин далелҳо наметавонанд пиндори ҳамреша будани забонҳои туркӣ ва ҳиндуаврупоиро исбот намоянд. Аммо ин овардаҳои пажӯҳишгари номбурда намунаи гӯёву равшане мебошанд, ки забони туркии дар ибтидо ниҳоят фақирӣ нотавон, танҳо пас аз омезиши ғӯишгаронаш бо туронӣ дар фалоти Турон бозмонда, анбӯҳи вожаҳоеро аз забони ориёӣ вом гирифта, бад – ин васила ба хазинаи худ то андозае тавоноӣ бахшид.

5. Чехра ва либоси туронӣ

Дар «Шоҳнома» мехонем, ки дар баробари бегонагии ойину манишу куниси туронӣ, ба шумули ғоратгариву вайронкорӣ, чехраву шеваи либоспӯшии мардуми Турон низ дар муқоиса бо эронинажодон тафовутҳои чашмгир дошта будааст. Ба чехрашиносон (антропологҳо) равшан аст, ки чехраи туркон (аз ҷумла туркони қипчоқу оғуз, қарлуку утузғуз ва ғолибан ҳамма туркони бо ориёинажодон омезиш наёфта), муғулӣ (монголоид) мебошанд. Ва аз ин ки туронӣ ориёинажод буданд, ҷойи дудилағӣ нест ва чехраи эронӣ (аврупоӣ) доштанишон воқеъист. Вале дар «Шоҳнома» туронӣ, ба вижа туронӣ, ки муродифи турк омадааст, ғолибан бо чехраҳои зишт, чун девон пурпашм ва чашмони рез бозтоб шудаанд. Бад – он сон ки Кайхусрав чехраи сипаҳдори туронӣ, Гурӯйи Зирехро дарёфтааст:

Нигаҳ кард Хусрав бар он зиштрӯй,

Чу девон ба сар бар фуруҳишта мӯй (1-5, 204).

Чунин нигаришро ба чехраи туркон нависандаи армани садаи X мелодӣ, Мусо (Моисей) Хуранӣ, бад – ин сон тасвир кардааст: «Хатари даҳшатборе, ки аз сӯйи мардуми палид ва ғаддоре, ки суратҳои паҳн доштанд ва шабеҳу ҳаммонанди занон буданд, мушоҳида кард (яъне, кӯсарӣ буданд). Мӯйҳои дарози онон аз сар ба чехраву баданашон фуруҳ рехта буд. Онҳо найза ва тиру камон дар даст доштанд ва ҳаммонанди гургҳои ваҳшӣ ҳамма мекарданд. Камтарин асар аз шарму ҳаё дар чехраи онон машҳуд набуд» (14, 264). Тангчашм будани турконро, Ҳаким Фирдавсӣ бо вожаи «гурбачашм», баён доштааст:

Або сурхтурки баде гурбачашм,

Ки гуфти дил озурда дорад ба хашм (1 – 8, 525).

Дар пирумунӣ тафовути чашмгир доштани чехраи туронӣ (ки дар нигари Ҳакими Тӯс туркони таҳдидгар ба марзҳои Меҳани ӯ буданд) нисбат ба эронӣ, метавон аз дostonҳои «Шоҳнома» намунаҳои фаровон овард, аммо он чи дархӯри

биниш аст, 1- 8 ин мебошад, ки Ҳаким Фирдавсӣ ба Ҳангоми бархӯрди Сухроб бо Гурдофарид, бо ишора ба сурату қомат, Гурдофариди эронӣ пай мебарад, ки паҳлавони ҷавон аз наҷод туронӣ нест:

Намонӣ ба туркон бад – ин болу суфт,
Ба Эрон надонам туро низ ҷуфт (1 – 2, 98).

Дар «Шоҳнома» чехраи тоҷиктаборон, ба гунаи Баҳроми Чӯбина баландболо, бо устухону бинии бузург, намоён гаштааст:

Ба боло бузургу ба андом хушк,
Ба гирди сараш ҷаъдмӯе чу мушк,
Қавӣ устухонҳову бинӣ бузург,
Сияҳҷардаву тундгӯву сутург (1 – 8, 480).

Афзун бар ин, чун шеваи либоспӯшӣ равшангари тафовути кулӣ миёни ойину суннатҳои қавмҳо мебошад, офаридгори «Шоҳнома», ба вижагиҳои сарулибоси туронӣ, аз ҷумла бо овардани таркибҳои «қабои турӣ», «кулоҳи турӣ», ё «ҷомаи турквор», ишораҳои фаровон дорад:

Бипӯшид Ҷомосб турӣ қабой,
Фуруд омад аз кӯҳ бе роҳнамой. (1- 4, 480)

Дар ҷойи дигар кулоҳи туронӣ бо шакли вижа, ки онро «кулоҳи дупар» номидаанд ва камари баста, чун шеваи либоспӯшӣ, тафовути эронӣҳоро аз туронӣҳо нишонгар аст:

Чу Ҷомосбро дид, к – омад ба роҳ,
Ба сар бар яке нағз турӣ кулоҳ.
.....
Ба сар барниҳода кулоҳи дупар,
Ба ойини туркон бубасташ камар. (1- 6, 179 -180)

Дархӯри нигариш аст, ки эронӣ ба Ҳангоми пинҳонӣ рафтани ба хайли (лагери) туронӣ, кулоҳу либоси туронӣ (туркӣ) мепӯшиданд. Бад – он гуна ки Рустами Дастон ҷомаи туркӣ ба бар карда, ба бошишгоҳи туронӣ меравад:

Таҳамтан яке ҷомаи турквор,
Бипӯшиду омад ниҳон то ҳисор. (1 – 2, 247)

6. Номҳои туронӣ

Нуктаи дигаре, ки дар бозҷӯии туронӣ шоёни аҳамият аст, номҳои мардуми Турон мебошад. Ҳама пажӯҳишгарон ба ин вижагӣ таваҷҷуҳ доштаанд, ки номҳои туронӣ порсиву тоҷикӣ буда, ба туркӣ пайвастагӣ надоранд. Дар таъйиди ин далел номҳои порсиву тоҷикии Афросиёб, Гарсеваз, Фарангис, Арҷосб, Виса, Ҳумон, Пилсам, Вуроз, Аржанг, Пурон, Ағриғас ва монанди онро чун намуна ёдовар мешаванд, ки дуруст аст. Аммо ҷуноне дар «Шоҳнома» мехонем, ҳамзамон дар миёни сипаҳбадони туронӣ номҳои туркӣ фаровон ба чашм меҳӯранд. Монанди Қарохон, Қулун, Тархон, Тувург, Дамур (Дамир), Мақотура, Курухон:

Яке турк буд пир, номаш Қулун,

Ки туркон варо доштандӣ забун (1 – 9, 215).

Бинобар ин ки номҳои сокинони сарзамини Турон форсӣ (тоҷикӣ) мебошанд, ба пиндори бархе донандагони таърих, турониҳо аз дудаи тоҷикҳо буда, танҳо бо шеваи зиндагӣ, яъне рамачарониву кӯчнинишӣ аз эронӣён тафовут доштанд. Аммо Фирдавсии бузургро чун ҳадаф аз офариниши «Шоҳнома», зинда кардани хотираи фаромушшудаи таърихии эронитаборон буд, рухдодҳои гузаштаи дурро ба замони зиндагии худ наздик оварда, бад – ин васила таваҷҷуҳи тоҷикону эронӣёнро ба хатари марғбори аз ду ҷониб – аз сӯйи турку араб омада ҷалб намудааст. Ва аз ин ки дар замони Фирдавсӣ турку араб дар сарзамини Эрон ҳукмронӣ мекарданд, эронӣёнро барои рӯ ба виждон ва ғурури миллӣ ниҳодан ва бад – ин васила ҳувияти ориёӣ хешро аз даст надодан, турониву туркро огоҳона, яке бознамоёндааст. Дигар акнун дар замони ҳамлаи беамони араб ба сарзамини аҳурии Эрон, турониҳои ориёӣ – ҳамон масагетҳо, олонҳо, осҳо, роксаланҳо, сарматҳо ба хонаҳои алоҳидаи худ ҷой гирифта, аз дур тамошо мекарданд, ки чи сон лашкари беамони аз биёбонҳои араб сарозер шуда, эронинажодонро ба қатл мерасонанд.

Ҳама огоҳанд, ки номи Афросиёб ва бародаронаш Гарсеваз ва Ағриғас порсиву тоҷикӣ мебошанд ва чуноне ки гуфта шуд бо така бар ин нишон турониҳо эронитабор доништа шудаанд. Аммо дар ин ҷо пурсише дар миён аст, ки чаро Ҳаким Фирдавсӣ ба писари Афросиёб, абераи Фаридун, набераи Тур, номи туркии Қарохон раво дидааст?! Мо дар оғози ин навиштор ба таври гузаро ба ёд овардем, ки дар рӯзгори Фирдавсӣ туркони қарохониву тагинон ва андешарабоёни Бағдод ба рабудани ҳувияти миллии озодзодагон пардохта буданд. Ҳамин аст, ки ишораи мунодии аслу насаби ориёӣ барои андешидан рӯи мавзӯи ҳамлаи хунини туркон, ба вижа туркони қарохонӣ, дар аҳди Сомониён нигаронида шудааст. Равшан аст, ки туркони қарохонӣ бо сарвари Ийликхони қарохонӣ Бухорову Самарқанро ишғол карда, заминҳои киштбобу рамачаронҳои миёни рӯдҳои Сир ва Омӯро азхуд карда буданд ва саросари сарзамини Эронро, ки пас аз истилои араб заъифу нотавон гашта буд, турктозиҳои марғбор таҳдид дошт.

Қарохониён худро Оли Афросиёб ва бо роҳнамоии халифаи Бағдод, Ал – Қодирулбиллоҳ, хешро Амир – ул – муъминин хонда, дар либоси ислом ба турктозиҳои хунин пардохтанд. Ҳамзамон турки сабуктегинӣ, Маҳмуд дар Хуросон худро «валии Амир – ул – муъминин» номида, низ ба ҳидояти халифаи Бағдод, ки ӯро бо лақаби Яминуддавла ва Аминулмилла мушарраф гардонда буд, дар пайи ситезидани тоҷиктаборон шамшери хунолуд тезонда буд. Чуноне ки академик Бартолд (1869 - 1930) навиштааст : «Замони ҳукуматронии сулолаи Қарахониҳо барои Мовароуннаҳр асри фурӯрафтани фарҳангӣ ва фишорҳои хонигариҳо доништа шудааст» (Эпоха владычества династии Караханидов была для Моваренахра эпохой культурного регресса и ханских притеснений) (3, 78).

Бад – ин тартиб гӯё дар «Шоҳнома» ба таъкид омадааст, ки агар душмани ғаддори Эрон – Афросиёбро нобуд карда бошанд ҳам, авлодонашон дар симои

Қарохон ва «тагинон» (Маҳмуди Сабуктегин, набераи Алптегин), фазои тираи Эронро боз ҳам тиратар гардонда, ба сарзамини аҳурии озодагон зиён хоҳад овард.

7. Масофаи миёни Эрон ва Турон

Шоёни ёдоварист, ки донои Тус ҳангоми бозтоби замину арзҳои Эроншаҳр ва роҳпаймоии радону шоҳаншаҳон масофаҳоро миёни маконҳо афсонагуна (монанди «ҳафт шабу ҳафт рӯз», «чил шабу чил рӯз») тахмин назада, талош доштааст барои бозшинохти марзҳои кишвар фосилаҳоро наздик ба воқеъият тасвир намояд.

Масофа дар «Шоҳнома» ғолибан бо вожаҳои «фарсанг» («фарсах»), «манзил» ва гаҳе чанд рӯз (чанд ҳафта, чанд моҳ) андоза шудаанд ва ин роҳпаймоиҳо аз Варорӯд дар дуриҳо ҷойгир будани Туронро равшан месозанд. Ҳамон гуна ки фосила аз маркази Эрон то Туронро роҳи якмоҳа, ё 1000 фарсанг доништааст. Мебояд ба ёд овард, ки як фарсанг наздик ба шаш километр (5558 метр.) аст ва дар «Шоҳнома» ба ишораҳое дучор меоем, ки фосила миёни Эрону Турон 1000 фарсанг тахмин шудааст. Бад – ин тартиб агар марзи Эрон ва Турон рӯди Омӯ мебуд, аз он ҷо то Истаҳр, курсинишини Эрон 2500 – 3000 километр беш набуд. Аммо аз Туркистони Чин ва шимоли Қазоқистони имрӯзин, ё Урал дарозии роҳ метавонад 5500 – 6000 километр бошад. Ва бояст дар назар дошт, ки дар замони бостон, бинобар набудани пулҳову гузарогоҳҳо, убур аз биёбону кӯҳу шаҳу рӯдҳо, роҳпаймоён бо роҳҷӯйиҳои душвору сангин чунин масофаҳои дарозро мепаёмуданд:

Ҳамоно, ки фарсанг аз Эрон ҳазор,
Бувад то ба Ганг андар, эй шаҳриёр.
Зи кӯҳу биёбону аз реғу шах,
Ду лашкар бад – ин сон чу мӯру малах (1 – 5, 399).

Ё:

Фиристода омад ба наздики шоҳ,
Ба як моҳ камтар бипаймуд роҳ (1 – 9, 206).

Ва ё чуноне ки дар достони «Овардани Рустам Кайқубодро аз кӯҳи Албурз» пай бурда мешавад, аз Зобул то Албурзкӯҳ ду ҳафта роҳ будааст ва ин дурӣ паҳновари сарзамини Эронро аз марказ ба сӯи шимол баёнгар аст:

Ба ду ҳафта бояд, ки эдар бавӣ,
Гаҳу бегаҳ аз тохтан нағнавӣ (1 – 1, 464).

Масофа аз Канг (и Сиёвуш) то Чин (Туркистони Чин) 120 фарсах, баробар ба 720 км ва то марзи Эрон 340 фарсах, баробар ба 2040 км мебошад ва агар марзи Эрону Турон рӯди Гулзариюн (Суғд) бошад, пас то курсинишини он кишвар шаҳри Истаҳр 3000 – 3500 километрро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр масофа миёни Турон ва пойтахти Эрон беш аз 1000 фарсангро ташкил медиҳад:

Саду бист фарсанг аз эдар ба Чин,
Ҳамон сесаду чил ба Эронзамин (1 – 3, 267).

Дар бозтоби замони аз тарафи Рустами Дастон вайрон кардани Туронзамин низ марзи Эрону Турон беш аз ҳазор фарсанг андоза шудааст:

Баромад зи кишвар саросар димор,

Бар ин гуна фарсанг беш аз ҳазор (1 – 3, 284).

Дар «Шоҳнома» масофаҳо ҳамчунин бо вожаи «манзил» (як рӯза роҳ), андозагирӣ шудаанд. Аз чараёни бозтоби роҳпаймоии радону сипаҳсолорон бармеояд, ки як манзил то 35 – 40 километрро ташкил медиҳад, ки роҳпаймоён ғолибан пас аз паймудани ин масофа барои осоиш ва иваз кардани аспҳо таваққуф менамуданд. Боясти ишора кард, ки шоҳаншоҳ Куруши Бузург ин шеваи паймудани роҳҳои дарозро чорӣ намуда буд, ки дар сари ҳар 35 – 40 км. меҳмонсаро ва тавила (саисхона) бунёд намуда буд. (Воқеан, ин шеваи созмондеҳии роҳпаймоиро сипас аврупоиён ва русҳо бо пайравӣ аз замони Куруш пазируфтанд. Русҳо дар пеш, бо шеваи роҳҳои замони фармонравоии Куруш, «столбовая дорога» доштанд.) Дар «Шоҳнома» мехонем, ки Кайхусрав ба Тус нома нигошта, вайро назди худ мехонад ва дар нома таъкид мекунад, ки шабу рӯз нахуфта, дар ҳар манзил бо иваз кардани асп ба Эрон баргардад:

Маёсо зи рафтан шабу рӯз ҳеч,

Ба ҳар манзиле аспи дигар бисеч (1 – 3, 487).

8. Турон ва Чин

Дар мавриди пайвастигии Турон бо Чин, ҳамзамон турониёну туркону чиниёноро ҳамсон дидани Ҳаким Фирдавсӣ, ҳештанёбони фарзона, Манучеҳри Муртазавӣ, Фаридун Ҷунайдӣ, Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ, Мустафо Мусавӣ ҷусторҳои арзишманд берун овардаанд ва мо мекӯшем бар пояи гуфтаҳои пурмоёи он фарҳефтагон, чанд намуна аз мушоҳидаҳои хешро низ ба ёд оварем. Чунон ки дар пеш гуфта шуд, бархе аз шоҳномашиносон бар ин андеша афтодаанд, ки Ҳаким Фирдавсӣ бо иштибоҳ Турону туркро дарҳам омехтааст ва ҳамрадиф овардани топонимҳои «Турон» ва «Чин» низ пайваста бар он гумон аст. Вале ҳаргиз набояд аз дида дур дошт, ки Фирдавсии озармин, ки ҳақими ҳақимон доништа шудааст, (ҳамон гуна ки боре ишора шуда буд, дар адабу дониши ҳазорсолаи тоҷику форс чор фарҳефтагон шоистаи унвони «ҳаким» буданд; Ҳаким Носири Хусрав, Ҳаким Умари Хайём, Ҳаким Санои Марвазӣ ва фарзонаи онҳо Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ. (Хушбинон гаҳе Кисоии Марвазӣ ва Низомии Ганҷавиро низ ба унвони «ҳаким» шоиста доништаанд.), ба масобаи доиратулмаорифи (энтсиклопедисти) бемонанд, ба ҳама донишҳои замона чираманд буда, дар офариниши шоҳқори бемарги хеш, аз устураҳои Ҳинду Чин, то андӯхтаҳои кишвардориву лашкаророй ва таъриху ҷуғрофияи кишварҳо фаровон кор гирифтааст. Албатта пурсише ба миён меояд, ки чаро Ҳаким Фирдавсӣ бо ин нобиғаи бемонанди худ Турку Чинро дарҳам омехта, онҳоро ҳамрадифи Турон бознамоёндааст. Нахуст бояд ёдовар шуд, ки сарзамини Турон дар ҳамсоияги хиргоҳҳои туркон ва кишвари Чин ҷойгир будааст ва чиниён дар сарнавишти мардуми Эрон, ба вижа Хуросон (Вароруд) нақши намоён доштаанд.

Дуввум ин ки Донои Тус ҳар гоҳ ҳамлаҳои турониёнро ба сӯйи марзҳои шимоли шарқи Эрон бозтоб намудааст, ба гунагунии қабिलाҳои туркнажод ишораҳо дорад. Ба сони «турки Халлух» (ки ҳамон қарлуқонанд), «турки Хутан», «турки Чигил», «турки Хито», «турки Чин». Чуноне ки дар Самангон барои Рустам зи туркони чинӣ қадаҳ хостанд:

Яке базми хуррам биёростанд,
Зи туркони чинӣ қадаҳ хостанд (1 – 2, 195).

Се дигар он ки, чуноне устод Иноятулло Ризо навиштааст «... чиниён кишвари худро бад – ин ном, (яъне Чин) наменоманд. Гумони бисёр меравад, ин ном чандон қадимӣ набошад. Мардуми Чин сарзамини худро Тунгу меноманд. Шояд эрониён низ дар гузаштаи бисёр дур кишвари мазкурро бо номи «Чин» наменомиданд Мо дар навиштаҳои порсӣ – тоҷикӣ ба ду номи машҳур «Хито» ва «Хутан» бармеҳурем. Чунин бармеояд, ки «Хито» номи Чини шимолу шарқӣ ва «Хутан» Чини ғарбӣ будааст. Шояд Чин шакли дигаргун шудаи номи «тсин» бошад. Тсин дудмоне буд, ки аз садаи шашуми пеш аз мелод то садаи сеуми мелодӣ бар бахше аз Чин фармонравой доштанд» (21, 67). Ончуноне ҳама медонанд русҳо ҳанӯз ҳам номи Хиторо ба гунаи «Китай» мехонанд ва тоҷикон аз баргирифтаи русҳо, така бар шеваи гуфтори бархе донишиёни классик, ин кишварро Хитой номидаанд. Рашидаддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ дар китоби «Ҷавомеъ – ут – таворих», хангоми аз девори Чин сухан гуфтан, онро «Садди Хитой» номидааст. Аммо лозим ба ёдоварист, ки дар рӯзгори Ҳаким Фирдавсӣ ва пас аз он порсигӯён ин кишварро Чин номидаанд. Низомии Ганҷавӣ низ мардуми ин кишварро чинӣ номидааст: «Зи чинӣ маҷӯ чуз чини абрӯ».

Чунин ба нигар мерасад, ки Фирдавсӣ бо кор гирифтаи аз таркибҳои «марзи Чин», «турки Чин», «Турону Чин», «хоқони Чин», ғолибан ба сарзамин ва мардумони Қошғар, Муғулистон ва Туркистони Хитойи имрӯзӣ ишора доштааст ва дар он замон ин марзҳо бахше аз Турон будаанд. Ҳамон гуна ки дар «Шоҳнома» мехонем, Рустами Дастон, пас аз мағлуб сохтани Афросиёб, ҳафт сол дар Турон подшоҳӣ мекунад ва марзҳои Чин бо Хутану Хито шомили Турон буданд:

Сипаҳбад гави пилтан бо сипоҳ,
Сӯйи Чину Мочин даромад зи роҳ.
Ҳама марзи Чин бо Хитову Хутан,
Гирифташ ба бозӯи шамшерзан (1 – 6, 279).

Афзун бар ин набояд аз дида дур дошт, ки Ҳаким Фирдавсӣ аз туркони чин ва газанди онҳо ба марзҳои Эрон пайваста ёдовар гашта, ба хатари аз он самт таҳдид дошта, ҳушдор медиҳад:

Агар пойи ту накардӣ ба банд,
Зи туркони Чин кай будӣ ин газанд (1 – 6, 190).

Ва ё:

В – аз он ҷойгаҳ бархурӯшиду гуфт,
Ки бо турки Чин Аҳриман бод чуфт (1 – 4, 198).

Қолиб аст, ки дар поёни шоҳии Ҳурмузд ба Эрон аз ҷаҳор самт – тозиёну румиён, аз Хазару Армония ва аз роҳи Хуросон душманон ҳамлавар мешаванд. Мӯбадон шоҳро ҳушдор медиҳанд, ки бояд аз ҳамлаи туркон, аз ҷумла туркони Чин бохабар бошад:

Чу турк андар омад зи Қайхун ба ҷанг,
Набояд бад – ин кор кардан диранг.
Агар нашнавад панд шоҳи замин,
Басе ранҷ бинад зи туркони Чин (1 – 8, 474 - 475).

Ин ҳама таъкиди паёмбари аслу насаби ориёӣ бар шоҳони Хуросон (аз ҷумла Сомониён) буд, ки бояд аз ҳамлаи туркони Чин дар эҳтиёт бошанд ва мо аз таърихи вайрон шудани Хуросону Вароруд медонем, ки паёмади ин бепарвоиву осудахотирӣ ва гӯш фаро надодан ба донишиёни доно, ба кушту кушторҳои ҷангуфт, талафи сарзамини падарон ва хору нотавониву худбохтагии озодагон мебошад.

Чуноне ба шумор гирифта шуд, Ҳакими Тус ҳама душманони аз самти шимоли шарқ бар шикасти марзҳои меҳани аҳурии Эрон таҳдид доштаре, дар 357 маврид (маротиба) бо вожаи аҳримангунаи «турк» ва сифатҳои «баднажд», «бадпеша», «хунхорамаст», «бадгавҳар», «диҷам», дар 37 маврид бо таркиби «Турку Чин» ва 15 бор «Турону Чин», тавсиф кардааст. Аз ин рӯ ҳатто Афросиёбро, ки реша бар наҷоди Фаридун дорад, «турки баднажд» ва «бадпеша» номидааст:

Ки он турк бадпешаву риман аст
Ки ҳам баднаждо Аҳриман аст (1 – 3, 65).

Набояд фаромуш кард, ки лашкари турониён дар ҳамлаҳои пай дар пай ба Эрон аз сипоҳиёни Чин, Сақлоб ва ҳатто аз марзҳои ишғол кардашон, чун Хатлону Чағониёну Шакинон низ омехта будааст. Бад – он гуна ки яке аз сипаҳсолорони шинохтаи Афросиёб, Пирони Виса, ки худ аз озодагон буд, лашкаре ороста буд шомил аз сипоҳиёни хушкигарду дарёии сарзаминҳои ҳамҷавори Турон – Чин, Сақлоб ва Хатлон:

Сипоҳе бад – ин сон биёмад зи Чин,
Зи Сақлобу Хатлону Туронзамин.
Кучо оштӣ хоҳад Афросиёб,
Ки чандин сипоҳ орад аз хушқу об (1 – 4, 182).

Гувоҳи равшани ин вижагии лашкаркашии турониён шикаст хӯрдани урдуи туркону чиниён бо дасти Баҳроми Чӯбина мебошад, ки дар миёни сипоҳиён саворони Чин низ буданд:

В – аз он рӯй туркон ҳама барҳана,
Бирафтанд бесоку аспу буна.
Расиданд яксар ба Туронзамин,
Саворони турку саворони Чин (1- 8, 529).

Ин нуқта низ ба гуфтан меарзад, ки Ҳаким Фирдавсӣ ба ҷангоми тасвири Чин (Чинистон), паҳнаи онро гаҳе чунон густурда нишон додааст, ки ба миқёси

имрӯзини Хитой рост меояд. Ба вижа ҳангоми бознамоёндани паҳновари дарёи (бахри) Чин, ки гузаштан аз он ба як моҳ анҷом ёфта буд:

Ба як моҳ з – он рӯи дарёи Чин,
Ки бе ном буд он замону замин.
Биёбон бибояд чу дарё гузашт,
Бубинӣ яке паҳн бе оби дашт (1- 9, 164).

9. Эрон ва Порс (Форс)

Дар «Шоҳнома» сарзамини Порс бахше, ё вилояте аз Эрони Бузург аст ва ҳамчунон ба сурати қароргоҳи шоҳаншоҳони Эрон, аз ҷумла Кайковус, Доро омадааст ва ҳамин аст, ки гоҳе ҷойноми (топоними) Порс кишвари Эронро фарогир мебошад:

Аз он ҷо сӯи Порс андар кашид,
Ки дар Порс буд ганҷҳоро калид.
Нишастангаҳ он гаҳ ба Истахр буд,
Каёнро бад – он ҷойгаҳ фахр буд (1- 4, 234).

Замони дароз курсинишини шоҳон шаҳри Балх буд ва муддатҳо Истахри Порс пойтахти Эрон гашт ва Қубод нишастангаҳи шоҳонро ба Тайсафун кӯчонд. Ва ҷолиб он аст, ки замоне Марв (Мары, ки имрӯз дар Туркменистон аст), ҳам пойтахти Эрон будааст:

Аз ин ду ниёбат ба Эраҷ расид,
Марвро падаршаҳри Эрон гузид (1- 2,113).

Ҷо дорад гуфта шавад, ки аз рӯи шеваи давлатдории Эрони Бузург ҳама кишварҳои (устонҳои) Эрон шоҳони худро доштанд ва усули давлатдории имрӯзини Аврупо (ки шояд чунин шеваи ҳукуматдориро аврупоиён аз шоҳаншоҳии Куруш баргирифта бошанд.), Эрони он замони дур, ба истилоҳи кунунии аврупой, давлати конфедеративӣ буда, шоҳони кишварҳо (устонҳо) зери итоати шоҳаншоҳ буданд. Чуноне ки дар «Шоҳнома мехонем:»

Яке шоҳи Гелон, яке шоҳи Рай,
Ки бифшордандӣ гаҳи ҷанг пай.
Дигар Додбарзини размозмой,
Куҷо Зобулистон бад – ӯ буд ба пой (1- 7, 552).

Ва ё:

Яке шоҳи Хатлон, яке шоҳи Чин,
Зи бегона мардум туро нест кин (1- 4, 200).

10. Озодсоии фалоти Эрон, ки Хуросон (Вароруд) бахше аз он буд.

Ҳамон гуна ки аз «Авасто» ва «Шоҳнома» бармеояд, Турон сарзамини тозандагону чаповулгарон буда, турониён ҳамвора бо тохтутоз ба кишвари Эрон, шаҳристонҳоро ғорат ва ба коми оташ афканда, киштзорҳоро вайрону хароб мекардаанд. Турониёнро, ки густараи хушбоду ҳаво ва алафҷарҳои сарсабзи фаровони Эрон ба худ ҷалб карда буд, бо баҳонаи нописандӣ ба бовариҳои динӣ ва шеваи зиндагии киштварзиву шаҳрнишинии эронӣ, талош доштанд ин

пахнаи барои зиндагӣ мусоидро азхуд кунанд. Ҳамин аст, ки кӯчандагон ба шаҳрҳои нахустини эронӣ, чун Балх, Бухоро, Марв, Чоҷ ва Самарқанд пай дар пай лашкар кашида, ба ибори Ҳакими Тус, Суғдро чу дарёи об, пур аз нажоду дудаҳои худ мекунанд:

Зи хешони Арҷосбу Афросиёб,
Шуда Суғд яксар чу дарёи об. (1- 3, 232)

Дар достони «Бозгаштани хоқон ва лашкар кашидани Нӯшинравон сӯи Тайсафун», Ҳаким Фирдавсӣ ҷузви Эрон будани Суғду Самарқанду Чоҷ, Чағониёну Хатлону Бомиёну Балх, Бухорову Хоразму Омӯйро то Хутан, ба равшанӣ баён кардааст. Дар ин дoston зимни аз банди Оли Афросиёб ва хоқоннажодон озод будану зери сарвари шоҳони додгустари эронитаборон, чун Анушервон, Шопури Ҳурмузд, Яздигурд ва Баҳроми Гӯр, дар оромӣ зистан, ба тафсил ёдоварӣ шудааст:

Бипардаҳт Суғду Самарқанду Чоҷ,
Ба Кӯҷғорбошӣ фиристод тоҷ.
Чаҳон нав шуд аз доди Нӯшинравон,
Бихуфтанд бар пушт пиру ҷавон.
Якояк ҳаме хонданд офарин,
Ба ҳар ҷой бар шоҳи Эронзамин. (1- 8, 261)

Лозим ба ёдкард аст, ки аз рӯи ишораҳои дар «Шоҳнома» омада, бунёди нахустин шаҳрҳои бузург ба шоҳаншоҳони пешдодӣ нисбат доранд. Ҳанӯз шоҳаншоҳ Ковус дар навҷавонии Сиёваш, то ба Туронзамин рафтани замини кӯҳистон, ки «кунун Мовароуннаҳр хонандаш», ба Сиёваш дода буд:

Замини Кӯҳистон варо дод шоҳ,
Ки буд ӯ сазои бузургиву гоҳ.
Чунин хондандаш ҳаме пештар,
Ки хонӣ кунун Мовароуннаҳр. (1- 3,17)

Яқин аст меҳри мардуми Самарқанд ба Сиёваш ва эҷоди сӯғчомаи (марсияи) машҳур бар марги Сиёваш, аз тарафи мардуми Самарқанд, реша дар сарвари Сиёваш бар сарзамини Вароруд доштааст.

Дар «Шоҳнома» сатрҳои зиёде пеши дидор меоянд, ки лашкаркашии шоҳаншоҳону гурдон ба фаросӯи рӯдхонаи Омӯ барои озодсозии фалоти Эрон, ба вижа шимоли шарқи он, аз банди тозандағони хайманишин нигаронида шудаанд. Дар китоби китобҳо мехонем, ки чи гуна мардуми Балху Вароруд аз бедодиву зиндагии талхи дар асорати бегонагон ранҷ бурда, аз оромиву хоб бебаҳраанд:

Чағониву Бомиву Хатлону Балх,
Шуда рӯз бар ҳар касе тору талх,
Бухорову Омӯю Хоразму Зам,
Басе ёд дорем бо дарду ғам,
Зи бедод аз ранҷи Афросиёб,

Касеро набуд ҷойи орому хоб. (1- 8, 264)

Давраи озодсозии Вароруд аз турониёну туркон ба замони шоҳаншаҳии Кайхусрав рост меояд. Бад – он сон ки аз пажӯҳишҳои пураарзиши донишманди доно, Хусайн Шаҳиди Мозандаронӣ (Бежан) дарёфтаем, «давраи Кайхусрав давраи ягонагӣ ва якпорчагии ҳама мардумони эронӣ буд ва «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ беш аз ҳар сарчашмаи дигар моро ба бархе огоҳиҳои пураарзиши ҷуғрофӣ ошно мекунад, ки аз онҳо наметавон бад – он гуна дар сарчашмаҳои дигар нишоне ёфт». (20, 24)

Дар достони «Номаи Пирон ба Гударзи Кашвод», Ҳаким Фирдавсӣ нигоштааст, ки сабаби асосии ҳамлаҳои эронӣ ба Турон барқарор намудани додхоҳӣ, бозпас гирифтани заминҳои ишғолгаштаи Вароруд ба Эрон мебошад, ки биступанҷ шаҳр ба унвони шаҳрҳои Эрон, барои ҳолӣ кардан аз сипоҳи туронӣ ёдовар шудааст. Дар ин дoston мехонем, ки бузургон аз Омӯй то Чочу Хутан анҷуман ораста ба шоҳ арз менамоянд, ки аз бедодиву ранҷи Афросиёб ҳама шаҳристонҳо вайрону хароб гашта, касеро орому хоб нест:

В – аз он пас бузургон шуданд анҷуман,
 Зи Омӯй то шаҳри Чочу Хутан.
 Бигуфтанд к – ин шаҳрҳои фарох,
 Пур аз боғу майдону айвону кох.
 Зи Чочу Тарак то Самарқанду Суғд,
 Басе буд вайрону ороми ҷуғд.
 Чағониву Бомиву Хатлону Балх,
 Шуда рӯз бар ҳар касе тору талх,
 Бухорову Хоразму Омӯю Зам,
 Басе ёд дорем бо дарду ғам.
 Зи бедоду аз ранҷи Афросиёб,
 Касеро набуд ҷойи орому хоб. (1 - 5, 256)

Танҳо пас аз омадани Кайхусрав ва Баҳроми Гӯр мардум аз ранҷу бандагӣ раҳо ёфта, осуда шуданд:

Чу Кайхусрав омад бирастем аз ӯй,
 Чаҳоне шуд осуда аз гуфтугӯй.

.....

Биёмад чаҳондор Баҳроми Гӯр,
 Аз ӯ гашт Хоқон пур аз дарду шӯр. (1 - 8, 263-269)

Бо жарфнигарӣ ба ин порча аз достони ёдшуда, ба кас пӯшида нахоҳад монд, ки ҳадафи аслии лашкаркашии эронӣ ба Вароруд озодсозии бахши шимолу шарқии фалоти Эрони Бузург мебошад ва ҳамин аст, ки Пирони Виса чун пай мебарад эронӣ бо сипоҳи тавоно аз «бахри буми Эрон омадаанд», «бо банду фиреб» изҳор медорад, ки марзҳои ишғол кардари аз туркон тижӣ хоҳанд кард:

Ҳар он шаҳр к – аз марзи Эрон ниҳӣ,
 Бигӯ то кунемаш зи туркон тижӣ.

В – аз ободу вайрону ҳар буму бар,
Ки туркон бароварда буданд сар. (1 - 5, 97)

Ва Пирон сарзаминҳоро, ки барои тикӣ кардан аз туркон ваъда медиҳад ва дар зимни яқояк номбар кардани онҳо, сарзаминҳои Буст, Толиқон, Фориёб, Андароб, Бомиён, Гузгонон, Балх, Бадахшон, Хатлон, Шингон, Тирмиз, Висагирд, Бухоро ва Суғдро ёдовар мешавад:

Зи Шингону чун Тирмизу Висагирд,
Бухорову шаҳре, ки ҳасташ ба гирд.
Ҳамедун бирав то дари Суғд низ.
Начӯяд касе он подшоҳӣ ба чиз. (1 - 5, 97)

Шоҳаншоҳ Кайхусрав, пас аз шикаст овардан ба лашкари Турон, сарзаминҳои Чоҷ (Тошканд) ва Суғдро аз туркон, ки сипаҳдоронаш Қарохон, писари Афросиёб ва Тувург буданд, озод мекунад ва аз паёмади ситами истилогарон Суғдро чун лонаи чуғд дармеёбад:

В – аз он чо биёмад сӯйи марзи Суғд,
Яке навҷаҳон дид ороми чуғд. (1 - 5, 288)

Шоҳаншоҳ ба як моҳ дар Суғд монда, вайронаҳоро обод месозад ва суғдиён некхоҳи шоҳ мегарданд:

Ба Суғд андарун буд як моҳ шоҳ,
Ҳама Суғд шуд шоҳро некхоҳ. (1 - 5, 288)

Кайхусрав сафҳои сипоҳи худро аз ҷавонони суғдӣ пурра карда, ба озодсозии марзҳои дигари Эрон идома медиҳад:

Зи Суғду Кашонӣ сипаҳ баргирифт,
Ҷаҳоне бад – ӯ монда андар шигифт. (1 - 5, 288)

Ноғуфта нағузorem, ки мавзӯи тикӣсозии марзҳои Эрон аз турониён пеш аз давраи Кайхусрав низ мавзӯи сарнавиштсоз буд. Дар замони подшоҳии Ковус турониён бахше аз шаҳрҳои Хуросон ва Варорудро ишғол мекунанд ва шоҳ бо сардории Сиёваш барои озодсозии он марзҳо лашкар мефиристад. Турониён Балхро раҳо карда, ба Вароруд бозпас менишинанд. Турониҳо нотавонии худро дар рӯёруи эрониён пай бурда, пешниҳоди оштӣ мекунанд, вале Сиёваш пешниҳоди онҳоро ба шароите мепазирад, ки шаҳрҳои ишғолкардаи Эронро тикӣ сохта, ба марзҳои Турон бозгардонанд:

Бифармуд то кӯс бо карраной,
Заданду фурӯ ҳишт пардасарой.
Сапечобу он кишвари тахти оҷ,
Бухорову Суғду Самарқанду Чоҷ.
Тикӣ карду бо сипаҳ сӯйи Канг,
Баҳона начусту фиребу диранг. (1 - 4, 326)

Пиромуни мавзӯи тикӣ сохтани шаҳристониҳои Варорӯд аз вайронгарони туронӣ, аз дostonҳои «Шоҳнома» метавон намунаҳои фаровон овард, вале ба гуфтумони ин саҳифа беҳтар аст, бо суханони гӯёву баҳснопазири устои фарҳефта

Фаридун Чунайди анҷом пазираем: «Ин сухан бад – он рӯй гуфта шуд, ки турониён ҳеҷ гоҳ аз ҳеҷ гузори дигар аз Сирдарё, ё Омӯя нагузашта буданд. Агар гоҳ – гоҳ ради пойи ононро дар гузар аз сӯи ростии Гулзариюн ба сӯи шаҳрҳои Хуросонии Кашмир ва Балх низ мебинем, чунон ки дар набарди Сиёваш сипоҳиёни Турон дар дари шаҳри Балх дида мешаванд, аммо бештар гоҳҳо юриши растохез аз ин сӯй будааст, зеро ки гузар аз Сирдарё ва сарзаминҳову шаҳрҳои фаровони Эронвичи Тоҷикистони имрӯз нерӯи ононро медиҳад ва тавонашонро мешикаст ва беҳтар ҳамон медиданд, ки дар рӯзгори хуши баҳорон, бе огоҳии пешин шоду осуда, якбора ба дарвозаи Эрон бирасанд». (32, 12)

Сухани поёни ин гуфтор он аст, ки ҳамвандони гаронмоя ҳангоми ба марзҳои гумшудаи Эрони бузурги бостон нигари ҳаёлии хешро афкандан, боясти бомулоҳиза бошанд, то гузаштаи ҳазорсолаи ниёконро аз сарзамини аҳурии Эрон дар ҷудой ва фосилаҳо нагиранд ва ҳештани хешро бо ақвоми аз бобоён дар дуриҳои дур қарор дошта, напайванданд.

АДАБИЁТ:

1. Абулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома», ҷилдҳои I - IX, Душанбе «Адиб», 1987.
2. «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ, (ба тасҳеҳи Жул Мул), Техрон интишороти «Мелод», 1379 (2000).
3. Бартольд В. В., Обёрӣ дар Туркистон, баргардони Карими Кишоварз, Техрон, 1350 (1371).
4. Артур Кристенсен, «Эрон дар замони Сосониён», тарҷумаи Рашид Ёсумӣ, Техрон, Интишороти Амири Кабир, 1367.
5. Юсуфшоҳ Яъқубшоҳ, «Тоҷикшинос», Душанбе, 1999.
6. Ҷалол Холиқии Мутлақ, «Гулранҷҳои куҳан» (Баргузидаи мақолот дар бораи «Шоҳнома» и Фирдавсӣ), Техрон нашрияи «Сулс», 1388 (2009).
7. Муҳаммадамини Риёҳӣ, Фирдавсӣ, (Баргардони Дорои Дӯст), Душанбе «Шуҷоён», 1910.
8. Муҳаммад Ҷаводи Машкур, Ҷуғрофиёи таърихии Эрони бостон, Техрон Дунёи китоб, 1371 (1992).
9. Мансур Растагори Фасоӣ, Фарҳанги номҳои «Шоҳнома», Техрон, Дунёи китоб, 1370.
10. Сайид Муҳаммад Дабир Сиёқӣ, Зиндагиномаи Фирдавсӣ ва саргузашти «Шоҳнома», Техрон Нашри Қатра, соли 1383 (2004).
11. Шоҳрух Маскуб, «Армуғони мӯр», Ҷусторе дар «Шоҳнома», Техрон, 1384 (2005)
12. «Шоҳномашинос» (Маҷмӯи мақолаҳо), Т., 1390 (2011).
13. Аҳмад Ранҷбар, Хуросони Бузург (Баҳсе пиромуни чанд шаҳр аз Хуросони Бузург), Техрон Амири Кабир 1363 (1984).
14. Рене Гроссе, Императории саҳронавардон, баргардони Абдулҳусейни Майкада, Техрон 1368 (1989).

15. В. Шуховцев, Туран (к вопросу о локилазации и содержания топонима), Сомонаи интернетӣ, зери унвони «Литературный словарь».
16. В.Шишов, «Таджики», Этнографические исследования, Алма Ата, 2006.
17. Курт Генрих Хензен, «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ, баргардони Кайковус Чаҳондорӣ, Техрон. 1384.
18. Псевдо - Туран (Туранцы не тюрки), «Экономическая газета», Москва 2002, № 40, www.slavika@mail.list.ru
19. Хусайн Шаҳиди Мозандаронӣ, «Марзҳои Эрон ва Турон», Техрон 1376 (1997).
20. Иноятуллоҳ Ризо, Эрон ва туркон дар рӯзгори Сосониён, Техрон 1381 (2002).
21. Муҳаммад Алии Саҷқодия, «Пажӯҳише дар табори муштараки эронӣ ва туронӣ». Техрон 1378 (1999).
22. Манучехри Муртазавӣ, «Фирдавсӣ ва «Шоҳнома», 1382 (2003).
23. Муҳтарам Ҳотам, Эрони гумшуда, Душанбе, 2017.
24. Струве В. В., «Поход Дария на саков - масагетов», М, 1959, стр.242 – 244.
25. Литвинский Б. А. «Саки, которые за Согдом», Труды А.Н. Тадж. ССР, 1960, том 120, стр. 91 – 96.
26. Эҳсон Ёршотир, «Сарзамини моро «Форс биномед, на Эрон», баргардон ба забони форсӣ Муҳаммадсолими Спартак, «Торнамои Ховарон».
27. Х. Н. Назаров, От древних арийцев до нашествия турок, журнал «Ирано - славика», М. 2005, №2(6), с. 14.
28. М. Чавод, «Таҳқиқе дар бораи номҳои асотирии Испирӯз ва Сагсори Мозандарон», Сомонаи интернетӣ, 1:12-1391 پنجشنبه 7 اردیبهشت
29. Расули Раҳин, Ягонагии забони форсӣ дар деҳқадаи чаҳонӣ, Стокҳолм (Шветсия), Шӯрои фарҳангии Афғонистон, соли 1389 - 2010, саҳ. 100 – 102.
30. Шарифзода Х. «Шоҳнома» ва шеърҳои замони Фирдавсӣ, Душанбе, 2014.
31. Фаридун Ҷунайдӣ, нахустсухан дар китоби устод Бежан, унвонии «Марзҳои Эрон ва Турон», Т., 1476 (1997).
32. З. Мирзоён, Худовандагори сухани порсӣ, Душанбе Адабиёти бачагона, 2015.
33. З. Мирзоён, Офаридгори сухан, Душанбе ТоРус, 2018.

ИРАН, ТУРАН И ТУРКИ

ЗАФАР МИРЗОЁН

Почетный профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел.: (+992 33 22) 2-35-06. E-mail: info@kgu.tj

Наше исследование, посвященное определению границ Ирана и Турана, является одной из спорных тем среди исследователей. Об исторической географии

земель Ирана и Турана и о зависимости или отсутствии тюркских народов от топонима Туран вышло бесчисленное множество публикаций, и, прочитав их, создается впечатление, что исследователи достигли окончательного результата в нахождении географических границ древнего Ирана и Турана и как бы нет надобности больше обсуждать эту тему. Действительно, после результатов исследований таких известных ученых, как В.В. Бартольд, Н.Я. Бичурин, А.М. Беленицкий, Л.Н. Гумилев, Р. Гроссе, Э.М. Дьяконов, А. Кристенсен, А.Л. Колесников, И. Николсон, И. Марквардт, Н.В. Пигулевская, А.А. Стариков, Мохаммадамини Рияхи, Фаридун Джунаиди, Хусейн Шахид Мазандарани (Бежан), Бостони Поризи, Инаятулла Реза, Манучехри Муртазави Мухаммад Джафари Йохаки, Юсуфшах Якуб, Мухтарам Хотам и другие, слишком невежественно, чтобы высказывать противоположное мнение. Однако, как говорили некоторые из этих великих людей, еще никто не сказал окончательного слова в пересказе мнения автора Шахнаме, великого персидского поэта незабвенного Фирдоуси, в том числе относительно определения границ Ирана и Турана и места турков в своей книге.

Ключевые слова: Иран, Туран, турки, Фирдоуси, Шахнаме, география, язык, религия, Вароруд, Китай, Джайхун, Персия.

IRAN, TURAN AND THE TURKS

ZAFAR MIRZOYON

Honorary Professor of Kulob State University named after Abuabduullo Rudaki.
Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, 16 S. Safarova st. Tel.: (+992 33 22)
2-35-06. E-mail: info@kgu.tj

Our research on the determination of the borders of Iran and Turan is one of the controversial topics among researchers. Countless publications have been published on the historical geography of the lands of Iran and Turan and on the dependence or absence of the Turkic peoples on the toponym Turan, and after reading them, it seems that the researchers have reached the final result in finding the geographical boundaries of ancient Iran and Turan and, as it were, there is no need to discuss more this topic. Indeed, after the results of studies by such famous scientists as V.V. Bartold, N.Ya. Bichurin, A.M. Belenitsky, L.N. Gumilyov, R. Grosse, E.M. Dyakonov, A. Christensen, A.L. Kolesnikov, I. Nicholson, I. Marquardt, N.V. Pigulevskaya, A.A. Starikov, Mohammadamini Riyahi, Faridun Junaidi, Hussein Shahid Mazandarani (Bejan), Bostoni Porizi, Inayatullah Reza, Manuchehri Murtazavi Muhammad Jafari Yohaki, Yusufshoh Yakub, Mukhtaram Hotam and others, are too ignorant to express the opposite opinion. However, as some of these great people said, no one has yet said the final word in the retelling of the opinion of the author of the great Persian poet, the unforgettable Firdowsi, including regarding the definition of the borders of Iran and Turan and the place of the Turks in his book.

Keywords: Iran, Turan, Turks, Firdowsi, Shahnameh, geography, language, religion, Varorud, China, Jaihun, Persia.

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ ДУ ТАЗКИРА БО РЎЙКАРДҲОИ НАВИН

ҚАРАЕВ УМЕД

муаллими калони кафедраи «Методикаи таълими забонҳо»-и маркази минтақавии такмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон, пажӯҳишгари Донишгоҳи давлатии Термиз. Тел: 998 90 644 10 99;
E-mail: u_karaev@mail.ru

Алиасғар Ҳикмат дар соли 1945 дар Техрон ду тарҷимаи форсии тазкираи Алишер Навоиро мунташир намуд. Нашири тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷимаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажӯҳишгари эронӣ – Саъид Шафеъюн “ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобшиносӣ кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷимаҳо унвони тазкираи “Маҷолису-н-нафоис” дода, номи муаллифаширо низ Амир Алишер Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирҷоъоташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад. Зеро нависанда ё нависандагони бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд”. Имрӯз пурсиши асли ин аст, ки ин осорро тарҷима хонем, ё осори мустақил?

Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафовути байни нусхаи асли ва тарҷимаҳо, пажӯҳишгаронро шигифтзада карда, саволоте монанди «то кучо метавонем тарҷимаҳоро ба унвони тарҷимаи дақиқ бипазирем», «чаро мутарҷимон ҳангоми тарҷима ба қоида пойбанд набудаанд» ё «асарҳои маъруф ба тарҷима оё асарҳои мустақиле набудаанд?» матраҳ шуданд. Аммо ҳамон тавре, ки таҳқиқотҳои ахир нишон дода, ҳадамоти мунҳасирбафарди Алӣ Асғар Ҳикмат дар мавориде боиси сардургурии дигар муҳаққиқон шудааст. Бо тавачҷуҳ ба додаҳои охири, мушаххас мешавад, ки натиҷагириҳои илмӣ қаблӣ дар мавриди тарҷимаҳои «Маҷолису-н-нафоис» ниёз ба бознигарӣ доранд.

Калидвожа: *тазкира, тарҷима, тадқиқи қиёсӣ, равобити адабӣ, муҳити адабӣ, таърихи адабиёт, таъсир, пайравон.*

«Маҷолису-н-нафоис» манбаъи муҳимме барои тадқиқи таърихи адабиёт аст. Ин тазкира иттилооти ҷолиберо дар мавриди муҳити адабӣ ва иҷтимоии қарни понздаҳуми милодӣ ироа медиҳад. Дар мавриди ҷойгоҳи тазкираи Навоӣ дар таърихи адабиёти форсӣ Алиасғар Ҳикмат чунин навиштааст: “Дар иртиботи риштаи таърихи адабиёти Эрон “Маҷолису-н-нафоис” шаъни басазо дорад. Агар кутубе, ки дар шарҳи ҳол ва мақоли бузургони суҳан навишта шудааст, аз қадимулайём то замони ҳол, як силсилаи мурағаб фарз кунем, ҳалқае, ки ду китоби “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва “Тухфаи Сомӣ”-и Сомирзои Сафавиро ба якдигар васл кунад, ҳамон ин китоб ва изофоти

тарҷимаҳои беназири он хоҳад буд ва дар ҳақиқат он “ҳалқаи мафқуда” инак мавҷуд шуда ва ин силсилаи мунфасилро ба якдигар муттасил кардааст” [1, ҳарфи вов ҷ]. Ба ҳамин далел дар муддати кӯтоҳе чанд бор ба форсӣ тарҷима шудааст ва муҳаққиқони адабиёти қарни понздаҳум ағлаб ба ин тазкира ва тарҷимаҳои он мурочиа мекунанд.

Алиасғар Ҳикмат дар соли 1945 дар Техрон ду тарҷимаи форсии тазкираи Алишер Навоиро мунташир кард. Дар он замон нашри тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷимаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажӯҳишгари эронӣ – Саъид Шафеев “ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобшиносӣ кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷимаҳо унвони тазкираи “Маҷолису-н-нафоис” дода ва номи муаллифашро низ Амир Алишер Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирҷоёташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад. Зеро нависанда ё нависандагони бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд” [12, 63]. Имрӯз пурсиши асли ин аст, ки ин осорро тарҷима хонем, ё осори мустақил?

Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафовути байни нусхаи асли ва тарҷимаҳо, пажӯҳишгаронро шигифтзада карда ва саволоте монанди «то кучо метавонем тарҷимаҳоро ба унвони тарҷимаи дақиқ бипазирем», «чаро мутарҷимон ҳангоми тарҷима ба қоида пойбанд набудаанд» ё «нусаҳои хаттии маъруф ба тарҷима оё асарҳои мустақиле набудаанд?» матраҳ шуданд.

Пеш аз нашри тасҳеҳи Ҳикмат дар қаламрави шуравии собиқ камтар касе аз вучуди тарҷимаҳои ин тазкира иттилоъ дошт. Агарчи дар қарнҳои гузашта низ дар бораи аҳамияти илмию адабии тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои форсии он ишораҳои шудааст, тадқиқи илмӣ ва академикии он дар марзҳои Шӯравӣ собиқ ва ҳатто дар кишварҳои дигар пас аз ин нашр оғоз шудааст. Инчӯ лозим аст, ки нигоҳи кӯтоҳе ба даврҳои омӯзиши илмии ин тазкира дар маҳфилҳои илмии шуравӣ дошта бошем.

Ба таври кулӣ, дар қаламрави шӯравии собиқ аз сол 1926 то 1941 қорҳои қобили таваҷҷуҳе барои таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабӣ ва илмии Навоӣ анҷом гирифтааст. Ба унвони мисол метавонем ба қорҳои тадқиқоти анҷом шуда то соли 1926 дар остонаи понсадумин солгарди таваллуди Алишери Навоӣ аз рӯйи солшумории ҳиҷрии қамарӣ [5, 129], интишори маҷмӯаи мақолаҳо бо сарсухани В. Бартолд дар соли 1928 [10, 31] ва ниҳоят дар соли 1941 дар остонаи ҷашни понсадумин солгарди ӯ аз рӯйи солшумории милодӣ ёдовар шавем. А. Боровков ҳамон солҳо навишта буд, ки ин солгард шароити мусоидеро барои тадқиқи воқеан илмӣ ва ҷомеаи қор ӯ фароҳам овардааст [7, 111]. Аммо ҳанӯз ҳамон солҳо тазкираи Навоӣ мунташир нашуда буд.

Дар даврони пеш аз инқилоб агарчи муҳаққиқони русӣ ва аврупоӣ дар бораи тазкираи Навоӣ ишораҳои карда буданд ва намунаҳои аз ин тазкира дар “Хрестоматияи туркӣ” оварда шуда буд [10, 28], бузургоне мисли Садриддин Айнӣ ҳангоми таҳияи гулчини «Намунаи адабиёти тоҷик», ки дар соли 1926 дар

мунташир шуда, аз «Маҷолису-н-нафоис» ба унвони манбаъи муҳимме истифода кардааст [2, 92-94], то даҳаи чихилум тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои он ба таври илмӣ тадқиқ нашуда буд. Аз ин рӯ, тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис» бо тасҳеҳ ва интишори Алӣ Асғар Ҳикмат зуд дар маҳфилҳои илмии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ шӯҳрат ёфт. Фахрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳи Қазвинӣ фақат ба унвони мутарҷимони тазкираи Навоӣ шинохта шуданд.

А.К. Боровков дар соли 1947 ба муносибати интишори ин китоб нақде навишт ва хотирнишон кард, ки агарчӣ иттилооти каме дар мавриди тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис» вуҷуд дошт, пас аз интишори тасҳеҳи Ҳикмат метавон дар бораи онҳо тасавури комилтаре ҳосил кард ва ин тарҷимаҳо барои тадқиқи адабиёти қарни 15 муҳиманд [6, 538]. А.К. Боровков ибтидо ба нусхаҳое, ки мавриди истифодаи Ҳикмат қарор гирифта буданд тавачҷуҳ зоҳир кард ва ба чунин натиҷагирӣ расид, ки тафовутҳои боризи матни тарҷимаҳо сабаб шудааст Ҳикмат матни таъмимёфта ироа надихад. Боровков бо ёдовар шудани матни интиқодӣ набудани нашри Ҳикмат, дар як китоб ба мувозоти ҳам будани ду тарҷима ва ба вуҷуд доштани иштибоҳоте дар муқоиса бо матни асли низ ишора кардааст.

Дар соли 1952 мақолаи А.Н. Болдирев мунташир шуд. Ӯ бо ибрози таассуф аз мунташир нашудани тазкираи Навоӣ то ҳамон сол навишта буд ин халоро нашри Ҳикмат пур хоҳад кард ва ҳам тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис»-ро манбаъҳои муҳимме барои баррасии таърихи адабиёт доништа буд [3, 152]. Ба ҷуръат метавон гуфт, ки Болдирев роҳро барои талқиқоти баъдӣ дар бораи ҳуди «Маҷолису-н-нафоис» ва тарҷимаҳои форси он дар шӯравии собиқ ҳамвор кард. Нависанда дар ин мақола изъон мекунад, ки дар мавриди соли такмили ин тазкира ба натиҷаи қатъӣ нарасидааст. Тардиди нависандаи ношӣ аз иттилооти муҳимме дар китоби “Навоӣ”-и Бертелс буд, ки дар сол 1948 тавассути интишорот Академияи улуми иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шӯравӣ мунташир шуда буд. Бертелс ин фарзияро матраҳ кард, ки тазкираи Навоӣ дар солҳои 1491-1492 такмил шуда, шояд баъдан тавассути худ нависанда ё шахси дигаре дар солҳои 1498-1499 таҷдиди назар шудааст. Болдирев ҳамчунин навишта буд, ки нусхаи дигаре аз тазкира дар китобхона салтанатии Вена вуҷуд дорад. Саранҷом дар соли 1956 Сӯйима Ғаниева таҳти ҳидояти илмии Болдирев пажӯҳиши илмӣ анҷом дод ва матни интиқодии «Маҷолису-н-нафоис» -ро мунташир кард [15, 4].

А.Н. Болдирев ба нақл аз Алиасғар Ҳикмат ишора карда, ки ин тарҷимаҳо ҳовии иттилооти такмили зиёде ҳастанд ва барои кадом муҳити адабӣ ва дарбор тарҷима шудани онҳо тавачҷуҳи хос нишон додааст. Дар бархе аз тадқиқот дар мавриди тарҷимаҳо ба ин амр ба унвони як воқеияти пешипоафтода тавачҷуҳи зиёде накардаанд. Набояд фаромӯш кард, ки таъсири авзои сиёси-иҷтимоӣ, дарбор ва муҳити адабӣ омили аслии пайдоиши ин тарҷимаҳо будааст.

Мо аз ҳамин тариқ мефаҳмем, ки тарҷимаҳо ба дарборҳои Сафавиён, Усмониён ва тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ барои Динмуҳаммад пешкаш шудаанд ва ба ин саволҳо посух меёбем:

1. Ба тарҷимаҳо чаро “Латоифнома”, “Ҳашт беҳишт”, ё “Тазкирату-шшуаро” ном ниҳодаанд, на “Маҷолису-н-нафоис”?

2. Чаро муқаддимаи Навоӣ ҳазф шудаасту худ мутарҷимон пешгуфтор навиштаанд?

3. Чаро иттилоот дар бораи Ҳусайн Бойқароро Фаҳрӣ мухтасар кардааст ва танҳо ду байт аз он боқӣ мондааст?

4. Чаро Фаҳрӣ гумон мекунад, ки ашъори мансуб ба «Мирзо» дар воқеъ мутааллиқ ба «Амир» аст (Болдирев ба нақл аз тарҷимаи Фаҳрӣ дар паронтез ба номи Алишер ишора кардааст)?

5. Фаҳрӣ ба чӣ манзур иттилоот ва ашъори 189 нафари дигарро изофа кард? (Таҳқиқот солҳои ахир нишон додааст, ки ин адад саҳеҳ нест).

6. Аз чӣ сабаб фасли шашуми тарҷимаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ шомили иттилоот ва осори 40 шоири ироқӣ ва озарбойҷонӣ аз дарбор султон Яъқуб Оққуюнлу аст?

7. Бо чи ҳадафе Қазвинӣ «ҳаштумин беҳишт»-ро изофа карда, онро ба ду қисмат тақсим кардааст, ки дар бахши аввал иттилооте дар бораи шоирони пеш аз Султон Салимро аз бахшҳои аз «Баҳористон»-и Мавлоно Ҷомӣ нусхабардорӣ кардааст [1, ʎ; 6, 537; 12, 65] ва дар бахши дувум иттилооте дар мавриди ашъори Султон Салим ва шоирони дарбори ӯ ҷой гирифтааст?

А.Н. Болдирев бо ишора ба норизоияти Ҳикмат аз нусхаҳои, ки дар ихтиёр дошта, баррасии ду тарҷимаро муваффақиятомез тавсиф карда ва хотирнишон кардаст, ки талошҳои вай боис шуд, то байни нусхаи асл ва тарҷима тамоюз қоил шавем. Ӯ бо мавриди тарҷид қарор додани навиштаҳои Ҳикмат ва Ҳакимшоҳ Қазвинӣ дар бораи ҷойгоҳи забони форсӣ дар Ҳароту Истамбул, дар бораи инки оё сокинонаш туркӣ медонистаанд ё на, изҳори назарҳои кардааст, ки то ҳудуде баҳсбарангез аст. Ӯ ба нигариши мутарҷимон нисбат ба забони аслии тазкира мепардозад ва ба таври худ меҳаҳад онҳоро ба бархурди ноодилона бо забон муттаҳам кунад. Ба назар мерасад ӯ тааҷҷуб кардааст, ки чӣ гуна мумкин аст, бидуни тарҷима матни аслиро дар Ҳирот, Хуросон ва Истамбул дарк накунанд? Ӯ дар муҳолифат бо назариёти Ҳикмат ва Қазвинӣ, аз «боварҳое» истинод кардааст, ки дар илми Шӯравӣ ғолиб буданд. Ҳатто гуфтаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ, ки «ашъори он китоб ба забони форсӣ ва шарҳи ҳоли муаллифон ба забон туркӣ-тоторӣ аст ва ҳар кас («ҳама») ин забонро намедонад»-ро ба сурати «ҳеҷ кас намедонад» («никто не знает») оварда дар идомаи баҳс дар бораи ончи, ки Ҳакимшоҳ навишта буд, пардохтааст [3, 156]. Ин дар ҳолест чунонки худ Ҳакимшоҳ навиштааст, «меҳост ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошад ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» [1, 182]. Султон Салим низ умдатан ба форсӣ шеър месуруд. Шояд ин натиҷаи иштибоҳ хондани як матни форсӣ буд, ё таъсири

адабиётшиносии идеологикӣ Шӯравӣ бо ҳадафи «ифшоӣ» нигариши манфии «маҳофили ашрофӣ» дар бораи «забонҳои бумӣ», ки дар асл вучуди хориҷӣ надошта, ё чизи дигар мушаххас нест. Аммо вақте суҳбат аз тарҷимаҳои тазкира мешавад, ин як рӯйкардро намешавад ҳолисона донист.

Чунонки мебинем, пас аз нашри тасҳеҳоти Алиасфар Ҳикмат ин осор танҳо ба унвони тарҷимаҳо мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтанд. Назароти А.Н. Болдирев дар мавриди нусхае, ки дар каталоги Rieu осорхонаи Британия таҳти шумора 104 ниғаҳдори мешавад низ то ҳудуде баҳсбарангез аст. Ё алоҳағми ин, ки номи мутарҷим – Шоҳалӣ бин Абдулалӣ дар нашри Ҳикмат омада буд, номи мутарҷимро канор гузошта ва мутарҷимро муттаҳам ба “выпад” (“ҳамлаи каломӣ”) ба забон туркӣ кардааст. Дар нусхае, ки Алиасфар Ҳикмат таҳия кардааст, муқаддимаи тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ ба шарҳи зер омадааст: *Чун забони форсиро дар китобат ва тақаллум удабо бар забони туркӣ риҷҳон медиҳанд, хосса дар замони султони замон – султон Динмуҳаммад, аз ин рӯ бар ҳасби хоҳиши баъзе аз дӯстон “Тазкират- уш-шуаро”-и Мир Алишерро ба форсӣ нақл намудааст.* Аммо мушаххас нест Болдирев иборати “забони нисбатан тавсеанаёфта (ё на чандон нафис)-и туркӣ комилан мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор гирифт”-ро аз кучо овардааст. Пазируфтани ин ҷумла, ки «надонистан ё адами хоҳиши дониستاني забони ўзбекии қадим барои соҳибони нави Хуросон амри табиӣ буд... ва ин дар тарҷима мунъакис шудааст» мушкил аст. Зеро ҳамоно гуна, ки дар боло зикр шуд, ҳадаф аз тарҷимаи Фаҳрӣ, «ошкор сохтани зебоии пушти ҳиҷоби забони туркӣ-тоторӣ ва нишон додани он ба аҳли фазилат ва камол» ва ироаи он ба «азизон ва ходимоне, ки туркӣ намедонанд», ё тарҷимаи Қазвинӣ бо ҳадафи “ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошанд ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» будааст. Дар асл ба «надонистан ё адами хоҳиши дониستاني забон» рабте надорад. Ё султон Динмуҳаммад – хоҳарзодаи Абдуллоҳи Шайбонӣ чӣ тавр метавонист бигӯяд “ман намехоҳам забон туркиро бидонам”?

Шояд чунин назароти манфӣ боиси камтаваҷҷуҳӣ ба тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ шудааст. Муҳаққиқи тоҷик –У. Каримов навиштааст: пас аз он ки тазкираҳои “Тухфаи Сомӣ” ва “Музақкиру-л-аҳбоб” таълиф шуданд, тарҷимаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ арзиши илмӣ худро ҳамчун сарчашмаи муҳим аз даст дод [9, 25]. Муҳаққиқи дигар Р. Воҳидов тарҷимаеро, ки Болдирев «нотамом» [3, 154] ва Ҳикмат «дар васати тарҷима, пас аз шарҳи ҳоли Улуғбек қатъ шуда» [1, 4] тавсиф карда буданд, чунин шарҳ додааст, ки гӯё Шоҳалӣ бин Абдулалӣ «бисёр озодона тарҷима кардааст» ва агарчӣ бахше аз иттилооти марбут ба Улуғбек Мирзоро ҳифз карда, «ҳаштумин маҷлисро, ки ба Ҳусайн Бойқаро ихтисос дода шуда буд, ба кулӣ аз тарҷимаи худ ҳазф кардааст». Ин дар ҳоласт, ки тибқи иттилооти навин дар миёни тарҷимаҳои шиносоишуда то ба имрӯз, тарҷимаи шоҳ Алӣ бин Абдулалӣ наздиктарин тарҷима ба асл аст. Пас ин тарҷимаро ҳам набояд мавриди камтаваҷҷуҳӣ қарор мегирифт.

Дар тадқиқи тарҷимаҳои форсии «Маҷолису-н-нафоис» адабиётшиноси маъруфи бухороӣ Раҳим Воҳидов қорҳои қобили таваҷҷуҳе анҷом додааст. Ӯ дар сарсухани китоби «Тарҷимаҳои форсии Маҷолису-н-нафоис» ёдовар шудааст, ки адабиётшиносони тоҷику узбек, аз ҷумла олимони тоҷик — Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Камол Айнӣ, Абдулло Сатторов ва олимони узбек — Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Абдуқодир Ҳайитметов, Сӯйима Ғаниева дар мақолаҳо, монографияҳо ва китобҳои дарсиашон ба тарҷимаҳои форсӣ ишора кардаанд [8, 5]. Пеш аз ҳама Р. Воҳидовро ба он таваҷҷуҳ кардааст, ки тарҷимаи Фахрӣ ҳовии иттилоот дар бораи 385 суҳанвар аст ва гумон кардааст “агар мутарҷим нусхаи даҳ сол пеш аз марги Навоиро тарҷима намекарду тарҷимаро аз рӯи таҳрири дуҷуми тазкира анҷом меод, дар бораи 459 суҳанвар метавонист иттилоот бидиҳад”. Р. Воҳидов дар ин навиштааш ба он ишора мекунад, ки тарҷимаҳои форсӣ ба унвони мавзуи пажӯҳиш мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд ва талош кардааст, ки аҳаммиати илмии тарҷимаҳоро барои ҷомеаи илмӣ ва хонандагони Ўзбекистон шарҳ диҳад.

Р. Воҳидов дар ин навиштааш сабабҳои тарҷима шудани тазкираи Навоӣ, муносибати мутарҷимон ба матни асли, монандӣ ва тафовути байни «Маҷолису-н-нафоис» ва тарҷимаҳоро баррасӣ кардааст [8, 17]. Аммо ӯ ҳамзамон бо истинод бар як навиштаи А. Ҳайитметов ба далели нигариши озодона ба матни асли дар тарҷима (дар мавриди тарҷимаи дувум низ сидқ мекунад. У. К.) ёдовар шудааст, ки ин осорро намешавад тарҷимаи дурусту дақиқ гуфт ва ин тарҷимаҳо наметавонанд посухгӯии маъёрҳои тарҷимашиносӣ бошанд. Мухтасар баён шудани шарҳҳои марбут ба фаъолиятҳои мураббигарии илмӣ ва адабии Навоӣ, иртибототи ӯ бо устодон ва ҳамасронаш, ба ҷои он изофа шудани иттилооти дигар аз сӯи мутарҷимон ба унвони кистиҳои тарҷима арзёбӣ шудааст. [8, 6].

Бояд гуфт, ки дигар муосирони Навоӣ дар бораи фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ адабии ӯ маълумоти муфассал доданд. Иттилооти бештар дар ин мавридро мо метавонем дар китоби Ш. Сирочиддинов “Алишер Навоӣ: таҳлили татбиқи- гунашинохтӣ, матншинохтии манобеъ” [11, 207–298], дар мақолаи А. Болдирев “Алишер Навоӣ дар ҳикояҳои муосирон” [4, 121-152] ва дигар манбаъҳо пайдо кунем. Мусалламан, Фахрӣ иттилооти дигареро, ки барои “Латоифнома” лозим дошт, ироа кардааст. Аммо Р. Воҳидов барои ислоҳи ин «иштибоҳ» дар ин навиштааш иттилоотеро дар мавриди асари дигари Фахрӣ “Равзуту-с-салотин” овардааст, ки иртиботи чандони ба тарҷимаҳои “Маҷолису-н-нофоис» надорад [8, 39.]. Ба иборати дигар, ӯ дар “Латоифнома”-и Фахрӣ “Маҷолису-н-нафоис”-и Навоиро ҷустуҷӯ кардааст. Дар натиҷаи ин рӯйкард, заҳамоти Фахрӣ ба он шакле, ки мебоист, арзёбӣ нашудааст. Бо вучуди ин ҳангоми тавзеҳоташ дар бораи баҳши нуҳуми Фахрӣ онро “тазкираи мухтасар” тавсиф намуда, таъкид кардааст “Латоифнома”-ро танҳо тарҷимаи “Маҷолис ун-нафоис” доништан “тафаккури якҷониба” (ғайримунсифона) хоҳад буд. [8, 38].

Қабл аз овардани андешаҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарчимаи Ҳақимшоҳи Қазвинӣ бояд ба мақолаи пажӯҳишгари эронӣ Саид Шафеюн бо номи “Тазкирае дар инзиво (Баррасии интиқодии чопҳои “Латоифнома” ва нусахи он) дубора муроҷиат кунем. Нависандаи мақола бо ишора ба ин, ки “Латоифнома”-ро дар фосилаи солҳои 1931 – 1933 дар маҷаллаи Ориентал колледжи Лоҳур доктор Абдуллоҳ бар асоси такнусҳае, ки дар музеи Биритониё ба шумораи 7669 ва таърихи китобати он ҳам соли 965 аст, ҳамроҳ бо ҳавошии қобили тавачҷуҳе ба чоп расонда ва Алиасғар Ҳикмат низ ин тарҷимаро бар асоси такнусҳае, ки соли 992 китобат шуда ва ба шумора 3128 дар дар Китобхонаи миллии Табрз нагаҳдорӣ мешавад, мунташир кардааст, чанд иштибоҳоти ин марду бузургро баршумурдааст. [12, 63]. Агар “ҳазф шудани” пешгуфтори Навоӣ дар тарҷимаҳои Ҳиравӣ ва Қазвинӣ, ба иборати Р. Воҳидов, далели ноқис хонда шудани тарҷимаи он мутарҷимон шуда бошад [8, 9], гунҷондани муқаддимаи Навоӣ тавассути Алиасғар Ҳикмат дар ин нашр, ба қавли Шафеюн, боиси “сардаргум” шудани муҳаққиқони дигар шудааст.

Яке дигар аз пажӯҳишгарон эронӣ – Ҳодии Бедакӣ низ бо ишора ба нақси нусахи мунташиршуда тавассути Ҳикмат, иттилооти муҳиммеро аз манобеи дигар ҷамъоварӣ ва собит карда, ки бахши нӯҳуми ин асар ҳовии иттилооте дар бораи 226 суҳанвар будааст [13, 75]. Ҳодии Бедакӣ ҳангоми оmodасозии наشري “Латоифнома” ба баррасии татбиқии нусаҳои форсӣ ва туркӣ пардохта ва матни туркӣ (илмӣ-интиқодӣ)-и Сӯйима Ғаниеваро низ дар ин китоб овардааст. Ҳамчунин аз ин пажӯҳиш мушаххас мешавад, ки нигоҳ кардан ба “Латоифнома” танҳо ба унвони як тарҷима иштибоҳ будааст. Воқеан “Латоифнома” як манбаи муҳимме барои тадқиқи зиндагии фарҳангии Хуросон ва Вароруд дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва нимаи аввали қарни шонздаҳум, ба вежа адабиёти форс-тоҷик ва ўзбеки он давра аст.

Дидгоҳҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарҷима дувум низ қобили тавачҷуҳ аст. Ў ҳангоми баррасии тарҷимаи дувум «тарҷима халлоқона ва озод»-и Қазвиниро сутудааст ва ёдовар шудааст бо тавачҷуҳ ба ин, ки «чӣ бисёр ганҷинаҳои маънавӣ дар қарнҳои гузашта аз байн рафта» оварда шудани шарҳи ҳоли 570 суҳанварон аз сӯйи Қазвиниро набояд “далели кам”-е донист. [8, 50]. Ў бар хилофи навиштаҳояш дар мавриди асари Фаҳрӣ дар тааммулоташ бо қадрдонӣ аз ҳадамоти Қазвинӣ ба ин натиҷа расидааст, ки пажӯҳишҳои баъдӣ дар бораи муҳити пурбори адабӣ дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва ҷаҳоряки аввали қарни шонздаҳум бояд бар асоси шавоҳиде аз тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои форсии он бошад.

То ин ҷо дидем, ки аксари пажӯҳишгарон ба асарҳои Фаҳрии Ҳиравӣ ва Ҳақимшоҳ Қазвинӣ ба унвони тарҷима нигоҳ кардаанд ва дар бархе мавридҳо аз пойбанд набудани онҳо ба матни аслии шигифтзада ҳам шудаанд. Нусаҳое, ки тавассути Алиасғар Ҳикмат барои чоп тасҳеҳ шуда буданд, алорағми котиҳое, ки доштанд ба муҳаққиқон ин имконро дод, ки ду тарҷумаро бо ҳам муқоиса кунанд.

Дар боло зикр шуд, ки пажухишгарони адабӣ тоҷик низ таваҷҷуҳи вежае ба тарҷумаҳои тазкираи Навоӣ доштанд. Ба вежа, Усмон Каримов дар китоби «Адабиёти тоҷик дар қарни шонздаҳум» бо баёни ин, ки нашри тасҳеҳоти Ҳикмат «марҳилаи наvero барои ошноии муҳаққиқон ва донишҷуёни форсизабон бо тазкираи Навоӣ боз карда» [9, 21] ёдовар шудааст, ки то кунун ҳеҷ муҳаққиқе ба таври ҷудогона ин манбаҳои муҳимро мавриди баррасии илмӣ қарор намодааст. Ӯ талош кардааст то ин вазифаро дар чорҷӯби ин китоб анҷом диҳад. Каримов низ дар бораи тазкираи Навоӣ, тарҷумаҳо, шабоҳатҳо ва тафовутҳои онҳо иттилооте ироа кардааст.

Аз мулоҳизоти фавқ метавон натиҷа гирифт, ки барои таҳқиқоти анҷом шуда дар қаламрави Шӯравии собиқ, тасҳеҳоти Алиасфар Ҳикмат, ки орӣ аз иштибоҳот набуда, мавзӯи тадқиқ қарор гирифтааст. Аз сӯи дигар, худи муҳаққиқон низ изъон доштанд, ки дар тарҷумаҳои тазкира танҳо ҷустуҷӯи радди пой Навоӣ рӯйкарди якҷониба хоҳад буд ва чунин рӯйкарде метавонад хадамоти Ҳиравӣ ва Қазвиниро таҳтушшуъо қарор диҳад. Дар тарҷимаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ, ба гуфтаи Воҳидов, “худуди ҳаштод дарсади далоиле, ки оварда шудааст дар матни асли нестанд” [Воҳидов (10) 1985: 50] ё дар “Латоифнома”-и Ҳиравӣ пас аз пажӯҳишҳои Бедакӣ маълум шудааст, ки теъдоди суханварони изофашуда на 189 нафар, балки 226 нафар ҳастанд. Оё ин далелҳо кофӣ нестанд, ки ки “Латоифнома” ва “Ҳашт биҳишт”-ро ро ба унвони осори мустақил бишносем? Воқеан бо тафовутҳои панҷоҳдарсадӣ ё ҳаштоддарсадӣ чигуна мешавад асареро тарҷимаи асари дигар номид?

Ин навъи рӯйкард чизе аз аҳаммияти илмӣ, адабӣ ва таърихии “Маҷолису-н-нафоис” кам нахоҳад кард. Иттифоқан, гурӯҳе аз пажухишгарон бар ин назаранд, ки мутарҷимони тарҷумаҳои якум ва дувум асарҳои мустақил офаридаанд. Сӯйима Ғаниева, ки матни интиқодии «Маҷолису-н-нафоис»-ро омода кардааст, ба чунин натиҷагирӣ расидааст, ки дар пайравӣ аз “Маҷолису-н-нафоис”-и Навоӣ тазикираҳои мисли «Музакиру-л-асҳоб», “Музакиру-л-аҳбоб”, “Маҷмау-л-хавос”, “Тухфаи Сомӣ”, “Маҷмуату-ш-шуаро” (Фазлӣ), “Маҷмуату-ш-шуарои Ферузшоҳӣ” навишта шудааст [14, 14]. Шафёюн ба ин феҳрест “Нафоис-ал-мосир” (نفايس المائر), “Ҳафт иқлим”, “Арафоту-л-ошиқин” ро изофа кардааст [12, 63]. Болдирев ҳам аз Ҳиравӣ ва Қазвинӣ ба унвони аввалин пайравони Навоӣ дар заминаи тазкиранависӣ ёд карда буд [3, 160].

Аз ин гуфтаҳо метавон натиҷа гирифт, ки Ҳиравӣ ва Қазвинӣ бахшҳои аз матолиби “Маҷолису-н-нафоис”-ро тарҷума карда, иттилооти навое изофа кардаанд ва дар пайравӣ аз Навоӣ асарҳои мустақиле навиштаанд. Ин суннат дар қарни Абдуруҳамони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ як равиши маъмулӣ буд ва дар қарнҳои баъдӣ низ идома ёфт. Навоӣ низ таҳти таъсир ё дар пайравии пешинён осори нодире халқ карда ва мактаби наvero дар тазкиранависӣ поягузорӣ карда, ки аввалин пайравони ӯ Ҳиравӣ ва Қазвинӣ будаанд. Пас аз нашри матни илмию интиқодии тазкираи «Латоифнома» ва пажӯҳишҳои, ки

барои бозшиносии тарҷимаҳои дигари тазкираи Навоӣ, мисли “Ҳашт биҳишт”, ё тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ анҷом гирифтааст, лозим аст, ки натиҷагириҳои қаблро бознигарӣ кунем.

АДАБИЁТ:

1. Амир Алишер Навоӣ, Алишер бин Кичкина . Маҷолису-н-нафоис. Ба эҳтимоми Али Асфар Ҳикмат. Техрон, Чопхонаи Бонки миллии Эрон, 1945 , 468 с.

2. Айнӣ Садриддин (ҷамъкунанда). Намунаи адабиёти тоҷик (300-1200 ҳиҷрӣ). Москва: - “Нашриёти марказии халқи иттиҳоди ҷамоҳири шуравии сӯсиалистӣ”, соли 1926 , 626 с.

3. Болдырев А. Н. Персидские переводы «Маджалис ан-нафаис» Навои, «Уч. зап. ЛГУ», 1952, № 128, в. 3

4. Болдырев А. Н. Алишер Навои в рассказах современников. Болдырев А. Н. Алишер Навои в рассказах современников. «Алишер Навои». Сборник статей. ИВ АН СССР. М. — Л., 1946, стр. 121 — 152.

5. Болтабоев Ҳамидулла. Алишер Навоийнинг илк юбилеи. «Ҷаҳон адабиёти» журнали, 2016 йил, 2-сон

6. Боровков А.К. “Маджалис-уннафаис” (“Собрание редкостных”). Известия АН Союза ССР Отделение литературы и языка. 1947, Том VI, вып. 6, ноябрь – декабрь)

7. Боровков А. К. Алишер Навои (к 500-летию со дня рождения) // Советское востоковедение. I. М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1940. С. 107

8. Воҳидов Р. “Мажолис ун-нафоис”нинг таржималари. – Т.: “Фан”, 1984, 72 б.

9. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI (Сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва инкишофи равияҳои асосӣ) – Душанбе: “Дониш”, 1985 ,228 с.

10. Лунин Б. В.. Вклад русских ученых в изучение жизни и творчества Алишера Навои. Общественные науки в Узбекистане. 1968 г., №4

11. Сирожиддинов, Шухрат. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологияк, текстологияк таҳлили. – Т: Академнашр, 2011. – 326 б.

12. Шафъюн Саъид. Тазкирае дар инзиво (Баррасии интиқодии чопҳои “Латоифнома” ва нусахи он). Маҷаллаи “Оинаи мерос” шумораи 58, Техрон, 1395 ҳ.ш. с. 57 – 83.

13. Фахрии Ҳиравӣ. Латоифнома (тарҷимаи “Маҷолису-н-нафоис”-и Амир Алишер Навоӣ). Тасҳеҳ ва тадқиқи доктор Ҳодии Бедакӣ. – Техрон, Интишороти доктор Маҳмуди Афшор бо ҳамкориҳои интишороти “Сухан”, 1398 ҳ. ш., 654 с.

14. Ғаниева Суйима. Давр адабиёт кўзгуси. Ўзбекистон ССР ФА нашриёти. – Тошкент, 1961 йил , 51 б.

15. Ғаниева Суйима. Кўнгил шамчироғи. Маҷаллаи «Ёшлик» шумораи 1, соли 2012

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДВУХ АНТОЛОГИЙ С НОВЫМИ ПОДХОДАМИ

КАРАЕВ УМЕД

старший преподаватель кафедры “Методики преподавания языков” Сурхандарьинского регионального центра повышения квалификации и переподготовки сотрудников народного образования Республики Узбекистан, научный сотрудник Термезского государственного университета.

1945 году Али Асгар Хекмат опубликовал в Тегеране два персидских перевода антологии Алишера Навои. Публикация персидских переводов антологии Навои была первым шагом в распознавании и изучении антологии и её переводов. Но, по словам иранского ученого Саида Шаффона, этот великий человек допустил ошибку в мире библиографии, и по этой причине он назвал эти переводы «Меджалис ан-нафаис» и назвал их автором Амир Алишер Навои. По этой причине любой исследователь, читающий эту книгу, сталкивается с недоразумением.

Первоначально различие между рукописями и переводами удивляло исследователей, и были обсуждены такие вопросы, как «насколько мы можем считать переводы точными», «почему переводчики не следовали правилам при переводе» или ««рукописи, известные как переводы разве не были самостоятельными произведениями?»». Однако, как показали недавние исследования, уникальные услуги Али Асгара Хекмата в некоторых случаях вводили в заблуждение других исследователей. Судя по последним данным, предыдущие научные выводы о переводах «Меджалис ан-нафаис» требуют пересмотра.

Ключевые слова: антология, перевод, сравнительное изучение, литературные связи, литературная среда, история литературы, влияние, последователи.

COMPARATIVE STUDY OF TWO ANTHOLOGIES WITH NEW APPROACHES

KARAEV UMED

Senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Languages of the Surkhandarya Regional Center for Advanced Studies and Retraining of Public Education Staff of the Republic of Uzbekistan, a researcher at Termez State University.

In 1945, Ali Asghar Hekmat published two Persian translations of Alisher Nava'i's anthology in Tehran. The publication of the Persian translations of the Navoi anthology was the first step in recognizing and studying the anthology and its translations. However, according to the Iranian scholar Said Shafion, this great man made a mistake in the world of bibliography, and the reason was that he called these translations Majalis an-nafais and titled their author as Amir Alishir Nava'i. For this reason, any researcher who reads this book is faced with a misunderstanding.

Initially, the distinction between manuscripts and translations puzzled researchers, and questions such as “how can we consider translations to be accurate translations”, “why did the translators not follow the rules when he was translating”, or “were the manuscripts known as translations but not independent works?” Nevertheless, as recent studies have shown the unique services of Ali Asghar Hekmat in some cases misled researchers. Judging by the latest data and the previous scholarly conclusions the translations the Majalis al-Nafais requires a revision.

Keywords: *anthology, translation, comparative study, literary connections, literary environment, literary history, influence, followers.*

ИҚБОЛУ ИҚБОЛШИНОСӢ АЗ ДИДГОҲИ ИҚБОЛШИНОСОНИ ТОҶИКИСТОНУ ПОКИСТОН

(дар заминаи иқтидори адабии “нерӯи нарм”-и кишварҳо)

РАҲМОНОВ МИРСАИД

Ходими калони илмии шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ,
суроға: ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33, тел:919293105, E-mail:

esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

Дар мақолаи зерин муаллиф оиди иқтидору тавонмандии забону адабиёт ва арзишҳои истифодаи “нерӯи нарм”, нақши осори адибон, аз ҷумла, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар ин зимн, муаллиф дидгоҳу назарҳои иқболишиносони тоҷику покистониро ба таҳқиқ кашида, бо далелу санадҳо ишораҳои илмӣ овардааст, ки хонанда аз он метавонад маълумоти заруриро дарёфт намояд.

***Калидвожаҳо:** Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, иқболишиносон, забону адабиёт, иқтидори “нерӯи нарм”, Тоҷикистону Покистон, пайвандҳои адабӣ, озодӣ, оромӣ, ободӣ.*

Тибқи тадқиқу баррасиҳо ибораи “Нерӯи нарм” шомили забону адабиёту фарҳанг, арзишҳои гуногуни сиёсӣ мебошад, ки аз ҷониби профессори Донишгоҳи Ҷарварди Амрико Чозеф Самуел Най охириҳои солҳои 80-ум пешниҳод гардидааст [1].

Он дар асоси арзишҳои демократӣ, гуфтугӯи миллатҳо, шиносоии фарҳангу ҳунар ва мусиқии онҳо таҳия шуда, барои ҷалби бештари халқҳои гуногун кӯмак мерасонад.

Дар ин зимн, аз бузургони адабу суҳан ёд кардан аз шарофату адаби мост. Зеро онҳо чун чароғи роҳнамои донишу ҳунар ба мо ва ҷаҳониён кашфиёти илм намуда, омӯзишу ёдгирии онро омӯзонда, роҳҳои бастаро бароямон боз карданд, то тавонем дар партави хираду ҳикмат ҷаҳонро хурраму шодоб гардонем. Мисоли онро метавон дар шахсиятҳои бузургу адаб ва осори онҳо аз ҷумла, Устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Анварӣ, Саъдиву Ҳофиз, Ҷомиву Камол, Румиву Берунӣ, Зебунисову Робиа, Айниву Турсунзода, Лоиқу Бозор ва дигарон мушоҳида кард, ки то имрӯз зикру қадру ёди онҳо маҷлису манзили моро равшану мунаввар мегардонад.

Чунин бузургони адаби форсу тоҷик дар манотиқи Ҷануби Осиё ва ё Шибҳи Қораи Ҳинд низ мавҷуданд, ки ҳамеша зикри онҳо аз ҷониби аҳли адабу суҳан ёдоварӣ шуда, мақому мартаба ва осору орошон дар партави шиори ҳикматомези “бузургонро бузургон мешиносанд” қадрдонӣ мегарданд. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ аз маъруфтарин адибону мутафаккирони поёни асри XIX ва аввали асри XX дар Шибҳи қора (Ҳинду Покистон), ба шумор меравад, ки

бо осори илмию адабии рӯҳбахш, муассир ва сергунҷоишу пурмазмунаш дар таърихи тамаддуни башарӣ сазовори мақому мартаби олиро дарёфт намуд.

Ҳамасола ба муносибати солгарди мавлуди Аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар саросари ҷаҳон, хусусан, дар кишвар Покистон мафҳилу семинарҳои илмӣ баргузор шуда, ба хотири бузургдошти шоир дар ин ҷо рӯзи таътили расмӣ эълон гардидааст.

Боиси зикр аст, ки соли 2022 ба ҷашни 145-умин солгарди зодрӯзи шоир, доктор Аллома Муҳаммад Иқбол баробар омада, ҳамчун файласуфи Шарқ ва охирон ситораи назми Ҳинду Покистон шинохта шуда, бо шукӯҳ ва қадрдонии хос таҷлил мешавад.

Ҳамин тариқ, дар ДМТ бо ташаббуси кафедраи филологияи Ҳинуд Покистон ва Маркази илмии Покистон санаи 9-уми ноябри соли 2022 дар мавзӯи “Саҳми Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар густариши адабиёти Шарқ” мизи мудаввар бо иштироки донишмандону донишомӯзон ва меҳмонони хориҷӣ баргузор гардид. Иштирокчиён, аз ҷумла, Ректори ДМТ, Сафири Покистон дар Тоҷикистон ва устодони кафедра оид ба худшиносӣ ва саҳму шӯҳратёбии Иқболи Лоҳурӣ суҳанронӣ карданд.

Мавриди зикр аст, ки Аллома Муҳаммад Иқбол 9-уми ноябри соли 1877 дар шаҳри Сиалкут ба дунё омада, шоири миллии Покистон эътироф шуда, бо лақаби Муффакиру мутафаккири Покистон, Шоири Машриқ (Шарқ) ва Ҳакимул Уммат маъруф аст.

Дар мақолаи зайл зарур донистем, то назару андешаи баъзе аз донишмандон, алалхусус, бонуи шарқшинос ва иқболшиноси тоҷикро роҷеъ ба Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ фароҳам оварда, “ёди ёри меҳрубон”-ро поси хотир нигоҳ дорем.

Бояд зикр кард, ки Муҳаммад Иқбол (1877-1938) яке аз бузургтарин шоирони Ҳинду Покистони садаи бистум буда, аз охирон ситорагони назми форсии тоҷикӣ дар Шибҳи қораи Ҳинд мебошад. Ӯ бо осори гаронбаҳояш забону адабиёти форсӣ-тоҷикиро рушду нумӯ дода, форамиву ширинии онро дар шеърҳояш нишон додааст. Яке аз шоирони маъруфи асри XX Маликушшуаро Баҳор ба қудрату тавони Муҳаммад Иқбол дар арсаи эҷоди осори бадеию илмӣ қоил шуда, гуфта буд [2]:

Асри ҳозир хосаи Иқбол гашт,
Воҳиде, к-аз сад ҳазорон баргузашт.

Дар ситоиш ва мақому мартабаи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ доктор Қосим Расо чунин фармудааст:

Сар зад аз Лоҳур рахшон ахтаре,
Он ки Покистон ҳаменозад бад - ӯ.
Худ на Покистон, ки хоки Ҳиндро,
Хомаи Иқбол бахшид обрӯ...

Донишманди покистонӣ Манзуруулҳақ нақши Иқболро дар рушди забон муҳим доништа чунин ишорат мекунад: «Шеърӣ порсӣ дар Ҳинду Покистон ба вучуди марҳум Муҳаммад Иқбол музайян ва ораста шуд. Вай на танҳо яке аз бузургтарин шуарои порсигӯӣи Покистон маҳсуб мешавад, балки бояд ўро беҳтарини шуарои порсигӯӣи асри ҳозир шумурд. Вай на танҳо забону адабиёти порсиро дар Ҳинду Покистон зинда нигоҳ дошта ва онро тарвичу равнақ дода, балки шеърӣ порсиро ба мунтаҳои камол расонидааст» [3, с.48].

Донишманди тоҷик, профессор Ҳабибулло Раҷабов дар бораи Муҳаммад Иқбол низ асару мақолаҳо эҷод карда, ўро дар яке аз шеърҳояш чунин васф кардааст:

Рӯҳи Иқбол дод ба бар мо болро,
Рост бинмуд чун алиф ин долро.
Гӯш кун, эй зодаи асри навин,
Дардҳои синаи Иқболро [4, с.179].

Ҳамин тавр, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ бо шеърҳои ҷаззоб ва ширину форамаш, ки бо ду забон (урду ва форсӣ-тоҷикӣ) сурудааст, тавонист дар рушду нумуи забону адабиёт саҳм гузошта, шоирону орифони онро тарвичу тарғиб намояд [5].

Ҳамин тавр, нашриёти «Дониш»-и АМИТ китоби нави «Иқболшиносӣ (маҷмӯаи мақолаҳо)»-ро (6, 112 саҳ.) аз чоп баровард, ки ба рӯзгору осори адиб, муҳаққиқ ва мутафаккири барҷастаи Шарқ аллома Муҳаммад Иқбол бахшидаи адабиётшиносон ва шарқшиносони тоҷик, монанди Кароматулло Олимов «Соҳибдили роздони ҷисму ҷон», Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Шарафнисо Пӯлодова «Нигоҳе ба рӯзгору осори Аллома Иқбол», Идибек Зиёзода «Муҳаммад Иқбол ва андешаҳои худшиносии ў», Умеда Ғаффорова «Талмеҳоти қуръонӣ дар ашъори Муҳаммад Иқбол», Ҳабибулло Раҷабов «Премчанд ва Иқбол», Майрамбӣ Нурова «Муҳаммад Иқбол ва маърифати зан», Замира Ғаффорова «Тасвири бадеии Кашмир дар ашъори Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ», Тоҷиддин Мардонӣ «Арабы в стихах Мухаммада Икбала», Расул Ҳодизода «Иқбол ва ҷаҳони имрӯз», Алии Муҳаммадии Хуросонӣ «Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Аллома Иқбол ва Халилуллоҳи Халилӣ», Гулрухсор Раҳимова «Ғаҳвораи ман диёри тифлии ман аст», Аълоҳон Афсаҳзод «Дар ватани Иқбол» ва ғ. гирд омадаанд. Маҷмуа дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, дар заминаи нашрҳои арзишманди «Куллиёти форсӣ» ва осори дигари ба забони модарияш-урду эҷодкарда, навишта шуда, бо кӯшиши донишманди забону адаби тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ мураттаб гардидааст [6].

Собиқ Сафири Фавқуллода ва Мухтори Ҷумҳурии Исломии Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тариқ Иқбол Сумро андешаҳояшро оиди таҳия ва нашри маҷмуа чунин баён кардааст: «Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ – чехраи тобони адабу фарҳанги Шарқ буда, нашри китоби “Иқболшиносӣ” дар Тоҷикистон, идомаи рушди илми Иқболшиносӣ дар кишвари зебоманзару маърифатпарвари

Тоҷикистон маҳсуб ёфта, метавонад онро ба таври умум ҳам дар Покистон, ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар ҷаҳон комилтару пурратар намояд».

Тибқи дарёфтҳои илмӣ аввалин маротиба китоби гулчини Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ соли 1966 бо таҳияи шодравон Мирсаид Миршакар «Паёми Машриқ» дар Тоҷикистон чоп шуда, пешкаши хонандаҳо гардид. Сипас баъд аз дуvozдаҳ сол бо кӯшиши А. Ғаффоров наشري мукамалтари осори шоир бо номи «Садои Машриқ» рӯи чоп омад.

Мавриди зикр аст, ки А.Ғаффоров бо тавсияи академик Бобочон Ғафуров ба тадқиқи адабиёти форсу тоҷикзабони Ҳинду Покистон ба корҳои илмӣ оғоз карда, ба кашфи шоирони Шибҳи Қора аз ҷумла, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ машғул шуда, ба комгориҳои назаррасе мушарраф гардид[7,с.88].

Дар ниҳоят соли 2008 пас аз 30 сол, бо саъю эҳтимоми донишмандони тоҷик Қиёмиддин Сатторзода «Куллии форсии Иқбол» ба хати кириллик баргардон ва пешкаши хонандагони тоҷик гардид, ки дар он оиди зиндагӣ ва осори Муҳаммад Иқбол чунин ишорат шудааст: “Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ аз зумраи шоирони раддаи аввали адабиёти оламгири форсӣ мебошад, ки бо истеъдоди фитрӣ ва эҷозии сухани хеш шеърӣ Аҷамро нафаси тоза бахшида, забони форсии дариро дар сарзамини Ҳинду Покистон аз сари нав зинда гардонид ва ба мусалмонон ва умуман ба мардуми ситамдидаи ҷаҳон паёми озодиро расонид ва ба василаи ин корномаи бузург номи хешро дар ҷаридаи олам ҷовидон сабт намуд” [8, с.18].

Бо ташаббуси донишманд ва ҳиндшиноси тоҷик профессор Ҷабибулло Раҷабов соли 2019 китобе зери унвони “Муҳаммад Иқбол-шоири абадзинда” иборат аз 180 саҳифа таҳия ва чоп шуд, ки кадами хубест дар шинохту дарки андешаҳои Иқбол баҳри ҳомиёни аҳли адабу сухан.

Дар шумораи 11-уми соли 2020, маҷаллаи “Садои Шарқ” (саҳифаи 124-149) мақолаи шоири халқии Тоҷикистон, номзади илми фалсафа Назри Яздонӣ бо номи “Девонае дар корғаҳи шишагар” (Муҳаммад Иқбол ва Фридрих Нитше) дар ҳаҷми 25 саҳифа, низ ба чоп расид[9,с.124].

Роҷеъ ба арзишу муҳимияти мақолаи мазкур сарҳодими Институти Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон доктори илмҳои фалсафа, Комил Бекзода андешаронӣ карда, мақолае зери унвони “МАҒРИБ ЗИ ТУ БЕГОНА, МАШРИҚ ҲАМА АФСОНА” навишта, таъкид мекунад, ки бо вучуди ин тафовутҳои ҷавҳарӣ дар ҷаҳонбинии ин ду нобиға, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ нисбат ба шахсияти Нитше эҳтиром гузошта, ҳамеша осорашро мутолиа мекарду илҳом мегирифт ва дар шеърҳои аз ӯ иқтибос меовард.

То ба имрӯз аз марказҳои илмӣ оид ба осори гаронбаҳои Иқбол муҳаққиқон ва устодон аз ҷумла Кароматтуло Олим, Ҷабибулло Раҷабов, Умар Сафар, Қурбонов Ҳ., Алӣ Муҳаммадии Хурсонӣ, Идидбек Зиё, Тоҷиддин Мардонӣ, Замира Ғаффорова, Комили Бекзода, Сайфиддин Акрам, Мирсаид Раҳмонов ва дигарон китобу мақолаҳо навишта, маърузаҳои илмӣ мекунанд [10].

Бояд таъкид кард, ки Муҳаммад Иқбол дар мактаб баробари тадрис ба забони модариаш ба омӯзиши забони форсии тоҷикӣ низ машғул шуда, аз даврони бачагӣ бо бузургони илму адаби форсу тоҷик ошно шуда, ба ашъори устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдиву Ҳофиз, Рӯмиву Ҷомӣ ва дигарон майлу завқ пайдо карда, шефтаи каломи онҳо гардид ва ё ба қавли худӣ:

Маро аз мантиқ ояд бӯйи хомӣ,
Далели ӯ далели нотамомӣ.
Ба рӯям баста дарҳоро кушояд,
Ду байт аз Пири Рӯмӣ ё зи Ҷомӣ. (Иқбол)

Ҳамин тавр, ӯ дар гӯстариши адабиёт дар Шарқ саҳми арзанда гузошт.

Инҷо бояд зикр кард, ки доир ба рӯзгору осори илмию адабии Иқболи Лоҳурӣ, афкори фалсафию динӣ, иҷтимоиву ахлоқӣ, паёмҳои озодихонаву ҳикматомез ва халлоқияти ӯ дар эҷоди бадеӣ ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб мулоҳизаву андешаҳои гуногун мавҷуданд. Дар гуфтаю навиштаҳои бештари шарқшинсон маҳорат ва қудрати волои эҷодӣ ва илмии Муҳаммад Иқбол ва омезишу андӯзиши пайваستاаш ба фарҳангу адаби мардумони Шарқу Ғарб, форсу тоҷик ва дар умум инсоният баррасиҳову назарпардозихо шудааст, ки аз партави донишу хирадии ин марди бузурги адабиёт маншаъ гирифтааст.

Шарқшинос ва бонуи иқболшиноси тоҷик Шарафнисо Пулодова (1931-2022) аз зумраи дӯстдорони забону адаб мебошад, ки назару андешаҳои дар китоби донишманд Сайид Абулҳасан Алии Надвӣ-“Шигифтаҳои андешаи Муҳаммад Иқбол” бо таҳия, танзим, тавзеҳ ва таҳрири умумии Шодӣ Шокирзода, Душанбе, соли 2021 нашр гардид, оид ба Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ чунин баён кардааст: “Иқбол дар баробари халқу кишвари худ тамоми башариятро дӯст медошт ва барои яқдили мардуми ҷаҳон мубориза мебурд”[11]. Ба назари ин донишманди тоҷик мо бояд ҳама бурду бохти олами маънавӣ ва фарҳанги Ғарбу Шарқро аз нигоҳи хеш таҳлил намуда, унсурҳои беҳтарини ин ду қисмати тамаддуни ҷаҳонӣ бояд ба ҳам таъсири мутақобила дошта бошанд ва ҳамдигарро ғанӣ сохта, ба пешрафти умумиинсонӣ мусоидат намоем.

Мавриди зикр аст, ки хонуми Шарафнисо Пулодова санаи 02.01.1931 дар шаҳри Хучанди бостонӣ таваллуд шудааст. Падараш Пӯлод Бобоев аз зиёиёни фаъолу пешқадами асри XX буда, ошиқи илму адаб ва рӯзгори аҳли адабу ҷомеа буд. Тибқи маълумоти китоби “Шарқшиносии тоҷик” (1958-2008), дар шашсолагии Шарафнисо ва нӯхсолагии бародараш, нависандаи номвари тоҷик Пӯлод Толис, падарашон вафот кард [12].

Хонуми Шарафнисо таҳсилро дар мактаб дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз карда, дар душвортарин ҳолат онро хатм кард. Бо ҳамаи ин ҳолату вазъ нигоҳ накарда, ӯ ҳамеша ва дар ҳама ҷо дар партави суханону насихатҳои волидайнаш омӯзишу ёдгириро идома дода, адабу маърифатро сармояи асосӣ медонист.

Ҳамин тариқ, ӯ баъди анҷоми таҳсили омӯзишгоҳи педагогӣ соли 1951 ба Донишгоҳи омӯзгории Хучанд дохил шуда, онро дар соли 1955 ба поён

расонид. Дар солҳои 1958 то 1958 роҳбарияти донишгоҳ фаъолияти ӯро ба эътибор гирифта, чун омӯзгори забону адабиёт таъйин намуданд. Ҳамин тариқ, бо тавсия ва роҳнамоии устод Бобочон Ғафуров соли 1958 ба аспирантураи Институти шарқшиносии АИ ИҶШС таҳти роҳбарии академик Е.П. Челишев ба ихтисоси забону адабиёти ҳиндӣ ва урду машғул шуд. Дар ин росто, ӯ дар мавзуи “Аҳамияти хутути Мирзо Ғолиб дар ташаккули насри мусори урду” рисола навишта, онро дар соли 1963 бо муваффақият дифоъ намуд.

Дертар бо машварату маслиҳати академик Бобочон Ғафуров соли 1961 ба Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон ба кор пазируфта шуда, дертар соли 1970 мудирӣ сектори Ҳинду Покистон ва муовини директори Институту кору фаъолият кард. Сипас соли 1993 то соли 2000 дар Институти иқтисодии ҷаҳон ва муносибатҳои байналхалқии АИ ҶТ адои вазифа намуд.

Ҳамин тавр, дубора соли 2017 ба Институти шарқшиносӣ, ки бо дастури роҳнамоиҳои Президенти Тоҷикистон номи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ номгӯзорӣ шуд, ба ҳайси ходими пешбари илмӣ дар шӯъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ даъват шуда, то соли 2020 ба таҳқиқоти адабиёти Покистон адои вазифа намуд [13].

Ӯ муаллифи беш аз 200 мақола буда, асарҳои “Мактубҳои Мирзо Ғолиб” (1966), “Мирзо Ғолиб” (1968), “Амир Хусрави Деҳлавӣ (1975), “Шеърӯ шоирӣ Алтоф Ҳусайни Ҳолӣ” (1989), “Уди ҳиндӣ” (1982) ва “Паёми Машриқи Муҳаммад Иқбол “ , “Шоирӣ розу ниёзҳо” (1997) ва “Авроқи вафо-и Файз Аҳмад Файз” (2000) ва “Ғазалиёти форсии Мирзо Ғолиб” (2003) таҳия ва нашр шудаанд.

Муддате ӯ раиси бахши дӯстии Тоҷикистону Покистон дар “Ҷамъияти дӯстӣ” фаъолият карда, узви фаъоли ҷамъияти “Олимаҳои Тоҷикистон” буданд. Соли 2004 хонуми Шарафнисо Пӯлодова аз ҷониби Институти таҳқиқотии савоҳнигорӣ дар Амрико барои дастовардҳои муҳими илмӣ ва ҷамъиятӣ сазовори унвони фаҳрии “Бонуи соли 2004-ум” гардид [14, с.444].

Барои нигорандаи сатрҳо ифтихору шараф аст, ки бо ин бонуи донишманду иқболшинос аз наздик шиносӣ пайдо карда, бо ҳам чун ҳаммаслаку ҳамкор фаъолият карда, аз лутфи каломашон ҷаҳони маънавиёт пайдо кардам.

Аввалин мулоқоти мо дар ҷараёни конфронси байналмилалӣ оид ба Муҳаммад Иқбол дар Покистон, дар шаҳри Иқбол сурат гирифт, ки бо ҳам аз маконҳои таърихӣ шаҳр, ки бо Душанбе бародаршаҳр аст, дидан намудем. Маротибаи дувум дар Институти Осиё ва Аврупои АМИТ, шӯъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ он муаррифии бештар пайдо карда, бо ҳам то соли 2020 ҳамчун коршиноси масоили адабу забону фарҳагу таърихи кишварҳои Покистону Ҳиндустон кору фаъолият кардем.

Ҳанӯз роҳнамоиҳову хубу насихатҳои модаронаву олимона, бо лутфи қалами худашон дар дафтarchаи хотироти банда, дарҷ аст, ки порчаи шеъри Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ чун армӯғон оварда шудааст [15]:

Адаб перояи нодону доност,

Хушо к-он аз адаб худро биёрост,
Надорам он мусулмонзодаро дӯст,
Ки дар дониш фузуду аз адаб кост (Иқбол)

Хулоса, ҷаҳонро бояд ба чашми хираду адабона нигарист, то аз ҳақиқату каромати он хубтар огаҳӣ пайдо карду аз чашмаи сафои забони форами ширини тоҷикӣ-форсӣ нуши ҷон карда, аз ҳақиқату воқеияти ҳаёти башар огаҳӣ пайдо карда, андешаҳояшонро ба хонандагони аҳли адаб расонд.

Дар ниҳоят бояд таъкид кард, ки ҳамаи мардони бузург дар таърихи фарҳангу адаби тоҷику форс мақому манзалати воло дошта, дар рушди забону адабиёт ва тамаддуни башарӣ саҳм гӯзошанд. Иқболу Иқболшиносон ва осору адаби онҳо низ заминагузори худшиносву худогоҳӣ буда, эҷодкорӣ ва мероси гаронмояи адабию илмӣ онҳо ҳамчун иқдидори тавоноии “неруи нарм” роҳро дар сохтани ҷомеаи Озоду Орому Обод боз намуда, аҳли башарро дар партави донишу хирад роҳнамоӣ менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Nye, Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. Hachette UK (published 2009). ISBN9780786738960 Archived. Мафҳуми “софт повер” аз википедия https://en.wikipedia.org/wiki/Soft_power (санаи мурочиат 1-уми ноябри 2022)
2. Сомонаи “Рӯзномаи Садои мардум” <https://sadoimardum.tj/far-ang/asri-ozir-hosai-i-bol-gasht/> (санаи мурочиат 10-уми ноябри соли 2022).
3. Манзуррулҳақ. Шеърӣ форсӣ дар аҳди ҳозир. Маҷаллаи «Ҷилол», ноябри соли 1953, саҳ. 48.
4. Ҳабибулло Раҷабов. Муҳаммад Иқбол-шоири абадзинда. Душанбе: “Эргарф”, 2019. – 180 с.
5. Куллиёти Иқбол (урду). Мактабаи Ҷамол. Лоҳур, Покистон. 2010
6. Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. Иқболшиносӣ (маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе, Дониш, 2016. - 112 с.
7. А.Ғаффоров. Доир ба дараҷаи омӯхта шудани ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммад Иқбол // Масъалаҳои филологияи тоҷик . – Душанбе, 1974. – С.88-106.
8. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёти форсӣ. Муҳаррири масъул: Қиёмидин Сатторӣ. саҳ.18
9. Маҷаллаи “Садои Шарқ” шумораи 11-уми соли 2020, (саҳифаи 124-149).
10. Мирсаид Раҳмонов. Иқбол ва фалсафаи худшиносии ӯ. Рӯзномаи “Самак”. №46 (471). 11-уми ноябри соли 2020.
11. Сайид Абулҳасан Алии Надвӣ. Шигифтҳои андешаи Муҳаммад Иқбол. Таҳия, танзим, тавзеҳ ва таҳрири умумии Шодӣ Шокирзода. Душанбе, Меҳроҷ-граф. 2021.
12. Шарқшиносии тоҷик (1958-2008), Душанбе, 646 с.
13. Сомонаи Институти Осиё ва Аврупои АМИТ, www.osiyoavrupo.tj
14. Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Тоҷикистон (1958-2008), 444 с.

15. Аз дафтарчаи хотироти муаллифи мақола Мирсаид Раҳмонов.

**ИКБАЛ И ИКБАЛИЯТ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ТАДЖИКСКОГО И ПАКИСТАНСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ
(исходя из потенциала «мягкой силы» обеих стран)**

РАХМОНОВ МИРСАИД

старший научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии ИИПСАЕ
НАНТ, адрес: г. Душанбе, ул. Рудаки, 33, моб: 919293105, E-mail:
esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

В данной статье автор обсуждает потенциал языка и литературы и значение использования «мягкой силы», роль произведений писателей, в том числе Мухаммада Икбала Лахури.

В этом контексте автор исследовал взгляды и мнения таджикских и пакистанских литературоведов и предоставил научные ссылки с фактами и документами, из которых читатель может получить необходимую информацию.

Ключевые слова: Мухаммад Икбал Лахури, литератор, язык и литература, «мягкая сила», Таджикистан, Пакистан, литературные связи, свобода, мир и процветание.

**IQBAL AND IQBALIAYT IN THE VIEW OF TAJIK AND PAKISTANI
SCHOLARS**

(based on the literary potential of the "soft power" of both countries)

RAHMONOV MIRSAID

Senior Researcher at Institute of Asian and European studies, NAST. Address:
Dushanbe, 33 Rudaki Street, Tel: 919293105, E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

In the following article, the author discusses the potential of language and literature and the value of using "soft power", the role of the works of writers, including Muhammad Iqbal Lahori.

In this context, the author has researched the views and opinions of Tajik and Pakistani writers providing scientific references with facts and documents which can benefit the reader accordingly.

Keywords: Muhammad Iqbal Lahori, fortune tellers, language and literature, power of "soft power", Tajikistan and Pakistan, literary ties, freedom, peace, prosperity.

УДК. 330.012.23

МАФҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА МАРҲИЛАҲОИ БУҲРОНӢ**ТУРСУНОВ ҲУСЕН ЮЛДОШОВИЧ**

ходими хурди илмӣ, докторант (PhD) – и курси 2 - юми шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.Тел.: +992 92-755-57-67; E – mail:

husentursunov.tj@osiyoavrupo.tj , tursunovhusen.tj@gmail.com

Рақобат байни ҳамагуна корхонаҳо рӯз ба рӯз афзун гардида, мураккабшавии фаъолияти ҳамагуна корхонаҳоро ба миён овардааст. Ин вазъият ҳамаи онҳоро водор менамояд, ки барои фаъолияти назаррас нишон додан ҳама вақт дар талош бошанд. Зеро ҳама гуна тайғироте, ки чи дар муҳити дохилӣ ва ё чи дар муҳити берунии корхонаҳо ба миён меоянд, қобилияти ба фаъолияти онҳо таъсири мусбӣ ё манфӣ расониданро доранд. Дигаргуниҳое, ки ба фаъолияти корхонаҳо таъсири мусбат мерасонанд, баҳри пешравиши фаъолияти онҳо фурсати хубе ба ҳисоб меравад. Аммо дигаргуниҳое, ки ба фаъолияти корхонаҳо таъсири манфӣ мерасонанд, метавонанд монеаҳои гуногунро ба миён оварда, фаъолияти онҳоро халалдор намоянд. Дар ҳолати саривақт аз тарафи маъмурият андешида нашудани роҳҳои пешгирӣ нисбати чунин монеаҳо корхонаҳо дучори бӯҳрон хоҳанд шуд. Зеро бӯҳрон, ҳолати ғайричаимдоштеро ифода менамояд, ки манеаи ҳадафҳои асосии корхонаҳо шуда, боиси поён рафтани руҳияи фаъолият дар корхонаҳо гардида дар навбати худ нороҳатиҳои маъмуриятро нисбати ин гуна ҳодисаҳо ба миён меорад. Ин мақола бо ҳамин мақсад барои маълумоти муҳтасар пайдо кардан дар бораи мафҳум, хусусият ва марҳилаҳои бӯҳрон таҳия шудааст.

Калидвожаҳо: бӯҳрон, корхонаҳо, таҳдид, фурсат, мудирият, пешгирӣ, қобилият, бартарият, ҳолати фавқулода.

Мафҳуми бӯҳрон, дар сарчашмаҳои илмӣ вобаста ба шоҳаҳои илмӣ ба шаклҳои гуногун маънидод карда шудааст. Аммо новобаста аз ин гуногун будани маънӣ ва мафҳуми бӯҳрон дар ҳамаи шоҳаҳои илм хусусият ва натиҷаҳоеро шарҳ медиҳад, ки ба ҳамдигар монандии зиҷ доранд. Яъне, дар ҳамаи шоҳаҳои илм бӯҳрон ифодагари ҳолатҳои зараровар ва ё манфӣ мебошад [1, с. 3].

Дар илми равоншиносӣ бӯҳрон мушкилоти ақлонӣ, тарс, ҳарос ва ё ҳолатҳоеро ифода менамояд, ки дар натиҷаи асабонишавии зиёд ба амал омада боиси нороҳатиҳои инсон мегардад [2, с. 2]. Дар илми иқтисодиёт бӯҳрон баландшавии таворум, болоравии истехсолот инсбати талаботи бозор ва ноустувории ваъзъияти умумии иқтисодиро шарҳ медиҳад. Дар илми ҷомеашиносӣ бошад, бӯҳрон ифодагари нофаҳмиҳое мебошад, ки дар натиҷаи

рафтори амалҳои якҷояи ҷомеа ба миён меоянд. Ҳамаи ин ҳолатҳо боиси асабонӣ, руҳафтадагӣ ва нороҳатии инсон мегардад. Аз ҳамин сабаб, бухрон дар байни ҷомеа ҳолатҳои ғайриҷашмдоштеро инъикос менамояд, ки қобили қабули ақли солим намебошад. Барои хубтар дарк намудани мафҳуми бухрон бошад, моро лозим аст, ки решаи калимаи бухронро таҳлил намоем.

Бухрон дар мақомот ва корхонаҳои дорои фаъолияти мунтазам ғайриҷашмдошт ба миён омада ба сохтори фаъолияти корхонаҳо тайғироти куллиро ба миён меорад. Аз сабаби гуногун будани самти фаъолияти ҳар як корхонаю муассисаҳо бухрон ба шаклҳои гуногун шарҳ дода мешавад.

Дар асл бухрон аз калимаи юнонии “krinein” гирифта шуда, маънои “қарор”-ро дорад. Дар забони англисӣ бошад, бухрон бо калимаи “crisis” шарҳ дода мешавад [3, с. 27]. Дар забони хитой бошад бухрон бо калимаи “wei-ji” ифода карда мешавад. Ин вожа шакли кӯтоҳ кардашудаи калимаи “weixiân” (таҳдид) ва калимаи “jihui” (фурсат) мебошад. Яъне, ба ибораи дигар дар забони хитой мафҳуми бухрон ҳам ба маънии таҳдид ва ҳам ба маънои фурсат истифода карда мешавад [4, с. 27]. Лозим ба ёдоварист, ки дар ҳақиқат бухронҳо қувваи таҳдид кардани сохтори муассисаю корхонаҳоро дорад. Аз тарафи дигар бошад, фурсатҳои хуберо баҳри пешравии сохтори муассисаю корхонаҳо фароҳам меорад. Манфӣ е мусбӣ хотимаебии бухрон бошад, тамоман аз раванди идоракунии он вобастӣ дорад.

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ бухрон ба маънои “лаҳзаи тайғиребии қатъии бемор” омадааст [5, с. 220]. Бухрон ваъзияти ногувор ва харобиоваре мебошад, ки дар ҷомеа, байни давлатҳо ё ин ки дар муассисаҳои гуногун ба амал омада, боиси дигаргунии куллӣ мегардад. Дар луғати донишгоҳи Кембриҷ омадааст, ки бухрон то рафт бадшавии ваъзиятро шарҳ медиҳад ва дар ин гуна мавридҳо масъулонро водор менамояд ки барои ҳарчи зудтар бартараф кардани таҳдидҳо дар вақти зарурӣ ба бухронҳо даҳолат намоянд. Бо ибораи дигар бухрон пайдарпай эҷодшавии мушкилот дар сохтори фаъолият мебошад [6]. Бинобар луғатномаи донишгоҳи Оксфорд бухрон гуфта, ҳолатҳои ногувореро мегӯянд, ки вобаста ба муқобилият натиҷаи хуб ва бадро ба миён меорад [7].

Дар шоҳаҳои илми гуманитарӣ таърифи махсуси мафҳуми бухрон мавҷуд набуда аз ҷониби муҳақиқон ба шакли гуногун шарҳ дода шудааст. Гурӯҳе аз олимони хусусияти таҳдидовар будан ва ба муқобили ин оқиз мондани роҳбарон дар ҳолатҳои бухронро ҷонибдорӣ менамоянд. Гурӯҳи дигари олимони бошад, бухронро ҳамчун ҳолатҳои ногувори ғайриҷашмдошт ба бавуқӯёянда мепазиранд [8, с. 16]. Дар робита ба гуфтаҳои боло бухронро ба шакли мухтарас чунин таъриф додан мумкин аст: *“бухрон ҳодисаи нохуше мебошад, ки дар ягон идора дар вақти номуайян бо сабабҳои бенизомии системаи дохилии идора ва бо таъсири омилҳои беруна ба миён омада, дар бисёр ҳолатҳо боиси аз уҳдаи идоракунии он набаромдани роҳбарони идораҳо мегардад”*. Бухрон дар айни замон вобаста ба сабаб, таъсир ва илова бар ин вобаста ба идоракунии ин ҳодисаҳо азнавсозию

фаъолияти ояндаи идораҳоро низ дар бар мегирад. Ҳолатҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки пеш аз вукӯъ омадани бухрон нишонаҳои бухрон ба миён меояд, аммо дар бисёре аз мавридҳо бухрон ғайричашмдошт ба амал меояд.

Низоъшиноси машҳур Ҳерманн бухронро чунин шарҳ додааст: *“бухрон ҳолате мебошад, ки аз сабаби маҳдуд будани вақт пешгирияш душвор аст. Аз ҳамин хотир монети ҳадаф ва фаъолияти идораҳо мешавад. Бухрон хусусияти барҳамдиҳии сохторро дошта дар натиҷа дар дохили идораҳо нооромӣ ва руҳафтадагиро ба миён меорад”* [8, с. 7].

Низоъшиноси турк Тутар бошад бухронро чунин шарҳ додааст: *“бухрон вазъияте мебошад, ки ба фаъолияти идораҳо ва хусусан ба фаъолияти роҳбарони идораҳо як қатор мушкилотро пеш оварда, дар натиҷаи ба даст наовардани маълумоти кофӣ боиси тадриҷам ба ҷо наовардани фаъолияти идораҳо мегардад”* [8, с. 17].

Корхонаҳо ва ё идораҳо сохторҳои мебошанд, ки бо як ҳадафи муайян дар чорчубаи қонун бо истифода аз усулҳои идоркунӣ ва имкониятҳои мавҷуда баҳри боз ҳам хубтару шаффофтар фаъолият кардан ва васеъ кардани муҳити фаъолияти худ кори худро пеш мебаранд [9, с. 20]. Бухрон бошад чамъи ҳолатҳои мебошад, ки дар вақти номуайян ба миён омада, дар натиҷа ҳастии корхонау идораҳоро зери таҳдид қарор медиҳад.

Ҷаҳони муосир дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо рӯз то рӯз дигаргуниҳои куллиро ба миён оварда истодааст. Агар дар асоси ин дигаргуниҳо ва шарту шароити ҷаҳони муосир ба фаъолияти ҳама намуди корхонау корхонаҳо назар андозем гуфтан мумкин аст, ки новобаста аз шакли мансубият (ҳам корхонаҳои давлатӣ ва ҳам хусусӣ) рӯ ба рӯ нашудани онҳо бо бухрон ғайриимкон аст.

Гарчанде ки омодагии пурраи пешакӣ бар зидди бухрон ғайриимкон аст, омодагии саривақти нисбати бухрон, ба ҳама намуди муассисаҳо дар ҳолати бухронҳои эҳтимолӣ кӯмак расонида идоракунии бухронҳоро осонтар мегардонад. Фаъолияти босамари муассисаҳо дар асоси ҳадафи фаъолиятшон бошад, ҳам аз фаъолияти роҳбарон ва ҳам аз фаъолияти коргаронаш вобастагӣ дорад. Аммо нақши роҳбарон дар самти рушду фаъолияти муассисаҳо бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро роҳбароне, ки доир ба сохтори фаъолият, ҳадаф, вазифа, масъулият ва муҳити корхона маълумоти амиқу дақиқдоранд ва бо истифода аз чусту чолокӣ ва малакаи касбии худ метавонанд корхонаҳоро аз бухрон эмин нигоҳдоранд. Ё ин ки талафоти бухронро дар корхонаҳо то ҳадди ақал кам намоянд. Яъне, бо ибораи дигар корхонаҳо бар зидди таҳдидҳои омилҳои атрафшон бояд ҳамавақт бо омодагии пурра фаъолият намоянд [10, с. 20]. Дар робита ба гуфтаҳои боло гуфтан мумкин аст, ки омодагии ҳамачиҳатаи корхонаю муассисаҳо бар зидди бухрон, рӯбарӯшавии онҳо бо бухрон, қобилияти бо талафоти камтар раҳонашавии онҳо аз бухрон ва қобилияти ба фурсат табдил додан бухронҳо дар якҷоягӣ аз сохтори идоракунӣ ва малакаи касбии корхонаҳо алоқаманд аст. Чунки истодагарӣ бар зидди носомониҳо дар муассисаҳо аз

ҷониби роҳбарон ва бо истифодаи маълумотҳои саҳеҳ идора кардани бухрон аз ҷониби онҳо ояндаи корхонаҳоро равшан намуда устувории корхонаҳоро дар оянда кафолат медиҳад. Аммо безътибории роҳбарон нисбати нишонаҳои бухрон ё ин ки бархурдор набудани онҳо аз нишонаҳои бухрон дар корхона ки сабаби асосии ин маълумоти пурра надоштани роҳбарон аз сохтори корхона ва муҳит берунаи корхона аст, дар вақти бухрон метавонад, сараввал эътиборнокии корхонаро дар байни омма аз байн бурда, пас он як қатор монеаҳро баҳри фаъолияти корхона ба миён биёрад ва ҳатто кор то дараҷае расиднаш мумкин аст, ки корхона аз фаъолият бозмонда аз байн равад.

Корхонаю муассисаҳое, ки ҳама вақт бо тафаккури равшан ва пайғирӣ намудани навғониҳо дар самти фаъолияти худ амал мекунанд нисбати дигар корхонаҳо пешрафтатар ба ҳисоб мераванд ва ба қавле умри дароз мебинанд. Чунки ин гуна муассисаҳо бо истифода аз маълумоти зарурӣ аз таҳдидҳое, ки фаъолиятшонро халалдор месозад, бархурдор мебошанд. Барои аз уҳдаи ин бо муваффақият баромадани корхонаҳо ҳамаи коркунони корхонаҳоро мебояд, ки сараввал вазифаи худро дӯст доранд ва аз сидқи дил ба ҷо оранд [11, с. 10-11].

Бухрон дар баробари ба миён овардани нобасомониҳо дар корхонаҳо, инчунин асоси пешравии нав ба нав дар корхонаҳо мебошад. Зеро бо муайян кардани сарчашмаи бухрон ва бартараф кардани мушкилотҳои мавҷуда раҳонидани корхонаҳо аз бухрон бамавридтару самарабахштар мебошад.

Хусусиятҳои бухрон

Бухрон то солҳои наздик ҳамчун яке аз омилҳои хатарноки беруна нисбати корхонаҳо ба ҳисоб мерафт. Имрӯзҳо бошад бухрон аз сабаби ҳам ба сохтори дохилӣ ва ҳам ба сохтори берунии корхонаҳо зарари ҷиддӣ расониданаш яке аз мушкилоти асосии ҳама гуна корхонаҳо ба ҳисоб рафта таваҷҷуҳи хосаро талаб менамояд [2, с. 4]. Барои ҳамчун мушкилот қабул кардани бухронҳо дар корхонаҳо бошад, бояд сараввал аз хусусиятҳои бухрон воқиф шуд.

Дар така ба сарчашмаҳои илмӣ гуфтан мумкин аст, ки бухрон аз хусусиятҳои дар поён дарҷшаванда иборат аст.

1. Бухрон ҳодисаи ғайримуқаррарӣ мебошад: Дар ҳолати ба бухрон дучор шудан фаъолияти муқаррарии муассисаҳо корношоям мегардад ва вобаста бо шаклгирии бухрон дар ҳамаи сохтори муассисаҳо тайғиротҳои кулӣ ба миён меояд [10, с. 4].

2. Бухрон боиси руҳфатодагӣ ва фишор дар муассисаҳо мегардад: Бухрон фаъолияти муассисаҳоро паст намуда, бо ин роҳ сабабгори фишоргарой ва руҳфатодагӣ дар муассисаҳо мегардад.

3. Бухрон ифодагари ваъзияти муташианиҷ мебошад: Дар вақти бухрон хусусан роҳбарон уҳдадоранд, ки дар як муддати кӯтоҳ қарорҳоеро ба имзо расонанд, ки наҷотдиҳандаи корхона аз бухрон бошад. Зеро қарорҳои нодуруст ҳам ба эътибори корхонаю муассисаҳо ва ҳам ба мансаби роҳбарон таъсири сахт мерасонад [10, с. 10].

4. Бухрон боиси тайғиротҳои ғайринақшавӣ дар корхонаҳо мегардад: Дар вақти бухрон ҳамаи стратегияҳои омодашуда ва нақшаҳои тарҳбандишудаи корхонаҳо ҳусусияти худро аз даст медиҳанд. Аз ҳамин хотир корхонаҳоро мебояд бо таҳлили ваъзияти мавҷуда ва пешбини ваъзияти оянда нақшаҳои нави ҳамаҷониба судмандро тарҳрезӣ намоянд [8, с. 19].

5. Бухрон ҳолати номуайян мебошад: Бухрон новобаста аз он ки пеш аз ба миён омадани аз нишонаҳои хоси худ дарак медиҳад, дар бисёре аз мавридҳо бидуни нишонаҳои пешакӣ ба миён меояд. Яъне бухрон дар умум ҳодисаи ғайричашидмдошт мебошад. Аз ин рӯ, омодагии пешакии корхонаҳо бар зидди бухрон ҳамавақт ба манфиати кор мебошад.

6. Бухрон як ҳолати сарпечидаеро ифода мекунад: Ин ҳолатро чунин шарҳ додан мумкин аст, ки дар вақти рӯ ба рӯ шудани корхонаҳо бо бухрон, занҷири фаъолияти ҳамаи самтҳои корхонаҳо ба нуқтаи кандашавӣ омада мерасад. Яъне бо мазмуни дигар дар ҳолати бухрон иҷроиши фазифаҳо дар ҳама қисмҳои корхона рӯз то рӯз поён рафта, боиси ба миён омадани мушкилоти сармоявӣ дар корхона мегардад. Аз тарафи дигар таъсири равонӣ (психологӣ) бухрон ва таъсири бухрон ба омилҳои берунии корхонаҳо (эътирози омма, зарар дидани ҳиссадорон аз бухрон, норасоии ҳамагуна молу маҳсулот ва лавозимоти зарурӣ барои фаъолияти корхона ва заминҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти корхона) дар якҷоягӣ ҳолати сарпечидаеро ба миён меорад, ки ин гуна ҳолатҳо дар асл, мавҷудияти бухрон дар корхонаҳоро таҷаллий менамоянд.

Марҳалаҳои бухрон

муассисаю корхонаҳо барои аз бухрон дур будан ва бо зарари камтарин паси сар кардани бухрон бояд қобилияти пешбинӣ кардани бухронҳоро дошта бошанд. Дар ин самт чигунае, ки дар боло зикр гардид, қобилияти пешбиникунии роҳбарони корхонаҳо нақши муҳим мебозад [12, с. 26]. Чунки роҳбароне, ки идоракунии корхонаро хуб медонанд, дар ҳама марҳилаҳои бухрон бо истифода аз малакали касбии худ аз уҳдаи дур нигоҳ доштани корхона аз таъсири манфии бухрон бо муваффақият мебароянд. Бухрон аз сабаби ба ҳамдигар алоқаманд будани марҳилаҳояш кувваи бузурги таҳдидовареро инсбати корхонаҳо доро мебошад. Роҳи раҳой аз таҳдидҳои бухрон бошад зеро назорат қарор додани ҳамаи шоҳаҳои фаъолияти корхонаҳо дар вақти бухрон мебошад.

Марҳилаҳои бухронро одатан чунин зинабандӣ мекунанд:

- нуқтаи оғозшавии бухрон
- марҳилаи тайёршавии (инкубатсия) бухрон
- марҳилаи пешгирии бухрон
- марҳилаи ҳамла ба бухрон
- марҳилаи халосӣ (раҳой) аз бухрон
- марҳилаи азнавсозӣ

Нуқтаи оғозшавии бухрон: Дар ин марҳила фаъолият, назария ва арзишҳои фарҳангие, ки дар гузашта дар амал буданд бо меъёрҳо ва фарҳанги корхонаҳо

ҳамоҳанг карда мешаванд [13]. Дар вақти саршавии бухрон нишонаҳои гуногунӣ бухрон низ ба миён омада метавонад. Хусусияти асосии ин нишонаҳо номуайян будани паҳншавӣ ва натиҷаи онҳо буда дар ҷамъоҷамъ хабардиҳандаи бухрон мебошанд [9, с. 13]. Бо тақия ба ин нишонаҳо роҳбарон дар ин марҳила барои пешгирии бухронҳои бамиёноянда сабабҳои бухрон (омилҳои боиси бухронро) кашф намуда аз рӯзи аввал метавонанд қадамҳои устувори худро баҳри идоракунии бухрон гузоранд. Бо ин роҳ бухрон пеш аз ба миён омадани пешгирӣ хоҳад шуд [14, с. 13]. Барои дуруст таҳлил кардани ин марҳила доштани маълумоти дақиқ ва кофӣ аз ҷониби роҳбарон зарур мебошад. Чунки таҳкурсии пешравӣ ва корхонаҳоро роҳбарони соҳибилм, соҳибмасъулият ва роҳбароне, ки ҳамавақт дар пайи ба амал татбиқ кардани ҳадафи корхона ва таъмин намудани фаъолияти доимии он талош мекунанд, ташкил медиҳад. Дар мувофиқа ба меёрҳои муайяншудаи самти фаъолияти кор ба ҷо овардани вазифа аз тарафи роҳбарон бошад, кафолатдиҳандаи пешравии корхонаҳо дар ҳама давру замон ба ҳисоб меравад [15, с. 199].

Марҳилаи тайёриши (инкубатсия) бухрон: Дар ин марҳила як қатор нуқсонҳои ба миён меоянд, ки аксуламали фаъолияти корхона мебошад ва боиси паси ҳама ҷамъ шудани ходисаҳои нохуши эҳсоснашаванда дар корхона мегардад. Дар ин марҳила роҳбарон барои боҳабар шудан аз ходисаҳои нохуше, ки одатан эҳсоснашаванда мебошанд бояд бо тамоми ҳассосияти касбӣ аз як қатор механизмаҳои зарурӣ истифода намоянд. Хусусан тайғирот ва навғониҳои дар муҳити атроф бамиёномадари бояд аз наздик пайгирӣ намоянд. Дар ин самт дар дохили корхона бояд “гурӯҳи идоракунии хатарҳо”-ро ташкил намуда бо ин роҳ сабаби хатарҳоро муайян намуда дар якҷоягӣ таҳлилу баррасӣ намоянд ва барои зери назорат гирифтани аз байн бурдани хатарҳо аз механизми гуногун истифода намоянд. Илова бар ин ҳама дар дохил ва ҳама дар беруни корхона натиҷаи анкетаҳои ва арзу шикоятҳои омма ки вобаста ба самти фаъолияти корхона равона карда шудааст бояд таҳлил ва баррасӣ карда шавад [16]. Чунки бо ин гуна фаъолиятҳо метавон пешӣ бухронро гирифт.

Марҳилаи пешгирии бухрон: Аз ҳама роҳи хуби идоракунии бухрон, ин пешгирии бухрон мебошад. Чуноне ки мегӯянд “илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ...”. Дар марҳилаи пешгирии бухрон он нишонаҳо ва ҳодисаҳои нохуши пинҳонӣ, ки дар марҳилаи қисми тайёриши бухрон дар борашон гуфта гузаштем ба қавле ба рӯи об мебароянд. Яъне, нишонаҳои бухрон ба таври кушоду равшан дар корхона ҳукмронӣ мекунанд. Дар ин марҳила роҳбарон бояд дар тақия ба маълумотҳои, ки бо роҳҳои гуногун ба даст овардаанд омодаи муқобилият нишон додан бар зидди нишонаҳои бухрон бошад. Барои ин бояд пешакӣ “Нақшаи иртиботи бухронӣ” дар корхона аз тарафи роҳбарон ва шахсони масъул омода карда шавад. Чунки соҳти асосии таҳкурсии омодагии корхонаҳо бар зидди бухронро нақшаи иртиботи бухронӣ ташкил медиҳад. Дар ин нақша бояд гурӯҳи фаъолияти бар зидди бухрон дар вақти пеш аз бухрон, дар вақти бухрон ва пас аз бухрон бояд

ташкил дода шуда вазифаи ҳар яки онҳо (мушкилоти ба миён омада, кай?, аз тарафи ки?, чи тавр?, ва бо кадом воситаҳо баргараф карда шавад?) бояд пешакӣ муайян карда шавад. Моҳияти ин нақша хеле муҳим мебошад, зеро беомодагӣ рӯ ба рӯ шудан ба бухрон оғози хотима бахшидан ба фаъолияти корхона ба ҳисоб меравад [17, с. 99].

Марҳилаи ҳамла ба бухрон: Дар ин марҳила аз мавҷудияти бухрон дар корхона ҳама бохабар мебошад. Аз ҳамин хотир дар ин марҳила барои пешгирии паҳншавӣ ва таъсири манфии бухрон ҳарчи зудтар нақшаи зиддибухронӣ ба амал дараоварда шавад. То ин ки дигар шохаҳои фаъолияти корхона ки то ҳол аз бухрон зарар надиданд аз бухрон эмин монда тавонанд. Ин марҳиларо баъзе аз муҳаққиқон ҳамчун марҳилаи зерин назорат қарордиҳии бухрон номгузорӣ кардаанд [18, с. 9].

Марҳилаи раҳой аз бухрон: Дар ин марҳила, марҳилаи ба ҳолати муътадил баргаштани корхонаҳо пас аз бухрон ба ҳисоб меравад. Хусусияти асосии ин марҳила бошад, ҷаҳду талоши ҳамаи кормандони корхона барои аз сари нав ба даст овардани шаъну шарафи корхона ва боварии омма ба корхона дар ин марҳила мебошад. Дар ин самт корхонаҳо барои ба даст овардани боварии омма ва ё онҳое, ки аз бухрон дар ин корхона зарари моддию ва маънавӣ дидаанд, ҷаҳду ташол намояд ва ин гуна фаъолиятҳои онҳо бояд аз фаъолияти давраи бухрон бояд бештар таъсирбахштар бошад. Зеро ба даст овардани боварӣ дар ҳама ҳолат кори саҳлу осон нест [17, с. 99]. Аз тарафи дигар, бахшидани хатои такроршуда аз ҷониби ҷомеа имконнопазир мебошад.

Яке аз мисолҳои, ки бо муваффақият пас аз бухрон ба даст овардани боварии оммаро нисбати корхона нишон медиҳад ин бухрони ширкати дорубарории Америкоии Johnson&Johnson мебошад. Ин бухрон соли 1982 дар ширкати номбаршуда ба миён омада дар натиҷа аз исеъмолкунандагони маводи доругии (Tylenol) истеҳсолкардаи ин ширкат 250 нафар зарҳолуд ва 7 нафар ҷони худро аз даст дода буданд. Ин ҳодиса бошад боиси бурони бузург да ширкат ва аз боварӣ баромадани маҳсулотҳои истеҳсоли ширкати мазкур дар байни ҷомеаи ҷаҳонӣ гардида буд. Ширкат барои ислоҳи хатои кардаи худ ва аз сари нав ба даст овардани боварии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷаҳду талош варзида дар натиҷа ба он муваффақ шуд. Ширкат, дар ин самт ба бастубандии ҳама намуди дорувориаш диққати махсус дода, шакли нави бастабандии маҳсулоти худро бо тамғабандии “**дастисоз намебошад**” (**tamper free**) ба фурӯш бароварда бо ин роҳ дар муддати чанд моҳ боварии мушратиёни ҷаҳониаширо аз сари нав ба даст оварда, 35%- бозори маҳсулоти худро аз нав барқарор кардааст.

Марҳилаи азнавсозӣ: Дар ин марҳила корхона бояд аз ҳамаи он талафҳои, ки дар натиҷаи бухрон ба миён омадааст дарси ибрат гирад. Маҳорати нишондодаи гӯруҳи зиддибухронӣ, қобилияти идоракунии роҳбарон, малакаи касбии кограгоне ки дар давраи бухрон саҳми арзанда гузоштаанд ва он камбудии, ки дар корхона ба назар расидаанд дар ин марҳила ҳаллу фасл карда

шуда, вобаста ба натиҷаи ҳамаи ин нақшаи зиддибуҳронӣ аз нав тартиб дода мешавад.

Корхонаҳо дар ҳолати дар ҳар марҳилаи дар боло зикргардида саривақт ва бо стратегияҳои мувофиқ ба ин марҳилаҳо бар зидди буҳрон мубориза бурданашон метавонанд, ҳамаи намуди буҳронҳоро бо зарари камтарини моддию маънавӣ паси сар карда бошанд. Яъне интихоби роҳи дурусти мубориза бар зидди ҳама гуна таҳдидҳо чун чароғи равшанест дар шаби торик. Зеро “интихоби дуруст- аваалин қадамест сӯи муваффақиятҳо...”

АДАБИЁТ:

1. Çetin, Aysun (2001). Örgüt-Çevre Açısından Kriz Yönetimi. [Elektronik Sürüm]. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.

2. Ferit, Küçük. M. Nedim Bayuk (2007). “Kriz Ortamında Bir Başarı Faktörü Olarak Çalışanların Kurum İmajı”. [Elektronik Sürüm]. Journal of Yasar University, 2(7), 795-808.

3. Avcu. Gökçen (2017). Kriz Yönetimi ve İşletme Performansı İlişkisi: Volkswagen Örneği.[Elektronik Sürüm]. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.

4. Kayış, Caner (2016). Kriz Yönetiminde Sosyal Medya: Karşılaştırmalı Örnek Olay İncelemesi. [Elektronik Sürüm]. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим ва Н.А. Масъумӣ. Ҷилди 1. Москва: Нашриёти «Советская Энциклопедия», 1969. - 220 с.

6. <https://dictionary.cambridge.org/tr/> (санаи муроҷиат: 23.12.2021).

7. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (санаи муроҷиат: 23.12.2020).

8. Tutar. Hasan (2000). Kriz ve Stres Ortamında Yönetim. İstanbul: .Hayat Yayınları.

9. Haşit. Gürkan. (2000). İşletmelerde Kriz Yönetimi. Eskişehir: Anadolu üniversitesi Yayınları.

10. Adair. John (2005). Etkili Takım Kurmak. Çevirmen: Halime Gürbüz. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

11. Çavuş. Remzi (2004). Beyin Fırtınası. İstanbul: Kariyer Yayınevi.

12. Şahinli, Serhan (2018). Sağlık Yöneticilerinin Stratejik Liderlik Davranışlarının Kriz Yönetimi Üzerine Etkisi: İstanbul İli Özel Hastaneler Uygulaması. [Elektronik Sürüm]. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı.

13. <http://www.krizyonetimi.com.tr/evreleri.html> (санаи муроҷиат: 02.01.2020).

14. Luecke, Richard (2009). Kriz yönetimi. Çeviren: Sarıkaya Önder. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
15. Barutçugül, İsmet (2002). Bilgi Yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
16. <http://www.krizyonetimi.com.tr/evreleri.html> (санаи муроҷиат: 03.01.2020).
17. Ural, Güzelcik Ebru (2006). Stratejik Halka İlişkiler Uygulamaları. İstanbul: Birsen Yayınevi.
18. Özkan, Abdullah (2009). Halkla İlişkiler Yönetimi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ХАРАКТЕРИСТИКА И СТАДИИ КРИЗИСА

ТУРСУНОВ ХУСЕН ЮЛДОШОВИЧ

младший научный сотрудник, докторант (PhD) 2 курса отделения Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан 734025, г.

Душанбе, проспект Рудаки 33. Телефон: +992 92-755-57-67; E – mail:

husedtursunov.tj@osiyoavrupo.tj , tursunovhusen.tj@gmail.com

Конкуренция между любыми организациями и органами власти с каждым днем усиливается и усложняет деятельность организаций и органов власти. Эта ситуация вынуждает все организации и органы власти всегда стремиться проявлять значительную активность. Потому что любые изменения, происходящие внутри или во внешней среде организаций или органов власти, способны положительно или отрицательно повлиять на их деятельность. Изменения, положительно влияющие на деятельность организаций и органов власти, считаются хорошей возможностью для продвижения их деятельности. Однако изменения, оказывающие негативное влияние на деятельность организаций и органов, могут создавать различные препятствия и нарушать их деятельность. Если администрация не примет своевременных мер по предотвращению подобных препятствий, организации и учреждения столкнутся с кризисом. Потому что кризис представляет собой непредвиденные ситуации, препятствующие достижению основных целей организаций и органов, и вызывающие снижение духа активности и дискомфорт администрации по отношению к таким событиям. Данная статья написана с целью поиска краткой информации о понятии, характере и стадиях кризиса.

Ключевые слова: *организации и предприятия, кризис, угроза, возможность, управление, предотвращение, способность, преимущество, чрезвычайная ситуация.*

DEFINITION, CHARACTERISTICS AND STAGES OF CRISIS

TURSUNOV HUSEN YULDOSHOVICH

Junior researcher, doctoral student (PhD) of the 2nd year of the Middle and Near East Department of the Institute for the Study of the Issues of Asian and European States of the

National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan 734025, sh. Dushanbe, Rudaki Street 33. Phone: +992 92-755-57-67;

E – mail: husentursunov.tj@osiyoavrupo.tj , tursunovhusen.tj@gmail.com

The competition between any organizations and authorities is increasing day by day and has complicated the activities of organizations and authorities. This situation forces all organizations and authorities to always strive to show significant activity. Because any changes that occur inside or in the environment of organizations or authorities have the ability to positively or negatively affect their activities. Changes that have a positive effect on the activities of the authorities are considered a good opportunity for the advancement of the activities of organizations and authorities. However, changes that have a negative impact on the activities of organizations and authorities can create various obstacles and disrupt the activities of organizations and authorities. If the administration does not take timely measures to prevent such obstacles, organizations and institutions will face a crisis. Because the crisis represents unexpected situations that prevent the main goals of organizations and authorities, and cause a decrease in the spirit of activity in organizations and authorities, causing discomfort of the administration in relation to such events. his article has been written with this purpose in order to find a brief information about the concept, nature and stages of the crisis.

Keywords: *organizations and enterprises, crisis, threat, opportunity, management, prevention, ability, advantage, emergency.*

**ҲАМКОРИҲОИ БИСЁРСАМТАИ ИТТИҲОДИ АВРУПО БО ДАВЛАТҲОИ
ОСИЁИ МАРКАЗӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН)**

ВОҲИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шуъбаи Аврупо ва Америкаи ИОМДОА,
АМИТ. Суроға: Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.
Тел: (+992) 935008732, E-mail: sanajanvohidova@gmail.com.

Дар мақола ҳамкориҳои бисёрсамтаи Иттиҳоди Аврупо бо давлатҳои Осиёи Марказӣ, дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши ва таҳқиқ гардидаанд.

Ҳамкориҳо бо Иттиҳоди Аврупо яке аз авлабиятҳои сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, ҷонибҳо қолабҳои гуногуни ҳамкориҳоро дар сатҳҳои дуҷониба ва бисёрҷониба пеш мебаранд. Дар мақола нақшаи дурнамои Иттиҳоди Аврупо нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳлил гардида, шаклгирии минбаъдаи ҳамкориҳои муфид ва судманд дар сиёсати хориҷии ин давлатҳо пешбинӣ гардидааст. . Ҳамчунин зарурати ҳамкориҳои бисёрҷониба, хусусан дар соҳаҳои иқтисодӣ, маориф ва илм нишон дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон, ҳамкориҳо, Стратерия, сиёсати хориҷӣ, манфиат, ҳадафҳо.*

Вақте ки мо ба оинаи таърих назар менамоем, Иттиҳоди Аврупо аз якҷояшавии се созмони мустақил, вале ба ҳам алоқаманд - Иттиҳоди Аврупоии англиш ва пӯлод (1951) ҷомеаи Аврупо оид ба энергияи атомӣ (Евротом) ва ҷомеаи иқтисодии Аврупо ба амал омадааст. Иттиҳоди сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳои Аврупо дар охири асри XX таъсис ёфта, 1-уми ноябри соли 1993 инҷониб фаъолият намуда, дар таркиби худ имрӯзҳо 27 давлати Аврупоиро дар бар гирифтааст. Соли 1993 баъд аз бастанӣ созишномаи Маастрих оид ба созмонёбии Иттиҳод ин ҷомеа номи Иттиҳоди Аврупоро гирифтааст. Вақте ки мо боз ба оинаи таърих назар меандозем, маълум мегардад, равобитаи гуногунсамтаи Иттиҳоди Аврупо бо Осиёи Марказӣ аз соли 1991 оғоз ёфтанд. Асоси ҳуқуқии ҳамкориҳоро созишномаҳо оид ба шарикӣ ва ҳамкорӣ байни Иттиҳоди Аврупо ва Қазоқистон (1995), Қирғизистон (1995), Ўзбекистон (1996) Туркманистон (1998) Тоҷикистон (2000) ташкил медиҳанд. Кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи муҳими геополитикӣ ва геостратегиро ишғол намуда, кишварҳои Осиё ва Аврупоро мепайвандад. Тавассути ҳамин минтақа садсолаҳо “Роҳи бузурги абрешим” Тоҷикистону Чин, Ҳиндустон ба Аврупо мегузашт. Соли 1877 бори нахуст истилоҳи “Роҳи абрешим”-ро ҷуғрофидони олмонӣ, собиқ ректори Донишгоҳи Хумболд Фердинанд фон Рихтхофен, дар китоби хеш “Хитой”

истифода намудааст. Минтақаи Осиёи Марказӣ дар чорроҳаи тамаддунҳои сосонӣ, юнонӣ, славянӣ, конфусия, буддоия ва ҷаҳони ислом қарор дорад. Дар ин минтақа мубодилаи дину оин, фарҳанг, илм ва кашфиёт байни қитъаҳо гаштааст. Маҳз тавассути ҳамин роҳ кашфиёти бузури Чин қутбнома ва «дастгоҳи чопӣ» аз Чин ба Аврупо интиқол гардиданд [5, с.56].

Ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Аврупо яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, қолабҳои гуногуни ҳамкорӣ дар сатҳҳои дучониба ва бисёрҷонибаи муносиботи ҷонибҳоро пеш мебаранд.

Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ, ки соли 2019 қабул гардид, равобӣти кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо танзим менамояд. Ба мақсади баланд бардоштани сатҳи ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи ноябри соли 2019 мукамал намудани пояи ҳуқуқии муносибатҳоро дар заминаи имзои Созишномаи мукамали шарикӣ ва ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо пешниҳод намуд, ки амалисозии он дар баррасии ҷонибҳо қарор дорад.

Иттиҳоди Аврупо дар доираи Барномаи бисёрсолаи индикативӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо буҷаи махсус барои солҳои муайян қабул мешавад, ба рушди бахшҳои мухталиф дар Тоҷикистон, алалхусус, маориф, тандурустӣ, рушди деҳот, энергетика, ҳифзи муҳити зист ва захираҳои об, идоракунии сарҳадот, мубориза алайҳи маводди муҳаддир ва ҷинояткорӣ, таъмини волоияти қонун ва нақлиёти коммуникатсия мусоидат мекунад [6, с. 32].

Робитаҳои байнипарлумонии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо хеле хуб ба роҳ монда шудааст, ки ҳамкориҳои байнипорлумонӣ миёни Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Парлумони Аврупо ташкил дода шудааст, ки ҷаласаи нахустини он моҳи март соли 2011 дар Брюссел доир гардид. Дар ҷаласаи мазкур аз ҷониби вакилони ҳарду ҷониб дар баробари масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқук ва озодиҳои инсон, пешбурди равандҳои демократӣ ва ислоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ, доираи васеи мавзӯҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ тижоратӣ ва инвеститсионӣ муҳокима гардид.

Яке аз чунин соҳаҳо чун ҳарвақта бахши энергетика боқӣ мемонад. Тоҷикистон захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ доро аст, ки он наздики 530 миллиард киловатт соат буда, алҳол танҳо 5 дарсади он истифода мешаваду халос. Мутмаином, ки бештар ва фаълтар ба кор андохтани онҳо дар баробари мусоидат ба таъмини рушди босуботи кишвар ва нафъи экологии минтақа, ҳамчунин ба манфиати кулли кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз он ҷумла, Афғонистону Покистон хоҳад буд.

Дар самтҳои зикргардида Ҳукумати Тоҷикистон дар чорҷӯбаи се ҳадафи стратегӣ - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти озукавории кишвар ва як қатор лоиҳаҳои иқтисодӣ амалӣ мешаванд.

Лоихаҳои таҷдид ва тармими нерӯгоҳҳои гидроэнергетикии дар Тоҷикистон амалкунанда, мавриди таваҷҷуҳи Барномаи минтақавии инвеститсионӣ - Ҳазинаи Комиссияи Аврупо оид ба сармоягузорӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ қарор гирифтаанд.

Аз ибтидои истиқлолият то ҳол саҳми Иттиҳоди Аврупо дар рушди бахшҳои мухталифи иқтисоди Тоҷикистон қариб як миллиард евроро ташкил кардааст.

Барномаҳо ба монанди ТАСИС, дастгирии бучети ҷумҳурӣ, кӯмакҳои макромолиявӣю техникӣ, БОМКА / КАДАП, «Темпус» ва Эразмус Мундус мисоли возеҳи саҳми Иттиҳоди Аврупо дар рушди устувори иҷтимоӣю иқтисодӣ, сиёсӣ ва таъмини амнияти Тоҷикистон маҳсуб меёбанд [8, с. 3].

Айни замон дар маҷмӯъ дар Тоҷикистон 124 лоихаи дуҷонибаву минтақавии Иттиҳоди Аврупо ба маблағи зиёда аз 170 миллион евро татбиқ гашта истодаанд.

Ҳамчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкориҳои худ бо Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи амниятӣ, ки бахши муҳими муносибатҳои имрӯзаи моро ташкил медиҳанд, манфиатдор мебошад.

Идомаи барномаҳои БОМКА / КАДАП оид ба таҳкими сарҳадот ва танзими фаъолияти гумрукӣ, тақвияти мубориза алайҳи қочоқи маводи муҳаддир, аз ҷумлаи он иқдоми шариконаи аврупоии ҷумҳурӣ мебошанд, ки омили муҳими таъмини амнияти субот на танҳо дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон, балки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба таври умумӣ арзёбӣ мегардад.

Бо эълон намудани сиёсати “дарҳои боз” Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор кишварҳои аврупой амсоли Олмон, Швейтсария, Фаронса ҳамкориҳои зич ба роҳ монд. Дар ин замина, дар тӯли солҳои истиқлолият миёни Тоҷикистон ва Олмон 40 санади ҳамкорӣ ба имзо расидааст. Кишвари Федеролии Олмон дар солҳои аввали мушкили истиқлолияти Тоҷикистон ҳаматарафа кӯмак кардааст. Ногуфта намонад, ки аз тарафи Олмон, лоихаҳои “Агроаксияи Олмон” дар ҳаҷми 1 млн. евро тухми зироатҳои кишоварзӣ, ҳамкориҳои илмӣю техникӣ ба сифати донор амал карда, 48 млн. евро ва 92 млн евро барои Нерӯгоҳи барқии оби Мурғоб ҷудо карда шудааст. Инчунин лоихаҳои “Сименс” “Schlafhorts”, Мерседес хело фаъоланд. Дар замони истиқлолият барои баланд бардоштани савияи дониши мутахассисони аз тарафи Хадамоти академии Олмон (ДААД) 700 нафар сафари Олмон доштанд [9]. Соли 2011 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафари расмӣ ба тоҷикшиносони шинохта Манфред Лоренс ва Доварӣ “Ордени Дӯстӣ” тақдим намуданд.

Бояд гуфт, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Аврупо аввал аз Шоҳигарии Белгия дидан карда, бо Аълоҳазрат Алберто Филипп мулоқот карданд. Баъдан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндаи махсуси Иттиҳоди Аврупо оид ба Осиёи Марказӣ хонум Тери Халак суҳбат карданд. Яке аз мавзӯҳои асосии музокироти Президент муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ноиби Президенти

Иттиҳоди Авруио оид ба амният Жозеф Борелл мушкилоти Афғонистон, инчунин таҳдидҳо ва чолишҳое, ки аз ин кишвар сар мезананд буд.

Сафари расмии Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз Конфедератсияи Швейтсария оғоз гардид.

Дар оғози мулоқоти расмӣ Президенти Конфедератсияи Швейтсария Ули Маурер зимни мулоқоғ изҳор намуд, ки “Мо бо Тоҷикистон пайвандӣ дорем, зеро мо кишварҳои куҳистонӣ ҳастем ва Швейтсарияю Тоҷикистон дар болооби дарёҳои фаромарзӣ воқеъанд. Мо омода ҳастем, ки дар доираи ҳамкориҳои дӯҷониба ба манфиати мардумон лоиҳа ва ташаббусҳои дигарро низ бо шумо якҷоя анҷом диҳем”. Зимни мулоқот оид ба густариши ҳамкориҳои беш аз пеш бо Швейтсария дар соҳаҳои мухталиф, ба хусус иқтисоду тиҷорат, сармоягузорӣ, сайёҳӣ ва ғайра таъкид гардид.

Тоҷикистону Швейтсария аллақай таҷрибаи хуби ба роҳ мондани ҳамкориҳои барои ҷонибҳо судманди тиҷоратиро доранд. Ҳамин аст, ки ҳаҷми гардиши мол дар нуҳ моҳи соли равон 132 миллион долларро ташкил дод, ки аз болоравии он нисбат ба солҳои пештара шаҳодат медиҳад. Ҳаҷми умумии гардиши тиҷорат миёни ширкатҳои тоҷикистони “ТАЛКО” ва швейтсариягии “Гленкор” бошад, дар давоми 12 соли ҳамкорӣ маблағи 4,7 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод [7, с. 78].

Лозим ба ёдоварист, ки ҷонибҳо дар ҷаҳорҷуби ин лоиҳаву созмонҳо аз ташаббусҳо ва ҷонибдорӣ мавқеи созандаи ҳамдигар, аз ҷумла, дастгирии иқдоми байналмилалӣ Тоҷикистон дар бораи эълон намудани Даҳсолаи нави байналмилалӣ “Об барои рушди устувор, барои солҳои 2018-2028”, оғози амалии ташаббуси Швейтсария зери унвони “Об барои сулҳ” барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳамкориҳои ду ҷониб дар доираи “Бунёди ҷаҳонии муҳити зист” ёдовар шуданд.

Саноатикунони босуръат яке аз ҳадафҳои муҳими Ҳукумати Тоҷикистон қабул гардид ва барои татбиқи он фазои муфид фароҳам оварда шуда истодааст. Самтҳои афзалиятноки рушди саноати Тоҷикистон пеш аз ҳама саноати кӯҳӣ, сабук ва хӯрокворӣ, аз ҷумла, коркарди маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза, металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо, нахи пахта, пилла ва умуман, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой аз ашёи хом ба ҳисоб меравад.

Маврид ба зикр аст, ки дар солҳои соҳибистиқлолӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар умум 6 сафари расмӣ ба Фаронса анҷом додааст: декабри 2002, октябри 2005, июни 2011, ноябри 2015, ноябри 2019 ва октябри соли 2021.

Зимни сафари Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Фаронса Президенти Ҷумҳурии Фаронса Эммануэл Макрон махсус қайд кард, ки “Тоҷикистон кишварест, ки дар чорроҳаи тамаддунҳо ҷойгир шудааст ва аз тамаддунҳои юнонӣ, форсӣ нашъа гирифтааст [9]. Қасри Елисей хеле хуб ораста шуда буд, аз ду тараф парчами Тоҷикистон ва Фаронса ороиш медоданд.

13-уми октябр соли 2021 дар Фаронса “Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар толори ЮНЕСКО баргузор гардид. Ҳамзамон дар ин рӯз бузургтарин намоишгоҳи экспонатҳои таърихӣ марбут ба ниёғони тоҷикон таҳти унвони “Тоҷикистон - кишвари дарёҳои тиллоӣ” дар Осорхонаи миллии санъати шарқии Париж - Осорхонаи Гиме баргузор гардид.

Хулоса, дар марҳалаи кунунии муносибатҳои байналмилалӣ ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо хуб ба роҳ монанд шудаанд. Тоҷикистон дар доири сиёсати хориҷиаш тақвияти ҳамкориҳоро бо кишварҳои Аврупоӣ муҳим ва зарур мешуморад.

Дигар ин ки, муколамаи байнидавлатии Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон баъд аз бастанӣ «Созишномаи шарикӣ ва ҳамкорӣ байни Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон» идома ёфт. Аз ин рӯ, дар асоси стратегияи шарикӣ нав ҷонибҳо дар ҳама самтҳо, аз ҷумла, иқтисодиёт, илм, маориф, фарҳанг вусъат ва таҳкими ҳамкориҳоро ба манфиат ва зарур медонанд.

АДАБИЁТ:

1. Вайденфельд В. Новый порядок в Европе: Европейский Союз перед лицом новых вызовов / Актуальные проблемы Европы: Сборник статей.- М., 2002. № 1.- с.50.
2. Агентство по статистике при президенте Республики Таджикистан (2018). Импорт и экспорт товаров (1993-2017). Режим доступа: <https://www.stat.tj/ru/tables-externalsector>
3. Президент Республики Таджикистан (2013). Встреча с Президентом Совета ЕС Херманом Ван Ромпеем от 10 апреля 2013 года. Режим доступа: <http://www.president.tj/ru/node/4245#aini>.
4. Президент Республики Таджикистан (2016). Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 января 2016 года. Режим доступа: <http://www.president.tj/ru/node/10587> (дата обращения: 22.09.2019).
5. Paramonov V. Influence of the EU on Central Asia: Analysis and Forecast. - Almaty: The Fund named after Friedrich Ebert, 2017.
6. Soliev R.A. The Main Mechanisms of Sustainable Relations between the Republic of Tajikistan and the European Union // Scientific Notes. - Khujand, 2018. - No. 3 (56). – pp. 34-42.
7. Chebotaryov A.E. The EU Strategy in Central Asia for 2007-2013: Preliminary Results: Monograph. - Almaty: The Center for Actual Research “Alternative”, 2013. - 184 pp.
8. Ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо бо Осиёи Марказӣ. <https://mfa.tj> > ashgabat.
9. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Фаронса. <https://www.osiyoavrupo.tj>
9. Отношение Таджикистана с Европейским Союзом. <https://www.mfa.tj> > main.

МНОГОВЕКТОРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА С ГОСУДАРСТВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

ВАХИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктор исторических наук, профессор, зав.отделом Европы и Америки ИИПСАЕ, НАНТ. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33.
Тел.: (+992) 935008732, E-mail: sanajanvohidova@gmail.com.

В статье изучено и исследовано разнонаправленное сотрудничество Европейского Союза со странами Центральной Азии на примере Республики Таджикистан. Сотрудничество с Европейским Союзом является одним из приоритетов внешней политики государств Центральной Азии, в том числе Республики Таджикистан, и стороны продвигают различные формы сотрудничества на двустороннем и многостороннем уровнях. В статье анализируются стратегии Европейского Союза по отношению к странам Центральной Азии и предусматривается дальнейшее формирование полезного и взаимовыгодного сотрудничества во внешней политике этих стран. Также показана необходимость многостороннего сотрудничества, особенно в сферах экономики, образования и науки.

Ключевые слова: Европейский Союз, Центральная Азия, Таджикистан, сотрудничество, Стратегия, внешняя политика, интерес, цели.

MULTI-VECTOR COOPERATION OF THE EUROPEAN UNION WITH THE STATES OF CENTRAL ASIAN (BY THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

VAKHIDOVA SANAVBARBANU

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Europe and America, ИПСАЕ, NAST. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Phone: (+992) 935008732, E-mail: sanajanvohidova@gmail.com.

The article examines the multi-vector cooperation of the European Union with the countries of Central Asia on the example of the Republic of Tajikistan. Cooperation with the European Union is one of the foreign policy priorities of the Central Asian states, including the Republic of Tajikistan, and the parties are promoting various forms of cooperation at the bilateral and multilateral levels. The article analyzes the strategies of the European Union in relation to the countries of Central Asia and provides for the further formation of useful and mutually beneficial cooperation in the foreign policy of these countries. It also shows the need for multilateral cooperation, especially in the fields of economy, education and science.

Key words: European Union, Central Asia, Tajikistan, cooperation, strategy, foreign policy, interest, goals.

НАТО ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ: САМТҲОИ АСОСИИ ҲАМКОРИҲО БО КИШВАРҲОИ МИНТАҚА

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ

сарходими илмии шуъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ,
доктори илмҳои сиёсӣ. Суроға: 734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: 93
5701780, E-mail: shamskarimov14@gmail.com

НАТО минтақаи Осиёи Марказиро аз қисмати муҳими стратегияи инкишоф ва таъмини амнияти худ қарор додааст. Дар ҳамин замина кишварҳои Осиёи Марказӣ аз тариқи барномаҳои мухталифи НАТО ба доираи фаъолияти ин созмон фаро гирифта шуда, барои таъмини рушди устувор, таҷқими амнияти минтақа, мубориза бар зидди муомулоти ғайриқонунии маводи мухаддир, барномаҳои мухталифи бозомӯзӣ ҳамкорӣ кардаанд. Аз назари муаллиф, ҳамкориҳо дар баҳиши илму фарҳанг, иқтисодиёту иҷтимоиёт, ҳарбию таъмини амният аз самтҳои афзалиятнок ба шумор рафта, НАТО чунин фаъолиятҳоиро бо истифода аз имконоти дипломатияи ҷамъиятӣ (“нерӯи нарм”) амалӣ сохтааст.

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, НАТО, стратегияи инкишоф, амнияти миллӣ, илму фарҳанг, иқтисодиёт, ҳамкорӣ, дипломатияи ҷамъиятӣ, нерӯи нарм.*

Чун суҳан дар бораи ҳамкориҳои НАТО бо кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла, давлатҳои тозабунёди Осиёи Марказӣ меравад, мавзӯи истифодаи бамавриди “нерӯи нарм” мавқеи махсус ба худ касб менамояд. Яке ба сабаби он ки ин мафҳум худ тайи солҳои охир ҳамчун механизми муассири замони муассир дар ҳаллу фасли мушкилоти рӯз ва махсусан фарогирии комили тӯдаҳои васеи мардум барои дарки дурусти сиёсати давлатҳо, созмонҳо ва сохторҳои мухталиф дар арсаи байнамилалӣ мақом ва нақши муҳим ба даст овардааст. Дуюм, ҳуди ҳамин мафҳуми “нерӯи нарм” дар мавриди сохторе мисли НАТО, ки табиатан чандон “нарм” нест, баҳсталаб аст [10]. Аммо воқеият ва дастовардҳои ин созмон дар арсаи ҷаҳонӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки паймони НАТО дар ҳақиқат тавассути истифодаи босамар аз “нерӯи нарм” ҳамчун воситаи муҳими кор бо шаҳрвандон ва сохтонҳои мухталифи ғайринизомӣ муваффақ будааст. Чунин тарзи бархӯрд, яъне истифодаи васеъ ва самаранок аз “нерӯи нарм” ба НАТО иҷозат додааст, ки дар арсаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеъ ва мақоми қобили мулоҳизаро ба даст оварад. Ба ибораи дигар, ба НАТО лозим омад, ки барои шарҳу тафсири мантиқии фаъолият ва амалиётҳо, сиёсат ва стратегияи амали худ дар минтақаҳои мухталифи ҷаҳон аз “нерӯи нарм” ҳамчун воситаи дипломатияи мардумӣ//ҷамъиятӣ ба таври васеъ истифода намояд. Ба таври равшан ва мушаххас натиҷагирӣ кардан аз фаъолиятҳои НАТО дар ин бобат аслан ғайриимкон аст, чун пурсишҳои ғайрирасмии мардумони кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар бобати муносибати онҳо ба НАТО асосан манфӣ ва

адами некбинона будани ин муносибатҳост. Махсусан баъд аз ҳодисаҳои Украина ва куллан ранги манфӣ гирифтани муносибати Россия бо НАТО мавқеъ ва мақоми ин паймон дар минтақаи Осиёи Марказӣ баҳснок ва нигаронкунанда боқӣ хоҳад монд. Вале аз назари коршиносон [9, 95-100], маҳз истифодаи босамар ва дуруст аз дипломатияи ҷамъиятӣ ва анвои мухталифи “нерӯи нарм” ба НАТО имконият хоҳад дод, ки дурнамои фаъолияташро дар ин минтақа дуруст тарҳрезӣ намояд ва барои инуишофи чунин фаъолиятҳо умедвор бошад.

1. Ҳамкориҳо дар самти илму фарҳанг

Бояд зикр намуд, ки ин яке аз самтҳои муваффақ дар доираи фаъолиятҳои НАТО бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Тоҷикистон аст. Масалан, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бо бахшҳои илмию тадқиқотии созмони мазкур ҳамкориҳои зичро ба роҳ мондааст. Як зумра олимону муҳаққиқони тоҷик аз кумакҳо ва дастгириҳои молии ин созмон аз тариқи грантҳои ихтисосӣ, масалан дар доираи барномаи “Илм барои сулҳ ва амният” бархурдор шудаанд. Дар соли 2006 барои шабакаи сохтории Донишгоҳи техникийи Тоҷикистон ба номи М.С.Осимӣ гранти махсус ҷудо гардид. Ҳамчунон, Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2017 ҳамкориҳои худро бо Дафтари афсари тамоси НАТО барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ба таври густурда ба роҳ монда буд. Моҳи апрели соли 2017 бинобар сабабҳои иқтисодӣ дафтари мазкур, ки дар шаҳри Тошканд қарор дошт, баста шуд ва минбаъд тамоми мукотибаю ҳамкорӣ тавассути Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди НАТО ва дафтари ин созмон дар Брюссел сурат мегирад. Чорабиниҳои дигари мухталиф, аз қабили ташкили академияи тобистона дар дараи Ромит (2015), конфронси коршиносон таҳти унвони “Осиёи Марказӣ, Афғонистон ва амнияти минтақавӣ баъд аз соли 2014” (Душанбе, 2015), рӯзи иттилоотии барномаи “Илм барои сулҳ ва амният”-и созмони мазкур таҳти тадорукоти АМИТ ва дастгирии Шуъбаи дипломатияи оммавии НАТО ва ғайра аз намунаҳои хубу пурсамари чунин ҳамкориҳоянд.

Миқдори бешумори олимони ва пажӯҳишгарони кишварҳои Осиёи Марказӣ инак беш аз сӣ сол инҷониб дар барномаи “Илм барои сулҳ ва амният” (ИСА)-и НАТО ҷалб шудаанд. Барномаи ИСА ба ҳамкориҳои зич дар масъалаҳои марбут ба манфиатҳои умумӣ барои таҳкими амнияти кишварҳои узви НАТО ва шарикон мусоидат мекунад. Ҳадафи ин барнома мусоидат ба муборизаи муваффақона зидди талошҳои байналмилалӣ, махсусан, дар заминаи минтақавӣ, муқобила бо ҷолишҳои нави амниятӣ, таҳияи барномаҳои махсуси илмӣ ва омодагии бештар ба офатҳои табиӣ ва бӯҳронҳои гуманитарӣ мебошад.

Қобили зикр аст, ки ҳамкориҳои олимони ва муҳаққиқон як анъанавӣ хуб ва зарурат барои пешрафт ва рушди устувори илм аст. Шабакаҳои, ки дар ин замина таъсис дода мешаванд, на фақат барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, балки эҷоди фазои муносиби ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми миллатҳо низ мусоидат менамояд. Ҳадафи дигари барномаи ИСА мубодила ва интиқоли технологияҳо барои кӯмак ба кишварҳои шарик юаро ноил шудан ба ҳадафҳои муҳими худ дар

фаъолиятҳои мушаххасу муштарак мебошад, ки тавассути лоиҳаҳои тадқиқотии бисёрсола, симпозиумҳо ва курсҳои омӯзишӣ анҷом дода мешаванд.

Имрӯзҳо коршиносон ва олимони кишварҳои Осиёи Марказӣ ва кишварҳои НАТО барои ҳалли маҷмӯи васеи масъалаҳои амниятӣ, бахусус дар самтҳои мубориза бо терроризм, пешгӯии офатҳои табиӣ ва пешгирии бӯҳронҳои иҷтимоӣ, амнияти экологӣ ва муҳити зист ҳамкорӣ мекунанд. Масалан, дар моҳи июни соли 2012 дар Бишкек (Қирғизистон) курси махсуси такмили ихтисос баргузор гардид, ки дар он ба коршиносони ҷарбӣ ва ғайринизомӣ равиш ва методологияи муштарак барои эҷоди иқтисодии миллӣ дар мубориза бар зидди терроризм пешниҳод карда шуд. Моҳи майи соли 2013 семинар дар шаҳри Самарқанд (Ўзбекистон) масъалаҳои пешгирии бӯҳронҳо ва низоъҳои эҳтимолиро тавассути пешгӯии офатҳои табиӣ, моделсозӣ ва рушди устувор мавриди баррасӣ қарор дод. Метавон аз лоиҳаи тадқиқотии бисёрсола оид ба арзёбӣ ва мониторинги ифлосшавии обҳои фаромарзӣ (соҳаи аҳамияти хоса барои некӯаҳволии иҷтимоӣ иқтисодии аҳолии минтақа) низ ёдовар шуд, ки бо иштироки коршиносони Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон бомуваффақият амалӣ карда мешвад.

Чуноне ки дар боло зикр гардид, кишварҳои Осиёи Марказӣ чун анъана ба барномаи “Илм барои сулҳу амният” таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, бархе аз онҳо хостори густариши минбаъдаи ҳамкориҳо дар соҳаи илм шудаанд. Дар ин замина дар доираи барномаи “Илм барои сулҳ ва амният” пайваستا дар пойтахтҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Душанбе “Рӯзҳои иттилоотӣ” ташкил карда мешаванд, то олимону коршиносони кишварҳои шарикро дар бораи худи барнома огоҳ созанд ва онҳоро барои ширкат дар фаъолиятҳои минбаъдаи он даъват намоянд.

2. Ҳамкориҳо дар самти иқтисод ва иҷтимоӣ

Яке аз тамоюлҳои асосии рушди муносири иқтисоди ҷаҳонӣ дар сатҳи байналмилалӣ пурзӯр гардидани аҳамияти муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад. Падидаи барҷастаи ин тамоюл афзудани нақш ва мақоми равандҳои ҳамгирӣ (интегратсия), робитаҳои илмию техникӣ ва умуман иқтисодӣ ва ҳамкориҳои мутақобила мебошад. Имрӯз наздикшавии байнидавлатӣ тамоми соҳаҳо ва бахшҳои мухталифи ҳаёти инсониятро фаро гирифтааст. Аммо зухуроти барҷастаи ин раванд ҳамонро иқтисодӣ ва тиҷорат боқӣ мемонанд. Фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакатҳои гуногун характери интернатсионалӣ пайдо мекунад. Соҳибкориҳои ҷарбӣю саноатӣ, ки яке аз шаклҳои фаъолияти соҳибкориҳои байналхалқӣ мебошад, дар як қатор мавридҳо ба воситаи самарабахши ҳалли баъзе проблемаҳои глобалии замони мо мубаддал гаштааст.

Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳо бо Иттиҳоди Аврупо яке аз муҳимтарин самтҳои стратегӣ медонанд. Онҳо ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки тиҷорат бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупоро фаъол созанд ва сармоягузoronро бароитрушду такомули иқтисод ва иҷтимоӣ минтақа ҷарчи бештар ҷалб

намоянд. Ва ин бесабаб нест. Яке аз омилҳои умда дар ин замина имконоти васеи бозори давлатҳои Иттиҳоди Аврупост ба нисбати шумораи зиёди аҳоли, сатҳи баланди даромади шаҳрвандон, стандартҳо, рақобат ва қоидаҳои равшану мушаххаси тиҷорат. Ба ҳамин муносибат лозим ба ёдоварист, ки дар чаҳорчӯби Стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ, ки соли 2019 қабул шудааст, 5 ноябри соли 2021 дар Қирғизистон Форуми иқтисодии Иттиҳодияи Аврупо – Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки аз нигоҳи аҳамият ва нақши он дар бобати таъйини самтҳои асосии ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои ОМ бо ИА мақоми махсус дорад. Форуми мазкур ба масъалаҳои марбут ба стратегия ва таҳкими робитаҳои иқтисодии байни кишварҳои минтақаи ОМ ва ИА нигаронида шуда буд. Дар ин Форум се самти асосии муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ: барқарорсозии экологӣ, рақамикунонӣ ва беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ мавриди баррасии ҷиддиву васеъ қарор гирифтанд. Дар ин Форум нахуствазирон ва муовинони нахуствазирони кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин вазирону мақомоти баландпояи беш аз 15 кишвари узви Иттиҳодияи Аврупо ширкат доштанд. Дар изҳороти муштарак ширкаткунандагон аз муароми худро ҷиҳати таҳкими ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ ба хотири дастгирии раванди табдили иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба иқтисоди диверсификатсионӣ ва рақобатпазир, ки асоси онро бахши хусусӣ бояд ташкил диҳад, изҳор намуданд [5].

Дар натиҷаи кӯшишҳои тарафайн тайи солҳои охир вазъи тиҷорат ва муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ОМ бо ИА ба таври назаррас беҳтар мегардад. Масалан, дар 10 соли охир кишварҳои узви Иттиҳодияи Аврупо ба кишварҳои Осиёи Марказӣ беш аз 105 миллиард евро ё 121,3 миллиард доллар сармоягузори кардаанд [6], ки он бештар аз 40% сармоягузори мустақими хориҷиро ба минтақа дар маҷмӯъ ташкил додааст. Ба ибораи дигар, бештар аз сеяки ҳаҷми умумии тиҷорати хориҷии Осиёи Марказӣ ба Иттиҳоди Аврупо рост меояд.

Дар ин раванд муносибат ва мақому пешравиҳои кишварҳои минтақа яксон нест. Масалан, Қазоқистон дар ин бобат ба муваффақиятҳои бештар ва назаррас муяссар гаштааст. Дар мулоқоти президенти Қазоқистон Қосим-Ҷомарт Тоқаев бо раиси Шӯрои Аврупо Чарлз Мишел ин падида мусбӣ арзёбӣ гардид. Вазъ ва дурнамои шарикӣ стратегияи Қазоқистон ва Иттиҳоди Аврупоро бо тавачҷӯх ба ҳамкориҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ ва иқтисодӣ мавриди баррасии ҳамҷониба қарор гирифт. Аз ҷумла, президент Тоқаев қайд кард, ки тайи се соли охир Қазоқистон ва Иттиҳодияи Аврупо ба он ноил гаштаанд, ки байни ҳамдигар муносибатҳои қавӣ бар асоси эътимод, эҳтироми мутақобила ва афзалиятҳои умумӣ барқарор намоянд. Сарвари Қазоқистон инчунин рушди босуръати робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ ва сармоягузори махсус қайд кард. Президент таъкид кард, ки Иттиҳодияи Аврупо яке аз бузургтарин сармоягузори иқтисоди Қазоқистон бо сармоягузори умумии 160 миллиард доллар мебошад [7].

Воқеан, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо шарикҳои стратегияи тиҷоратӣ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ боқӣ мемонанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2001 содироти кишварҳои Осиёи Марказӣ ба Иттиҳодияи Аврупо 3 миллиард доллар ва воридот 2,4 миллиард долларро ташкил додааст. Дар солҳои минбаъда ҳаҷми содироти вилоят ба таври қобили мулоҳиза афзуда, баланси тиҷорат низ густариш ёфтааст. Ҳаҷми содирот аз Осиёи Марказӣ дар соли 2012 ба авҷи худ расида, беш аз 46 миллиард долларро ташкил додаст. Бӯҳрони ҷаҳонии молӣ ва поин рафтани нархи нафт дар соли 2008 ба дараҷа ва ҳаҷми содироту воридоти минтақа таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷа, содироти Осиёи Марказӣ ба бозори ИА дар соли 2016 то 18,6 миллиард доллар коҳиш ёфт. Дар соли 2020 ин рақам 18,2 миллиард долларро ташкил дода, сатҳи пасттарин дар даҳсолаи охир арзёбӣ шудааст. Ҳаҷми содироти Иттиҳодияи Аврупо ба Осиёи Марказӣ бошад, ҳамагӣ 10,2 миллиард долларро ташкил дод.

Бояд таъкид кард, ки содироти Осиёи Марказӣ ба бозори Иттиҳоди Аврупо асосан аз сӯзишвории маъданӣ иборат аст. Дар соли 2001 ҳиссаи содироти сӯзишвории маъданӣ дар ҳаҷми умумии содирот 41 фоизро ташкил дода, соли 2020 ба 90 фоиз расид. Ҳамин тариқ, чунон ки мебинем, сохтори содирот чандон диверсификация нашудааст, ки чунин ҳолат метавонад кишварҳои Осиёи Марказиро ба хатарҳои иловагӣ дучор созад. Масалан, тавре дар боло зикр гардид, поин рафтани нархи нафт боиси хеле коҳиш ёфтани арзиши содирот гардида, хавфҳои макроиқтисодиро барои Осиёи Марказӣ афзоиш додааст. Аз тарафи дигар, кишварҳои минтақа бояд сиёсати энергетикӣ Иттиҳодияи Аврупоро, ки ба рушди манобеъи таҷдидшаванда нигаронида шудааст, ба эътибор гиранд. Дар ниҳояти кор талабот ба сӯзишвории истихроҷшаванда метавонад коҳиш ёбад, ки метавонад боиси коҳиши минбаъдаи нарх гардад. Қисми боқимондаи содирот аз Осиёи Марказӣ аз маводи кимиёвӣ ғайриорганикӣ, металлҳо, нуриҳои минералӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ иборат аст. Воридоти Осиёи Марказӣ аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо гуногунранг буда, асосан аз маҳсулоти истеҳсоли иборат аст. Масалан, дар соли 2020 ҳиссаи техника дар ҳаҷми умумии воридоти Осиёи Марказӣ аз Иттиҳоди Аврупо 32 фоиз, маҳсулоти дорусозӣ 14 фоиз, мошину таҷҳизоти барқӣ 7 фоизро ташкил дод [8].

Дар қаринаи чунин муносибатҳо масъалаи амалӣ сохтани барномаҳои марбут ба ислоҳоти институтсионалӣ дар кишварҳои ОМ аҳамияти махсус ба худ касб менамояд. Татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ ба муносибатҳои дучонибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ва аъзои Иттиҳоди Аврупо таъсири мусбат мерасонад. Масалан, ИА дар доираи нақшаи маъмули “Низоми умумии преференсияҳо” ба Ўзбекистон, ки таи солҳои ахир ба дастовардҳои назарраси иқтисодию иҷтимоӣ ноил гардидааст, кумак расонд. Моҳияти ин нақша аз он иборат аст, ки кишварҳои дорой даромади паст ва миёна бо ҳамроҳ шудан ба ин нақша талош мекунанд, то 27 талаботи асосии конвенсияи байналмилалиро оид ба ҳуқуқи инсон ва меҳнат, ҳифзи муҳити зист ва иқлим ва идоракунии хуб самаранок татбиқ

кунанд. Тибқи ин нақша (GSP+) Ўзбекистон имкон пайдо мекунад, ки беш аз 6200 номгӯи ашёи хомро ба кишварҳои Иттиҳодияи Аврупо бидуни боҷ содир кунад, дар ҳоле ки тибқи низоми стандартии GSP шумораи молҳои бидуни боҷи гумрукӣ ба 3000 адад мерасад ва боқимонда 3200 номгӯи молро метавон бо нархҳои пасттар содир кард. Нақшаи GSP+ савдои дучониба байни Ўзбекистон ва Иттиҳоди Аврупоро ба маротиб афзоиш медиҳад [11].

Ҳамин тариқ, Иттиҳоди Аврупо шарикӣ асосии иқтисодӣ ва сиёсии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ боқӣ мемонад. Наздикшавии минтақаҳо ба стратегияи Иттиҳоди Аврупо асос ёфтааст, ки дар доираи он платформаҳои муштарак ташкил меёбанд ва форумҳои махсус гузаронида мешаванд. Дар асл ИА ба шарикӣ калидии тиҷоратӣ барои минтақа мубаддал гаштааст. Мутаассифона, асоси тиҷорати Осиёи Марказиро бо ИА асосан сӯзишвории истихроҷшавандаро ташкил медиҳад, дараҷа ва ҳаҷми содироти он камтар диверсификатсия шудааст. Аз ин рӯ, минтақа бояд иқтисоди худро ба таври ҷиддӣ ва қобили мулоҳиза тағйир диҳад ва бозори Иттиҳоди Аврупоро бештар ва амиқтар биомӯзад, то дурнамо ва ояндаи самтҳои афзалиятнокро барои истеҳсолкунандагони худ дуруст муайян карда тавонад. Дар баробари ин, раванди муваффақонаи ислоҳоти институтсионалӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба мисли Ўзбекистон, метавонад ба раванди бошиддати диверсификатсияи савдову тиҷорат бештар мусоидат намояд. Ин чунин маънӣ дорад, ки раванди пурра ва комилан ворид шудани кишварҳои Осиёи Марказӣ ба бозори Аврупо татбиқи бомуваффақияти ислоҳоти иқтисодӣ ва институтсионалиро тақозо менамояд.

Аз тарафи дигар, тағйири вазъияти геополитикии Европа, ки бо стратегияи ҳарбию сиёсии як қатор давлатҳои Аврупо дар бобати ШМА ва НАТО алоқаманд аст, ба пурзӯр гардидани таъсири Штатҳои Муттаҳида дар минтақаи Аврупо ва афзудани миқёси қувваҳои ҳарбии НАТО мусоидат мекунад. Дар натиҷа имрӯз НАТО дорои тавонмандӣ ва зарфияти калони ҳарбию иқтисодӣ гардидааст. Гуфтан кофист, ки он се давлати бузурги ядроиро дар бар мегирад [4,66-70]. Интегратсияи ҳарбию иқтисодии мамлакатҳои НАТО яке аз муҳимтарин хусусиятҳои тараққиёти иқтисодии давлатҳои Ғарб мебошад. Ба вучуд омадани онро на танҳо маҳдуд будани захираҳои миллӣ, амиқ шудани тақсимооти байналхалқии меҳнат, интернатсионали-кунонии фаъолиятҳои хоҷагидорӣ, балки инчунин вазъияти ҳарбию сиёсии мамлакатҳои ғарбӣ, ки ба ин гурӯҳ дохил мешаванд, низ муайян мекунад.

Дар сиёсати иқтисодии НАТО хароҷоти марбут ба мудофия маблағҳои дахлдори трастиро, ки аз ҷониби худӣ НАТО идора карда мешаванд, дар бар мегирад ва барои фаъолиятҳои сулҳпарварӣ ва башардӯстона, амалиёти низомӣ дар минтақаи муноқиша, нобуд кардани аслиҳа ва лавозимоти ҷангии тарафҳои ҷангкунанда, инчунин санҷиш ва назорати марбут ба нобудсозии силоҳҳои бадастомада сарф мешавад. Хароҷот барои тадқиқот ва барномаҳои ихтиороҷкорӣ низ ба хароҷоти мудофия дохил карда мешавад.

Дар ҳамин замина бояд тазаккур дода, ки НАТО ҳамкориҳоюро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ - Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дар доираи сиёсат ва муқаррароти мавҷуда идома медиҳад. Ин сиёсат ба инкишофи муносибатҳои берунӣ бо минтақаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим, ки амнияти устувори онҳо бо амнияти умумии Евроатлантика зич алоқаманд аст, равона карда шудааст. Аз назари НАТО, ҳар кадоме аз ин панҷ кишвари Осиёи Марказӣ дорои аҳамияти бузурги стратегӣ буда, барои беҳтар ва пурсамартар амалӣ сохтани нақшаҳои НАТО мусоидат хоҳанд намуд.

Таъмини амнияти энергетикӣ минтақа яке аз самтҳои муҳими ҳамкориҳои байни Осиёи Марказӣ ва НАТО ба шумор меравад. Ба чунин ҳамкориҳо махсусан кишварҳои содиркунандаи нафту гази минтақа, яъне Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон манфиатдоранд. Намунаи чунин ҳамкорӣ Лоиҳаи интиқоли нерӯи барқи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ (CASA-1000) маҳсуб мегардад, ки барои таъмини нерӯи барқи обии мавсимӣ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ равона карда шудааст, то талаботи афзояндаи нерӯи барқро дар Афғонистон ва Покистон қонеъ созад.

Воқеан ҳам дар фасли тобистон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нерӯи барқ зиёдтар мешавад. Ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон дорои захираҳои бузургтарини нерӯи барқи обии аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Баръакси ин, кишварҳои ҳамсои Осиёи Ҷанубӣ, Афғонистон ва Покистон ба нерӯи барқ аз муштариёни тиҷоратӣ ва манзилӣ ниёзи назаррас ва афзоянда доранд. Дар ҳамин замина CASA-1000, як системаи нави интиқоли нерӯи баландшиддати барқ, ки ҷаҳор кишвари Осиёи Марказӣ ва ҷанубиро ба ҳам мепайвандад, ба коҳиши камбуди нерӯи барқ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ тавассути рушди тиҷорати нерӯи барқ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ мусоидат мекунад. Хароҷоти марбут ба амалӣ сохтани ин лоиҳаи ҳаётан муҳимро якҷанд созмонҳои донорӣ ва ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ дастгирӣ мекунанд.

Масалан, USAID ба Лоиҳаи CASA-1000 ҷиҳати дастгирии Котибот кӯмак мерасонад. Дар навбати худ Котибот дар самти ҳамоҳангсозӣ ва суръат бахшидан ба корҳои харид, сохтмон ва бунёди инфрасохтори интиқоли барқи CASA-1000 кӯмаки техникӣ мерасонад. Котиботи мазкур инчунин дар таҳияи механизмҳои муҳими тиҷоратии рушди тиҷорати минтақавӣ ва фаромарзии нерӯи барқ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ мусоидат мекунад. Лоиҳа як қадами аввалиндараҷа дар амиқсозии ҳамкориҳои минтақавӣ дар бахши энергетика ва фароҳам овардани дурнамои устувори тиҷорати байнисарҳадӣ нерӯи барқ мебошад.

Барои эҷод ва танзими инфрасохторҳои лоиҳаи мазкур бештар аз даҳ қарордодҳои сохтмонӣ ба имзо расидаанд. Мутобиқ ба қарордодҳои мазкур имрӯз корҳои сохтмонӣ дар ҷаҳор кишвари CASA-1000 - Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Ҷумҳурии

Тоҷикистон идома доранд. Дар назар аст, ки натиҷаҳои аввалини ин лоиҳа дар соли 2024 рӯи кор меоянд.

3. Ҳамкориҳо дар самти ҳарбӣ ва таъмини амният

Ҳамкориҳои низомии НАТО бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба он асос ёфтааст, ки НАТО дар доираи стратегияи инкишофи худ ва диди геополитикиаш ҳамкориҳои низомиро дар ин минтақа яке аз самтҳои асосӣ барои оянда қарор додааст. Ин ҳамкориҳо дар ҷаҳорҷӯбаи концепсияи маъмули НАТО таҳти унвони “Active Engagement, Modern Defence” (Иштироки фаъол, мудофияи замонавӣ), ки барои давраи то соли 2020 таҳия ва қабул гардида буд, сурат мегиранд. Тибқи ин концепсия, минтақаҳои Қафқози Ҷанубӣ ва Осиёи Марказӣ барои таъмини сулҳи саросарии Авроазия хеле муҳим буда, ба ҳамин сабаб дар доираи ҳамкориҳои шарикӣ барои НАТО самти муҳими стратегӣ ва афзалиятнок қабул гардидааст. Ин мавзӯ бори аввал ҷанӯз дар соли 2004 дар саммити Истамбул мавриди баррасӣ қарор гирифта буд, агарчанде оғози ҳамкориҳои низомии сиёсии НАТО бо ин ду минтақа аз соли 1994 сурат гирифтааст [1, 32-33]. Бояд хотиррасон кард, ки маҳз дар саммити Истамбул вазифаи намояндаи махсуси НАТО дар Қофқоз ва Осиёи Марказӣ таъсис дода шуд, ки он аз аҳамият ва моҳияти стратегӣ доштани ин минтақаҳо барои паймони НАТО гувоҳӣ медиҳад.

Дар ҳамин замина бояд хотиррасон кард, ки таҳия ва амалӣ сохтани барномаҳои марбут ба ислоҳоти соҳаи ҳарбӣ ва таъмини амният ҳамчун як соҳаи пураҳамият ва афзалиятноки ҳамкориҳои НАТО бо кишварҳои шарикӣ минтақаи Осиёи Марказӣ боқӣ мемонад. НАТО ва давлатҳои алоҳидаи аъзои он дар ин соҳа дорои донишу малақаҳои фаровоне мебошанд, ки дастрасӣ ба онҳо барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ низ хеле муфид хоҳад буд.

Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин самт баланд бардоштани сатҳи тайёрии ҳарбии кишварҳои минтақа дар бобати омода сохтан барои фаъолиятҳои муштараки ҳарбӣ якҷо бо НАТО ба хотири таъмини сулҳу субот ва пешгирии аз нооромии номатлуби иҷтимоист. Барномаҳои махсуси якҷоя, таълиму тарбия ва омӯзишҳо, амалиёт ва машқҳои мухталиф бо иштироки нерӯҳои ҳарбии чандин давлат дар як замон, бохабар будан аз шеваи кор ва омӯхтани роҳҳои наву аз нигоҳи технологӣ пешрафтаи усули корбарӣ дар ниҳояти кор ба боло рафтани дараҷаи омодагии ҳарбӣ ва имконоти қобилияти сари вақт ва натиҷабахш анҷом додани амалиёти марбут ба бӯҳронҳои сиёсӣ ва ҳолатҳои фавқулодда, таҳкими иқтисодии сиёсӣ ҳарбии кишварҳои мазкур мусоидат мекунад.

Самти дигари фаъолият дар бобати ислоҳоти соҳаи мудофия ва ҳарбӣ ин мусоидат ба идоракунии пурсамари муассисаҳо ва сохторҳои низомии ин кишварҳо ва таъмини иштироки намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар танзими фаъолияти онҳо мебошад. Ин мавзӯ то андозае ҳассос ва аз нигоҳи амалӣ чандон осон нест. Дар аксари кишварҳои минтақа миқдор ва дараҷаи касбии афсарон, масалан, ҷавобгӯ ба талаботи замон нест ва, аз тарафи дигар, сохтор ва

низоми муассисаҳои ҳарбии ин кишварҳо иҷозат намедихад, ки дар фаъолияти онҳо ба хоҳири таъмини шаффофият ва ҳисобдеҳ будан ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ширкат дошта бошанд. Барои ислоҳоти муваффақонаи соҳаи ҳарбии кишварҳои минтақа лозим аст, ки низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузори ин кишварҳо низ ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шаванд.

Яке аз механизмҳои муассири НАТО дар бобати ислоҳоти соҳаи ҳарбӣ ин “Раванди банақшагирӣ ва таҳлил”-и барномаи “Ҳамкорӣ барои сулҳ” аст. Дар натиҷаи истифода аз ин унсур кишварҳои мавриди алоқа метавонанд дараҷаи омодагӣ, ҷиҳатҳои пурқувват ва заифи худ, заруратҳои техникӣ ва моддӣ барои рафъи ин камбудиву норасоӣҳо бо иштироки коршиносони байналмилалӣ, ки НАТО таъмин мекунад, муайян созанд ба барои кумак ба НАТО ва кишварҳои аъзои ИА муроҷиат намоянд. Бояд гуфт, ки иштироки кишварҳои минтақа дар ин барнома яқсон нест. Масалан, Қазоқистон дар ин барнома аз соли 2002 фаъолона ширкат меварзад. Қирғизистон ва Ўзбекистон ба ин барнома мутаносибан солҳои 2007 ва 2002 ҳамроҳ шуданд (агарчи Ўзбекистон баъдтар иштироки худро дар ин барнома боз дошт). Тоҷикистон бошад, изҳон намуд, ки ба ин барнома назари мусбат дорад. Чуноне ки дар боло ишора рафт, кӯшишҳо ва алоқамандии роҳбарияти сиёсии Қазоқистон дар бораи иштирок дар ин барнома ба он оварда расонд, ки бо кумаки НАТО ва дастгирии кишварҳои аъзои ИА дар ин кишвар ниҳоди низомии қобили ҳамкорӣ ва амалиёти якҷоя бо НАТО таҳти унвони “ҚазБат” (ва баъдтар “ҚазБриг”) таъсис дода шуд. Таи солҳои ахир Қазоқистон ва НАТО машқҳои якҷояи ҳарбиро таҳти унвони “Уқоби даштӣ” анҷом доданд, ки дар доираи барномаи “Ҳамкорӣ барои сулҳ” сурат гирифтанд.

Самти дигари фаъолияти НАТО бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ин ҳамкорӣ дар соҳаи амалӣ сохтани барномаҳои марбут ба демилитаризатсияи муассисаҳо ва сохторҳои алоҳидаи низомӣ мебошад. Дар доираи чунин ҳамкорӣ бо кумак ва дастгирии молии НАТО яроқ ва аслиҳаи куҳнашуда ва ё зиёдатӣ, амволи хатарноки аз истифода беруншуда ва ғайра безарар гардонда мешаванд. Масалан, дар Тоҷикистон лоиҳаи Фонди махсуси НАТО-ҲБС, ки аз тарафи Британияи Кабир роҳбарӣ ва Ҷопон маблағгузори гардид, амалӣ карда шуд. Дар чаҳорҷӯби ин лоиҳа лавозимоти куҳнаи ҳарбӣ таҳриб ва анборҳои аслиҳа ва муҳиммоти ҷангӣ дар манотиқи марзӣ мавриди тафтиш қарор гирифтанд. Лоиҳаи мазкур натиҷаҳои хуб ба даст овард ва бомуваффақият ба анҷом расид. Дар натиҷа дар соли 2004 тақрибан 1200 минаи боқимондаи зидди пиёдагард дар кишвар нобуд сохта шуда, Тоҷикистон тавонист уҳдадорӣҳои худро дар баробари Конвенсияи Оттава дар бобати манъи истифода, захира, истеҳсол ва интиқоли минаҳои зидди пиёдагард сарбаландона иҷро намояд.

Дар Қирғизистон бошад, дар ҳамин замина барномаи фарогирии иҷтимоии афсарони истеъфшуда, ки дар соли 2009 оғоз гардида буд, муваффақона амалӣ сохта шуд.

Ҳамин тариқ, самтҳои асосӣ ва муҳими ҳамкориҳои муштарак миёни НАТО ва Тоҷикистон метавонанд ба қарори зайл бошанд:

- ба роҳ мондан ва амалӣ сохтани муколамаҳои доимии сиёсӣ ва ҳамкориҳои амалӣ бо НАТО оид ба таҳкими амнияти ҷаҳонӣ ва минтақа,
- мубориза бо терроризм, ифротгароӣ, истифодаи ғайриқонунии маводи муҳаддир, назорати пайвастаи силоҳ ва истифодаи он, паҳн накардани силоҳи ҳастай,
- ҳамкориҳои судманди илмию фарҳангӣ дар доираи барномаи “Илм барои сулҳу амният” ва амсоли он,
- таҳкими равандҳои демократӣ, рушду такомули баъдии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ниҳодҳои он ва ғайра.

АДАБИЁТ:

1. Акматалиева А.М. НАТО и государства Центрально-азиатского региона: перспективы сотрудничества // Сравнительная политика, 4 (10), 2012ю – С.32-33.
2. Долинский А.В. Эволюция теоретических оснований публичной дипломатии // Вестник МГИМО-Университета. 2011. Вып. № 2. С. 275–280.
3. Никитина Ю. Публичная дипломатия в работе межправительственных организаций: ОДКБ и ШОС // Публичная дипломатия: Теория и практика / под ред. М.М. Лебедевой. М. : Аспект Пресс, 2017. С. 112–127.
4. Шляхтунов А.Г. Экономическая политика НАТО как фактор усиления военной мощи на постсоветском пространстве и ее влияние на военную безопасность России // Вестник Екатеринбургского университета. ISSN: 1997-6968. № 3 (47) 2019. - С.66-70
5. Европейская комиссия (2021). Экономический форум ЕС – Центральная Азия: сближая регионы// https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5841. Дата обращения: 02.12.2021.
6. Астана Таймс (2021). Премьер-министр Казахстана предлагает создать Деловой совет ЕС – Центральная Азия для содействия торговле и инвестициям // <https://astanatimes.com/2021/11/kazakh-pm-proposes-to-establish-eu-central-asia-business-council-to-facilitate-trade-and-investment/>. Дата обращения: 02.12.2021
7. Казинформ (2021). Касым-Жомарт Токаев и председатель Совета Европы Шарль Мишель проводят переговоры // https://www.inform.kz/en/kassym-jomart-tokayev-and-european-council-president-charles-michel-hold-talks_a3867165. Дата обращения: 26.11.2021.
8. Хитахунов А. Экономическое сотрудничество между Центарльной Азией и Европейским Союзой // <https://www.eurasian-research.org/publication/economic-cooperation-between-central-asia-and-the-european-union/?lang=ru>
9. Seib Ph. Public Diplomacy and Hard Power: The Challenges Facing NATO // The Fletcher Forum of World Affairs. 2014. Vol. 38, is. 1. P. 95–100.

10. Schindler C. Proactively preserving the inward quiet: Public Diplomacy and NATO // Defence Strategic Communications. 2015. Vol 1, is. 1.

11. UzReport (2021a). Узбекистан присоединяется к соглашению ЕС о ВСП+. Доступно по адресу: <https://uzreport.news/economy/uzbekistan-joins-eu-s-gsp-arrangement>. Дата обращения: 10.04.2021.

НАТО В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА СО СТРАНАМИ РЕГИОНА

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ

главный научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ, доктор политических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел.: 93 5701780, E-mail: shamskarimov14@gmail.com

В данной статье исследуются и анализируются вопросы, связанные со стратегией НАТО и основными направлениями ее деятельности в странах Центральной Азии. НАТО с начала 90-х годов рассматривает регион Центральной Азии важной частью своей стратегии развития и безопасности в целом. В этом контексте страны Центральной Азии были включены в сферу деятельности этой организации через различные программы НАТО, и они стали сотрудничать с НАТО в целях обеспечения устойчивого развития, укрепления безопасности региона, борьбы с незаконным оборотом наркотиков, проведения различных программ по переподготовке национальных кадров. С точки зрения автора, сотрудничество в сферах науки и культуры, экономики и общественной жизни, военной подготовки и безопасности является одним из приоритетных направлений, и НАТО реализовала такую деятельность, широко используя возможности публичной дипломатии («мягкой силы»).

Ключевые слова: Центральная Азия, НАТО, стратегия развития, национальная безопасность, наука и культура, экономика, сотрудничество, публичная дипломатия, мягкая сила.

NATO IN CENTRAL ASIA: THE MAIN AREAS OF COOPERATION WITH THE COUNTRIES OF THE REGION

KARIMOV SHAMSIDDIN TURSUNMATOVICH

Chief Researcher, European and American Department of the ISPAEC NAST, Doctor of Political Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Tel.: 93 5701780, E-mail: shamskarimov14@gmail.com

This article explores and analyzes issues related to NATO's strategy and the main directions of its activities in the countries of Central Asia. Since the early 1990s, NATO has been considering the Central Asian region as an important part of its development and security strategy in general. In this context, the countries of Central Asia were

included in the scope of this organization through various NATO programs, and they began to cooperate with NATO in order to ensure sustainable development, strengthen the security of the region, combat drug trafficking, and conduct various programs for the retraining of national personnel. From the author's point of view, cooperation in the fields of science and culture, economics and public life, military training and security is one of the priority areas, and NATO has implemented such activities, widely using the possibilities of public diplomacy ("soft power").

Keywords: Central Asia, NATO, development strategy, national security, science and culture, economy, cooperation, public diplomacy, soft power.

ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ И КАЗАХСТАН: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

КЫДЫРБЕКУЛЫ ДУЛАТБЕК БАЛГАБЕКОВИЧ

доктор политических наук, профессор, Международный университет информационных технологий, г. Алматы, Казахстан.

E-mail: d.kydyrbekuly@iitu.kz

Сотрудничество между ЕС и Казахстаном началось после признания национальной независимости европейскими государствами. Казахстан, в свою очередь, осуществляет свою политику по сотрудничеству с ЕС через свое дипломатическое представительство в столице Бельгии городе Брюсселе. ЕС является одной из авторитетных структур мира наряду с ООН, НАТО, ОБСЕ и другими. ЕС значительно способствовал вступлению Казахстана в ВТО. Отмечено, что ЕС будучи наднациональной структурой, тем не менее, любой вопрос и любое соглашение согласовывает с каждой страной-членом, что показывает горизонтальность взаимоотношений.

Ключевые слова: ЕС, Казахстан, внешняя политика, сотрудничество, история, стратегия, интересы.

Европейский Союз (ЕС) оформился на основе Европейского экономического сообщества, существовавшего в 1957-1993 гг. В 1992 году был заключен Маастрихтский договор, который подписали 12 европейских государств, и вступил в силу в ноябре 1993 года. Маастрихтскому договору в свою очередь предшествовали разные договоры на протяжении четырех десятилетий.

Создание в 1951 году Европейского объединения угля и стали (ЕОУС) дал импульс для региональной интеграции более развитых стран европейского континента (Франция, Западная Германия, Италия, Бельгия, Нидерланды, Люксембург). ЕОУС стал первой наднациональной структурой, направленной на континентальную интеграцию. Автором этой идеи стал министр иностранных дел Франции послевоенного времени Робер Шуман (1886-1963). Европейские страны, на территории которых происходили военные действия, на тот момент еще окончательно не оправилась от разрушений второй мировой войны, но задача объединения Европы назревала. 9 мая 1950 года, в пятилетие победы Шуман выразил эту идею. В политических аспектах европейская интеграция началась с франко-германского примирения. Если нацистский диктатор Гитлер видел объединенную Европу с позиции насильственного военного объединения, то послевоенная интеграция должна была проходить естественным путем с учетом национальных интересов, экономического состояния и потребностей каждой страны. И создание общего рынка угля и стали стало прообразом современного ЕС. В 2002 году ЕОУС прекратил свое существование в связи с истечением своего срока действия. Но ряд структур, созданных при ЕОУС, стали основой

общеевропейских структур ЕС – Европейской комиссии, Совета ЕС и Европейского суда, и Европейского парламента.

В 1957 году в Риме был заключен договор между этими же шестью странами ЕОУС о ликвидации всех преград на передвижении людей, товаров, услуг и капитала. Этот Римский договор и создал Европейское экономическое сообщество (ЕЭС). В 1973-1986 годах в состав ЕЭС вошли еще шесть стран (Великобритания, Дания, Ирландия, Греция, Испания и Португалия).

К моменту трансформации ЕЭС в ЕС в начале 1990-х годов, объединенная Европа прошла ряд эволюционных преобразований в своей структуре. Великобритания и Франция в прошлом были крупными колониальными державами. Нидерланды и Бельгия имели ограниченные владения за морем. В послевоенное время подавляющая часть колоний завоевала независимость, и остались лишь мизерные по размеру единицы заморских колоний. Германия потеряла свои колонии в ходе первой мировой войны, а Италия – в ходе второй мировой войны. Испания и Португалия утратили свои последние колоний в 1960-1970-х годах. Интенсивная интеграция в Европе была усилена распадом колониальных империй европейских держав. Зависимость бывших колоний от своих метрополий обусловлена как экономическим, так и культурно-языковым фактором. Тем не менее, мигранты едут не только в свои метрополии. Как страны-члены ЕС по отдельности, так и ЕС как единая структура, проявляют определенный интерес в притоке иностранной рабочей силы из регионов вне Европы.

С 1993 по 2013 год число членов ЕС возросло до 28 стран. Сюда вошли страны Восточной Европы, в прошлом члены Совета экономической взаимопомощи (СЭВ), объединявший т.н. социалистические страны (а социалистический блок, как известно, распался в 1989 году). Но в 2020 году Великобритания вышла из ЕС (т.н. «брексит»), в то время, когда другие европейские государства (Турция, Северная Македония, Албания, Сербия, Черногория, Украина, Молдова) в качестве кандидатов на членство в ЕС годами и десятилетиями выжидают своей очереди. Швейцария, Норвегия и Исландия будучи членами Европейской ассоциации свободной торговли (ЕАСТ) не спешат в ЕС, хотя в отличие от других стран полностью соответствуют стандартам ЕС. Потенциальными кандидатами являются Босния и Герцеговина, и Грузия.

Сотрудничество между ЕС и Казахстаном началось после признания национальной независимости европейскими государствами. В 1994 году между Казахстаном и ЕС было заключено Соглашение о партнерстве и сотрудничестве. Было открыто представительство ЕС в Казахстане. Казахстан, в свою очередь, осуществляет свою политику по сотрудничеству с ЕС через свое дипломатическое представительство в столице Бельгии городе Брюсселе. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев, еще в бытность министром иностранных дел, говорил: «Перспективность и необходимость развития отношений с ЕС для Казахстана определяется ролью и местом этого союза в европейской и мировой политике, а также экономике, образовании и культуре. Именно ЕС в ближайшем будущем

будет говорить от имени всей Европы в отношениях с государствами других регионов» [1].

В основном казахско-европейские отношения касаются сотрудничества в области экономики и торговли. За почти 30 лет сотрудничества объемы торговли и инвестиций значительно возросли. В настоящее время на долю ЕС приходится 40% внешней торговли Казахстана. Европейская доля общих внешних инвестиций в Казахстане составляет 48% [2]. Только в 2006 году доля ЕС (сумма всех стран-членов) в товарообороте Казахстана по экспорту составила 26%, а по импорту почти 18% [3]. На настоящем этапе отношения между ЕС и Казахстаном регулируются Соглашением о расширенном партнерстве и сотрудничестве (СРПС), согласно которому осуществляются не только торговля и инвестиций, но и закупки, создание компаний и другие. Данное соглашение было подписано в 2015 году, а вступило в силу в 2020 году после долгих процедур ратификации всеми странами-членами ЕС и Европейским парламентом. СРПС способствует не только торговым, экономическим и финансовым отношениям, но и сотрудничеству в области энергетики, транспорта, экологии, социальной политики, правосудия, культуры, образования и науки [2].

В 2019 году была запущена т.н. Платформа диалога высокого уровня по вопросам экономики и бизнеса ЕС-Казахстан или Бизнес-платформа, направленная на обеспечение регулярного и прямого диалога между правительством Казахстана с одной стороны, и европейскими компаниями и главами дипломатических миссий стран-членов ЕС с другой. При этом, согласно этой Платформе, стороны рассматривают вопросы, которые представляют общий интерес как для европейского, так и казахстанского бизнеса. Платформа в развитии деловых отношений затрагивает сотрудничество по сокращению технических барьеров в торговле, а также налоговое законодательство, связанное с вопросом декриминализации налоговых правонарушений [2].

В то же время, политические отношения ЕС с Казахстаном по приоритетности несколько уступают торгово-экономическим. Тем не менее, «главной задачей в Казахстане ЕС видит поддержку дальнейшего расширения и углубления экономических реформ, вовлечения общества в политический процесс и повышения транспарентности властных структур на национальном и локальном уровнях» [4]. ЕС проявляет глубокую заинтересованность не только в социально-экономических реформах, но и в политических тоже, привлекая в эту работу различные европейские институты.

В 2019 году была также принята Стратегия ЕС по Центральной Азии, регулирующая политические отношения и сотрудничество в области региональной безопасности. ЕС в действительности заинтересован в региональной безопасности всей Центральной Азии, поскольку этот регион географически соединяет Европу с Восточной Азией. Это первое. Второе, Европа является потребителем энергетических ресурсов, такие как нефть и газ. Третье, через Центральную Азию проходит транзит наркоторговли, что для Европы является нежелательной и опасной. Четвертое, экологические проблемы региона

имеют глобальное значение. Поэтому, как Центральная Азия в целом, так и каждая страна по отдельности, также взаимно заинтересованы в развитии тесных связей с ЕС. В частности, в 1995 году с Казахстаном было подписано Временное Соглашение, открывшее путь к углублению отношений с ЕС. Так, в 1996 году представители ЕС и Казахстана провели свое первое заседание Совместного комитета в столице Бельгии городе Брюсселе относительно экономического сотрудничества. ЕС по программам ТАСИС, Эразмус Мундус, Темпус осуществляет образовательные проекты в Казахстане.

ЕС является одной из авторитетных структур мира наряду с ООН, НАТО, ОБСЕ и другими. ЕС значительно способствовал вступлению Казахстана в ВТО. ЕС будучи наднациональной структурой, тем не менее, любой вопрос и любое соглашение согласовывает с каждой страной-членом, что показывает горизонтальность взаимоотношений. Такая форма взаимоотношений могла бы стать образцовой моделью для региональной интеграции стран Центральной Азии без единоличного доминанта какой-либо одной страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Токаев К.К. Под стягом независимости: очерки о внешней политике Казахстана. Алматы: Білім, 1997, с.424
2. https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/evropeyskiy-soyuz-i-kazakhstan_ru?s=222
3. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2008, с.176
6. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2008, с.176-177

ИТТИҲОДИ АВРУПО ВА ҚАЗОҚИСТОН: ТАЪРИХ ВА ДУРНАМО

КИДИРБЕКУЛИ ДУЛАТБЕК БАЛГАБЕКОВИЧ

доктори илмҳои сиёсӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалӣи технологияҳои иттилоотӣ, ш. Алмаато, Қазоқистон.

E-mail: d.kydyrbekuly@iitu.kz

Ҳамкориҳои Иттиҳодияи Аврупо ва Қазоқистон пас аз эътирофи истиқлолияти миллӣ аз ҷониби давлатҳои Аврупо оғоз ёфт. Қазоқистон дар навбати худ, сиёсати ҳамкорӣ бо Иттиҳодияи Аврупо тавассути намоёндагии дипломатии худ дар Брюссел, пойтахти Белгия амалӣ мекунад. Иттиҳоди Аврупо дар баробари СММ, НАТО, САҲА ва ғайра яке аз сохтори бонуфузи ҷаҳон мебошад. Иттиҳодияи Аврупо дар шомил шудани Қазоқистон ба СҶТ саҳми назаррас гузоштааст. Зимнан зикр гардид, ки Иттиҳодияи Аврупо як сохтори бонуфуз буда, бо вуҷуди ин ҳама масъала ва ҳар гуна созишномаҳо бо ҳар як кишвари узв ҳамоҳанг мекунад, ки ин хусусияти уфуқӣ будани муносибатҳои нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: ИА, Қазоқистон, сиёсати хориҷӣ, ҳамкорӣ, таърих, стратегия, манфиатҳо.

EUROPEAN UNION AND KAZAKHSTAN: HISTORY AND PERSPECTIVE

KYDYRBEKULY DULATBEK BALGABEKOVICH

Doctor of Political Science, Professor of International University of information technologies, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: d.kydyrbekuly@iitu.kz

Cooperation between the EU and Kazakhstan began after the recognition of national independence by European states. Kazakhstan, in turn, implements its policy of cooperation with the EU through its diplomatic representation in Brussels, the capital of Belgium. The EU is one of the authoritative structures of the world along with the UN, NATO, OSCE and others. The EU has significantly contributed to Kazakhstan's accession to the WTO. It was noted that the EU, being a supranational structure, nevertheless coordinates any issue and any agreement with each member country, which shows the horizontal nature of the relationship.

Key words: EU, Kazakhstan, foreign policy, cooperation, history, strategy, interests.

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪРИХИ СИЁСАТИ ХОРИЧИИ ҲИНДУСТОН

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ

доктори илмҳои таърих, сарходими илмии шуъбаи Осиеи Чанубӣ ва Шарқии
ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 100 40 40 00
E-mail: tursunov-murod@mail.ru

Дар мақола таърихнигории таърихи сиёсати хориҷии Ҳиндустон аз нигоҳи олимони хориҷӣ ва Ҳиндустони асри ХХ ва оғози ари ХХІ мавриди омӯзиши ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайди ин нуқта муҳим аст, ки дар доираи як мақолаи илмӣ таҳлили таърихнигории таърихи сиёсати хориҷии кишвари бузурге чун Ҳиндустон аз имкон берун аст.

Дар мақола асарҳои олимони Алаев Л.Б., Юров Ф.Н. ва Юрлова Е.С., Белокреницкий В.Я., Ганич Д.В., Датт В.П., Менон К.П., ки бевосита ба таърихнигории таърихи Ҳиндустон ва сиёсати хориҷии Ҳиндустон бахшида шудааст, мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтааст.

Ҳамзамон рисолаҳои илмии олимони: Ефимова О.А., Журавлева Е.С., Гукасова Н.И., Иосифов А.А., Кармакар А., Ключев Н.В., Листопадов А.Н., Микоян С. А., Мухсин А., Оборотов С.А., Олсуфьев И.В., Равичандрани К., Савченко Д.В., Титов В.П., ки фарогири масъалаҳои сиёсати хориҷии Ҳиндустон, муносибатҳои Ҳиндустон бо кишварҳои хориҷӣ мебошад, баррасӣ гардидааст.

Имрӯз Ҳиндустон бо зиёда аз 200 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ ва нуфузи афзояндаи байналмилалӣ ва овози барҷаста дар умури ҷаҳонӣ дорад, ки дар асарҳои олимони дохиливу хориҷӣ мавриди пажӯҳиши қарор мегирад.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳо, кишварҳои хориҷӣ, таърих.

Муаррихон ба ҳулосае омадаанд, ки сиёсати хориҷӣ ҷузъи зарурии таърихӣ ва иҷтимоии ин ё он халқ ва ё миллат аст. Таърихи сиёсати хориҷӣ ҷузъи таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи умумиҷаҳонӣ буда, аз тарафи олимони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, паҳлӯҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон дар асарҳо, рисолаҳои илмӣ, мақолаҳои илмиву оммавӣ инъикос ёфтааст.

Вобаста ба сиёсати хориҷии Ҳиндустон олимони асарҳои зиёди илмӣ офаридаанд. Доир ба таърихнигории таърихи Ҳиндустон муаллиф Л.Б. Алаев [2, 472] тадқиқоти арзишманд анҷом додааст. Дар асари ӯ таърихи рушди донишҳо доир ба таърихи асри миёна, давраи наву наватарини Ҳиндустон дар илми Британия, Ҳиндустон, Россия ва як қатор кишварҳои дигар таҷассум ёфтааст. Дар асар рушди илми муосир аз охири қарни XVIII то рӯзҳои мо ва хусусиятҳои хоси мактабҳои илмии илми таърих инъикос гардидааст.

Асари Ф.Н. Юрлов ва Е.С. Юрлова [23, 920] ба таърихи сиёсии Ҳиндустони асри XX ва оғози асри XXI бахшида шуда, дар он бахусус масъалаи муборизаи миллию озодихоҳӣ муқобили Британияи Кабир, тақсимоти кишвар ба Иттифоқи Ҳиндустон ва Покистон, соҳибистиқлол шудани Ҳиндустон ва сиёсати дохиливу хориҷии он ба қалам дода шудааст. Таълифоти мазкур дар асоси ҳуҷҷатҳои расмӣ, натиҷаи корҳои илмӣ гузашта ва муосир рӯйи кор омадааст. Муаллифони асар шарқшиносони варзида, мутахассисони таърих ва масъалаҳои иҷтимоӣ - иқтисодии Ҳиндустон мебошанд. Асари эҷодкардаи онҳо муҳтавои асосии ҳаёти сиёсии Ҳиндустонро дар замони муосир бозгӯ мекунад. Ҳамзамон дар боби 36-уми асар муносибатҳои ИҶШС ва Ҳиндустон дар шароити «чанги сард» матраҳ гардидааст.

Асари олими машҳури Ҳиндустон В.П. Датт [8, 440] дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ, ки ба маводи зиёди воқеӣ асос ёфтааст, доир ба омӯзиши ҳамачонибаи муҳимтарин масъалаҳои сиёсати хориҷии Ҳиндустон аз миёнаи солҳои 60-ум то солҳои 80-уми асри XX мебошад. Муаллиф хусусиятҳои сиёсати хориҷии Ҳиндустон, пайдоиши он, қувваҳои ҳаракатдиҳанда, самтҳои асосӣ, инчунин робита бо як қатор кишварҳо ва минтақаҳо баррасӣ ва таҳқиқ кардааст. Дар асар рушд ва таҳкими муносибатҳои Ҳиндустон ва ИҶШС мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Асари Индира Гандӣ [5, 351] фарогири суҳанрониву баромадҳои сарвазир Индира Гандӣ дар солҳои 1980-1982 буда, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустонро дар ин марҳила муайян менамояд.

Асари А.Б. Вачпейй [4, 296] суҳанрониҳо ва баромадҳои ӯро доир ба роҳи ояндаи Ҳиндустон дар марҳилаи аз моҳи март соли 1998 то моҳи октябри соли 2001 дар бар мегирад.

Муаллифон В.Я. Белокренитский, В.Н. Москаленко, Т.Л. Шаумян [3, 368] марҳилаҳои ташаккули зернизомии минтақавии муносибатҳои байналмилалӣ, ҳолат ва дурнамои онро таҳлил намудаанд. Ҳамзамон муносибатҳои Ҳинду Покистон, масъалаи яроқи ядрӯӣ, сиёсати Ҳиндустон ва Покистон дар масъалаи Афғонистон ва муносибати онҳо бо Россияро пайгирӣ намудаанд.

Китоби Стобдан Пхунчок [1, 524] аз шарҳи раванди сиёсӣ ва стратегӣ дар Осиёи Марказӣ аз пайдоиши он дар соли 1991 ва масъалаҳои печидае, ки ба Ҳиндустон ҳалал мерасонанд, иборат буда, ҷанбаҳои муҳими густариши ҳузури стратегии Ҳиндустон дар минтақаро бозгӯ мекунад.

Рисолаи илмӣ С.А. Микоян ба ташаккул ва рушди сиёсати хориҷии Ҳиндустон дар солҳои 1917-1947 бахшида шудааст [16, 32]. Муаллиф диққати асосиро ба он ҷалб менамояд, ки принципҳои асосии сиёсати хориҷии Ҳиндустон (дастгирии ҳаракати зидди мустамликавӣ, муносибатҳои дӯстона бо қудратҳои ҷаҳонӣ, ҳимояи манфиатҳои ҷаҳонии кишвар) дар солҳои истиқлолият ташаккул ёфтаанд ва пас аз соли 1947 авлавиятноқ боқӣ монданд.

О.А. Ефимова [9, 23] дар таҳқиқоташ вазъи баъдичангии Ҳиндустон (1945), ташкили ҳукумати муваққатӣ, хусусияти фаъолияти байналмилалӣ ва дипломатияи он, инчунин самтҳои асосии сиёсати байналмилалӣи ҳукумати муваққатӣи Ҳиндустон ва натиҷаҳои онро таҳлилӣ баррасӣ намудааст.

А. Кармакар [12, 194] дар таҳқиқоташ масъалаҳои мавқеъ ва нақши Уқёнуси Ҳинд дар муносибатҳои байналмилалӣи солҳои 80-ум ва сиёсати таҷовузгаронаи империализм дар ин минтақа, ҳамзамон идеяи мубаддалшавии Уқёнуси Ҳинд ба минтақаи ҷаҳон ва мавқеи кишварҳои ОҚ, нақши Ҳиндустон дар муборизаи халқҳои сулҳҳои Осиё дар мубаддалшавии Уқёнуси Ҳинд ба минтақаи ҷаҳон, доир ба душвориҳо ва дурнамои таъминоти сулҳ ва бехатарӣ дар Уқёнуси Ҳинд, инчунин муборизаи яқҷояи кишварҳои наздизоҳилӣ, ИҚШС ва қувваҳои сулҳҳои ҷаҳон ҳамчун кафили ҳалли проблема, андешаҳои илмӣ худро чамбаст кардааст.

Муаллиф исбот мекунад, ки аввалин маротиба дар адабиёти муосир оид ба муносибатҳои байналмилалӣ дар шакли васеъ мавқеи кишварҳои ОҚ-ро дар масоили тағйири Уқёнуси Ҳинд ба минтақаи ҷаҳонӣ муайян намудааст. Ҳангоми кушодани проблемаи мазкур муаллиф ба сарчашмаҳо ва маводи муътамад таъя карда, аввалин маротиба ҳуҷҷатҳои парламентҳо ва вазоратҳои корҳои хориҷии Ҳиндустон ва дигар кишварҳои Осиёи Ҷанубиро ба мубодилаи илмӣ ворид намудааст.

К. Равичандран [20, 246] дар таҳқиқоташ доир ба таҳаввулоти сиёсати хориҷии ИҚШС дар самти бехатарӣ дар ҳавзаи уқёнуси Ҳинд (дар Осиёи Ҷанубӣ), проблемаи стратегияи бехатарии Осиёи Ҷанубӣ дар доктринаи ҷарбии шӯравӣ, самтҳои асосии сиёсати хориҷии ИҚШС дар Ҳиндустон, мавқеъ ва пешниҳоди ИҚШС барои таъсиси минтақаи сулҳ дар уқёнуси Ҳинд, татбиқи стратегияи Осиёи Ҷанубии ИҚШС дар муносибат бо Ҳиндустон, манфиатҳои миллӣ - давлатӣ ва сиёсати хориҷии Ҳиндустон, ҳамкориҳои ҷарбӣ - сиёсии ИҚШС ва Ҳиндустон дар минтақаи Уқёнуси Ҳинд андешаҳои илмӣ баён кардааст. К. Равичандран исбот мекунад, ки аввалин маротиба дар асоси нуқтаи назари системавӣ ва аз мавқеи донишҳои илмӣ муосир эволютсияи доктринаи сиёсати хориҷии ИҚШС доир ба проблемаи бехатарӣ ва барқароршавии минтақаи сулҳ дар Уқёнуси Ҳинд чамбаст ва хулосабарорӣ карда шудааст. Сарчашмаҳои асосии равандҳои муосири кӯшишҳои Россия ва Ҳиндустон барои бехатарӣ дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ дар доираи қитъаи Ҳиндустон бозгӯ шудааст. Муаллиф аввалин маротиба ҳуҷҷатҳои собиқ бойгонии Кумитаи марказии ҳизби коммунистро доир ба масъалаи мазкур ба гардиши илмӣ ворид намудааст.

В.П. Титов [22, 236] бошад, дар таълифоташ доир ба шаклгирӣ ва кӯшиши татбиқи самтҳои асосии стратегияи ҷарбию сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар минтақаи Уқёнуси Ҳинд, доир ба таърихи воридшавии ҷарбии Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба ҳавзаи Уқёнуси Ҳинд, тағйироти вазъи байналмилалӣи минтақаи Уқёнуси Ҳинд ва мавқеи кишварҳои наздизоҳилӣ дар масъалаи таъмини

сулҳу амният, сиёсати устувори хориҷии ИҚШС оид ба мушкилоти сулҳ ва амнияти минтақаи Уқёнуси Ҳинд андеша баён доштааст.

Муаллиф дар асоси тадқиқотҳои мавҷудаи олимони шӯравӣ ва хориҷӣ чузъҳои асосии чараёни ташаккули муносибати байналмилалӣ дар минтақаи Уқёнуси Ҳинд дар охири солҳои 70-ум ва оғози солҳои 80-умро ҳамачониба нишон дода, таносуб ва муборизаи тамоюлҳои гуногунро нисбат ба минтақаи Уқёнуси Ҳинд дар доираи низоми сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка баррасӣ кардааст.

Н.И. Гукасова [7, 131] бошад дар таҳқиқоташ доир ба манбаъ ва шаклгирии сиёсати хориҷии Ҳиндустон, самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҳиндустон, муносибати Ҳиндустон бо Покистон ва кишварҳои бонуфуз Иёлоти Муттаҳидаи Америка, ИҚШС ва Ҷумҳурии халқии Хитой, сиёсати хориҷии Ҳиндустон дар муносибат бо масъалаи Конго ва мулкҳои португалии Гоа, Даман ва Диу маълумоти илмӣ додааст.

Дар диссертатсия дар асоси равиши илмии муосир ва бо назардошти воқеоти ҷаҳонӣ шароити ташаккули самтҳои асосӣ ва зухуроти мушаххаси сиёсати хориҷии Ҳиндустон дар давраи кутоҳӣ таърихӣ (1947-1964) таҳлил карда шудааст. Муаллиф принципҳои асосӣ ва характеру манфиатҳои миллӣ ва давлатии Ҳиндустонро муайян намудааст.

Дар таълифоти Н.В. Ключев [13, 150] дар хусуси таъсисиёбии ду давлат ва зиддияти байни онҳо, пайдоиши ислом дар Осиёи Ҷанубӣ ва муносибатҳои ҳинду мусулмонӣ, ҷанги якуми ҳинду покистони солҳои 1947-1949, мавқеи кишварҳои бонуфуз - Иёлоти Муттаҳидаи Америка, ИҚШС ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар таҳкими вазъият дар Осиёи Ҷанубӣ, мочарои Ҳиндустон ва Хитой ва натиҷаҳои он, афзоиши мусаллаҳшавӣ дар охири солҳои 70- аввали солҳои 80-ум, танишҳои минтақавӣ ва барномаи зиёд кардани воридот ва истеҳсоли яроқу аслиҳа, рушди минбаъдаи нерӯҳои ҳарбию баҳрӣ, рушди сиёсати ядрои андешаҳои илмӣ баён шудааст. Дар асар, дар асоси равишҳои муосир ва вазъи муосири байналмилалӣ таҳлили комплекси манбаъҳо, сабабҳои таърихӣ ва динамикаи шиддат гирифтани муноқишаи кӯҳнаи минтақавӣ, ки дар даҳсолаи охир дар сатҳи ҷаҳонӣ бинобар ба густариши силоҳи ҳастай дар байни тарафҳо ба вучуд омадааст, сурат гирифтааст.

Д.В. Ганич [6, 176] бошад дар таҳқиқоташ ба масъалаи махсусияти раванди паҳншавии яроқи ҳастай дар Осиёи Ҷанубӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ ва таҳдиди ҳастаии ОҶ, сиёсати Россия ва рақобати ракетаи ҳастай дар минтақа диққат додаст. Ин яке аз аввалин тадқиқоти ҳамачонибаи таърихӣ дар адабиёти илмии ҷаҳонӣ буда, ба таҳлили бархӯрдҳои Россия дар ҳалли мушкилоти паҳн нагаштани яроқи ҳастаӣ дар Осиёи Ҷанубӣ мебошад.

Таълифоти С.А. Оборотов [18, 279] ба таҳлили «демократияи бегона»-и Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Ҳиндустон дар солҳои 90-ум, рушди барномаҳои ҳарбӣ - ядроии Ҳиндустон ва муносибатҳои Ҳиндустону Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар солҳои «Ҷанги Сард», формулаи «қатъ кардан, кам ва бартараф

кардан»: аз Буши калонӣ то Клинтон (1991-1996), ба имзо расонидани Аҳдномаи ҳамачонибаи манъи озмоишҳои ҳастай ва гузариш ба сиёсати «чалб кардан» (1996-1998), озмоиши ҳастай дар Ҳиндустон ва эволютсияи сиёсати Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка (моҳи майи соли 1998-моҳи сентябри соли 2001), мақсад ва вазифаҳои гузаронидани санчишҳои ҳастай аз ҷониби Ҳиндустон, воқуниши Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка ба озмоишҳои ҳастай: барномаи паҳн накардан (моҳи майи соли 1998-моҳи октябри соли 1999), ба роҳ мондани равобити иқтисодӣ ва сиёсӣ дар давраи Клинтон ва Буши хурдӣ (моҳҳои октябри соли 1999-моҳи сентябри соли 2001), «ҳамкории ҷаҳонӣ» ва «доду гирифтӣ ҳастай»-и маъмурияти Чорч Бушӣ хурдӣ ва Ҳиндустон дар солҳои 2001-2005 маълумоти илмӣ медиҳад. Муаллиф ҳамкориҳои ҳастаии Деҳлӣ ва Вашингтонро дар солҳои 1990-2001, инъикоси таҳаввулотҳои ҷаҳонии низомии паҳн накардани силоҳи ҳастай ва низомии муносибатҳои байналмилалиро дар маҷмуъ баррасӣ намудааст.

И.В. Олсуфев [19, 232] дар тадқиқоти илмиаш дар хусуси гузариши Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка аз сиёсати «бегонагӣ» ба «чалб кардан» дар муносибат бо Ҳиндустон дар марҳилаи президенти Б. Клинтон, сиёсати ҷумҳуриявии маъмурияти Ч. Буши хурдӣ барои барқарор кардани «шарикии ҷаҳонӣ» бо Ҳиндустон (2001-2005) ва ҳамзамон оид ба СҶШ ва Ҳиндустон маълумот дода, қайд мекунад, ки нигоштаи ӯ аввалин омӯзиш дар самти ҳамкориҳои Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка ва Ҳиндустон дар соҳаи рушди энергияи мулкӣ ҳастай мебошад.

А. Муҳсин [17, 21] дар таҳқиқоташ ретроспективаи мухтасари таърихи муносибатҳои арабу ҳинд, ҳамкорӣ дар мубориза барои истиқлолият, сабаб ва хислати ҳамкорӣ Ҳиндустон бо ҷаҳони араб то оғози солҳои 50-ум, марҳилаҳои гузариши муносибатҳои сиёсии арабу ҳинд дар солҳои 50-ум-80-уми асри XX ва омилҳои таъсиррасони онро таҳлил намудааст. Ҳамзамон муносибати шариконаи ҳинду араб ба мочароҳои Шарқи Наздик, Ҳинду Покистон ва Ҳинду Хитой дар диссертатсия таҳлил ва ҷанбаҳои илмӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии ҳамкориҳои Ҳиндустон бо кишварҳои араб баррасӣ шудааст. Масалан, дар масъалаи мочарои Фаластину Исроил мавқеи арабҳоро дастгирӣ кардани Ҳиндустон нишон дода шудааст.

Д.В. Савченко [21, 20] муносибатҳои Ҳиндустон ва Покистонро таҳлил карда, табиат ва мундариҷаи онҳо, инчунин таъсири муносибати онҳо ба амният дар Осиёи Ҷанубиро арзёбӣ кардааст. Ҳамзамон масъалаи мавҷудияти яроқи ҳастай дар Осиёи Ҷанубӣ ва таъсири он ба муносибатҳои Ҳиндустону Покистон, мушкилоти вазъи ҳудудҳои наздисарҳадии Афғонистону Покистон ва муносибатҳои Ҳиндустон ва Покистонро аз нигоҳи таърихӣ таҳлил намудааст. Вобаста ба масъалаи мазкур андешаи коршиносони Ғарб низ дар асар баррасӣ гардидааст.

А.Н. Листопадов [14, 21] дар таълифоташ вазъи кунунии муносибатҳои Мянма бо қудратҳои бузурги ҳамсоя - Ҳиндустону Ҷумҳурии Халқии Хитой ва

марказҳои фарҳангӣ ва тамаддунии низоми бисёрқабатае, ки дар Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ташаккул ёфтааст, баррасӣ кардааст.

Дар рисолаи илмӣ Е.С.Журавлева [10, 51] аҳаммиати зербунёди минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором, хусусиятҳои хоси он, бархӯрди манфиатҳои бузургтарин кишварҳои ҷаҳон - ИҚШС (Россия), Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Хитой аз як тараф ва кишварҳои минтақа - Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Шри-Ланка, Непал аз тарафи дигар нишон дода шудааст. Дар диссертатсия аҳаммиати илмиву амалии омӯзиши проблемаҳо ва ақсуламали Ҳиндустон ба онҳо ҳам дар сатҳи минтақавӣ ва ҳам ҷаҳонӣ ва ҳамзамон сиёсати хориҷии ҷаҳонӣ ва минтақавии Ҳиндустон дар асар баррасӣ гардидааст.

Дар рисолаи илмӣ А.А. Иосифов «Рушди алоқаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ миёни ИҚШС ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар солҳои 1970-1985» [11, 188] ҳолати ҳамкориҳои сиёсии ИҚШС ва Ҳиндустон дар оғози солҳои 70-ум, созишномаи шӯравӣ - ҳиндӣ дар хусуси сулҳ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, мочарои ҳинду покистони соли 1971 ва таъсири он дар шарикӣ сиёсии ИҚШС ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар оғози солҳои 70-ум, густариши ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Ҳиндустон ва ИҚШС дар марҳилаи солҳои 1972 то соли 1985, мочарои ҷарбӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба густариши муносибатҳои сиёсии ИҚШС ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар охири солҳои 70-ум –аввали солҳои 80-ум ва дигар масъалаҳо ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Муаллиф ғояҳо дар бораи ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ миёни ИҚШС ва Ҳиндустонро дар солҳои 1970-1985 аз нав дида баромадааст. Тамаркузи асосии илми шӯравӣ ба ҷанбаи мусбати муносибатҳои Ҳиндустон ва ИҚШС нигаронида шуда, ҳамкориҳои иқтисодии ду кишвар, нақши пешбари ИҚШС дар рушди иқтисодиёти мустақил ва рақобатпазири Ҳиндустон нишон дода шуда, сабабҳои чунин ҳамкориҳои қавиротаҳлил кардааст. Омӯзиши ҳамачонибаи муносибатҳои ИҚШС ва Ҳиндустон дар давраи аз соли 1970 то 1985 бо назардошти он, ки таҷрибаи дар ин муносибатҳо бадастомада берун аз ҳамкориҳои дучониба мегузарад, зарурат дорад ва метавонад дар муносибатҳои муосир миёни кишварҳои пасошӯравӣ муфид бошад.

Бо назардошти алоқаҳои сиёсӣ, ҷарбӣ ва иқтисодии ИҚШС ва Ҳиндустон К.П. Менон дар асараш «Созишномаи ҳиндӣ-шӯравӣ. Хулоса ва аҳаммиат» [15, 45] онро марҳилаи мантиқии кулли комплекси ҳамкориҳои ду кишвар маънидод кардааст.

Дар баробари асарҳои таҳқиқотии номбаршуда садҳо асарҳо доир ба вазъу сатҳи сиёсати хориҷии Ҳиндустон бо забонҳои гуногун интишор шудаанд, ки таҳлили онҳо дар доираи як мақолаи илмӣ ғайриимкон аст.

Дар маҷмӯъ, Ҳиндустон ба асри XX бо хоҳиши пайдо кардани мавқеи сазовори худ дар арсаи сиёсати байналмилалӣ ворид шуд. Элитаи зеҳнӣ, ки Р. Тагор, М. Гандӣ ва Ч. Нехрӯ намояндагӣ мекарданд, дар назариясозии мақоми

чаҳони ин ё он қудрат огоҳона аз тафсири мустақим худдорӣ мекарданд. Инро бо он шарҳ медиханд, ки Ҳиндустон дар он замон воқеан заиф буд ва аз рӯи меъёрҳои стандартии сиёсати воқеӣ дар ин бобат ба ҳеч вачҳ неруи таъсирбахш набуд. Баъди истиқлолият дар соли 1947 Ҷ. Нехрӯ тавонист бо ёрии доктринаи «манфиатҳои шахсии интеллектуалӣ», барои мамлакати худ дар шароити «чанги сард» ва чаҳони дуқутбӣ имкониятҳои воқеии давлатро истифода кунад ва дар сиёсати байналмилалӣ мавқеи сазоворро ишғол созад.

Имрӯз Ҳиндустон бо зиёда аз 200 кишвари чаҳон муносибатҳои дипломатӣ дорад. Вазорати корҳои хориҷӣ як муассисаи давлатӣ барои пешбурди муносибатҳои хориҷии Ҳиндустон мебошад. Бо сеюмин бузургтарин хароҷоти ҳарбӣ дар чаҳон, дуюмин бузургтарин қувваи мусаллаҳ, панҷумин иқтисод аз рӯи меъёрҳои номиналии ММД ва сеюмин иқтисод аз рӯи паритети қобилияти харидорӣ, Ҳиндустон як қудрати барҷастаи минтақавӣ, як қудрати ҳастай, қудрати чаҳонӣ ва абарқудрати эҳтимолӣ, як қудрати дар ҳоли рушд аст. Ҳиндустон нуфузи афзоюндаи байналмилалӣ ва овози барҷаста дар умури чаҳонӣ дорад.

АДАБИЁТ:

1. Stobdan P. India and Central Asia: the strategic dimension [Text] / P. Stobdan 2020. - New Delhi. - 524 p.
2. Алаев Л.Б. Историография истории Индии [Тест] / Л.Б. Алаев. - М.: Институт востоковедения РАН, 2013. - 472 с.
3. Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике [Тест] / В.Я. Белокреницкий, В.Н. Москаленко, Т.Л. Шаумян. - М.: 2003. - 368 с.
4. Ваджапай А.Б. Индия на пути в будущее: Сборник речей и выступлений (март 1998 - сентябрь 2001) [Текст] / (сост. Ванина Е.Ю., Исаев В.А., Рыбаков Р.Б. и др.) 2001 г. - 296 с.
5. Ганди И. Внешняя политика Индии [Тест] /И.Ганди. - М.: Прогресс. 1982. - 351 с.
6. Ганич Д.В. Проблема нераспространения ядерного оружия в Южной Азии и политика России: 1998-2007 гг.: дис...канд. ист. наук: 07.00.03. [Тест] /Д.В. Ганич. - М.:2007. - 176 с.
7. Гукасова Н.И. Религиозно-этические истоки и основные направления внешней политики Республики Индия: 1947 - 1964: дис...канд. ист. наук: 07.00.03.[Тест] / Н.И. Гукасова. - М.:2004. - 131.
8. Датт В.П. Внешняя политика Индии. Перевод с английского М.Х. Тарховой, Т.Л. Шаумян [Тест] / В.П. Датт. - М.: Прогресс, 1988. - 440 с.
9. Ефимова О.А. Внешняя политика временного правительства Индии: истоки, дипломатическая деятельность, результаты: сентябрь 1946 - август 1947 гг.: автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.03. [Тест] /О.А. Ефимова О.А. Владимир, 2011. - 23 с.

10. Журавлева Е.С. Приоритеты внешней политики Индии: (1960-е-90-е годы): автореферат дис.... доктора исторических наук: 07.00.07. [Тест] / Рос. акад. управления. - М.: 1993. - 51 с.
11. Иосифов А.А. Развитие внешнеполитических и экономических связей между СССР и Республикой Индия в 1970 - 1985 гг.: дис...канд. ист. наук: 07.00.03. [Тест] / А.А. Иосифов. - М.: 2010. - 188 с.
12. Кармакар А. Проблема обеспечения мира и безопасности в Индийском океане и позиция стран Южной Азии: дис...канд. ист. наук: 07.00.05. [Тест] / А. Кармакар. - Киев. 1984. - 194 с.
13. Ключев Н.В. Индо-пакистанский кризис и гонка вооружений: 1947-1999 гг.: дис...канд. ист. наук: 07.00.03. [Тест] / Н.В. Ключев. - М.:2006. - 150 с.
14. Листопадов А.Н. Бирмано-индийские отношения в 1947-1990 годах: автореф. дис....канд. ист. наук: 07.00.05. [Тест] /А.Н. Листопадов.-М.:1990. - 21 с.
15. Менон К.П. Индо-советский договор. Заключение и значение [Тест] /К.П. Менон К.П. -Дели. 1973. – 45 с.
16. Микоян С. А. Внешнеполитические проблемы национально-освободительного движения народов Индостана. 1917 - 1947: автореферат дис... канд. ист. наук. 07.00.03.[Тест] / Микоян С.А. -М.: ИВ АН СССР, 1975. - 32 с.
17. Мухсин А. Арабо-индийские отношения и их развитие в 50-е - первой половине 80-х годов: автореф. дис.... ист. наук: 07.00.05. [Тест] /А.А.Мухсин. - М.:1992. - 21 с.
18. Оборотов С.А. Ядерный фактор в американо-индийских отношениях: 1991-2006 гг.: дис...канд. ист. наук: 07.00.00. [Тест] /С.А. Оборотов.-М.: 2008. - 279 с.
19. Олсуфьев И.В. Формирование и развитие политики США в отношении ядерного потенциала Индии: 1998-2008 гг.: дис... канд. пол. наук: 07.00.00. [Тест] /И.В. Олсуфьев. -М.:2011. - 232 с.
20. Равичандран К. Проблема безопасности в зоне Индийского океана (в Южной Азии) во внешней политике СССР с конца 1960-х до 1991 г.: дис...канд. ист. наук: 07.00.02. [Тест] / К. Равичандран. - М.:1999. - 246 с.
21. Савченко Д.В. Индопакистанское противостояние и война в Афганистане автореферат дис. канд. полит. наук: 23.00.04. [Тест] / Д.В. Савченко.- М.:2009. - 20 с.
22. Титов В.П. Индийский океан: милитаристская политика США и международная политическая ситуация в регионе (конец 70-х - начало 80-х гг.): дис...канд. ист. наук: 07.00.03. [Тест] / В.П. Титов.-М.:1984. - 236 с.
23. Юрлов Ф.Н. История Индии XX век [Тест] / Ф.Н. Юрлов, Е.С. Юрлова. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010. - 920 с.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ИНДИИ

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОИМУРОДОВИЧ

доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (+992) 100 40 40 00. E-mail: tursunov-murod@mail.ru

В статье изучается и исследуется историография истории внешней политики Индии с точки зрения зарубежных и индийских ученых XX - начала XXI вв. Важно отметить, что анализировать историю внешней политики такой большой страны, как Индия, в рамках одной научной статьи невозможно.

В статье исследуются и анализируются работы ученых Алаева Л.Б., Юрова Ф.Н. и Юрловой Е.С., Белокреницкого В.Я., Ганича Д.В., Датта В.П., Менона К.П., которые непосредственно посвящены историографии индийской истории и индийской внешней политики.

Одновременно анализированы научные диссертации ученых О. А. Ефимовой, Е. Журавлевой, Н. И. Гукасовой, А. Иосифова, А. Кармакара, Н. В. Ключева, А. Н. Листопадова, С. Микояна. А., Мухсина А., Оборотова С.А., Олсуфьева И.В., Равичандрана К., Савченко Д.В., Титова В.П., в которых освещаются вопросы внешней политики Индии, отношений Индии с зарубежными странами.

Сегодня Индия имеет дипломатические отношения более чем с 200 странами мира, растущее международное влияние и видный голос в международных отношениях, что изучается в работах отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: *Индия, внешняя политика, отношения, зарубежные страны, история.*

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF FOREIGN POLICY OF INDIA

TURSUNOV TURSUNMUROD KHUDOIMURODOVICH

Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher, at Institute of Asian and European studies, NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel.: (+992) 100 40 40 00. E-mail: tursunov-murod@mail.ru

The article studies and investigates the historiography of the history of India's foreign policy from the point of view of foreign and Indian scholars of the 20th - early 20th centuries. It is important to note that it is impossible to analyze the history of the foreign policy of such a large country as India within the framework of one scientific article.

The article examines and analyzes the work of scientists Alaev L.B., Yurlov F.N. and Yurlova E.S., Belokrenitsky V.Ya., Ganich D.V., Datt V.P., Menon K.P., which are directly devoted to the historiography of Indian history and Indian foreign policy.

At the same time, the scientific dissertations of scientists O. A. Efimova, E. Zhuravleva, N. I. Gukasova, A. Iosifov, A. Karmakar, N. V. Klyuev, A. N. Listopadov, S. Mikoyan were analyzed. A., Mukhsin A., Oborotov S.A., Olsufiev I.V., Ravichandran K.,

Savchenko D.V., Titov V.P. were analyzed, which highlight the issues of India's foreign policy, India's relations with foreign countries.

Today, India has diplomatic relations with more than 200 countries of the world, a growing international influence and a prominent voice in world affairs, which is studied in the works of domestic and foreign scientists.

Keywords: *India, foreign policy, relations, foreign countries, history.*

ГЕОПОЛИТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

МАМАДАЛИЕВ ИНОМДЖОН АБДУСАТТОРОВИЧ

д.и.н., профессор кафедры всеобщей истории и религиоведения ХГУ.

Адрес: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Шарк, 33, 18 мкр. 10/199.

Тел.: (+992) 918 43 55 40. E-mail: m_inom2006@mail.ru

АРИПОВА Н.И.

независимый исследователь

Среднеазиатский регион, безусловно, обладающий важным геополитическим и геостратегическим положением, еще со второй половины XIX столетия превратился в зону борьбы интересов крупнейших мировых держав – Российской и Британской империй. Географическое положение Туркестана и характер его поверхности составляют ключ к пониманию его истории. Сочетание определенных естественных условий должно было вызвать известный подбор исторических факторов. Отмечено, что политическая конъюнктура предопределила геополитическую и геостратегическую важность «среднеазиатского вопроса» или сущность более известного как «Большая игра». Близился конец дипломатическим раундам. Дело оставалось за военными. А результатом так называемой «геополитики» или «Большой игры», стали новые территориальные «имперские» и «внутриимперские» границы.

Ключевые слова: ЦА, история, геостратегия, геополитика, Россия, Англия, дипломатия, интересы.

Известное выражение Редьярда Киплинга «Восток и Запад не сойдутся вовек» много раз находило свое подтверждение, но много раз и опровергалось, особенно, исследователями нового и новейшего времени. Надо заметить, что опровержение, это имперская позиция, ведь империя всегда в свое оправдание выстраивает концепцию «цивилизаторской миссии». И это понятно, потому что процесс самого интенсивного сближения, вернее активных контактов, несмотря на то, что это было результатом войн, начался в XIX в. Это определялось, в первую очередь, колонизацией Российской империей Средней Азии. Этот вопрос почти всегда изучался в советский период односторонне, и естественно позитивно, соответственно несмотря на «кровавость» военного процесса оно называлось – присоединением Средней Азии к Российской империи, принесшей сюда, как считалось, цивилизацию и культуру. А в современном периоде к этому процессу начали относиться с иной позиции, то есть отрицательно, и начало трактоваться, как превращение Средней Азии – так именуемой в колонию. Хотелось отметить, что учитывая ту историческую конъюнктуру приходится употреблять в топонимическом отношении сконструированные военно-политические

термины, такие как «Туркестан», «Русский Туркестан», «Туркестанский край» в противовес таким историческим названиям как – «Вароруд» или «Мавераннахр».

Геополитические и геостратегические интересы Российской империи по вопросу «среднеазиатские интересы» появились ещё задолго до завоевания самой Средней Азии. Например, первые попытки установить дипломатические связи российского государства со среднеазиатскими государствами отмечено еще в XVI веке, тогда, когда впервые вводится такое понятие как «азиатская геополитика». Например, в 1589 году устанавливается дружба Бухары с Москвой в плане торговых сношений. Такой обмен начался со времен царя Михаила Федоровича, именно с этого времени русские стали посылать в Среднюю Азию послов, с целью открыть рынки для своих купцов. Таким образом, в 1620 году был отправлен в Бухарское ханство в качестве представителя Иван Данил Хохлов. А в 1669 году в Хиванское ханство был направлен – Федотов. В этом же году так же в Бухару были отправлены – братья Пазухины. Среди послов более эффективную миссию имел в Бухаре – Василий Даудов в 1675 году, решавшие, в основном, вопросы торгово-экономических связей [6, с. 75]. Эти посольства не имели реальных политических результатов, но способствовали расширению сведений о Средней Азии, которые вошли в «Книгу Большого Чертежа». [11, с. 97]

С завоеванием царств Казанского (1552) и Астраханского (1556), с покорением Сибири (1581), Россия приобрела новых соседей – и мирных, и беспокойных. На восточной границе возникли укрепления, появилась необходимость занимать стратегические пункты. С течением времени, замиренные народы, оказавшиеся между Россией и дикими азиатскими племенами, для ограждения себя от нападавших на них из Азии орд, стали вступать в русское подданство и постепенно сливаться с коренной Русью: башкиры, калмыки, киргизы, поочередно, подчинились русской державе. Граница Российской империи перевалила за Урал. Но, все эти движения на Восток (основа теории фронта), все эти мирные приобретения и завоевания азиатских пространств совершались с единственной целью, вызванной самозащитой или защиты слабых, просивших у России покровительства против сильных (но этот тезис не относится к оседлому народу). Если же взоры русских государей и обращались иногда на Азию с более широкими видами, то лишь для развития великого среднеазиатского торгового пути. Но попытки в этом направлении, несмотря на посылавшихся еще царем Иваном Грозным, а затем и государем Алексеем Михайловичем, гонцов к закаспийским владыкам для разведок и мирных соглашений – не имели успеха, и Средняя Азия долго оставалась для русских полусказочной страной.

Таким образом, не завоевательные замыслы русских государей, не корысть и не жажда славы влекли русских воинов в течение веков к столице Тамерлана, а случай и необходимость – эти два двигателя, для которых нет преград. Более сознательное отношение к Востоку и желание ближе ознакомиться со среднеазиатскими народами и их бытом стали проявляться у русских лишь с начала прошлого столетия.

Это, в частности, отчетливо прослеживается в истории народов Средней Азии, разделивших всю горечь внешних нашествий, внутренних противоречий, раздробленность и радость ощущения взаимных материальных и духовных связей. Не

менее тесно эти отношения по воле судьбы сложились и развивались у народов региона с их северным соседом – Россией.

Среднеазиатский регион, безусловно, обладающий важным геополитическим и геостратегическим положением, еще со второй половины XIX столетия превратился в зону борьбы интересов крупнейших мировых держав – Российской и Британской империй. Географическое положение Туркестана и характер его поверхности составляют ключ к пониманию его истории. Сочетание определенных естественных условий должно было вызвать известный подбор исторических факторов [12, с. 30].

Между тем само завоевание Туркестана и его вхождение в состав Российской империи изменило геополитику многих ведущих держав мира, в частности, Великобритании, Германии, Турции, Китая и ряда восточных стран. Признавая, что колонизация нанесла огромный ущерб экономике края, его самобытной культуре, обозначившей девять веков назад (IX – XI вв.) первый восточный ренессанс, который длился до XV в., следует признать, что вхождение России приоткрыло окно в Европу, через которое процессы капитализации коснулись и среднеазиатских ханств. К. Маркс совершенно открыто признавал «цивилизаторскую миссию» царской России. <...> Русское господство, - писал он в письме к Ф. Энгельсу от 23 мая 1851 г. – при всей его гнусности, при всей его славянской неопрятности имеет цивилизующее значение для Черного и Каспийского морей, для Средней Азии, для башкир и татар». [14, с. 241] Современник этих событий, русский ученый, Н.Я. Данилевский определенно указывал, что - <...> Не Англия, а Европа в целом отталкивает Россию от вмешательства в ближневосточные дела и предлагает ей взамен Среднюю Азию». [3, с. 61-62]

Русское правительство с целью удержаться и укрепиться, создает специальный орган с названием «Азиатский департамент» (19 апрель 1819 г.). Азиатский департамент (директором был назначен К.К. Родофиникин) состоял из двух отделений. Первое отделение занималось делами турецкими, персидскими, грузинскими и горских народов, второе – делами кочевых народов Кавказской, Астраханской и части Саратовской губернии, «киргиз-кайсаков всех Орд», других народов Азии, а также личным составом департамента. Данный департамент занимался «Восточной политикой» [8, с. 18-19] в целом. Но ситуация требовала большего и поэтому 20 мая 1819 Комитет министров решил сформировать специальный орган для изучения различных проблем, касающихся Средней Азии и относящихся к ведению министров иностранных дел, военного дела и финансов. Н.П. Румянцев руководитель торгового ведомства еще в начале XIX века предвидел опасность для развития сбыта российских товаров в странах Азии со стороны Британской империи, которая превращалась в огромную колониальную державу. Если Индия для Англии было «золотым дном», так и для России Бухара – «Афины Средней Азии», а Хива – «Российской великой Татарии и Гибралтар». [10, с. 110-111]

В 1838 г., а особенно в 1839 г. угроза среднеазиатским государствам с юга, со стороны британских владений в Индии, приобретала все более реальный характер. Афганистан был превращен в опорный пункт дальнейшей английской экспансии, прежде всего в Среднюю Азию. Современник событий немецкий историк К.Ф.

Неймани писал, что - <...> Утвердившись в Кабуле, англичане уже закидывали сети на другие земли Средней Азии. Сначала думали даже о походе на ту сторону Аму, в Самарканд и Бухару». [8, с. 101]

Тем не менее, идея оказания давления на Англию посредством азиатского фактора все-таки утвердилась в умах некоторых военных и политиков, а также повлияла на сознание части российского образованного общества, которое полагало, что «ахиллесова пята» коварного Альбиона находится в Средней Азии, что «даже путь в Константинополь лежит теперь не через Вену, как в былое время, а через Индию», что именно в Средней Азии «находится весь узел международных вопросов и всей мировой политики». [2, с. 294]

С самого начала XIX века правящие и коммерческие круги Российской империи стали серьезно рассматривать Среднюю Азию как перспективный, с точки зрения торгово-экономических интересов регион. К середине XIX в., а еще большей степени дореформенной России, развитие капиталистических отношений, рост промышленности требовали расширения внешней торговли, поиска новых рынков сбыта промышленных товаров и источников сырья. Несмотря на то, что к середине XIX в. торговля со среднеазиатскими ханствами составляла всего лишь 5-7% общего внешнеторгового оборота Российской империи, отечественные предприниматели, вдохновляемые успехами англичан в Индии, требовали от правительства способствовать расширению торгово-экономических связей со странами Востока. Средняя Азия рассматривалась в России не только как сфера непосредственного приложения российского капитала, но и как важная транзитная территория для расширения торговли с другими странами Востока – с Персией, Индией и Китаем. [7, с. 13]

Таким образом, в геостратегических интересах Российской империи было укрепление своего экономического влияния в Средней Азии и обеспечения безопасности коммерческого транзита через территорию региона, чего можно было достичь только в условиях активной государственной геополитики в отношении среднеазиатских ханств.

Заинтересованность Российской империи в среднеазиатских ханствах в развитии тесных экономических связей, а также зависимость хозяйственной жизни Средней Азии от поставок из России металла, нефти и других товаров. «С уменьшением населения потребность этих материалов год от году будет увеличиваться, следственно, будет увеличиваться зависимость Хивы и вообще оседлых народов Средней Азии от России. Чугун и железо доселе, по крайней мере, могли быть доставляемы в Среднюю Азию из России». [5, с. 162]

Таким образом, движение Российской империи на юг, казалось, достигло предела, который должен был стать твердой государственной границей империи, местом непосредственного контакта с исламскими государствами Средней Азии, налаживания интенсивной взаимовыгодной торговли, а главное, - цивилизованных, равноправных международных отношений. Последнее, естественно, требовало преодоления господствовавшего не только среди правящих кругов, но и в сознании

российского образованного общества представления о том, что фанатичные исламские государственные образования Средней Азии не являлись субъектом международного права, вследствие чего в отношении их следует руководствоваться нормами права естественного [13, с. 83-84].

Главной причиной этого, своего рода идеи фикс, являлось убеждение в неизбежности движения Российской империи в Среднюю Азию и включения ее в рамки своей империи, обусловленной необходимостью разрешения внутренних противоречий. Имевшаяся точка зрения о преобладающей роли внешнеполитических, стратегических мотивов в среднеазиатской политике Российской империи также имплицитно исходила из детерминистских представлений о жесткой предопределенности прихода России в Среднюю Азию. При этом для обеих позиций очевидной реальностью являлось англо-русское соперничество на Среднем Востоке, именуемой также «Большой игрой».

При рассмотрении среднеазиатского вектора российской колониальной политики теоретически важным представляется вопрос о наличии или отсутствии единой правительственной концепции внешней политики в рассматриваемом регионе. Необходимо подчеркнуть, что в правительственных кругах главными оппонентами в спорах выступали Военное министерство, с одной стороны, и Министерство иностранных дел с Министерством финансов – с другой. Нельзя сказать, что российская дипломатия, в частности и канцлер Горчаков, были противниками активной колониальной политики. Скорее, российские дипломаты просто опасались негативной реакции все той же Британии на начало широкомасштабных военных действий в регионе. У министра же финансов М.Х. Рейтерна были свои аргументы. По его мнению, завоевание Средней Азии должно было, повлечь за собой серьезные финансовые издержки не могло принести доходов казне в будущем. В 1862 г. он, в частности, писал генерал-губернатору Западной Сибири А.О. Дюгамелю, что «стремиться к дальнейшим завоеваниям вместо того, чтобы развивать уже имеющиеся средства, то же, что отказываться от существенного и гоняться за призраками». [1, с. 415]

Между тем Военное министерство, российский генералитет и местные, сибирские и оренбургские власти имели свой взгляд на политику России в Средней Азии. После того как генерал-губернатор Восточной Сибири Н.Н. Муравьев в 1858 г. присоединил к России Приамурье, его западносибирским и оренбургским коллегами овладела жажда завоеваний и славы. Известно, что, узнав о присвоении Муравьеву титула графа Амурского, генерал-губернатор Западной Сибири Г.Х. Гасфорд стал лелеять мечту об украшении своего рода титулом графа Заилийского. В стремлении прославиться генералы фактически перестали реагировать на распоряжения центральных властей, пускаясь в военные авантюры на свой страх и риск, рассчитывая на то, что победителей не судят.

Немаловажную роль играл экономический фактор. Поскольку в научной литературе и публицистике уже давно активно обсуждался вопрос, насколько экономические интересы определяли расширение Российской империи на Восток. В

частности, были ли экономические мотивы решающими в Завоевании Средней Азии. Большинство современных ученых склонны полагать, что экономическая политика в регионе была малоактивной, а основным стимулом были политические задачи, в частности соперничество с Англией. Отношения России и Англии в период активизации среднеазиатской политики обеих держав до начала присоединения среднеазиатских ханств к России, когда при отсутствии вооруженного противостояния наметились основные контуры их дипломатического и торгового соперничества в Хиве, Бухаре, Коканде, Иране и Афганистане. Выделение этих хронологических рубежей позволило уделить значительное внимание анализу изучения мотивов, которые вызывали те или иные дипломатические и военно-политические акции России и Великобритании, влиявшие на отношения двух держав. Экономическая выгода и экономическое господство не было главным стимулом присоединения новых территорий, а скорее побочным эффектом этой политики. Для России более важным являлось идеологическое господство, осознание себя «мировой державой», которое несет окраинам «цивилизованную жизнь» и конкурирует на этом поприще с другими великими державами. Такая идеология была важным фактором самосознания русской элиты и русского общества, что, в свою очередь, стимулировало политическое и экономическое развитие самой метрополии. Лишь на самом закате империи власть стала более целенаправленно формулировать и рационализировать экономические задачи.

Помимо этого в 1871 г. на политической карте мира появилась новая могущественная держава - Германская империя. Это государство образовалось на основе быстрого хозяйственного развития, общих экономических и политических интересов крупнейших сословий. Для него были характерны не только реакционные тенденции во внутренней политике, но и общность агрессивных экспансионистских замыслов на международной арене. Германская империя располагала большой военной мощью и внушала величайшую тревогу своим соседям. В последней четверти XIX в. во внешней политике Германии наметился переход к колониальным захватам. В связи с тем, что к тому времени территориальный раздел мира между крупнейшими империалистическими державами был уже практически завершен, Второй рейх имел сравнительно мало возможностей для осуществления своей внешнеполитической экспансии. Кроме отдельных районов Африки, Ближнего Востока и бассейна Тихого океана, внимание германских империалистов вскоре стал привлекать среднеазиатский регион, а также Средняя Азия, несмотря на активно происходившее в то время ее присоединение к России. Политический интерес к этой части Востока со стороны кайзеровской Германии был вызван следующими причинами. В последней трети XIX в. крупнейшей колониальной державой являлась Великобритания. Значительную роль в международных отношениях того времени играли также Франция, стремившаяся сохранить великодержавные позиции, несмотря на поражение во франко-прусской войне, и Россия, обладавшая огромной территорией и внушительной по численности армией. Следовательно, если Германия ставила перед собой высокие цели и рассчитывала на успех в борьбе за колонии, то ей неизбежно пришлось бы столкнуться

с интересами этих держав на Востоке. Поэтому необходимо было выйти на подступы к самым важным и ценным их колониальным и полуколониальным владениям. Такими являлись Индия для Англии, Восточный Индокитай для Франции и Средняя Азия для России.

Страны Средней и Центральной Азии, географически расположенные в самом «сердце Востока», имели важное стратегическое и геополитическое значение. Этот регион представлял собой удобный плацдарм для вторжения в Индию, «жемчужину Британской империи», и русские владения в Средней Азии, а в перспективе мог послужить мостом и во Французский Индокитай.

Кайзеровская Германия испытывала определенный недостаток в стратегическом сырье и рассчитывала использовать страны Центральной и Средней Азии в качестве источника поставок сырья для своей бурно развивающейся промышленности. Германских капиталистов привлекали в этот регион Востока огромные естественные ресурсы, обширный рынок сбыта для своих товаров, дешевый, практически даровой труд, суливший большие барыши, и, наконец, выгодное географическое положение на стыке торговых путей, ведущих в Индию, Китай и страны Юго-Восточной Азии. На Среднем Востоке и в Центральной Азии в последней трети XIX в. еще сохранялись определенные возможности для сравнительно мирной борьбы за передел сфер влияния, в то время как любая попытка принять участие в грабеже чужих колоний означало бы, очевидно, военное столкновение с метрополиями, к которому Второй рейх был еще недостаточно подготовлен в те годы. Германия рассчитывала с максимальной выгодой для себя использовать англо-русские противоречия в Средней и Центральной Азии и осуществить планомерно сначала экономическую, а затем и политико-идеологическую экспансию в вышеуказанном регионе Востока. По всей видимости, германские империалисты планировали использовать его как удобный стратегический плацдарм для проникновения в Британскую Индию и Русский (Западный) Туркестан. Все вышеизложенные соображения и обстоятельства в итоге привели к тому, что руководство Второго рейха в конце XIX - начале XX вв. стало уделять значительное место в своих колониальных планах центральноазиатскому региону и Средней Азии.

Рассматривая историю продвижения Российской империи в регион Средней Азии в XVIII – XIX вв., необходимо признать в этом логику геополитических устремлений «континентальной» страны, расположенной в «Срединной земле» и стремящейся установить контроль над важнейшим южным регионом континента Евразии, подвергшимся в этот период усиленной экспансии ведущей «атлантической» державы – Англии. [4, с. 89]

Восточная политика царской России была не результатом капиталистической конкуренции, но средством избежать этой капиталистической конкуренции. И именно на Востоке, то есть там, где она меньше всего могла бояться этой конкуренции, Россия соперничала с другим крупным колониальным собственником, Англией, которая также не торопилась здесь приобщать «дикие и малочисленные народы» к благам промышленной цивилизации. [12, с. 48]

Таким образом, политическая конъюнктура предопределила геополитическую и геостратегическую важность «среднеазиатского вопроса» или в сущности более известного как «Большая игра». Близился конец дипломатическим раундам. Дело оставалось за военными. А результатом так называемой «геополитики» или «Большой игры», стали новые территориальные «имперские» и «внутриимперские» границы. В будущем эту игру или геополитику продолжила страна советов и основала новые территориальные деления прибавив к этому этническую окраску под названием «стан»-ы, которые стали болезненными для современности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Автобиография А.О. Дюгамеля //Русский архив. 1885. №7. С.415.
2. Грулев, М. Соперничество России и Англии в Средней Азии. СПб. 1909. С. 294 (387 с.).
3. Данилевский, Н.Я. Россия и Европа. М.: Книга, 1991. С. 61-62 (576 с.).
4. Дубовицкий, В.В. Россия и Бухарское ханство: история стратегического партнерства //Россия в исторических судьбах таджикского народа. Душанбе: Шарки Озод. 1998. С. 89.
5. Журнал мануфактур и торговли. 1843. №4. С. 162 (164 с.).
6. Макшеев, А. Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских. СПб. 1890. С. 75. (370).
7. Morrison, A. Russian Rule in Samarkand 1868 – 1910. A Comparison with British India. Oxford: University Press. 2008. P. 13 (364 с.).
8. Нейманн, К.Ф. Афганистан и англичане в 1841 и 1842 годах. М. 1948. С. 101.
9. Очерки истории Министерства Иностранных дел 1802-1902, СПб. 1902. С. 18-19 (34 с.).
10. О роли Оренбурга в русско-индийской торговле в XVIII в. //История СССР. 1969. №3. С. 110-111 (252 с.).
11. Стасов, В.В. Фотографические и фототипические коллекции императорской публичной библиотеки, СПб. 1885. С.97 (176 с.).
12. Сафаров, Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). М.: Госполитиздат. 1921. С. 30-48 (200 с.).
13. Туркестанский край. Сборник материалов. 1865. Ч. 1. С. 83-84.
14. Энгельс, Ф. Письмо К. Марксу в Манчестер от 23 мая 1851 г. //Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 27. С.241 (695 с.).

ГЕОПОЛИТИКАИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР ҚАРИНАИ ТАЪРИХӢ

МАМАДАЛИЕВ ИНОМЧОН АБДУСАТТОРОВИЧ

Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва диншиносии ДДХ.
Суроға: 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, к. Шарк 33. Телефон: (+992) 918
43 55 40. E-mail: m_inom2006@mail.ru

АРИПОВА Н.И.

муҳакқиқи мустақил

Минтақаи Осиёи Марказӣ, ки бешубҳа мавқеи муҳими геополитикӣ ва геостратегӣ дорад, аз нимаи дуюми асри XIX ба як минтақаи бархӯрди манфиатҳои бузургтарин қудратҳои ҷаҳонӣ – империяҳои Русия ва Британия табдил ёфтааст. Мавқеи ҷуғрофии Туркистон ва табиати он барои дарки таърихи он асос мебошад. Омешии шароити табиӣ бояд ҳатман интихоби муайяни омилҳои таърихро ба вуҷуд оварад. Дар мақола қайд гардидааст, ки вазъи сиёсӣ аҳамияти геополитикӣ ва геостратегии "масъалаи Осиёи Марказӣ"-ро қаблан муайян кардааст ва ё моҳияташ беиштар бо номи "Бозии бузург" маъруф аст.

***Калидвожаҳо:** Осиёи Марказӣ, таърих, геостратегия, геополитика, Русия, Англия, дипломатия, манфиатҳо.*

GEOPOLITICS OF CENTRAL ASIA IN HISTORICAL CONTEXT

MAMADALIEV INOMJON ABDUSATTOROVICH

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and Religious Studies of KSU. Address: 735700 Republic of Tajikistan, Khujand, 33 Shark st.

Phone: (+992) 918 43 55 40. E-mail: m_inom2006@mail.ru

ARIPOVA N.I.

independent researcher

The Central Asian region, which certainly has an important geopolitical and geostrategic position, since the second half of the 19th century has become a zone of conflict between the interests of the largest world powers - the Russian and British empires. The geographical position of Turkestan and the nature of its surface are the key to understanding its history. The combination of certain natural conditions must necessarily have brought about a certain selection of historical factors. It is noted that the political situation predetermined the geopolitical and geostrategic importance of the "Central Asian issue" or, in fact, is better known as the "Great Game". The end of the diplomatic rounds was drawing near. It was up to the military. And the result of the so-called "geopolitics" or "Great Game" was the new territorial "imperial" and "intra- imperial" borders.

***Key words:** Central Asia, history, geostrategy, geopolitics, Russia, England, diplomacy, interests.*

УДК 94.

ЗАМИНАИ ТАЪРИХӢ ВА МАРҶИЛАҶОИ ТАШАККУЛИ АССОТСИАТСИЯИ КИШВАРҶОИ ОСИЁИ ЧАНУБУ ШАРҚӢ

ҚУДРАТЗОДА КОМРОН

н.и.т., мудири шуъбаи Осиёи Чанубӣ ва Шарқии ИОМДОА АМИТ. Суроға:
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33. Тел.: (+992) 935282862. E-mail:
komron.kudratov@gmail.com

Дар мақолаи мазкур марҷилаҳои таърихӣ ва заминаҳои меъёриву ҳуқуқии ташаккули комплекси минтақавӣ дар Осиёи Чанубу Шарқӣ аз охири солҳои 50-уми асри XX то замони мо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таърихи пеш аз таъсиси созмонҳои умумиминтақавӣ тавсиф гардида, ба омилҳои, ки барои ташаккули комплекси минтақавӣ мусоидат намуда буданд, баҳо дода мешавад. Дар мақолаи мазкур моҳияти ташаккули консепсияи иттиҳоди АСЕАН ва қисмҳои алоҳидаи он тавсиф мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки талошҳои дастаҷамонаи кишварҳои аъзои АСЕАН барои барқарор намудани робитаҳои дохили минтақавӣ ва ташаккули ҳувиати махсус дар минтақаи Осиёи Чанубу Шарқӣ равона гардида, ба ташаккули комплекси минтақавӣ мусоидат намудаанд, ки омузиши ва таҳқиқи он дар масъалаи рушд додани равандҳои ҳамгирӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки имрӯз ба он бештар ниёз доранд, мубрам ва таҳлили он саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: АСЕАН, Осиёи Чанубу Шарқӣ, ҳамгирӣ, комплекси минтақавӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, шарикони муқоламавӣ

Комплекси минтақавӣ-истеҳсоли гуфта, маҷмӯи корхонаҳои бо ҳам зич алоқамандеро меноманд, ки дар асоси истеҳсол ва коркарди манбаи бойи ашёи хом (металл, сӯзишворӣ, барқ, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, захираҳои ҷангал ва ғайра) ташкил меёбанд. Маъмулан, комплекси минтақавӣ гуфта, ҷомеаи муттаҳиди дохили минтақаеро меноманд, ки дар асоси худшиносии дастаҷамъӣ ва ҳувияти умумӣ ба ҳам омадаанд [1, с. 48; 11, с. 9]. Комплекси минтақавии Осиёи Чанубу Шарқӣ дар шакли маъмулиаш, баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, тадриҷан соҳибистиқлол гардидани мамлакатҳои мустамликавии минтақа ба ташаккулёби шӯруъ намудааст. Ҷамин тавр, Индонезия ва Вьетнам соли 1945 эълони давлатҳои соҳибхитёрро намуданд, Филиппин соли 1946, Бирма (ҳозира Мянма) соли 1948, Лаос соли 1949, Камбоҷа соли 1953, Малия (ҳозира Малайзия) соли 1957, Сингапур соли 1965, Бруней соли 1948 давлатҳои соҳибистиқлол гардиданд. Тағироти охирин дар харитаи сиёсии Осиёи Чанубу Шарқӣ соли 2002, баъди аз эълони истиқлолияти худ аз ҷониби Тимори Шарқӣ ба амал омада аст.

Дар ибтидо Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳамчун “фазои геополитикӣ” ба он маъно фаҳмида мешуд, ки Осиёи Ҷанубу Шарқӣ як муҳити ғайрифайол таҷассумгари як ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ, қисме аз минатқои захираҳои ашёи хоми ландшафтӣ, ҷузъе аз фарҳангу-тамаддуни минатқа буд, вале бо мурури замон дар баробари пешрафт дар роҳи ҳамгирии минтақавӣ давлатҳои минтақои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба ҳам наздик гардида, хусусиятҳои субъективӣ пайдо намуданд [2, с. 272].

АСЕАН (Association of South East Asian Nations) 8 августи соли 2017 солгарди тиллоии худро қашн гирифт, дар ҳамин рӯз ним аср пеш панҷ кишвари асосгузор – Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд ва Филиппин “Эъломияи Бангкок”-ро имзо намуданд, ки ба заминаи институционалии раванҳои ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ асос гузошт.

Аввалин пешниҳодҳо дар бораи таъсиси созмони ҳамкориҳои минтақавии давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар солҳои 40-уми асри ХХ карда шуда буд. Даъватҳо барои ягонагии сиёсии халқҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ки дар зери бори ҳуқумронии мустамликадорон азобу уқубат мекашиданд, кӯшиши истиқлолият ба даст оварандро доштан, борҳо аз забони ходимони намоёни давлатии ҳамондавра шунида мешуд. Соли 1946 меъмори соҳибистиқлолии Бирма генерал Аун Сан бо ақидаи ё ғояи таъсиси Иёлоти Муттаҳидаи Ҳинду-Хитой, ки аз Бирма, Ҳинду-Хитой Фаронса, Малайя, Таиланд ва Индонезия иборат буд, баромад намуд. Ташаббусҳо барои муттаҳидшави кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз ҷониби дигар роҳбарони кишварҳои минтақа низ борҳо ба миён гузошта шуда буд [3, с. 8], вале вазъи сиёсӣ ва байналхалқии минтақа имкон наметод, ки лоҳиҳаҳои ҳамгирии пешниҳодшуда амалӣ гарданд.

Зиддияти давлатҳои абарқудрат ба он овардарасонд, ки дар соли 1954 бо ташаббус ва сарпарастии ИМА ташкилоти харбӣ-сиёсии Созмони Аҳдномаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (СЕАТО) таъсис дода шуд, ки дорои нишонаҳои ошкори зидди комунизм нигаронидашуда буд. Дар қатори давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба созмони мазкур Покистон (ки дар он замон қаламрави Банглодешӣ муосир ба он дохил мешуд) Таиланд ва Фаронса шомил буданд. Пушту паноҳи идеологияи ҳарбии СЕАТО ИМА, Англия, Франция, ва Зеландияи Нав ба ҳисоб мерафтанд. Сарфи назар аз мақсади зикргардида, яъне таъмини амнияти дастаҷамъӣ, СЕАТО ҳамчун механизми амалӣ намудани сиёсати Амрико дар минтақа низ хизмат мекард. Ҷолиби даққат аст, ки ба СЕАТО Ветнами Ҷанубиро ҳамчун давлати “соҳибхитёр” ки барзидди таҷовузи комунистии Ветнами Шимолӣ мубориза мебарад, дохил намуданд [3, с. 8]. Ташкили СЕАТО-ро аксарияти давлатҳои Осиёи СЕАТО, ки хоҳиши зери муқовимати Итифоқи Шуравӣ ва Амрико монданро надоштанд мақбул надонистанд.

Дар ҷавоб ба ташкил намудани СЕАТО дар соли 1954 дар шаҳри Бандунги Индонезия конфронси ҳамфикрии Африқову Осиё баргузор гардид, ки дар он намояндагони 29 давлат иштирок намуданд. Осиёи Ҷанубу Шарқиро дар конфронси мазкур Бирма ва Индонезия (ки ташкилотҳои конфронси мазкур

буданд), инчунин Камбоҷа, Лаос, Тайланд, Филиппин, Ветнами Шимолӣ ва Ветнами Ҷанубӣ намояндаги мекарданд [4, с. 51]. Мавриди зикр аст, ки ин аввалин таҷрибаи эътимодбахши ҳамкориҳои созанда байни давлатҳои минтақа буд ва аз платформаҳои гуногуни сиёсӣ ва идеологияҳои гуногун пайравӣ мекарданд. Принсипҳои ҳамзистии осоиштаро, ки намояндагони конфронси Бандунг тарафдори менамуданд, баъдан асоси идеологияи “устувории миллӣ ва минтақавӣ”-ро ташкил дод, ки дар ҳуҷҷатҳои асосии АСЕАН инъикос ёфтааст.

Дар охири солҳои 1950-ум ва аввали солҳои 1960-ум ғояи ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ боз бо шарофати роҳбари Малайзия, ки дар соли 1959 ташаббуси таъсиси “Созмони аҳдномаи дустӣ ва ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ”-ро (СЕАФЕТ) намуда буд, дар мазраи рӯзномаҳо қарор гирифт. Ба охири мадели зикргардида мебоист ба ҷуз Малайзия, инчунин Филиппин, Индонезия, Камбоҷа, Лаос, Бирма, Талайнд, ва Ветнами Ҷанубиро низ дохил менамуданд. Бо андешаи ташаббускорони СЕАФЕТ (Созмони аҳдномаи дустӣ ва ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ), асоси аҳдномаи мазкурро набояд принсипҳои ҷарбӣ-сисёсӣ ва иқтисодӣ ташкил меод. Аммо бо вучуди ғайри сиёсӣ будани ин лоиҳаи ҳамгиро, давлатҳои минтақа ба ғайр аз Тайланд ва Филиппин онро дастгирӣ накарданд [5, с. 85].

Баъди бовари ҳосил намудан, ки онҳо имконияти ба ин созмон дохил намудани давлатҳои ғайрикоммунистии минтақаро надоранд, дар охири моҳи июл ва моҳи аввали августи соли 1961 намояндагони расмии Малайзия, Филиппин ва Тайланд барои ботантана эълон намудан дар бораи таъсиси Ташкилоти нави субминтақавӣ Созмони – Асоссиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (дар аввал АКО - Асоссиатсияи кишварҳои Осиё) дар Бангкок мулоқот намуданд. Хусусияти хоси АКО дар он инъикос мегардид, ки АКО аввалин раванди ҳамгироие буд, ки бедуни даҳолати нерӯҳои беруна бо ташаббуси бевоситаи давлатҳои минтақа таъсис дода шудааст. Гарчанде, ки нишонаҳои ошкори зиддикоммунистӣ дошт, давлатҳои асосгузор маҳсусан таъкид мекарданд, ки “Асоссиатсия ба ҳеч ваҷҳ бо ягон давлати абарқудрат ё блок робита надорад ва ба муқобили ягон кишвар нигаронида нашудааст” [3, с. 12].

Вале бо вучуди аз ҷиҳати идеологӣ наздик будани Бангкок (Таиланд), Куала Лумпур (Малайзия) ва Манила (Филиппин) байни онҳо ихтилофҳои муайяне вучуд доштанд, ки барои кори босамари ин иттиҳод монеъ мешуд. Хусусан Филиппин зидди ақидаи муттаҳид намоии Малайзия буд, зеро ҷиҳати дохил намудани Сингапур ва ҳудудҳои таҳти васояти Британия - Бруней, Саравак ва Сабоҳ ба Федератсияи Малайя эътироз намуда, дар чунин ақидабуд, ки Сабаҳ қаламрави қадимаи Филиппин аст. Мавқеи ба ҳамин монандро дар бобати “тақобули Малайзия” Индонезия ҳам дошт, ки аъзои АКО набуд, балки мисли Филиппин ба қаламрави Климантанаи Шимолӣ, ки ҳудуди Англия ба ҳисоб мерафт даъво менамуд.

Бо мақсади интихобӣ намудани лоиҳаи Федератсияи Малайзия, мақомоти Индонезия ташаббуси таъсиси як созмони зерминтақавиро пешниҳод намуд, ки ба он кишварҳое дохил мешуд, ки қисмати зиёди аҳолиашонро малайиҳо ташкил медоданд. Дар моҳи март соли 1963 сарони ҳукуматҳои се мамлакате, ки дар онҳо гуруҳи этникии малайиҳо (Индонезия, Малайзия, Филиппин) бартарӣ доштанд, дар Манила маҷлиси машваратие барпо намуданд, ки дар рафти он, дар бораи барпо намудани конфедерацияи умумии малайӣ бо номи Мафилиндо, ки мақсади асосиаш “ҳал намудани мушкилотҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо усулҳои осеғӣ ва аз тарафи худди Осиёи Ҷанубу Шарқӣ” буд, ба имзо расониданд [3, с. 14]. Аммо баъди таъсиси Федератсияи Малайзия (16 сентябри соли 1963) Мафилиндо пош хӯрд, Филиппин аз АҚШ хориҷ шуд ва бо ҳамин фаъолияти Мафилиндо дар амал фалаҷ гардид. Ассотсиатсия, ки пешгузаштаи АСЕАН аст, расман чор соли дигар фаъолият намуда, соли 1967 барҳам хӯрд.

Ҷарчанд Филиппин дар аввал Малайзияро ба расмият нашинохта буд, вале бо миёнаравии ИМА муносибатҳои кишварҳои мазкур баъди як сол ба эътидол омад. Аллақай дар моҳи июни соли 1966 ҳар ду давлат дар конференсияи муассисони Шӯрои Осиё ва Уқёнуси Ором (АЗПАК), ки шаҳри Сеул баргузор гардид иштирок намуданд. Шӯрои Осиё ва Уқёнуси Ором нӯҳ мамлакатҳои ғайрикоммунистӣ, ки иттифокчиёни сиёии Вашингтон ва Лондон буданд, аз қабилҳои Япония, Австралия Зеландияи Нав, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Ветнами Ҷанубӣ, Таиланд, Филиппин ва Малайзияро муттаҳид менамуд [3, с. 15]. Аммо таъсиси АЗПАК сарфи назар аз намоёндагии расмиаш, дар муқоиса бо АҚШ як қадам ба ақиб буд, зеро он кишварҳои минтақаро ба модели ҳамкориҳои “таҳмилшуда (ё маҷбурӣ ё таҳти таъсир)” баргардонд ва дар асл онҳоро водор намуд, ки бар зидди дигар мамлакатҳои Осиё (пеш аз ҳама Ветнами Шимолии сотсиалистӣ) дӯстӣ намоён. Ҳамин тавр, таъсиси АЗПАК ба равандҳои ҳамгироии минтақавӣ мусоидат наамуда, баръакс монети пешрафти равандҳои ҳамгироӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мегардид, ки тақсимоли давлатҳои минтақаро ба коммунистӣ, антикоммунистӣ ва бетараф, ҷудо менамуд.

Дар баробари ин тавачҷуҳ дар доираи институтҳои самарабахши минтақавӣ сиёсӣ муттаҳид намудани мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мубрамияти худро гум накард. Пас аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ байни Манила ва Куала-Лумпур, Филиппин ба АҚШ баргашт, аммо ин созмон дигар ба талаботи замон ҷавобгӯ набуд. Бо дар назардошти тағиротҳои дар минтақа рухдода, зарурати коркарди формати нави фарогиранда бавучу доманд. Дар Индонезия сарнагун шудани режими Сукарно ва ба сари ҳокимият омадани генерали зиддикоммунистӣ Сухарто, ки гӯруҳи барои «тақобули Малайзия» коркарда истодаро барҳам дод ва дар харитаи сиёсии минтақа пайдошудани Сингапур ҳамчу давлати мустақил шинохта шуд. Бо оғози «инқилоби фарҳангӣ» дар Ҷумҳурии мардумии Чин ва бо дакстгирии Пекин дар мамлакатҳои Осиёи

Ҷанубу Шарқӣ фаъолшавии гуруҳҳои чапгарои радикалӣ, интернационализиатсия ва тезу тунд гардидани низои Вьетнам раванқ ёфт.

Ҷамаи ин воқеаҳо баҳонае барои ба вучуд омадани ташаббуси дигари ҳамгироӣ дар минтақа гардиданд, ки ин дафъа Индонезия Малайзия, Сингапур, Филиппин ва Таиландро, ки дар асл ворисони АҚО гардиданд муттаҳид менамуд. Созмони нави зерминтақавӣ ба худ номи Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ-ро (АСЕАН) гирифт. Баъдан, нишастии вазирони корҳои хориҷии "Панҷгона" кишварҳои созмондиҳандаи АСЕАН дар моҳи августи соли 1967 дар Бангкок гузат касе имкони пегӯӣ намудани ояндаи созмони мазкурро надошт. Баҳсҳои ҳудудии байни Таиланд ва Малайзия, Малайзия ва Индонезия, Филиппин ва Малайзия ҳамчунон ба равобити дуҷонибаи байни давлатҳо монеа эҷод менамуданд. Аммо ин кишварҳо барои ҳал намудани мушкилоти муҳиме, ки ба тамоми минтақа таъсир мерасонид, омода буданд, ки баҳсҳои байни ягдигариро канор бигузоранд ва сари масоли минтақавӣ ба ҳам оянд.

Боз як кӯшиши ташкили созмони ҳамгирои минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар шароите сурат гирифт, ки мамлакатҳои ғайрикоммунистии минтақа бояд дар баробари таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ муттаҳид шаванд. Интервенсияи рӯирости ИМА дар ҳодисаҳои Ханой ва Сайгон Осиёи Ҷанубу Шарқиро ба маркази муқовимати Иттифоқи Шӯравӣ ва Амрико табдил дод, ки на танҳо давлатҳои ба созмон ҳамроҳнашуда, балки иттифоқчиёни минтақавӣ ИМА-ро низ ба ташвиш овард. "Хатари комунизм" барои мамлакатҳои ин минтақа чиҳати дигари дохилӣ - мубориза бурдан ба муқобили гуруҳҳои чапгарои радикалӣ, ки аз ҷониби Чин маблағгузори мешуданд, мубориза бурдан бар зидди интиқоли "инқилоби фарҳангӣ" ба ҳудудҳои кишварҳои ОҶШ, зарурати муттаҳид намудани онҳоро дошт.

АСЕАН дар натиҷаи барқарор намудани равандҳои дохили минтақавӣ ва мушкилотҳои ғайриминтақавӣ ташкил ёфт. АСЕАН бо рухсати ИМА ва Англия ба сифати муқобилият ба низоми коммунистӣ то андозае бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ нигаронида шуда буд, вале АСЕАН ба зудӣ аз иштирок дар муқовимати байни низомиҳо дур шуд, ва ин мавҷудияти ӯро ҳамчун як бозингари фаъол дар арсаи байналмилалӣ муайян кард [5, с. 94]. Ҷаминтариқ метавон гуфт, ки муваффақияти таърихии АСЕАН ба мавҷудияти омилҳои пуриқтидори марказгурези дорои хусусияти дохилиминтақавӣ вобаста буд, ки тамоюлҳои марказгурези аз ҷониби қудратҳои ғайриминтақавӣ таҳрикёфтaro мағлуб намуданд.

Сарфи назар аз ин, мамлакатҳои асосгузори АСЕАН аз аввал ба он дохил шудани дигар кишварҳои минтақаро ба назар гирифта буданд. Аз ҷумла, дар ҳуҷҷати асосии он - Декларацияи Бангкок (соли 1967) ба таври возеҳ гуфта шудааст, ки "АСЕАН барои вуруди тамоми давлатҳои минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ки ҳадаф, қонун ва мақсодҳои онро пайгирӣ мекнанд, боз аст" [6]. Дар солҳои 60-70-ум асри ХХ барои шомил шудан ба Ассотсиатсия борҳо ба Бирма

пешниҳод карда шуд, дар моҳи январи соли 1984 Бруней пас аз Британияи Кабир истиқлолият ба даст оварданад аз чунин пешниҳод истифода бурд. Вале васеъшавии миқдори АСЕАН танҳо баъди “Ҷанги Сард” ва барҳамхурии болокҳои зиддикомунистӣ ва комунистӣ дар минтақа имконпазир гардид. Моҳи июли соли 1995 Ветнам ба АСЕАН ҳамроҳ шуд, дар июли 1997 Мянма ва Лаос ҳамроҳ гардиданд ва дар моҳи апрели соли 1999 Камбоҷа ба АСЕАН ҳамроҳ гардид. Ҳаминтавр, сарфи назар аз пешгӯиҳои скептикҳо, АСЕАН аз бӯҳронҳои ногузири рушд бомуваффақият наҷот ёфт ва қобили ҳаёт будани худро дар амал исбот кард.

Таҳлил намудани заминаи меёриву ҳуқуқи АСЕАН-ро метавон ба панҷ марҳилаи рушди сохтори институтсионалии ин созмон ҷудо намуд [7].

а. Марҳилаи худшиносӣ (1967-1976). АСЕАН дар давраи аввали мавҷудияти худ як сохтори басо нопойдори сиёсӣ-иқтисодӣ буд, ки мамлакаҳои аъзои он пеш аз ҳама барои баргараф намудани ихтилофотҳои дар байни худ мавҷудбуда ва инкишофи муносибатҳои мутубиқгардида барои ҳалли мушкилотҳои умумиминтақавӣ кӯшиш менамуданд. Рӯйхати муфассали вазифаҳои, ки дар назди аъзоёни АСЕАН истодааст, дар Декларатсияи Бангкок (Эъломияи АСЕАН), ки аз ҷониби вазирони корҳои хориҷӣ моҳи августи соли 1967 тартиб дода шуда буд дарҷ гардидааст.

Дар он мақсади муассисони АСЕАН оид ба ташаккули механизми амалинамоии ҳамкориҳои минтақавӣ, барои ноил шудан ба се ҳадафи асосӣ сабт шудааст:

- ҳавасманд гардонии рушди иқтисодӣ, пешрафти иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа дар заминаи амалҳои муштарак;
- таҳкими сулҳу амният дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ;
- инкишофи ҳамкорҳо ва ёри хамдигарӣ дар масъалаҳои, ки манфиати умумии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, техникӣ, илмӣ ва маъмурӣ доранд.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки АСЕАН дар ибтидо бештар ҳамчун «клуби ёрии хамдигарӣ» дар назар гирифта шуда буд, на ҳамчун иттиҳоди иқтисодӣ ё блоки ҳарбӣ сиёсӣ. Веле бо вучуди ин, ва бо дарназардошти вазъи мураккаби байналмилалӣ дар минтақа масъалаи таъмини бехатарии минтақа аз рӯзномаи АСЕАН берун намонданд.

б. Марҳилаи ташаккул (1976-1992). Моҳи феввали соли 1976 дар ҷазираи Балии Индонезия аввалин нишастии АСЕАН баргузор шуд. Аз ин лаҳза марҳилаи нави рушди институтсионалии созмон оғоз ёфт. Маҳз дар ҳамин давра ба идеологияи умумиминтақавӣ, ки номи “Роҳи АСЕАН” (The ASEAN Way) –ро гирифт, асос гузошта шуд. Принсипҳои асосӣ он, ки дар Шартномаи дӯстӣ ва ҳамкорӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (Шартномаи Бали) ифода ёфтаанд, ин аст:

- эҳтироми мутақобила ба истиқлолият, соҳибхитиёрӣ, баробарӣ, тақсимнопазирӣ ҳудудӣ ва ҳувияти миллии ҳамаи миллатҳо;

- ҳуқуқи хар як давлат ба озод будан аз даҳлат, тобеъкунӣ ё маҷбуркунӣ аз берун;

- даҳлат накардан ба корҳои дохилии ҳамдигар;
- бо роҳи осоишта ҳал намудани ихтилофҳо ва баҳсҳо;
- даст кашидан аз истифодаи қувваи зурӣ ё таҳдиди истифодаи он;
- ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилаи судманд.

Қабули қарорҳо "бо роҳи АСЕАН" иштироки ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро дар машваратҳои ғайрирасмӣ дар назар дорад, ки ҳадафи он ҷустуҷӯи розигии тарафайн оид ба ин ё он мушкилот мебошад. [8, с. 8] Агар дар рафти гуфтушунид тарафҳо ба якдигарфаҳмӣ муяссар нагарданд, ҳукми ин масъала ба муҳлати номуайян мавқуф гузошта мешавад. Ин механизми қабули қарор ба принципҳои анъанавии машваратӣ ва расидан ба тавофуқ ва ҳамфикрӣ, ки ҳангоми муҳокимаи нуқтаҳои назари гуногун, роҳи ҳале пешниҳод мегардад, ки барои ҳамаи иштирокчиёни мубоҳиса қобили қабул аст. Бо дарназардошти он, ки АСЕАН дар шароити ноустувории минтақавӣ, нобоварии мутақобилаи байни кишварҳои асосгузор, ки на танҳо аз тафовутҳои этникӣ, забонӣ ва конфессионалӣ, балки бар асари зиддиятҳои идеологӣ ва баҳсҳои ҳудудӣ таъсис дода шуда буд, ин усули қабули қарорҳо самараноктарин ба ҳисоб мерафт, ки бавоситаи таҳкими эътимоди мутақобила ва рушди ҳамкориҳои прагматикӣ дар доираи Ассотсиатсия мусоидат менамуд.

Дар баробари ҳуҷатҳои ҷолиби сиёсии ин давра Декларацияи Манила, ки дар натиҷаи сеюмин мулоқоти АСЕАН, дар сатҳи олий дар моҳи декабри соли 1987 ба имзо расида буд ва натиҷаи пурраи мавҷудияти бист солаи Ассотсиатсияро ташкил меод, зикр намудан ба маврид аст. Яке аз нуқтаҳои муҳими Ёлломияи Манила ин, мулоҳизаи кишварҳои АСЕАН дар мавриди таъсиси минтақавӣ озод аз силоҳи ҳастай дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ буд. Ин ташаббус далели он гардид, ки Ассотсиатсия омода аст, ки ҳалли мушкилотҳои амниятии минтақаро ба ўҳда гирад ва бо давлатҳои абарқудрат дар заминаи баробар мусоҳиба намояд.

с. Марҳалаи васеъшавӣ (1992-1999). Чорумин нишастии солгарди АСЕАН моҳи январи соли 1992 дар Сингапур баргузор гардид. Дар Декларацияи Сингапур, ки дар он ҷо қабул гардид, комёбиҳои асосии иттиҳодно дар зарфи чоряк асри гузашта чамбаст намуда, марҳалаҳои асосии тараққиёти минбаъдаи онро нишон доданд. Дар он аз ҷумла, хусусияти ошкоро доштани созмон ва омодагии он барои баррасии масъалаҳои амниятии минтақавӣ бо тамоми давлатҳои минтақа (аз ҷумла бо кишварҳои сотсиалистии Ҳиндухитойи Шарқӣ) ва шарикони муқоламавии ғайриминтақавӣ зикр гардидааст. Ҳамчун як қадами амалӣ дар татбиқи ин мақсад таъсиси Форуми минтақавии АСЕАН (ФМА), механизми гуфтушуниди дипломатияи пешгирикунанда, ки қодир ба хомӯш кардани низоъҳоро дар марҳилаи аввал ва мусоидат ба ҳалли осоиштаи зиддиятҳо пешбинӣ шудааст, таъсис дода шуд. Ҷаласаи аввалини ФМА моҳи июли соли 1994

дар Бангкок баргузор шуда буд ва аз он сол инчониб ҳамасола гузаронида мешавад.

Дар ҷаласаи Сингапур ҳамчунин тасмим гирифта шуд, ки мулоқоти раҳбарони “шашгона” мунтазам (дар се сол як маротиба) баргузор шавад, на фақат дар шароити зарурӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои қаблӣ сабт шуда буданд.

Моҳи июли соли 1992 Ветнам, Камбоҷа ва Лаос, ки Шартномаи Бали-ро имзо намуданд, мақоми нозирони доимиро дар АСЕАН гирифтанд ва дар моҳи июли соли 1995 Ветнам расман ба Ассотсиатсия дохил шуд. Дар нишасти панҷуми АСЕАН, ки моҳи декабри соли 1995 дар Бангкок баргузор гардида буд, раҳбарони “Ҳафтгона” (G7 АСЕАН) бо раҳбарони Камбоҷа, Лаос ва Мянма музокироти ғайрирасмӣ анҷом доданд. Дар натиҷа, дар декларатсияи хотимавии маҷлиси машваратии Бангкок АСЕАН ҳадафи худро дар бораи то охири аср муттаҳид намудани ҳамаи даҳ давлати Осиёи Ҷанубу Шарқӣ эълон намуд. Чунон ки маълум аст, ин ҳадафи мазкур бо муваффақият иҷро гардид.

Дар қатори дигар ҳуҷҷатҳои муҳими дар ин давра ба имзорасида, бояд эълумияи барномавии «Дидгоҳи АСЕАН - 2020», ки дар нишасти дуҷуми ғайрирасмии АСЕАН, моҳи декабри соли 1997 дар Куала-Лумпур баргузор гардид, қабул карда шудааст, зикр намоем.

Дар ин эълумия, ба ҷуз аз масъалаҳои сиёсӣ, муҳимияти ҳамгирии иқтисодӣ дар минтақа нишон дода шудааст. Аз ҷумла, дар он бори дигар таъкид гардидааст, ки кишварҳои минтақа омодаанд ташкили Минтақаи озоди иқтисодии АСЕАН (АФТА - ASEAN FREE TRADE AREA), ки соли 1992 дар Эълумияи Сингапур сабт шудааст, ба роҳ монанд ва инчунин ба ҳадаф гирифта шуд, ки Минтақаи сармоягузори АСЕАН, Системаи умумии энергетикӣ АСЕАН, қубурҳои умумии газ ва обгузари АСЕАН ва рушди манбаҳои барқарор шавандаи энергия ро бунёд намоянд.

Моҳи декабри соли 1998 дар нишасти шашуми АСЕАН дар Ханой як санади дигари сиёсӣ бо номи «Нақшаи амалиёти Ханой» қабул гардид, ки дар он қадамҳои мушаххас оид ба татбиқи вазифаҳои солҳои 1999-2004, ки дар «Дидгоҳи АСЕАН - 2020» гузошта шудаанд, муайян карда шуданд. Ғайр аз ин, дар Декларатсияи Ханой зарурати густариши минбаъдаи равандҳои ҳамгирии минтақавӣ зикр гардидааст.

d. Марҳилаи институтсионализатсия (1999-2007). Аз охири солҳои 1990-ум сар карда, самитҳои АСЕАН (расмӣ ва ғайрирасмӣ) ҳамасола ва аз миёнаҳои солҳои 2000-ум ду маротиба дар як сол гузаронида мешаванд. Дар ин давра тамоюли инкишофи сохтор ва тартиби кори он дар доираи ҳамкориҳои АСЕАН мушохида карда мешавад, агар пештар раҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои мамлакатҳои АСЕАН танҳо бо қабули декларатсияҳои тантанавӣ ба муносибати солгарди навбатии Ассотсиатсия маҳдуд мешуданд, пас дар марҳалаи нав дар рӯзномаи он пурмазмун гардида, ба танзимдарории фаолияти АСЕАН ва соҳаҳои махсуси он, ки барои кишварҳои узв манфиат доранд бештар баррасӣ мегарданд.

Дар нуҳумин мулоқоти расмии роҳбарони “Даҳгона”, ки моҳи октябри соли 2003 дар ҷазираи Балии Индонезия баргузор гардид, нусхаи нави “Эъломияи АСЕАН” таҳти унвони “Эъломияи дуҷуми ризоияти Бали” муаррифӣ шуд. Ин ҳуҷҷат аввалин ҳуҷҷате буд, ки дар он аввалин бор хоҳиши кишварҳои минтақа барои таъсиси ин Иттиҳод зикр гардид, ки аз се асос (рукн) иборат буд: ҳамкориҳои сиёсӣ ва амниятӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

Эъломияи мазкур тавсифи муфассали ҳар се қисмҳои иттиҳоди АСЕАН-ро дар бар гирифта, тафовути кулли онро аз аҳдномаҳои мудофиавӣ, иттифоқҳои низомӣ, блокҳои амниятӣ ва дигар шаклҳои муқаррари иттиҳодияҳои минтақавӣ, нишон медиҳад.

Дар саммити навбатӣ, ки дар моҳи ноябри соли 2004 дар Лаос баргузор шуд, Барномаи амалиёти Вентиян оид ба ташаккули иттиҳоди АСЕАН ва қисмҳои алоҳидаи он барои солҳои 2004-2010 ба тасвиб расид.

Дар нишасти сенздаҳуми роҳбарони Ассотсиатсия, ки моҳи ноябри соли 2007 дар Сингапур баргузор шуда буд, Хартияи АСЕАН қабул гардид, ки 15 декабри соли 2008 ба кор шурӯ намуд. Он сохторҳои идоракуниро, ки то он замон таҳия шуда буданд, - Саммити АСЕАН, Шӯрои ҳамоҳангсозии АСЕАН (иборат аз вазирони корҳои хориҷӣ), Шӯрои иттиҳод (ё ҷаъмияти) АСЕАН, инчунин котиботи миллӣ ва кумитаи намояндагони доимии мамлакатҳои аъзои АСЕАН-ро қайд намуд. Ғайр аз ин, тибқи Хартияи АСЕАН бояд Фонди АСЕАН ва идораи махсуси АСЕАН оид ба ҳуқуқҳои инсон таъсис дода мушуд. Механизми мавҷудаи машаратӣ ва ризоият ҳамчун асоси ҳамкорҳои мутақобил байни кишварҳои ширкаткунанда пазируфта шуд.

Илова бар ин, дар соли 2007 давлатҳои “даҳгона” (G-10) ташаббуси таъсиси Форуми баҳрии АСЕАН-ро, ки ҳамчун платформаи муколама ва табодули таҷриба байни коршиносони ҳукуматӣ ва ҷомеаи илмӣ оид ба доираи васеи масъалаҳои таъмини озодии киштиронӣ амал мекунанд, баромад карданд.

Дар Форуми мазкур намояндагони “Даҳгона” ва ҳашт кишвари шарикӣ минтақавӣ аз қабилӣ: Русия, ИМА, Чин, Ҳиндустон, Чопон, Чумҳурии Корея, Австралия ва Зеландияи Нав иштирок намуданд. Ҷаласаи ифтитоҳии Форуми баҳрӣ моҳи июли соли 2010 дар Сурабая (Индонезия) баргузор гардид.

е. Марҳилаи шаклибазкунӣ (аз соли 2007 то имрӯз). Таҳаввулотҳои АСЕАН дар марҳилаи ҳозира аз рӯи ҳуҷҷатҳои барномавӣ, ки дар ибтидои солҳои 2000-ум тасдиқ шудаанд, муайян карда мешавад. Аз ҳуҷҷатҳои дар ин давра қабул гардида «Харитаи роҳ ба Иттиҳоди АСЕАН»-ро (март 2009, Таиланд), қайд кардан лозим аст, ки дар он вазифаҳо барои ташаккули Иттиҳод, пешниҳоди нақшаҳои он дар соҳаҳои сиёсат ва амният, Иттиҳоди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ барои солҳои 2009-2015 оварда шудаанд, ҷамъбаст карда мешавад.

Ғайр аз ин “Эъломияи сеҷуми ризоияти Бали” (ноябри соли 2011, Индонезия), ки нақшаи амалҳои навро барои солҳои 2013-2017 тасхех кардааст, Эъломияи Бандар-Сери-Бегаван дар бораи дидгоҳ барои Иттиҳоди АСЕАН пас аз 2015

(октябри 2013, Бруней) ва Эълomiaи Нейпидо дар бораи дидгоҳ барои Иттиҳоди АСЕАН пас аз 2015 (ноябри 2014, Мянма), қобили таваҷҷӯҳ аст.

Дар нишасти 27-уми АСЕАН, ки моҳи ноябри соли 2015 дар Малайзия баргузор шуд, бо тантана эълон шуд, ки созишномаи таъсиси Иттиҳод аз 31 декабри соли 2015 эътибор пайдо мекунад. Илова бар ин, роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои Ассотсиатсия як санади дигари барномавӣ бо номи "АСЕАН 2025: иттиҳоди созанда" – ро қабул карданд, ки дар он самтҳои асосии таҳаввулоти минбаъдаи Ассотсиатсия барои даҳ соли оянда муайян карда шуданд. Дар он лоиҳаҳои инкишофи Иттиҳод дар соҳаи сиёсат ва амният, иттиҳоди иқтисодӣ ва иттиҳоди иҷтимоӣ-фарҳангӣ, Нақшаи генералии алоқамандкунии ва нақшаи кории Ташаббуси ҳамгироии АСЕАН 2015-2025 дохил карда шудаанд [8, с. 8].

Дар самити 32-юм ки моҳи апрели соли 2018 дар Сингапур баргузор шуд, ҳуҷҷати концептуалӣ таҳти унвони «Нигоҳи роҳбарон ба АСЕАН-и устувор ва навоар» қабул карда шуд, ки дар он 10 шартҳои асосии «Устуворӣ ва навоарӣ» номбар шудааст.

Моддаҳои ҳаштум ва даҳуми ин рӯйхат, ки дар он нигоҳдории суботи минтақа мустақиман ба “таҳкими ҳувиёти АСЕАН” ва “эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон” иртибот дода мешавад, қобили таваҷҷӯҳ аст. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар ин ҷо маъноии тафсилоти либералии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон нест, балки тафсирест, ки дар Эълomiaи АСЕАН оид ба ҳуқуқи инсон, ки аз соли 2012 қабул шудааст, баён гадидааст. Ба ибораи дигар, таҳкими ҳувиёти АСЕАН ва эҳтиром ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз тарафи раҳбарони АСЕАН дар заминаи “арзишҳои осиегӣ” баррасӣ мегардад, ки ҳуҷҷати мазкур дар ҷунин руҳия навишта шудааст.

Ҳувиёти минтақа бо наздикии ҷуғрофӣ, таърихи умумӣ, ваҳдати сиёсӣ, наздикии фарҳангӣ ва таҷрибаи асоснафтааст, ҳарчанде, ки ҳамаи ин бешубҳа унсурҳои муҳиманд, вале барои ташаккули ҳувиёти минтақавӣ басанда нестанд. Он тавассути ҳамкориҳои зичи ҳукуматҳо ва дар асоси дастгирии васеи омма ба вуҷуд омадааст. Афзоиши институтҳои бисёрҷониба дар даҳсолаҳои охир ва тамоюли афзоюндаи минтақагарой (ҳамгироӣ) дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар баробари ҳувиёти миллӣ ҳисси муайяни ҳувиёти минтақавиро дар ҳар як кишвари минтақа бавуҷуд овардааст [9, с. 111]. Ҳамин тариқ, ҳувиёти минтақавӣ ҳувиёти миллиро аз байн намебарад, балки баръакс ҳувиёти миллиро бунёд намуда истодааст ва дар байни аҳолии давлатҳои минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳисси мансубият ба як Иттиҳоди ягонро ба вуҷуд овардааст.

Мувофиқи “Оинномаи АСЕАН”, мақоми олиии роҳбарикунандаи Ассотсиатсия “Саммити АСЕАН” мебошад, ки сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои Ассотсиатсияро муттаҳид мекунад.

Саммит мақсадҳои сиёсии АСЕАН-ро муайян карда, қарорҳои калидиро доир ба масъалаҳои сиёсӣ, ноил шудан ба онҳо ва инчунин барои баромадан аз

вазъиятҳои бӯхронӣ, дар асоси риояи принципҳои муҳофиза ва яқдилӣ қабул мекунад.

Раёсати АСЕАН ҳамасола аз як узви Ассотсиатсия ба дигараш бо тартиби алифбои англисӣ мегузарад, аммо дар ин ҷоида истисноҳо вучуд доранд (масалан, Мянма бо сабабҳои бад будани вазъи сиёсии дохилаш дар соли 2004 аз раёсати худ даст кашидааст). Мулоқотҳои сатҳи оли дар як сол ду маротиба таҳти роҳбарии кишвар мизбон-раиси созмон баргузор мешаванд.

Дувумин мақомоти муҳими роҳбарикунандаи АСЕАН Шӯрои Ҷамоҳангсозии АСЕАН мебошад, ки аз вазирони корҳои хориҷии кишварҳои узв иборат аст, ки дар як сол на камтар аз ду маротиба барои омода кардани рӯзномаи нишастҳои АСЕАН ва назорати иҷроӣ қарорҳои онҳо ҷамъ меоянд. Шӯрои мазкур инчунин вазифадор аст, ки фаъолияти се шӯрои иттиҳоди АСЕАН-ро ҷамоҳанг созад, то ки стратегияҳои онҳо ба якдигар мувофиқат кунанд ва пурзур намудани самарайи онҳо ва амалӣ гардондани ҳамкориҳои мутақобилан судмандро дар байни онҳо назорат барад. Шӯроҳои ҷамъиятии АСЕАН дар навбати худ барои фаъолияти идораҳои вазоратҳо масъуланд ва ба сардорони давлатҳо ва ҳукуматҳои АСЕАН ҳисобот медиҳанд. Ҷаласаҳои онҳо дар як сол на камтар аз ду маротиба таҳти роҳбарии вазирони кишвар –раиси Ассотсиатсия, ки ба самтҳои мушаххас: бахши амният, иқтисод ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ масъуланд, баргузор мешавад.

Яке аз идораҳои муҳими Ассотсиатсия Котибот мебошад, ки қароргоҳаш дар шаҳри Чакарта пойтахти Индонезия воқеъ аст. Бо мақсади беҳтар намудани ҳамкориҳои байни мамлакатҳои аъзо дар заминаи котиботи Ассотсиатсия Кумитаи намояндагони доимӣ дар АСЕАН таъсис дода шудааст, ки дар он ҳар як давлати “Даҳгона” намояндаи доимии худро дар рутбайи сафир таъин мекунад. Илова бар ин, дар кишварҳои узв, котиботи миллии АСЕАН таъсис дода шудааст, ки вазифаҳои ҷамоҳангсозии иҷроӣ қарорҳои АСЕАН дар сатҳи миллий ва ҳамчунин огоҳ намудани ҷомеаи маҳаллӣ ва соҳибкоронро дар бораи имкониятҳои пешниҳодкардаи Ассотсиатсия иҷро мекунад.

Дабири кулли АСЕАН аз ҷониби раҳбарони воломақоми кишварҳои узв ба мӯҳлати панҷ сол таъин мешавад ва ҳуқуқи такроран интихоб шуданро надорад, барои довталабоне, ки ба ин вазифа пешниҳод мегарданд талаботҳои махсус аст, ки онҳо бояд ҷавобгӯ бошанд, онҳо бояд шаҳрвандони кишварҳои узв Ассотсиатсия бошанд, ротатсияи онҳо бояд мувофиқи принсипи алифбо (аз рӯи номҳои англисии давлатҳои АСЕАН) анҷом дода шавад, ҳангоми интихоби номзадҳо қобилият, таҷрибаи касбӣ ва ҷинси онҳо бояд ба назар гирифта шаванд.

Котиби генералӣ дар ҷаласаҳои Саммити АСЕАН, Шӯрои Ҷамоҳангсозӣ, Шӯрои Иттиҳод ва дигар чорабиниҳои, ки ҳузури ӯро тақозо мекунанд, ширкат варзида, инчунин АСЕАН-ро дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ Ассотсиатсия намояндагӣ мекунад.

Аз миёнаҳои солҳои 70-уми асри гузашта баргузориҳои воҳӯриҳои муштараки вазирони корҳои хориҷӣ ва вазоратҳои соҳавии кишварҳои АСЕАН бо ҳамкории худ аз кишварҳои шарикони муколамавии Ассотсиатсия анъана шудааст [9, с. 60]. Ингуна воҳӯриҳоро конференцияҳои баъди вазирон низ меноманд, зеро онҳо баъди воҳӯриҳои вазирон ташкил карда мешаванд, ки намояндагони мамлакатҳои АСЕАН ҳамаи масъалаҳои муҳимро дар байни худ муҳокима намуда, аз руи онҳо мавқеи мувофиқба кишвари худро пешниҳод мекунанд.

Конфронсҳои баъди вазирон чун анъана дар формати "10+1" баргузор мешаванд. Илова бар ин, аз охири солҳои 1990-ум мулоқотҳои сатҳи олӣ байни АСЕАН ва шарикони муколамавии он (Русия, ИМА, ИА, Канада, Австралия, Зеландияи Нав, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Чин ва Ҳиндустон) дар "10+1", "10+2" (АСЕАН + Австралия ва Зеландияи Нав) ва "10+3" (АСЕАН + Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ) баргузор мегарданд.

Минбари дигари муколама бо шарикони байналмилалӣ Ассотсиатсия, ба ҷуз конфронсҳо ва нишастҳои баъди вазирон, Форуми Осиё ва Аврупо (АСЕМ) мебошад, ки ҷаласаи ифтитоҳии он моҳи март соли 1996 дар Бангкок баргузор шуда буд. Дар нахустин нишастӣ формати Осиё ва Аврупо ҳафт кишвари узви АСЕАН, Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, 15 кишвари узви Иттиҳодия Аврупо ва раиси Комиссияи Аврупо ширкат доштанд. Дар оянда ҳайати АСЕМ ба таври назаррас васеъ гардид. Ҳоло ин сохтор панҷоҳу як кишвар ва ду созмони минтақавиро (АСЕАН ва ЕС) муттаҳид мекунад ва дар ду сол як маротиба ҷамъ мешавад.

АСЕАН ақидаҳои форумҳои байни минтақавиро идома дода, аз охири солҳои 1990-ум, Ассотсиатсия ба институтсионализатсияи робитаҳо бо Амрикои Лотинӣ шурӯъ намуд. Сингапур ва Чили ҳамчун ҳамроҳангсози раванди таъсиси иттиҳодияи нав баромад карданд, ки номи Форуми ҳамкориҳои Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотинӣ (Forum for East Asia - Latin America Cooperation, FEALAC)-ро гирифтааст. Нахустин ҷаласаи вазирони корҳои хориҷӣ, ки моҳи март соли 2001 дар пойтахти Чили - шаҳри Сантяго баргузор гардид, дар он Ҳуҷҷати ба низом дароранда, муайянкунандаи ҳадаф, принципҳо ва самтҳои асосии фаъолияти FEALAC – ФИАЛАК қабул гардид. Дар он 30 давлат (баробар аз Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотинӣ) иштирок доштанд. Дар аввал ин воҳӯриҳо дар ҳар 3 сол, баъдан дар 2 сол як маротиба баргузор мешуданд. Ҳамчу АСЕМ ин чорабиниҳо бо навбат дар як минтақа ва сипас дар минтақаи дигар баргузор мешаванд.

Ташаббуси дигаре, ки бо иштироки кишварҳои АСЕАН роҳандози гардидааст ин Муколамаи Ҳамкориҳои Осиё (Asia Cooperation Dialogue, ACD-МҲО) мебошад, ки ҷаласаи муассисонаш моҳи июни соли 2002 дар шаҳри Ча-Ами Таиланд баргузор гардидааст. Дар он намояндагони 18 кишвар, аз ҷумла Баҳрайн, Қатар, Ҳинд, Покистон, Бангладеш, Чин, Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ иштирок доштанд. Дар айни замон ин созмон 34 давлатро муттаҳид мекунад. Идеяи асосии МҲО ин ташаккули як воситаи нави ҳамкориҳои байниминтақавӣ мебошад, ки он

метавонист "пули байни гурӯҳҳои минтақавии Осиё (АСЕАН, "АСЕАН + 3", СААРК, GCC, ECO, EAEU, SCO ва ғайра) хизмат кунад ва як сохтори пешбарандаи ҳамкориҳои умумиосиёгӣ гардад.

Ғайр аз платформаҳои гуфтушунидҳои байниминтақавӣ, бо ташаббуси АСЕАН ташкил карда мешаванд, яке аз онҳо Саммити Осиёи Шарқӣ мебошад, ки ҳамасола форуми машваратии он барои табодули афкор байни раҳбарони кишварҳои минтақа гузаронида мешавад. Нахустин нишастии Саммити Осиёи Шарқӣ, ки таҳти сарпарастии АСЕАН даъват шуда буд, моҳи декабри соли 2005 дар Куала-Лумпур баргузор гардидааст.

Дар он ғайр аз намояндагони "Даҳгона" намояндагони Австралия, Зеландияи Нав, Япония, Кореяи Чанубӣ, Хитой ва Хиндустоништирок доштанд. Соли 2011 Русия ва ИМА ба иштирокчиёни форум ҳамроҳ шуданд. Аз он вақт инҷониб, чунин нишастҳо дар якҷоягӣ бо Саммитҳои тирамоҳии АСЕАН мунтазам гузаронида мешаванд.

Моҳи апрели соли 2010 бо ташаббуси Ветнам қарор дар бораи таъсиси тартиби воҳӯриҳои вазирони мудофияи АСЕАН бо ҳашт шарикӣ асосии муколама қабул карда шуд (СМОА плюс). Нахустин мулоқот дар ин формат бо ширкати намояндагони Ассан "Даҳгона", инчунин ИМА, Чин, Хиндустон, Ҷопон, Кореяи Чанубӣ, Австралия ва Зеландияи Нав моҳи октябри соли 2010 дар Ханой (Ветнам) баргузор гардидааст. Дар натиҷа, Эъломияи муштарак қабул карда мешавад, ки дар он "СМОА плюс" ҳамчун ҷузъи асосии меъморӣ амнияти минтақавӣ муайян карда шуд. Корҳои амалӣ дар фармати мазкур дар сатҳи мансабдорони баландпоя ва коршиносони вазоратҳои мудофия, инчунин дар доираи шаш гурӯҳи кории махсусгардонидашуда: тиббӣ, ҳарбӣ, кӯмаки башардӯстона ва воқуниш ба ҳолатҳои фавқулода, амнияти баҳрӣ, мубориза бо терроризм ва посдорӣ сулҳ анҷом дода мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар тӯли ним асри мавҷудияти худ, АСЕАН роҳи тӯлонӣ ва душворро тай намуд, ки аз як гурӯҳи зерминтақавӣ, ки дар натиҷаи зиддиятҳои дохилӣ аз ҳам ҷудо шуда буданд, то ба як созмони мукаммали минтақавӣ, ки ҳоло ҳамкориҳоро дар соҳаҳои гуногун бо давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ фаъолона инкишоф медиҳад ва ба шарофати он рӯзномаи байналмилалиро муайян мекунад, табдил ёфт.

Бо тавачҷуҳ ба гузашта метавон гуфт, ки кишварҳои АСЕАН траекторияи дурусти ҳамгироии минтақавиро (ва шояд ягона рӯи дурустро дар он шароити таърихӣ) интихоб намуданд, ки ба онҳо имкон дод нобоварии мутақобиларо аз байн баранд ва сулҳро дар шароити гуногунрангӣ таъмин кунанд ва иттиҳод бошад.

Муваффақияти модели ҳамгироии АСЕАН дар он аст, ки бо шарофати ҷалби қудратҳои бузурги минтақавӣ, аз қабилӣ Чин, Ҷопон, Кореяи Чанубӣ дар равандҳои ҳамгирӣ, ҳамчун шарикони афзалиятноки муколама ҳамкорӣ намоянд. Ҳамзамон, АСЕАН дар бораи ба мувозинат даровардани муносибатҳои

бозингарони ғайриминтақавӣ, ки манфиатҳои бевоситаи худро дар минтақа доштанд, аз қабилҳои Ҳиндустон, Австралия, Зеландияи Нав, Канада, ИМА ва ИА-ро фаромӯш нанамоянд, барои таъмини муҳити осоишта ва муътадили байналхалқӣ ва барои устувориву субот дар минтақа нигоҳ дорад.

Аз нимаи солҳои 70-уми асри гузашта сар карда АСЕАН стратегияи «доираҳои ҳаммарказиро» бомуваффақият амалӣ менамояд, ки ба зиёд кардани сазо кушишиҳо барои ҳамгироӣ, пеш аз ҳама, дар дохили худӣ Ассотсиатсия; дуюм, дар шакли “АСЕАН+3”; сеюм, дар доираи муносибатҳо бо шарикони муколамаи Осиё ва Уқёнуси Ором (Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Ҳиндустон, Австралия, Зеландияи Нав); чорум, дар муносибатҳо бо марказҳои қудрати ҷаҳонӣ (Русия, ИМА, ИА); панҷум, дар доираи созмонҳои васеи байниминтақавӣ, аз қабилҳои АТЭС ва АСЭМ равона карда шудааст [10, с. 119].

Тақсимооти афзалиятҳои ҳамгироӣ бо бунёди бошууроноии хувияти махсуси АСЕАН, ки бо ҷаҳорҷӯбаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ маҳдуд аст, бо муваффақият пурра карда мешавад. Чунин ба назар мерасад, ки ин ду омил ташаккули минбаъдаи иттиҳоди АСЕАН-ро ҳамчун маҷмӯи минтақавӣ ҳавасманд мекунад ва равандҳои ҳамгироиро дар минтақа ба сатҳи нави дигар оварда мерасонанд.

АДАБИЁТ:

1. Whittlesey D.ed Regional Study with Special Reference to Cicography Wash, D.C : Division of Geology and Geography, National Research Council, National Academy of Sciences, 1952. 400 p.
2. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталеv М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: НОФМО, 2002. 390 с.
3. Малетин Н.П. АСЕАН: Четыре десятилетия развития. М., МГИМО - Университет, 2007. 310 с.
4. Заключительное коммюнике Конференции стран Азии и Африки (Бандунг 24 апреля 1955) // Международные отношения и внешняя политика СССР (1871-1957 гг.): Сб. док. — М., 1957. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/136211-zaklyuchitelnoe-kommyunike-konferentsii-stran-azii-i-afriki-bandung-24-aprelya-1955-goda> (дата обращения: 15.09.2022).
5. Орлов В.Г. Политическая обстановка в ЮВА в середине 1960 - х годов и предпосылки образования АСЕАН // Восток Афро - азиатские общества : история и современность. 2009. № 6. С. 84-94.
6. The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration). Bangkok. 8 August 1967 // ASEAN Legal Instruments.[Электронный ресурс] Режим доступа: <https://agreement.asean.org/media/download/20140117154159.pdf> (дата обращения: 15.09.2022).
7. АСЕАН // The ASEAN Official Website // The ASEAN Secretariat.[Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.asean.org> (дата обращения: 15.09.2022).

8. Сумский В.В. Опыт регионализма на азиатском Юго-Востоке и поиск ответов на новые вызовы // Международные процессы 2017. Т. 15. № 3. С 5-11. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_1057.pdf (дата обращения: 15.09.2022).

9. Колдунова Е. В. «Диалоговые партнерства» во внешней политике АСЕАН // Международные процессы. 2017. Т. 15. № 3. С. 46-55. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://istina.msu.ru/publications/article/262325722/> (дата обращения: 15.09.2022).

10. Байков А.А. Сравнительная интеграция: практика и модели интеграции в зарубежной Европе и Тихоокеанской Азии. М.: Аспект Пресс, 2012. 256 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.obraforum.ru/pdf/baykov.pdf> (дата обращения: 15.09.2022).

11. Ефремова К. А. Сравнительный анализ теоретических подходов к определению регионального комплекса / К. А. Ефремова // Сравнительная политика. М., 2019. № 2. С. 5–19. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyi-analiz-teoreticheskikh-podhodov-k-opredeleniyu-regionalnogo-kompleksa> (дата обращения: 15.09.2022).

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ АССОЦИАЦИИ СТРАН ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

КУДРАТЗОДА КОМРОН

к.и.н., заведующий отделом Южной и Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

Тел.: (+992) 935282862. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

В данной статье рассматриваются исторические этапы и нормативно-правовые основы формирования регионального комплекса в Юго-Восточной Азии с конца 50-х годов XX века до нашего времени. Описывается история до создания региональных организаций, а также оцениваются факторы, способствовавшие формированию регионального комплекса. В данной статье описывается сущность формирования концепции Союза АСЕАН и его отдельных частей. Следует отметить, что коллективные усилия государств-членов АСЕАН, направленные на восстановление внутрирегиональных связей и формирование особой идентичности в регионе Юго-Восточной Азии, способствовали формированию регионального комплекса, что его изучение и исследование в вопросе развития интеграционных процессов между странами Центральной Азии, которые в этом больше нуждаются сегодня, является актуальным и его анализ считается необходимым.

Ключевые слова: АСЕАН, Юго-Восточная Азия, интеграция, региональный комплекс, региональное сотрудничество, партнеры по диалогу.

HISTORICAL BACKGROUND AND STAGES OF THE FORMATION OF THE ASSOCIATION OF SOUTH EAST ASIAN NATIONS

KUDRATZODA KOMRON

Associate professor, head of the Department of South and East Asia, ISPAEC NAST.
Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel (+992)935282862. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

This article discusses the historical stages and regulatory framework for the formation of a regional complex in Southeast Asia from the late 50s of the twentieth century to the present. The history before the creation of regional organizations is described, and the factors that contributed to the formation of the regional complex are also evaluated. This article also describes the essence of the formation of the concept of the ASEAN Union and its individual parts. It should be noted that the collective efforts of the ASEAN member states aimed at restoring intra-regional ties and forming a special identity in the region of Southeast Asia contributed to the formation of a regional complex, that its study and research on the development of integration processes between the countries of Central Asia, which in this more are needed today, is relevant and its analysis is considered necessary.

Keywords: ASEAN, Southeast Asia, integration, regional complex, regional cooperation, dialogue partners.

**THE REPUBLIC OF KOREA
AS A NEW DIRECTION FOR TAJIK LABOUR MIGRANTS**

MIRZOEV HABIBJON TABRIKJONOVICH

Candidate of historical Sciences, Leading Researcher at the Department of Southern and East Asia of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Science of Tajikistan. Tel.: +992-933-60-94-94. Email: Diplomat.tj94@mail.ru

SAIDOV BEHRUZ

Student of the Master's program «Global Politics and International Political Analysis» in the field of study «International Relations» of the Moscow State Institute of International Relations (University) of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Moscow, Russia 76, Prospect Vernadskogo Moscow, Russia, 119454. Tel.: +7 977 344 63 63. Email: saidov.mts.tj@gmail.com

DMITRIEVA MARINA

Candidate of Political Sciences, Senior Lecturer at the Department of International Relations of the Far Eastern Federal University, Vladivostok, Russia Primorsky Krai, Vladivostok, Russian Island, Ajax village, 10, 690922. Tel.: +7 964 446 36 86.
Email: dmtrieva.mo@dvfu.ru

In this article, the authors analyze the degree of interest of Tajik citizens in labor migration to South Korea. It is particularly noted that, traditionally, citizens of Tajikistan choose labor migration to the Russian Federation, and Russia remains the main direction of labor migration for residents of Tajikistan, but there are certain difficulties that make Tajik citizens to look for other ways of labor migration. In recent years, more and more residents of Tajikistan choose other countries, including South Korea, to earn money.

The agreement between the Republic of Tajikistan and the Republic of Korea on cooperation in the field of migration is under development. Constructive steps are already being taken in this direction. For example, a Memorandum of understanding was signed between the Ministry of Labor, Migration And Employment of the Population of the Republic of Tajikistan and the Association of Human Technologies (KOSHUMA).

The authors also note that currently only those citizens of Tajikistan who have Russian citizenship have found jobs in the Republic of Korea. They enter South Korea as tourists and stay in the country. Tajiks living in South Korea say the number of migrants from Tajikistan is on the rise, but more often they are illegal workers.

An exception for labor migration exists for Tajik citizens who are ethnic Koreans. They can apply for a work visa of the H2 category or for an F4 visa (it is not a work visa, but it allows you to work in certain areas). Ethnic Koreans receive this visa according to special programs aimed at attracting their compatriots abroad.

Given the interest of the parties (Seoul - in labor resources, Dushanbe - in diversifying the migration flow), this issue could become a starting point for intensifying cooperation between the countries in other areas of bilateral interaction.

Keywords: Republic of Tajikistan, Republic of Korea, migration, cooperation, legislation, development, national economy, unemployment, labor market.

Migration plays an important role in the life of society and the State. In modern conditions, it is one of the main sources of interstate relations, contributing to the development of economic, social and political cooperation. Labor migration, both for the sending and receiving parties, may partly play the role of the engine of national economies. For example, as a result of migration, instability in the domestic labor market is eliminated, and foreign markets are replaced by cheap labor.

Today, migration has become a global phenomenon and is in the process of steady growth. The main reason for this process is the uneven development of the countries of the world, which contributes to the emergence of such phenomena as a large wage gap, high unemployment, demographic boom. These and other factors become the reasons for the desire of the population from developing countries to find their niche and a place of work with an acceptable salary in developed countries.

The current global estimate is that there were around 281 million international migrants in the world in 2020, which equates to 3.6 per cent of the global population. Overall, the estimated number of international migrants has increased over the past five decades. The total estimated 281 million people living in a country other than their countries of birth in 2020 was 128 million more than in 1990 and over three times the estimated number in 1970 [World Migration Report, 2022].

The Republic of Korea is currently experiencing a reduction in the workforce. The reasons for this are the low birth rate and the rapid rate of aging of the population. In 2018, South Korea became the first country in the world in which the total fertility rate fell below one, amounting to 0.98 [5].

Since 2004, the South Korean Government has been inviting temporary migrant workers through the Employment Permit System (EPS), a bilateral memorandum of understanding between governments with 16 countries in Southeast and Central Asia. The employment permit system, which is an innovative model for managing cross-border labor migration in Asia, has increased the transparency of the recruitment process and reduced the cost of migration.

As of the beginning of 2019, there were 2.1 million foreigners in the country, and about half of this number were Chinese citizens (among Chinese citizens, in turn, more than half were ethnic Koreans with Chinese passports). In other words, foreigners make up approximately 4% of the total population of South Korea [8].

In 2018, a new system for issuing a D-10 job search visa to professionals and people looking for professional work was introduced, with the creation of a point system for assigning a visa. Form D-10, previously available only within the country, now it also gave

an opportunity to applicants from abroad. The validity period of the visa depends on the professional level of the applicant.

Quotas for entry of temporary foreign workers under the E9 program for low-skilled work were distributed by categories of new workers and returning workers and distributed by employment sectors. Quotas for new employees in 2018 amounted to 45 thousand, and in 2019 43 thousand. The quota of returning workers for the second five-year contract in 2018 was 11 thousand and 13 thousand in 2019.

The increase in the minimum wage in the country in 2018 apparently affected the demand for foreign workers under the regular program, as well as the number of foreigners who overstayed their visas or otherwise violated the conditions of stay and were illegally employed.

According to the data of the Immigration service of the Ministry of Justice of the Republic of Korea, at the end of June 2019, more than 2 million 416 thousand foreign citizens were in the country on a long-term basis (90 days or more), of which more than 366 thousand live in Korea illegally. These include those who entered Korea on a visa-free regime or stayed after the expiration of the visa [7].

In general, the number of foreigners living in South Korea for a long time is steadily growing. Currently, more than 4% of the residents of the Republic of Korea come from abroad, and it is expected that by this year they will make up about 5-6% of the total population. Experts believe that continued and increasing migration is a viable way to maintain an adequate workforce and economic growth.

If we consider the labor migration process from Tajikistan to other countries, then there is an increase in this phenomenon. This is due to the fact that the domestic labor market of Tajikistan at the present stage of its development is not able to provide the able-bodied part of the country's population with a place of employment. In this regard, in order to use their potential, this part of the population is trying, in various ways, to gain access to the labor market of foreign countries.

According to the data of the Migration Service of the Ministry of Labor, Migration and Employment of the Republic of Tajikistan, the population who left for work in 2016 amounted to 709.4 thousand people (in 2009, this figure was 627 thousand people). [6].

In 2003-2013, there was a growing trend of external labor migration of Tajik citizens. But over the period 2014-2016, there is an obvious trend of decline in external labor migration, the main reasons for which are the economic sanctions of the United States and Western countries against Russia, a decrease in production rates and the exchange rate of the Russian ruble, as well as a significant change in Russian legislation in the field of migration. Thus, there is a situation in the labor market of Tajikistan characterized by an increase in the number of returning labor migrants to the country. Along with the continuing stable growth in the supply of labor due to the high birth rate and the corresponding increase in population, as well as the lack of an adequate supply of jobs, this situation leads to increased tension in the domestic labor market of the country (Babaev, 2017). In 2021, only 373 thousand citizens of Tajikistan went into labor migration.

According to statistics, labor migrants mainly go to the Russian Federation (96%), Kazakhstan (2.5%) and other countries - to Belarus, Korea, America (1.5%)

Mostly young people go to labor migration abroad. Among them, 84.3% are men, 15.7% are women, 56% are young people aged 15-29 years, 40.5% are middle-aged (30-49 years). The average age of migrant workers is 30 years. Every fifth migrant worker (21.9%) has a certain level of vocational education, of which 8.8% have higher, 5.1% secondary and 6.9% primary vocational education. More than 63% of migrant workers have completed secondary education, 13.3% - general basic education and 2% - primary education [1].

Practice shows that traditionally, Tajik citizens choose labor migration to the Russian Federation, and Russia remains the main direction of labor migration for residents of Tajikistan. However, stricter rules of stay, higher tariffs for permits, difficult working conditions, lower wages and other difficulties force Tajik citizens to look for other ways for labor migration. The legislation of the Russian Federation in the field of migration requires foreign citizens to comply with the rules of stay, residence and employment on the territory of Russia. It happens that Tajik citizens do not comply with these rules, and as a result, not a few migrant workers and their family members have been included in the list of "prohibitionists". For some, a decision was made on administrative expulsion, and for some, entry into the territory of Russia is prohibited from 3 to 10 years.

In recent years, more and more residents of Tajikistan have chosen other countries, including South Korea, to earn money.

Diplomatic relations between Tajikistan and the Republic of Korea were established in April 1992. In June 2008, the Embassy of this country started functioning in Dushanbe. Since that time, at various high-level meetings, the parties have repeatedly discussed issues of cooperation in the field of labor migration. However, until now, Tajik citizens do not have the opportunity to legally work in South Korea as migrant workers, since an intergovernmental agreement in this direction has not yet been signed. But it is worth noting that constructive steps are already being taken in this direction. For example, a Memorandum of Understanding was signed between the Ministry of Labor, Migration and Social Protection of Tajikistan and the Association of Human Technologies (KOSHUMA). In accordance with it, in order to further develop and deepen cooperation, the parties undertook to develop, plan and organize events for conducting short-term Korean language courses, ensuring the participation of specialists in events aimed at developing the system of vocational education, employment of graduates of courses at industrial enterprises and in reputable companies of the Republic of Tajikistan and South Korea, etc.

It is necessary to note the fact that currently only those citizens of Tajikistan who have Russian citizenship have found work in South Korea. They can visit Korea without a visa for a period of 60 days 3 times a year. If he has visited Korea 4 times in the last 2 years, or 10 times in general, he has the right to receive a multiple-entry 5-year visa. They often enter South Korea as tourists and stay in this country.

In general, Tajik citizens can travel to Korea on visas such as official, student, business, medical and guest visas. In addition to the student visa, all other visas are designed for a one-month period.

There is an exception for labor migration for Tajik citizens who are ethnic Koreans. They can apply for a work visa of the H2 category or for an F4 visa (it is not working, but allows you to work in certain areas). Ethnic Koreans receive this visa according to special programs aimed at attracting their compatriots abroad.

Often, residents of Tajikistan turn to various private offices, which regularly announce the recruitment of citizens to work in other countries, in particular in South Korea. In Dushanbe, not only on the Internet, but also around the city, there are advertisements for assistance in the employment of Tajiks in South Korea. However, fake ads mislead people. In this regard, the Ministry of Labor, Migration and Employment of Tajikistan and the Embassy of South Korea in Dushanbe urge citizens of the country to refrain from traveling to the Republic of Korea for work, so as not to violate the migration legislation of this country.

The reason why the Korean side is delaying the signing of the agreement is that Korea has long been mastered by migrant workers from Vietnam, China, the Philippines and other countries neighboring Korea. And the authorities of the republic are forced to impose restrictions on the entry of new foreigners who want to find work there. In addition, the unwillingness of the country's departments to invite migrant workers is affected by the frequent violations of citizens arriving in South Korea, many of whom then remain there illegally. According to the estimates of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, almost 12,000 Kazakh citizens are currently working illegally in South Korea. The same situation has developed with Uzbekistan. According to official data, the number of illegal Uzbek workers in South Korea last year amounted to more than 7 thousand people [2].

For the most part, Tajik citizens do not have the appropriate work permits in Korea. They live in cities where the service sector has been formed with communication in Russian, employment opportunities, and a fairly low cost of renting housing. Most visitors work in the service sector, in factories on construction sites for a relatively small salary. The main reason for coming is the desire to earn money and return home. They have few opportunities to learn Korean, receive special education and integrate into South Korean society. However, despite all the hardships and shotcomings, people go to Korea, because wages are higher than in Russia, and working conditions are more acceptable for them.

South Korea officially accepts foreign workers from 16 countries. Among them is the Republic of Uzbekistan. The Agreement on Labor Migration between the countries has been in force since 2013. Seoul's relations with Tashkent have the character of a "special strategic partnership", which allows us to agree on the intensification of cooperation in the field of energy, mining of rare metals, healthcare and a number of other areas, including migration policy. However, relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of Korea have not yet reached such a level. Nevertheless, taking into account the interest of the parties (Seoul - in working resources, Dushanbe - in diversifying the migration flow), this issue could become a starting point for intensifying cooperation between the countries in other areas of bilateral cooperation.

References:

1. Agentstvo po Statistike pri Prezidente Respubliki Tadjikistan (2019). Rynok Truda v Respublike Tadjikistan. Retrieved from <https://stat.tj/ru/news/publications/labour-market-in-the-republic-of-tajikistan>
2. Asia-Plus (2019). My Idem na Vostok. CHto Privlekaet Tadjikskih Trudovyh Migrantov v YUzhnoj Koree. Retrieved from <https://zen.yandex.ru/media/newstj/my-idem-na-vostok-chto-privlekaet-tadjikskih-trudovyh-migrantov-v-iujnoi-koree-5d0cf73adc3c7c00b0d626b4>
3. Babaev A. (2017). Sovremennye Problemy Trudovoj Migracii v Respublike Tadjikistan I Novie Podhody k Regional'noj Integracii. Retrieved from https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/55720/1/8udf2_051.pdf
4. International Organization for Migration (IOM). (2022). World Migration Report 2022. Retrieved from <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>
5. Lankov A. (2020). Respublika Koreya: Demokratiya, Demografiya, Bezdetsnost'. Retrieved from <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/respublika-koreya-tri-d/>
6. Mahmadbekov, Mirzoev, Hakimov (2020). Migraciya. Dushanbe, Izdanie NGU.
7. Rossijskaya gazeta (2019). V YUzhnoj Koree Podschitali Chislo Nelegal'no Prozhivayushchih Inostrancev. Retrieved from <https://news.myseldon.com/ru/news/index/220331458>
8. United Nations (2019). World Population Prospects 2019. Retrieved from <https://population.un.org/wpp/>

ҶУМҲУРИИ КОРЕЯ ҲАМЧУН САМТИ НАВ БАРОИ МУҲОЦИРОНИ МЕҲНАТИИ ТОЧИК

МИРЗОЕВ ҲАБИБҶОН ТАБРИҚҶОНОВИЧ

номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии шӯъбаи Осиеи Ҷанубу Шарқии
Институти омӯзиши кишварҳои Осие ва Аврупои АМИТ. Тел.: +992-933 -60-94-94. E-
mail: Diplomat.tj94@mail.ru

САИДОВ БЕҲРӮЗ

Донишҷӯи барномаи магистрии «Сиёсати ҷаҳонӣ ва таҳлили сиёсии байналмилалӣ»
аз рӯи ихтисоси «Муносибатҳои байналмилалӣ»-и Донишкадаи давлатии
муносибатҳои байналмилалии Маскав (Донишгоҳи) Вазорати корҳои хориҷии
Федератсияи Россия, Москва, Россия 76, Проспект ш. Вернадского Москва, Россия,
119454. Тел.: +7 977 344 63 63. E-mail: saidov.mts.tj@gmail.com

ДМИТРИЕВА МАРИНА

номзади илмҳои сиёсӣ, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалии
Донишгоҳи федералии Шарқи Дур, Владивостоки кишвари Приморский,
Владивосток, Ҷазираи Русия, деҳаи Аякс, 10, 690922. Тел. : +7 964 446 36 86. E-mail:
dmitrieva.mo@dvfu.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон раванди ҳавасманднокии муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Тоҷикистон ба Кореяи Ҷанубиро таҳлил ва барраси намудаанд. Махсусан зикр карда мешавад, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон Федератсияи Россияро ҳамчун самти асосии фаъолияти кории худ интихоб кардаанд, вале мушкилоти муайян онҳоро водор месозад, ки роҳҳои нави муҳоҷирати меҳнатиро ҷустуҷӯ намоянд. Дар ҳамин ҳол онҳо Кореяи Ҷанубиро ҳамчун самти нави фаъолияти корӣ интихоб намуда истодаанд.

Созишнома миёни Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи муҳоҷират дар ҳоли таҳия қарор дорад. Дар ин бобат алақай тадбирҳои конструктивӣ пеша гардидаанд. Масалан, миёни Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва ҳифзи иҷтимоии Тоҷикистон ва Анҷумани технологияҳои инсонӣ (КОШУМА) ёддошти тафоҳум ба имзо расида аст. Мутабоқи он ҷонибҳо ҷиҳати рушду тавсеаи минбаъдаи ҳамкориҳо дар самти таҳия, ба нақша гирифтани ва ташикли курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзиши забони корейӣ, таъмини иштироки мутахассисон дар чорабиниҳо ҷиҳати рушди низомии таълими касбӣ, ба кор таъмин намудани хатмкунандагони курс дар корхонаҳои саноатӣ ва ширкатҳои бонуфузи Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ ба тафоҳум омадаанд.

Ҳамчунин муаллифон қайд менамоянд, ки дар ҳоли ҳозир тоҷиконе, ки ҳам шаҳрвандии Русияро доранд, дар Кореяи Ҷанубӣ ба фаъолияти меҳнатӣ машғуланд. Онҳо дар аввал ба Кореяи Ҷанубӣ ҳамчун сайёҳ ворид шуда, баъдан ба корҳои гуногуни меҳнатӣ ворид мешаванд. Ба андешаи тоҷикони муқими Кореяи Ҷанубӣ шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон рӯ ба афзоиш аст, вале бештари онҳо дар ин кишвар ғайриқонунӣ қарор доранд.

***Калидвожаҳо:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Корея, муҳоҷират, ҳамкорӣ, қонунгузорӣ, Душанбе, Сеул.*

РЕСПУБЛИКА КОРЕЯ КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ДЛЯ ТАДЖИКСКИХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

МИРЗОЕВ ХАБИБДЖОН ТАБРИДЖОНОВИЧ

кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института изучения стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Тел.: +992-933 -60-94-94. E-mail: Diplomat.tj94@mail.ru

САИДОВ БЕХРУЗ

студент магистерской программы «Мировая политика и международный политический анализ» по направлению «Международные отношения» Московского государственного института международных отношений (Университета) Министерства иностранных дел РФ. Адрес: 119454, РФ, г. Москва, проспект Вернадского 76. Тел.: +7 977 344 63 63. E-mail: sayov.mts.tj@gmail.com

ДМИТРИЕВА МАРИНА

кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений Дальневосточного федерального университета. Адрес: 690922, РФ, Приморский край, г. Владивосток, остров Русский, пос. Аякс, 10.
Тел.: +7 964 446 36 86. E-mail: dmitrieva.mo@dvfu.ru

В данной статье авторами проводится анализ степени заинтересованности граждан Таджикистана в трудовой миграции в Южную Корею. Особенно отмечается тот факт, что традиционно, граждане Таджикистана выбирают трудовую миграцию в Российскую Федерацию и Россия остаётся главным направлением трудовой миграции для жителей Таджикистана, но существуют определённые трудности, которые заставляют граждан Таджикистана искать другие пути для трудовой миграции. В последние годы все больше жителей Таджикистана для заработка выбирают другие страны, в том числе и Южную Корею.

Соглашение между Таджикистаном и Южной Кореей о сотрудничестве в сфере миграции находится на стадии разработки. Уже предпринимаются конструктивные шаги по этому направлению. Так, например, был подписан Меморандум о взаимопонимании между Министерством труда, миграции и социальной защиты Таджикистана и Ассоциацией человеческих технологий (КОШУМА). В соответствии с ним для дальнейшего развития и углубления сотрудничества стороны обязались разрабатывать, планировать и организовывать мероприятия по проведению краткосрочных курсов корейского языка, обеспечению участия специалистов в мероприятиях, направленных на развитие системы профессионального образования, трудоустройству выпускников курсов на промышленных предприятиях и в солидных компаниях Республики Таджикистан и Южной Кореи и др.

Авторы также отмечают, что в настоящее время работу в Южной Корее нашли только те граждане Таджикистана, которые имеют и российское гражданство. Они въезжают в Южную Корею как туристы и остаются в этой стране. Таджики, проживающие в Южной Корее, говорят, что количество мигрантов из Таджикистана растёт, но чаще это нелегальные рабочие.

Учитывая заинтересованность сторон (Сеула – в рабочих ресурсах, Душанбе – в диверсификации миграционного потока), этот вопрос мог бы стать отправной точкой интенсификации сотрудничества между странами и в других сферах двустороннего взаимодействия.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Корея, миграция, кооперация, законодательство, Душанбе, Сеул, Южная Корея, сотрудничество.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

НАИМОВ ИСМОИЛ НУРУЛЛОЕВИЧ

кандидат политических наук, преподаватель кафедры международных отношений и дипломатии Российско-Таджикского (Славянского) университета, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: 918-44-75-34, E-mail: naimov_ismoil@list.ru

В данной статье анализируются состояние и перспективы энергетического сотрудничества Республики Таджикистан с Европейским Союзом. При формировании внешнеполитического и внешнеэкономического курса Таджикистана учитывалось, что Западная Европа, институты европейского сообщества являются той политической и экономической силой, которую следует учитывать при разработке стратегии внешней политики каждого государства. Таджикистан и Евросоюз уже взаимодействуют как партнеры. В статье также представлен анализ основных механизмов, обеспечивающих устойчивость отношений между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом, реализуемых посредством различных органов власти двух сторон. Таким образом, можно заключить, что взаимоотношения между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом несмотря на достаточно хороший уровень текущего взаимодействия в области энергетики, в среднесрочной перспективе будет оставаться важным партнером Европейского союза в регионе Центральная Азия.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Европейский союз, диалог на высшем уровне, партнерство, сотрудничество, энергетика, инвестиции.

Республика Таджикистан за 31 лет Независимости добился огромных успехов в своей внешнеполитической деятельности. Таджикистан был признан практически всеми государствами мира, и со всеми странами мира были установлены дипломатические контакты. За период независимости Таджикистан открыл в ведущих странах мира дипломатические представительства на самом высоком уровне. Следует также отметить международную активность Таджикистана, который был чрезвычайно полезен для мирового сообщества. Таджикские водно-энергетические инициативы были признаны полезными и действенными всеми мировыми странами и организациями. И конечно же за всеми этими достижениями стоит Основатель мира и национального, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, который внес неоценимый вклад в формирование и развитие внешней политики Таджикистана. В этой связи нужно отметить, что взаимоотношения Республики Таджикистан с Европейским Союзом является важным звеном внешнеполитической системы нашей страны.

История взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом имеет как взлеты, так и падения. Страны Европейского Союза одним из первых признали Республику Таджикистан и установили дипломатические связи. Важно отметить, что первые годы независимости Таджикистана характеризуются как период слабого налаживания контактов со странами Европы. Это было связано, во-первых, с гражданской войной в Таджикистане, и периодом осторожного проникновения стран Европы в Центральную Азию, во-вторых. Тем не менее, период независимости Таджикистана открыл новую эпоху в наших взаимоотношениях. Появились широкие возможности сотрудничества, как по государственной линии, так и посредством гражданского общества [6].

В двустороннем плане отношения между ЕС и Таджикистаном регулируются Соглашением о партнерстве и сотрудничестве, которое было подписано в конце 2004 года, и которое призвано укрепить двусторонние отношения и роль ЕС в Таджикистане, так как именно этот документ определял контуры более высокого уровня политического диалога и сотрудничества, был направлен на поощрение инвестиций и торговли на двустороннем уровне.

Новой эрой во взаимоотношениях стран Центральной Азии с Европейским Союзом, поистине, стала Новая стратегия Европейского Союза, объявленная в 2007 году в Астане. Новая стратегия Европейского Союза «впервые определила политические директивы для широкого круга его обязательств в Центральной Азии. В рамках стратегии были названы шесть приоритетных направлений работы в Центрально-Азиатском регионе:

- безопасность, включающая борьбу с наркотрафиком и незаконной торговлей оружием:

- экономическое развитие, инвестиции и торговля;
- защита окружающей среды;
- соблюдение прав человека;
- развитие образования [4].

Программа этой стратегии предполагала обсуждение весьма обширного круга вопросов как двустороннего, так и многостороннего сотрудничества между Евросоюзом и странами Центральной Азии. Это вопросы сотрудничества в области социально-экономического развития, свободной торговли и инвестиций, борьбы с общими угрозами и вызовами, образования и профессиональной подготовки, демократического развития, верховенства закона, соблюдения прав человека, энергетики и охраны окружающей среды. Помимо прочих на ней обсуждались и запущенные Евросоюзом долгоиграющие проекты ТРАСЕКА и ИНОГЕЙТ. После принятия «Новой стратегии ЕС в ЦА», в рамках которой было выделено 750 млн. евро пяти центрально-азиатским странам, Таджикистан получил 66 млн. евро, которые направил на реализацию проектов в сфере демократизации общества, содействие торговле и инвестициям, укрепление энергетических и транспортных каналов [5]. Особо важным событием здесь является развитие энергетических взаимоотношений Республики Таджикистан и Европейского Союза.

В современных условиях обеспечение энергетической безопасности и энергоэффективность становятся основной политической темой для Таджикистана. Таджикистан не отличается многообразием источников энергии, обладает значительным гидроэнергетическим потенциалом и незначительными потенциалом и возможностями по углеводородному сырью. В связи с этим, республика испытывает серьезные трудности и дефицит в области энергетики.

Нужно отметить, что взаимоотношения Республики Таджикистана с Европейским Союзом базируется на солидной договорно-правовой базе. Энергетическая политика Республики Таджикистан базируется на основании Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. Стратегическими ориентирами долгосрочной государственной энергетической политики Таджикистана являются: *Закон Республики Таджикистан «Об энергетике» от 29 ноября 2000 года.*; Закон Республики Таджикистан «Об энергосбережении» от 10 мая 2002 года; Закон Республики Таджикистан «Об использовании возобновляемых источников энергии» от 7 января 2010 года; Закон Республики Таджикистан «Об угле» №870 от 03.07. 2012 г.; Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» от 12 мая 2007 года; также важно на наш взгляд отметить и Постановления Правительства Республики Таджикистан в области энергетики, которые и формируют энергетическую политику нашей страны.

Постановления Правительства Республики Таджикистан: от 3 августа 2002 года № 318 «О Концепции развития отраслей топливно- энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003-2015 годов; от 2 февраля 2009 года, № 73 «О долгосрочной программе строительства каскада малых гидроэлектростанций на 2009 - 2020гг.»; от 3 августа 2002 года, № 318 «Об утверждении мероприятий по реализации приоритетных проектов электроэнергетической сферы на 2003-2015 гг.»; от 29 мая 2010 года, № 280 «Об утверждении мероприятий по реализации приоритетных проектов энергетической отрасли Республики Таджикистан на 2010-2015 гг.»; Постановление Правительства РТ от 2 ноября 2011 года, № 551 «Об утверждении «Программы по эффективному использованию гидроэнергетических ресурсов и энергосбережению на 2012-2016 годы» и др. Таким образом, солидная сформированная правовая база в области энергетики в Республике Таджикистан позволяет иметь полноценные взаимоотношения с Европейским Союзом.

Важно отметить, что 9-12 апреля 2013 г. состоялся очередной визит Президента Республики Таджикистан в институты Европейского союза. Во время визита прошли встречи Эмомали Рахмона с высшими руководителями Европейского Союза. Верховный представитель Европейского Союза по иностранным делам и политике безопасности Федерика Могерени после двусторонней встречи заявила о решительной поддержке ЕС Таджикистану «в решении региональных проблем безопасности, включая те, которые связаны с Афганистаном» [7].

В поддержку дальнейшего развития сотрудничества и инвестиционных возможностей Таджикистана в сфере энергетики выступили Генеральный секретарь Энергетической хартии Урбан Руснак, Президент компании «Тетис Петролиум» Дэвид

Робсон и первый вице-президент компании «Тотал» Майкл Боррель, которые подчеркнули перспективность дальнейшего развития этой отрасли Таджикистана.

В ходе очередного рабочего визита Президента Республики Таджикистан в декабре 2015г. состоялись двусторонние встречи с высшим руководством Европейского Союза и Европейской Комиссии. Деятельность механизмов ЕС, в том числе необходимость расширения Программы содействия управлению границами в Центральной Азии (БОМКА), контроля за наркотиками (КАДАП) сторонами были названы эффективным инструментом укрепления взаимоотношений.

Кроме того, в центре внимания собеседников были вопросы взаимовыгодного сотрудничества в сферах энергетики, строительства ряда электростанций, линий электропередачи, в том числе CASA-1000, реализации крупномасштабных транспортно-энергетических проектов, нацеленных на соединение региональных электрических и транспортных сетей Центральной и Южной Азии. В целях расширения связей, стороны подчеркнули необходимость продуктивной деятельности механизмов Европейского союза, в том числе Совета Европы, Комитета по сотрудничеству, Комитета по межпарламентскому сотрудничеству и Диалога по правам человека между Таджикистаном и ЕС.

Реализуются проекты обмена энергетическими активами и взаимного долевого участия таджикских и зарубежных компаний во всей экономической цепочке - от строительства ГЭС и теплоэлектростанции, геологоразведки и добычи до доставки энергоресурсов конечному потребителю. В этом плане в 2010-2012 годах выполнены проекты строительства Сангтудинская ГЭС-1 и Сангтуда-2 с участием строительных компаний Российской Федерации и Ирана, строительство ЛЭП «Лолазор – Хатлон» и «Юг – Север» -500 кВ с участием Компания «ТВЕА» (КНР). Китайские компании также участвовали в реализации проекта строительства ТЭЦ (270 МВт) в г. Душанбе. Таджикско-швейцарская совместная компания «Сомон Ойл», таджикско-австрийская совместная компания «Петролеум Сугд» и компания «Кулоб Петролеум Лимитед» в настоящее время ведут активную работу в освоение нефтегазовых месторождений Юга и Севера республики на перспективных площадях «Сарикамыш», «Саргазон», «Олимтой», «Чкаловск» и др.

В целом, на территории Республики Таджикистан Европейский Союз реализует 66 проектов на общую сумму 95 млн. 97 тыс. 400 евро. Эти проекты охватывают все основные отрасли экономики республики. Особое внимание уделяется финансовой поддержке государственного бюджета, экономического и социального развития, частного сектора, здравоохранения, гидроэнергетики и верховенства закона.

Таким образом, нужно отметить, что взаимоотношения между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом несмотря на достаточно хороший уровень текущего взаимодействия в области энергетики, в среднесрочной перспективе будет оставаться важным партнером Европейского союза в регионе Центральная Азия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиева Р. Совершенствование и развитие внешних связей Республики Таджикистан с Европейским Союзом // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2010. №2 (22). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-i-razvitie-vneshnih-svyazey-respubliki-tadzhikistan-s-evropeyskim-soyuzom> (дата обращения: 17.10.2022).

2. Иванов Д.А. Роль энергетического фактора во взаимодействии Казахстана с Европейским Союзом // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2017. №9 (354). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-energeticheskogo-faktora-vo-vzaimodeystvii-kazahstana-s-evropeyskim-soyuzom> (дата обращения: 13.10.2022).

3. Комилова, Х.Г. Геополитические интересы Европейского Союза в Центральной Азии: взгляд из Таджикистана. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.easttime.ru/analitic/1/10/695.html> «Время Востока» (дата обращения: 12.10.2022)

4. Комилова, Х.Г. Центральная Азия и Европейский Союз: новые реалии / Х.Г. Комилова // Современная Европа. - 2009. - №2. - С.56.

5. Солиев Р.А. Основные механизмы устойчивых отношений между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2018. №3 (56). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-mehanizmy-ustoychivyh-otnosheniy-mezhdu-respublikoy-tadzhikistan-i-evropeyskim-soyuzom> (дата обращения: 15.10.2022).

6. Солиходжаева С.А. О сотрудничестве Таджикистана с Европейским Союзом // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2014. №2 (39). [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sotrudnichestve-tadzhikistana-s-evropeyskim-soyuzom> (дата обращения: 12.10.2022).

7. Сотрудничество Таджикистана с Евросоюзом. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://humanlaw.ru/easyblog/zapis/tajikistan-eurounion.html> (дата обращения: 11.10.2022)

ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИҶОИ ЭНЕРГЕТИКӢ БАӢНИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИТТИҲОДИ АВРУПО

НАИМОВ ИСМОИЛ НУРУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои сиёсӣ, муаллими кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи Донишгоҳи Славянии Россия-Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, куч. М. Турсунзода, 30. Тел.: 918-44-75-34, E-mail: naimov_ismoil@list.ru

Дар мақолаи зерин вазъият ва дурнамои ҳамкориҳои энергетикӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми таҳияи стратегияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Аврупои Ғарбӣ ва институтҳои ҷомеаи Аврупо ба ҳамчун қувваи сиёсиву иқтисодии нуриқтидор ба назар гирифта шуд. Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо аллакай ҳамчун шарикҳои боэтимод ҳамкориро байни ҳам ба роҳ мондаанд. Дар мақола инчунин таҳлили механизмҳои асосии таъмини суботи муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо, ки тавассути мақомоти гуногуни ду ҷониб амалӣ карда мешаванд, оварда шудааст. Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо бо вучуди сатҳи хеле хуби ҳамкориҳои кунунӣ дар соҳаи энергетика, шарикӣ муҳими Иттиҳоди Аврупо дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар миёна боқӣ хоҳанд монд. мухлат.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳоди Аврупо, муколамаи сатҳи баланд, шарикӣ, ҳамкорӣ, энергетика, сармоягузорӣ.

STATE AND PROSPECTS OF ENERGY COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE EUROPEAN UNION

NAIMOV ISMOIL NURULLOEVIЧ

candidate of political Sciences, Lecturer of the Department of International Relations and
Diplomacy Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade str., 30
tel.: 918-44-75-34, E-mail: naimov_ismoil@list.ru

This article analyzes the status and prospects of energy cooperation between the Republic of Tajikistan and the European Union. In shaping Tajikistan's foreign policy and foreign economic course, it was taken into account that Western Europe, the institutions of the European community are a political and economic force that should be considered in the development of the foreign policy strategy of each state. Tajikistan and the European Union are already interacting as partners. The article also presents an analysis of the main mechanisms that ensure the sustainability of relations between the Republic of Tajikistan and the European Union, implemented through various authorities of the two sides. Thus, we can conclude that the relationship between the Republic of Tajikistan and the European Union, despite a fairly good level of current interaction in the field of energy, in the medium term will remain an important partner of the European Union in the region of Central Asia.

Keywords: Republic of Tajikistan, European Union, high-level dialogue, partnership, cooperation, energy, investment.

ДУРНАМОИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОНУ ЯПОНИЯ

СУРАЙЁИ АБДУҚОСИМ

ходими хурди илмии Институти омӯзиши давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734035, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.
Тел.: 911100389. E-mail: surayoia98@gmail.com

Дар мақолаи мазкур раванди робитаҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Японияро таҳлил намуда, дурнамои рушди ҳамкориҳои кишварҳоро дар соҳаҳои иқтисод, тиҷорат ва сармоя дигар самтҳо пешниҳод намудааст. Барои боз ҳам дар сатҳи баланд ва истифодаи имкониятҳои мавҷудаи ҳамкориҳоро ба роҳ мондан пешниҳодҳо манзур намудем. Дар марҳилаҳои муносибатҳои дипломатӣ ва робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, сармоягузорӣ ва илму маориф байни ду кишвар барои таъмини минбаъдаи ҳамкориҳои амалӣ заминаи хубе бунёд гардидааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Япония, ҳамкориҳо, иқтисод, тиҷорат, сармоягузори, гардиши мол, Чайка (JICA), дурнамои муносибатҳо

Имрӯз Тоҷикистон бо аксарияти кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намудааст. Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолият соли 1991 барои расидан ба сулҳ, оромӣ ва субот роҳи душвори пур аз мушкилиҳо ва хатарҳоро паси сар кардааст. Бояд гуфт, ки дастбӣ ба имтиёзҳои имрӯза дар ягонагии мардуми тоҷик, дар муттаҳидӣ ва заҳматталабии ҳар як фард аст, ки ба шарофати он Тоҷикистон дилпуруна рушд мекунад ва ба пеш қадам мезанад.

Омӯзиши раванди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳо яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Густариши ҳамкориҳо бо давлатҳо далели он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол то моҳи декабри соли 2022 бо 181 давлат муносибатҳои дипломатии худро барқарор намуд. Инчунин бо ҳукумати Япония низ ҳамкориҳои дӯҷонибаро барқарор намуда то имрӯз муносибатҳои дӯстона дар тамоми соҳа идома дорад. Муносибатҳои дипломатии ду кишвар 2-юми феввали соли 1992 барқарор карда шуданд. Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Япония аз 28 ноябри соли 2007 фаъолияти худро оғоз намуда сафорати Япония бошад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми январи соли 2002 амал мекунад [3]. Дар давраи муносибатҳои дипломатии байни кишварҳои мо барои таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои амалӣ заминаи хуб фароҳам оварда шуд ва муҳимтар аз ҳама, сатҳи баланди шарикӣ, эътимод ва эҳтироми ҳамдигар ба даст оварда шуд.

Нахустин сафари расмии Сарвазири Япония Синдзо Абэ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 октябри 2015 барои рушди муносиботи дӯстона, ҳамкориҳои мутақобилан судбахш ва таҳкими заминаи қарордодию ҳуқуқии ҳамкорӣ тақони

қиддӣ бахшида, ҷиҳати тавсеаи минбаъдаи онҳо марҳалаи навро оғоз намуд. Гурӯҳи дӯстии байнипарлумонӣ байни Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Палатаи намояндагони Парламенти Япония 2008 таъсис ёфтааст ва нахустин нишастии он бо иштироки ҳайатҳои вакилони ду кишвар 6 март 2019 дар Токио баргузор гардид. Ба тақвияти муносибатҳои дӯчониба сафарҳои расмӣ Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Япония (охирон маротиба 2014) ва Вазири корҳои хориҷии Япония ба Тоҷикистон (охирон маротиба 16-17 майи 2019) мусоидат намуданд [4].

Тоҷикистон ва Япония машваратҳои сиёсиро ба сифати абзори муҳим барои тақвияти муносибатҳои фарогир, ки дар ин давра солҳои 2013 ва 2018 дар Душанбе баргузор гардидаанд, истифода мебаранд. Нахустин даври Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Япония оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ 14 апрели 2017 дар Токио баргузор. Заминаи шартномавӣ-ҳуқуқии ду кишварро зиёда аз 63 созишномаҳои байниҳукуматӣ ташкил медиҳанд. Воситаи дигари мусоид барои ҳамкориҳо Муколамаи «Осиёи Марказӣ + Япония» махсуб мегардад, ки 7-умин нишастии вазирони корҳои хориҷии кишварҳои узви Муколамаи “Осиёи Марказӣ+Япония” 16-17 майи 2019 дар Душанбе баргузор гардида буд. Аҳамияти зиёдро барои таҳкими ҳамкориҳои дӯчониба фаъолияти Агентии ҳамкориҳои байналмилалӣ Япония (JICA), ки аз 2006 дар рушди соҳаҳои иҷтимоии Тоҷикистон саҳм мегузорад, молик аст.

Ҳамкориҳои Тоҷикистону Япония дар соҳаи маориф тибқи нақша аз соли 1993 рушд менамояд. Зиёда аз 2200 намояндагони таҳассусҳои ҷумҳурӣ то ба ин рӯз дар давраҳои омӯзишӣ дар Япония иштирок карданд. Саҳми муносибати худро “Барномаи бурсияҳои таҳсилӣ барои рушди иқтисодии захираҳои инсонӣ” (JDS) дар омодагории мутахассисони ҷавон дар соҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ, ҳуқуқ, иқтисод ва менеҷмент аз соли 2009 то ба ин ҳол мегузорад [10].

Ҳамкориҳои дӯчониба дар соҳаи нақлиёт аз 1999 рушд мекунад. Бозсозии роҳҳои автомобилгарди Дӯстӣ-Панҷи Поён, Бохтар-Дӯстӣ ва сохтмони Терминали боркашонии фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе солҳои 2017-2018 ҳамчун намунаи ҳамкорӣ мебошанд.

Ҳукумати Япония барои беҳбудии системаи оби нӯшокӣ дар ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ пайваста саҳм мегузорад. Лоихаи «Барқарор намудани низоми таъмини оби нӯшокӣ дар ноҳияи Панҷ» ҳамчун беҳтарин тарҳи татбиқшудаи ширкатҳои японӣ дар соҳаи сохтмони шаҳрвандӣ дар хориҷи кишвар аз ҳисоби Ҷамъияти муҳандисони шаҳрвандии Япония (Japan Society of Civil Engineers JSCE) интихоб гардидааст.

Фаъолияти якумин корхонаи дорусозии муштаракӣ Тоҷикистону Япония – «Аввалин» дар вилояти Хатлон, ки бо иштироки ширкати саҳҳомии японии «Кокӣ» таъсис ёфтааст, дар рушди робитаҳои иқтисодӣ низ саҳми назаррасе мегузорад.

Ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, ва сармоягузори Тоҷикистону Япония дар асоси созишномаҳои ҳуқуқӣ амалӣ гардида истодааст. Чунин робитаҳо яке аз роҳҳои рушди ҳамкориҳо байни давлатҳо ба шумор меравад. Аз ин рӯ, нишондиҳандаи гардиши савдои ду кишварро таҳлил менамоем. Нишондиҳандаҳои муқоисавии савдои хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Япония барои солҳои 2006-2021, млн. доллари ИМА нишондодҳои оиди гардиши молу хизматрасонӣ миёни Тоҷикистону Ҷопонро метавон аз сомонаи СММ, сомонаи Бонки Ҷаҳонӣ ё аз сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон дастрас кард. Мутаассифона, рақамҳои дарҷшуда дар сомонаҳои СММ ва Бонки Ҷаҳонӣ бо рақамҳои дарҷшуда дар сомонаи БМТ мутобиқат намекунанд. Бинобар ин, мо сари интиҳоб қарор мегирем, ки аз кадом сарчашма истифода кунем? Интиҳоби мо сари нишондодҳо аз сомонаи Бонки Ҷаҳонӣ қарор мегирад. Чунки он бо нишондодҳои СММ як ҳастанд ва мо дар ду ҳолат инҳоро дида метавонем. Дар ҷадвали 1 маълумоти 9 соли охир дар мавриди содироти Тоҷикистон ба Ҷопон ва воридоти мо аз ин кишвар оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Гардиши мол миёни Япония ва Тоҷикистон (ҳазор долл. ИМА)

Сол	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Содирот	547,36	3,315.59	1,750.61	9,308.49	25912,07	13051,46	10871,35	1114,03
Воридот	1,393,94	279.60	5.87	3.82	1400,24	888,8	7466,99	1342,77
Ҳаҷми умумӣ	1,941.34	3,673.54	1,756.48	9,312.31	27312,31	13940,26	18338,34	2456,8
Сол	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Содирот	1384,43	2230,14	1161,95	1456,12	12,593.83	19,872.52	3,624.96	86,9
Воридот	14160,35	5328,67	3588,89	5907,32	694.15	1,498.72	1,385.17	2
Ҳаҷми умумӣ	15544,78	7558,81	4750,84	7363,44	13,287,98	21,371.24	5,010.13	88,9

Манбаъ: сомонаи Бонки ҷаҳонӣ ва сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон[6].

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми гардиши савдои хориҷии мутақобилан бо Япония дар моҳи соли 2020 30,2 миллион долларро ташкил дода, нисбат ба давраи таҳлилии соли 2019 23,5 миллион доллар кам шудааст. Содироти мол ба Япония аз Тоҷикистон дар ин муддат 1,0 миллион долларро ИМА ташкил додааст. Воридот аз Япония 29,2 миллион долларро ташкил дод. Ҳиссаи савдо бо Япония дар ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 9 моҳи соли 2020 0,9 фоизро ташкил дод [7].

Аз таҳлили ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузори Тоҷикистон ва Япония дар солҳои охир дар сатҳи баланд арзоби кард. Зеро аз динамикаи нишондиҳандаи савдои тиҷоратии кишварҳо бар меояд, ки Япония ягона давлати

минтақаи Осиёи Шарқӣ мебошад, ки ба кишвари мо диққати зиёд медиҳад. Дар рушди инфрасохтори давлатӣ ва рушди самтҳои кишварзӣ ЈСА саҳми арзанда гузоштааст.

Баъд аз барқарор шудани муносибатҳои дӯҷониба дар соҳаҳои иқтисод ва молия низ ҳамкориҳо оғоз ёфтанд. Фаъолияти нахустин корхонаи муштаракӣ Тоҷикистону Япония "Аввалин" ки онро ширкати "Коки" -и Япония дар вилояти Хатлон таъсис додааст, низ дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ саҳми назаррас дорад. Ширкати мазкур бо истеҳсол намудани дору аз гиёҳҳои Тоҷикистон машғул мебошад.

Бо мақсади дурнамои рушди робитаҳои гуногунсамтаи Тоҷикистону Япония чунин пешниҳодҳо менамоем.

Барои ҷалби сармоягузoron ва дарёфти роҳҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ, бояд:

- ба таври доимӣ бизнес - форуми соҳибкорони Тоҷикистону Япония баргузор гардад;

- маҷмӯи тамоми намуди маҳсулоти ҳар ду кишвар таҳия гардада, барои ҳамкории мустақими соҳибкорон ва дарёфти самтҳои нави ҳамкории тичоративу иқтисодӣ имкон медиҳад;

Маълум аст, ки барои тараққӣ ва инкишоф додани иқтисодиёт нерӯи барқ хеле муҳим аст. Барқ муҳимтарин соҳаи рушд барои ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Ин тарҳ норасоии барқро коҳиш дода, дар ташаккули бозори энергетикӣ ба роҳ мондани ҳамкориҳои тичоратии кишварҳои шарик, таъсиси ҷойҳои корӣ бо дарназардошти як қатор манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳиссагузор хоҳад буд.

- дар марҳилаи аввал ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар самти бунёди неругоҳҳои барқию обӣ, корхонаҳои хурд барои бароварди афшураҳои мевагӣ ва коргарди маҳсулоти заргарӣ аз аҳамият холӣ нест.

-тезонидани раванди ҳамкорӣ дар доираи барномаи минтақавӣ ва мегалоиҳаҳо, ва ҳарчи зудтар иҷроиши ин лоиҳаҳо.

- аз ин рӯ, истифодаи дурусти дипломатияи фарҳангӣ барои кишварҳо имкони ба роҳ мондани муносибатҳои хуби дустонаро фароҳам меоварад. Аз ҳамин сабаб донишҷӯи таърих, арзишҳои фарҳангӣ ва анъанаҳои миллии кишвари якдигар, инчунин арҷгузоштан ба онҳо, яке аз роҳҳои муҳими таҷкими робитаҳои фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Барои тақвияти ҳамкориҳои илмӣ чунин пешниҳод менамоем.

-Мубодилаи олимон, аспирантон; ташкили конферонсҳои муштарак, семинарҳои мавзӯӣ, симпозиум оид ба масъалаҳои актуалии илмҳои гуманитарӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ бо назардошти манфиатҳои тарафайн; экспедитсияҳои якҷояи геологӣ, археологӣ, этнографӣ, биологӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва Япония муфид аст.

-Дар доираи ҳамкориҳои муштаракӣ ду ҷонибаи судманд дар бахши тақмили таҳасусӣ оид ба коркардҳо, тадқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ гузаронидани

курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо дар самтҳои гуногун барои кормандони илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Академияи илмии Япония ташкил карда шаванд.

- Дар маркази намоиши илмиву технологӣ корҳои намоишдиҳӣ, истеҳсолию сайёҳӣ ва мубодилаи технология гузаронида шаванд.

- Таҳияи филмҳои бадеӣ, барномаҳои телевизиони ва филмҳои муосир дар ҳарду кишвар.

-Ташкили бозомӯзӣ ва мубодилаи донишҷӯён;

-Таъсиси марказҳои омӯзиши забони япониягӣ дар ноҳияҳо ва минтақаҳои кишвар;

- Бештар истифодаи бурдан аз техникаю технологияи япониягӣ;

-Беҳтар намудани муносибатҳо дар соҳаи илм ва маорифи кишвар махсусан дар ҳошияи қабули 20-солаи омӯзиши илмҳои дақиқ ва риёзӣ истифодаи таҷрибаи рушди илмҳои риёзии япония дар шароити муосири Тоҷикистон;

-Фиристодани донишҷӯён дар давраи таҷрибаомузи ба донишгоҳҳо ва ширкату корхонаҳои пешрафтаи японӣ;

-Кушодани филиали ширкатҳои трансмиллии япониягӣ дар шаҳри Душанбе;

-Рушди модернизатсияи коргоҳҳои дӯзандагии тарафайн ва технопаркҳо;

- Қабули қарор дар бораи кӯмаки моддию маънавӣ барои шахрвандони ҳарду кишвар;

- Дар сатҳи баланд дар сарҳади ҳарду кишвар таъсис додани шӯбаҳои хизматрасонӣ бо шахрвандон.

-Таҳсили дарозмуддат (ду-се сола)-и донишҷӯёни тоҷик дар донишқадаву донишгоҳҳои олии шаҳри Токио ва дигар марказҳои илмии Япония.

Ба роҳ мондани ҳамкори миёни Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва институтҳои зертобеъи он (махсусан Институти Осиё ва Аврупо, Фалсафа сиёсатшиносии ва ҳуқуқ) бо Академияи хадамоти дипломатии Япония.

Ҳамкорӣ дар соҳаи ҳарбию амниятӣ мубрам мебошад. Аз ин рӯ, бо назардошти сарҳади тӯлонӣ доштани Тоҷикистон бо Афғонистон ва хатарҳои пайваста бо терроризм ва экстремизм аз ин мамлакат, инчунин ғайриқобили пешбинӣ будани вазъият дар он ҷо - ба кишварии мо таҳдиди ҷиддиро ба вуҷуд меорад. Аз ҳамин сабаб тақвияти ҳамкориҳои ҳарбӣ бо Япония барои кишварии мо хуб аст, зеро ин кишвар дорои имконияти калони ҳарбӣ-техникӣ мебошад. Барои мубориза бо терроризму экстремизм ва ҳифзи сарҳад -техникаи ҳарбӣ ва афсарону сарбозони хуб омузонидашуда лозиманд. Аз ин лиҳоз барои мо тавассути гузаронидани машқҳои ҳарбӣ байни афсарон ва сарбозони ҳарду кишвар ва ба Академияи ҳарбии Япония раван кардани сарбозону афсарони тоҷик барои бозомӯзӣ ва таҳсили пурра гирифтани аз манфиат холӣ нест.

Минтақаи Осиё ҳамчун минтақаи меҳвари фазои геополитикӣ ва геостратегӣ ҷаҳон буда, набояд саҳнаи бархурди ҷаҳон бошад, балки маркази

манфиатҳои ҷаҳон гардад ва дар ин замина Тоҷикистону Японияро мебоҷад сиёсати созанда дошта бошанд.

-Мубрам ва зарури гаштани ҳамкориҳо миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Япония дар соҳаи ҷарбӣ-амниятӣ ва сиёсӣ бо назардошти вазъи дохилии Афғонистон пас аз хуруҷи нерӯҳои ҷарбии Амрико;

-Таъмини суботу амният ва мубориза алайҳи падидаҳои номатлуб ва пешгирии хатарҳои ғайрианъанавӣ дар доираи Форум байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Япония.

-Робитаи зичи иқтисодӣ. Вазъи иҷтимоӣ–иқтисодии кишварҳои Осиёи Миёна ҳамчун катализатори ноамнӣ ва экстремизм. Бояд дар назар дошт, ки рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ бояд баробар таъмин шаванд, ба фаъолияти самараноки Форуми ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Япония мусоидат мекунад.

-Бояд масъалаи зиёдтар намудани ҳаҷми буҷаи Форум матраҳ гардида, барои созмон додани Фонди рушд ва ҷалби имконоти минтақаи Осиёи Марказӣ бо маблағгузориҳои лоиҳаҳои Форум чораҳо андешида шаванд.

-Пешбурди консепсия оид ба аз байн бурдани маводҳои таблиғоти хислати ифротидошта аз ҷанбаи маҷозии кишварҳои аъзо ва минтақа;

-Ташкили чораҳои пешгирикунанда дар муҳити иттилоотӣ барои муқовимат бо кибертерроризм ва киберэкстремизм;

-Баланд бардоштани нерӯи мутахассисоне, ки дар самти муборизи бар зидди экстремизм ва терроризм фаъолият менамоянд.

-Дар марҳилаи аввал ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар самти бунёди нерӯҳои барқию обӣ, корхонаҳои хурд бо маблағгузориҳои Япония дар шароити Тоҷикистон барои бароварди афшураҳои мевагӣ ва коргарди маҳсулоти заргарӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

-Мубодилаи олимон, аспирантон; ташкили конферонсҳои муштарак, семинарҳои мавзӯӣ, симпозиум оид ба масъалаҳои актуалии илмҳои гуманитарӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ бо назардошти манфиатҳои тарафайн; экспедитсияҳои якҷояи геологӣ, археологӣ, этнографӣ, биологӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ороми ҳамкориҳои Осиёи Марказӣ бо Япония муфид аст.

-Дар доираи ҳамкориҳои муштаракӣ ду ҷониба ва бисёрҷонибаи судманд дар бахши такмили таҳасусӣ оид ба коркардҳо, тадқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ гузаронидани курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо дар самтҳои гуногун барои кормандони илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Академияҳои таҳассусии кишварҳои узв, муассисаҳои илмӣ ва илмиву таҳқиқоти кишварҳои аъзо ташкил карда шаванд.

-Дар маркази намоиши илмиву технологӣ корҳои намоишдиҳӣ, истеҳсолию сайёҳӣ ва мубодилаи технология гузаронида шаванд..

-Бештар истифодаи бурдан аз техникаю технологияи пешрафтаи Япония ва истифодаи ин таҷриба дар соҳаҳои гуногуни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ;

-Баҳри омӯзиши услуб ва назари илмии донишмандони япониягӣ дар самти омӯзиши масоилимубрами кишварҳом Осиёи Марказӣ , ташкили курсҳои кутоҳмуддат дар заминаи Донишгоҳу, Донишкадаҳо, Академияи илмҳои ҷамъиятшиносии Япония ва мубодилаи таҷрибаи илмӣ бо ходимони илмии АМИТ ташкил карда шавад.

Таҷрибаи муносибатҳои дуҷониба нишон медиҳад, ки дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Япония имкони рушди тавсеаи ҳамкориҳо дар соҳаҳои тандурустӣ, саноат, саноати сабук, саноати кимиёвӣ, саноати коркарди кӯҳӣ, хоҷагии об, саноати хӯрокворӣ, кишоварзӣ, энергетика ва сайру сайёҳӣ мавҷуд аст.

Бояд қайд кард, ки дар соҳаи тандурустӣ имконияти васеъ барои ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар соҳаи тайёр намудани доруворӣ бо истифодаи имконияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва технологияи ҳозиразамони Япония вучуд доранд. Барои боз ҳам дар сатҳи баланд ва истифодаи имкониятҳои мавҷудаи ҳамкориҳоро ба роҳ мондан чунин пешниҳодҳоро манзур намудем. Дар марҳилаҳои муносибатҳои дипломатӣ ва робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, сармоягузорӣ ва илму маориф байни ду кишвар барои таъмиқи минбаъдаи ҳамкориҳои амалӣ заминаи хубе бунёд гардидааст.

АДАБИЁТ:

1. Зафар Сайидзода Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства(1992-2004 гг.) Монография- Душанбе ООО «Контраст» 2010 – Седьмое издание-445 стр
2. <http://www.president.tj> (санаи истифодабари 1.11.2022).
3. Назаров Т. Сатторзода А. “Дипломатия муосири тоҷик”. Душанбе «Ирфон», 2006, 224 саҳ.
4. Ҳамрохон Зарифи. “Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз” Душанбе «Ирфон» 2009 с.-296 саҳ.
5. Рузномаи Садои Мардум соманааш [https://sadoimardum.tj/president/nahustin-safari-sarvaziri-yaponiya-ba-um-urii-to-ikiston/] (санаи истифодабари 1.11.2022).
6. Рузномаи Ҷумҳурият:[https://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=21550 Санаи нашр: 27.10.2015] (санаи истифодабари 1.11.2022).
7. Сомонаи Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ <https://tajtrade.tj/menu/28?l=tj>
8. Сомонаи расмии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://www.stat.tj/> (25.09.2022)
9. Сомонаи расмии бонки ҷаҳони (<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/JPN/Year/2006,2020/TradeFlow/EXPIMP/Partner/TJK/Product/All-Groups>)
10. Японское Агентство международного сотрудничества (JICA) в Таджикистане//<https://www.jica.go.jp/tajikistan/russian/office/about/about.html> санаи мувоҷиат 1.05.2022

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКО-ЯПОНСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

СУРАЙЁИ АБДУКОСИМ

младший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы
Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734035, г.Душанбе,
проспект Рӯдакӣ 33. Тел.: 911100389. E-mail: surayoia98@gmail.com

В данной статье был проанализирован процесс двусторонних отношений между Таджикистаном и Японией, а также представлены перспективы развития сотрудничества между странами в сферах экономики, торговли и по другим направлениям. В статье сделаны такие предложения, чтобы использовать существующие возможности сотрудничества на более высоком уровне. На этапах дипломатических, политических, экономических, торговых, инвестиционных, научно-образовательных отношений между двумя странами создана хорошая основа для дальнейшего углубления практического сотрудничества.

Ключевые слова: Таджикистан, Япония, сотрудничество, экономика, торговля, инвестиции, торговля, JICA, перспективы развития.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TAJIK-JAPANESE COOPERATION

SURAYOI ABDUKOSIM

junior researcher of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the
National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734035, Dushanbe, Rudaki
avenue 33. Tel.: 911100389. E-mail: surayoia98@gmail.com

This article analyzes the process of bilateral relations between Tajikistan and Japan, as well as presents the prospects for the development of cooperation between the countries in the fields of economy, trade and capital in other areas. The article makes proposals in order to use existing opportunities for cooperation at a higher level. According to the author, at the stages of diplomatic relations and political, economic, trade, investment, scientific and educational relations between the two countries, a good basis has been created for further deepening practical cooperation.

Key words: Tajikistan, Japan, cooperation, economy, trade, investment, trade, JICA, prospects for the development

**СИЁСАТГУЗОРИҶОИ ИҚТИСОДӢ ДАР КИШВАРҶОИ МУВАФФАҚИ
ОСИЁИ ШАРҚӢ****БАРОТОВ ЛУТФУЛЛО**

ходими калони илмии ИОМДОА АМИТ

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.
918780555, E-mail: mehr1981@mail.ru

Омӯзиши таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ, ҷиҳати ба даст овардани як модели рушде, ки барои Тоҷикистон мувофиқ аст, дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Тоҷикистон аз аҳамияти зиёд бархӯрдор мебошад. Кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ дар даврони ворид шудан ба пайраҳаи рушди худ аз таҷрибаи давлатҳои Ғарб истифода карда буданд ва ба дастовардоҳи назаррасе ноил шуда, исбот карданд, ки Шарқ низ метавонад дар баробари Ғарб давлатҳои қудратманд дошта бошад. Дар мақолаи мазкур сиёсатгузориҳои иқтисодии ин кишварҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисод, Осиёи Шарқӣ, Ҷопон, Корея, Чин, модели рушд, ислоҳот, ақибмондагӣ, омилҳои рушд, сиёсатгузорӣ, саноат, бозори ҷаҳонӣ.

“Муваффақият ҳазор падар дорад, бохт ятим аст” [6]

Низоми иқтисодии бозаргонии муосир дар кишварҳои ғарбӣ шакл гирифта, ба тадриҷ дар тамоми ҷаҳон паҳн гаштааст. Баъди “Инқилоби саноатӣ” дар Британияи Кабир (асри 18-ум) дигар кишварҳои ғарбӣ ва Амрикои Шимолӣ аз он пайравӣ карда, саноати худро рушд доданд. Болоравии истеҳсолот дар натиҷаи саноатикунонӣ тиҷорати байналмилалиро низ зиёд кард. Ин раванд, аз як тараф, самаранокии меҳнатро боло бурда, боиси поин рафтани нархи молу маҳсулот шуда бошад, аз тарафи дигар, шакл гирифтани иқтисоди саноатӣ дар кишварҳои дигарро мушкул месохт. Агар як кишвари дигар меҳост аз таҷрибаи Британияи Кабир истифода кунад, бо рақобати қавии кишварҳои аллакай саноатишуда рӯ ба рӯ мешуд. Ҷар се кишвари муваффақи Осиёи Шарқӣ (Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Чин) дар оғози ворид шудани худ ба пайроҳаи рушд бо ин мушкул рӯ ба рӯ шуда буданд. Онҳо маҷбур буданд сиёсатгузориҳои худро тарзе ба роҳ монанд, ки кишварашон тавонад, дар шароити мавҷудияти рақобатҳои шадид дар бозори ҷаҳонӣ дар баробари кишварҳои пешрафта рақобатпазир бошад, то ба феҳристи кишварҳои рушдкардаи ҷаҳон шомил гарданд.

Баррасии масъалаи омилҳои рушду ақибмондагии миллатҳо нишон дод, ки қисме аз коршиносон (1) ниҳодҳои ба роҳ мондаи як миллатро зиминая ҳама рушд ё ақибмондагии он медонад. Аммо қисми дигари коршиносон (2) ба ин назаранд, ки бо вучуди ҳаётан муҳим будани ниҳодҳои дурусту ҳисобӣ, барои ба пайраҳаи

рушди устувор ворид кардани як миллат, наметавон онҳоро меҳвари асосии ин раванд донист. Илова бар ин “ниҳодҳо ба худии худ на хуб ҳастанд на бад ва онҳое ҳам, ки барои як миллат дар замони муайян хуб ҳастанд, мумкин аст дар замони дигаре комилан номуносиб бошанд.”[2. саҳ. 214]. Бо иваз кардани ниҳодҳо ва зоҳиран баробар кардани онҳо бо ниҳодҳои кишварҳои пешрафта, наметавон ба пайраҳаи рушди устувор ворид шуд. Чунки ниҳодҳо худ моҳияти ҳеҷ ҷомаеро тағйир намедиханд, магар ин ки шуури ҷамъиятии он тағйир ёбад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки оғози ислоҳоти бунёди бо ҳадафи аз вазъи ақибмондагӣ берун кашидани як миллат аз зеҳниятсозӣ ва ислоҳот дар фарҳангу ҷаҳонбинии он оғоз мегардад, на аз ташкили ниҳодҳои дурусту ҳисобӣ, ки аз миллатҳои муваффақ нусхабардорӣ мешаванд.

Кишварҳои Осиёи Шарқӣ низ барои ворид шудан ба гурӯҳи иқтисодҳои санъатии пешрафта ислоҳоти муайянеро дар фарҳангу сиёсатгузорию худ ворид карда буданд. Онҳо дар шароити инзивой, танҳо дар доираи бозори дохилии худ, ба ин сатҳи баланди рушд нарасидаанд. “Ин як раванди таъҷилие, барои ворид шудан ба ҳошияи низоми мавҷудаи байналмилалӣ, ба воситаи мутобиқ шудан ба арзишҳо, ниҳодҳо ва технологии хориҷӣ буд. Дар суханронии машҳури худ дар соли 1911, Сосекӣ Натсуме (донишманди ҷопонӣ) изҳор дошта буд, ки “рушди кишварҳои ғарбиро омилҳои дохилӣ ба вуҷуд оварданд, вале рушди Ҷопон зери таъсири омилҳои беруна ба даст омада буд”. Мафҳуми рушди иқтисодӣ метавонад маъноҳои васеъ ва гуногун дошта бошад, лекин имрӯз он ба синоними мафҳумҳои муаррифии бозор, ғарбгарой, саноатикунонӣ, ҷаҳонишавӣ, модернизатсия ва баробар шудан бо кишварҳои Ғарб мубаддал гаштааст. Ин вазъият бисёр аҷиб аст. Аммо ин воқеияти рӯзгори мост, хоҳ хуб бошад хоҳ бад” [3]. Илова бар ин барои қувват гирифтани соҳаҳои гуногуни иқтисоди худ ин кишварҳо маҷбур буданд тичорати хориҷии худро барои як давраи муайян маҳдуд созанд, вале ин маҳдудиятҳо муваққатӣ буданд. Ин кишварҳо бо рақобатпазир шудани маҳсулоти дохилии худ ба тадриҷ ин маҳдудиятҳоро бардоштанд ва ба бозори ҷаҳонӣ ворид шуданд. Дар шароите, ки ширкатҳои ғарбӣ бо маҳсулоти аълосифат ва таҷрибаи зиёд дар тичорати ҷаҳонӣ дар бозор ҳузур доранд, як ширкати нав аз кишварҳои Осиёи Шарқӣ ва умуман аз ҳар кишвари рӯ ба рушд ба дастгирии давлат ниёз хоҳад дошт. Ин дастгирӣ дар аксар ҳолат аз ҷониби кишварҳои муваффақи ин минтақа таъмин карда мешуд. Бо вуҷуди фишорҳои зиёд аз ҷониби кишварҳои манфиатдор, барои бардоштани маҳдудиятҳо дар тичорат, ин кишварҳои дар он замон рӯ ба рушд тавонистанд тавозунро нигаҳ дошта, дар оғоз иқтисоди худро аз рақобати шикананда дар бозори ҷаҳонӣ ҳимоя кунанд. Ширкатҳо дар навбати худ дар як муддати кӯтоҳ тавонистанд қомати худро рост карда, донишу технологияро барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ аз худ намоянд.

Созмону ташкилотҳои байналмилалӣ, ки ба кишварҳои рӯ ба рушд барои ба даст овардани рушди босуръати иқтисодӣ, кумак мекунанд, маъмулан як бастае

аз талаботҳои муайяно пеши раҳбарони онҳо мегузоранд. Онҳо таҳияи лоиҳаҳои стратегияи хоҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, ислоҳот дар ҳокимияти давлатӣ, кам кардани хароҷотҳои бюджет, шаффофият ва иштироки ҳамагонӣ дар қабули қарору қонунҳоро аз кишварҳо талаб менамоянд. Ин тарзи бархурд бо масъалаи рушди иқтисод дар аксари кишварҳои ҷаҳон номуваффақ буд. Ҳарчанд ҳастанд кишварҳои, ки бо чунин роҳкор аз вартаи фақру бенавой мардуми худро берун кашиданд, вале аксари кишварҳои рӯ ба рушд бо таҳия ва амалӣ сохтани чунин стратегияҳо натиҷаҳои дилхоҳро ба даст оварда натавонистанд. Муаллифони китоби “Чаро миллатҳо шикаст меҳӯранд?” низ ин масъаларо баррасӣ карда, хулоса мекунанд, ки кӯшиши ислоҳот дар кишварҳои фақир аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ, ки бо назардошти ноогоҳии раҳбарон ба роҳ монда мешавад, бенатиҷа аст. Яъне решаҳои фақру бенавой дар кишварҳои ақибмонда, танҳо дар надониستاني роҳҳои ҳалли мушкилӣ нест. Ин аст, ки аксари лоиҳаҳои ин созмонҳо дар баробари мубориза бо ақибмондагии иқтисодӣ ва фақру бенавой дар кишварҳои рӯ ба рушд бенатиҷа будаанд.

Кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ барои дастрасӣ ба рушди иқтисодӣ роҳкори дигаргунаро истифода карданд. Ин кишварҳо дар замоне ба низоми иқтисодии имрӯзаи худ асос гузоштанд, ки хатароти бузурге ба кишвари онҳо таҳдид мекард. Ҷопон дар нимаи дуоми асри XVIII-ум ба хатари табдил шудан ба мустамликаи дигарон дучор шуда буд. Ин воқеият онҳоро маҷбур сохт, ки ба ислоҳоти бунёдӣ даст зананд ва худро аз ҳуҷумҳои мамлакатҳои қудратманди вақт ҳимоя кунанд. Он замон масъалаи шаффофият ва иштироки ҳамагон дар масъалаҳои давлатдорӣ матраҳ набуд. Ҳарчанд дертар дар ин кишвар парлумон таъсис дода шуд ва салоҳиятҳои император маҳдуд шуданд, вале ин дар натиҷаи ислоҳоти муваффақи ҳукумати автократии он буд.

Кореяи Ҷанубӣ сиёсати иқтисодии муваффақи худро дар замони авҷи Ҷанги сард таҳия ва амалӣ сохт. Дар ин раванд низ ба масъалаҳои шаффофият ва иштироки ҳамагонӣ кам тавачҷуҳ карда мешуд. Масъалаи асосӣ ҳифзи тамомияти арзии кишвар буд ва раҳбарияти он медонист, ки барои ин иқтисоди қавӣ доштан шарт ва зарур аст. Аз ин ҷост, ки онҳо “ба ҳар қимате рушди иқтисодиро дунболагирӣ мекарданд”[4].

Чин низ дар асоси лоиҳаҳои созмонҳои байналмилалӣ рушди истисодии худро таъмин накардааст. Дар натиҷаи гирифтӣ шудан ба бунбасти иқтисодӣ ва фақру гуруснагии мардум, ин кишвар бидуни ба роҳ мондани ниҳодҳои демократӣ тавонист ислоҳоти муваффақеро баъди соли 1978 ба роҳ монад, ки дар натиҷаи он рушди устуворро ба даст оварда, имрӯз ба иқтисоди дувуми ҷаҳон табдил ёфтааст.

Кишварҳои муваффақи минтақаи Осиёи Шарқӣ пайроҳаи рушди ба худ хосро доштанд, ки иқтисодшиноси ҷопонӣ Кеничӣ Оҳно онро “рушдгароии авторитарӣ” унвон гузоштааст [4]. Ҳукуматҳои ин кишварҳо медонистанд, ки якбора “кушода” шудан ва бе омодагии кофӣ ворид шудан ба иқтисоди ҷаҳонӣ метавонад хатароти зиёдеро дар пай дошта бошад. Ин аст, ки онҳо унсурҳои

иқтисоди сармоядориро аввал дар доираи сиёсати авторитарӣ ворид карда, саноати худро тақвият бахшиданд ва баъд ба бозори ҷаҳонӣ ворид шуданд. Ин ҷо нақши як раҳбари қавӣ хеле муҳим буд. Як раҳбаре, ки тавонад аҳамияти соҳаҳои алоҳидаро дуруст муайян созад ва сармояи миллиро ба онҳо равона кунад.

Яке аз вижагиҳои сиёсатгузориҳои иқтисодӣ дар кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ ин буд, ки онҳо, дар фарқият аз аксари кишварҳои рӯ ба рушд, ҳадафи аслии худро рушди босуръати иқтисодӣ муайян карда буданд. Даст ёфтани ба донишу технологияҳои навин ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ ҳадафи аввалиндараҷаи онҳо буд. Масалан, барои онҳо “қоҳиши камбизоатӣ яке аз натиҷаҳои табиӣи мудирияти иқтисодии дуруст буд, на ҳадафи аз ҳама муҳиме, ки ҳама талошҳои пешрафт ба самти он равона шуда бошанд. Дар воқеъ, қоҳиши камбизоатӣ барои онҳо ҳадафи хеле кӯчак буд. Кишварҳои Осиёи Шарқӣ ба таври мудовим ҳадафҳои баландпарвозро ба монанди беҳбудсозии чашмгири технологӣ, рақобатпазирӣ ва стандартҳои баланди зиндагиро дунбол мекарданд, то ки ба сафи кишварҳои пешрафта дохил шаванд ва як мақоми қобили эҳтиромро дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба даст оваранд”[4]. Ҳадафи асли қарор додани масоили рушди иқтисодӣ, барои ҳал кардани мушкилоти иҷтимоӣ заминаи мустақаме шуд. Дуруст аст, ки сиёсати рушди босуръат дар пайи худ мушкилоти нобаробарӣ, олудагии муҳити зист, шаҳрнишинӣ, издиҳом, муҳочирати дохилии корӣ, ҳубобҳои дорой, фасод ва ғайраро дорад, вале барои кишваре, ки ба пешрафтҳои технологӣ даст меёбад ва дар бозори ҷаҳонӣ, ҳамчун истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ ҷойгоҳ пайдо мекунад, баргараф кардани чунин мушкилот осонтар аст.

Маълум аст, ки дар ҳолати дурудароз давом кардани сиёсате, ки танҳо ба рушди босуръати иқтисодӣ нигаронида шудааст, танишҳоро дар ҷомеа зиёд мекунад ва боиси бесуботии сиёсӣ мегардад. Бо назардошти ин масъала кишварҳои Осиёи Шарқӣ тавонистанд сари вақт ба мушкилоти иҷтимоӣ расидагӣ кунанд ва ба як суботи сиёсӣ даст ёбанд. Пас аз он ки онҳо ба як сатҳи муайяни рушд расиданд, бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ тавачҷуҳ зоҳир карданд ва озодиҳои бештар ба мардум доданд. Ин ҷо сиёсати Чин каме фарқ мекунад, вале дар ростои озодии бештар додан дар фаъолияти иқтисодӣ Чин низ бо Чопону Кореяи Ҷанубӣ монандӣ дошт. Илова бар ин, ин кишвар ба масоили иҷтимоие ба монанди ҷилавгирӣ аз ифлосии муҳити зист танҳо баъди расидан ба сатҳи рушди иқтисодии муайян тавачҷуҳ кард. Имрӯз ҳам Чин, махсусан шаҳрҳои саноатии он аз ин мушкил ранҷ мекашанд, вале иқтисодии иқтисодии ин кишвар имкон медиҳад, ки дар ояндаи наздик ин мушкил, ҳадди ақал, кам карда шавад.

Ҳамгироҳои иқтисодии минтақавӣ дар рушди иқтисоди кишварҳои Осиёи Шарқӣ нақши барҷаста доранд. Ба қавли Кеничӣ Оҳно “ҳеҷ як минтақаи рӯ ба рушди дигаре ба монанди Осиёи Шарқӣ вобастагии мутақобилаи созмонёфта ва пӯёро ташкил карда натавонистааст. Дар ҳоли тавачҷуҳ кардан ба такрори таҷрибаи Осиёи Шарқӣ дар дигар минтақаҳо, ин воқеият бояд ба назар гирифта

шавад” (4). Ворид шудан ба созмонҳои тиҷоративу иқтисодии минтақавӣ имконоти ширкатҳои миллиро зиёд мекард. Маълум аст, ки бо ворид шудан ба чунин созмонҳо ширкатҳои милли ба рақобати шадидтар рӯ ба рӯ мегарданд ва баъзе аз онҳо шикаст меҳӯранд. Вале онҳое, ки тоб меоранд ва дар бозори минтақавӣ устувор мешаванд, қавӣ шуда, дар бозори ҷаҳонӣ низ метавонанд ҷойгоҳи муносиб пайдо намоянд.

Ин ҳамгироии тиҷоративу иқтисодии минтақавӣ боиси ба вучуд омадани тақсмоти меҳнати дуруст гашта, сармояву технологияҳоро дастраси ҳамаи кишварҳои аъзои онҳо мегардонанд. Махсусан сармояи мустақими хориҷӣ мавриди таваҷҷуҳи ҳамаи кишварҳои минтақа қарор дошт. Чунин сармоя бо худ технологияҳоро меорад ва технологияҳои нав иқтисодро рақобатпазир месозанд. На танҳо кишварҳои дорои сармоя аз минтақаи Осиёи Шарқӣ сармояву технологияҳои худро ба кишварҳои кучактари он интиқол медоданд, балки кишварҳои дигар низ аз Амрикову Иттиҳоди Аврупо бо сармоягузориҳои мустақими худ вориди ин минтақа мешуданд. Сиёсатгузориҳои ба рушди иқтисодӣ равонашудаи ҳукуматҳои кишварҳои Осиёи Шарқӣ фазои мусоидро барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ва рушду равнақи ширкатҳои дохилӣ ба вучуд оварданд, ки дар натиҷа дар Осиёи Шарқӣ як шабакаи истеҳсолии минтақавӣ пайдо шуд. “Барои кишварҳои Осиёи Шарқӣ рушд кардан баробар буд ва ҳаст бо ворид шудан ба ин шабакаи истеҳсолии минтақавӣ ва табдил ёфтани ба як ҳалқаи муҳими пайвандгар дар он”[4].

Дар ҷаҳони муосир барои роҳ ёфтани ба бозори ҷаҳонӣ бо маҳсулоти саноатии худ, мутамарказсозии манбаъҳои милли дар муддати кутоҳ ва сафарбар кардани онҳо ба соҳаҳое, ки кишвар дар онҳо бартарии нисбӣ дорад, амри зарурӣ мебошад. Агар кишвар дар ҳолати ақибмондагӣ қарор дошта бошад, ин масъала боз ҳам ҷиддитар мегардад. Чунки корҳои хеле бузургро бояд ҳукумати он иҷро намояд, то ба як ҷаҳиши иқтисодӣ муваффақ шавад. Дар чунин шароит нақши як раҳбари қавӣ ва хирадманд хеле барҷаста аст. Як раҳбаре, ки тасвири дуруст ва пурраи иқтисоди кишварро дар зеҳни худ дошта бошад ва сари вақт тасмимҳои заруриро барои амалӣ кардани лоиҳаҳои иқтисодӣ гирифта тавонад. Дар низомҳои демократие, ки иқтисоди ақибмондадоранд, амалӣ кардани чунин ҳадафҳо мушқилтар аст. Чунки ҳар як масъала бояд дар доираи васеъ баррасӣ шавад ва ҳар гурӯҳе аз сиёсатмадорону давлатдорон ҳадафҳои худро пиёда месозанд ва имкони сари вақт тасмим гирифтаниро кам мекунанд. Мисоли равшани инро дар таҷрибаи аксар кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ дида метавонем.

Дар кишварҳои Осиёи Шарқӣ режимҳои ба қавли Кеничӣ Оҳно “авторитарии рушдгаро” нақши асосиро дар рушди босуръати иқтисодӣ доштанд. Ин кишварҳо дар замони бунёдгузориҳои иқтисодии имрӯзаи худ аз ҷониби кишварҳои ғарбӣ ҳамчун низомҳои ғайридемократӣ эътироф шуда, мавриди танқиду нақушиши онҳо қарор мегирифтанд. Вале дар дохил ин ҳукуматҳо машруъияти худро бо таъмини рушди босуръати иқтисодӣ ва мусоидат барои

беҳдошти вазъи иҷтимоии аҳоли ба даст меоварданд. Кениҷӣ Оҳно унсурҳои асосии чунин режимҳои авторитариро ба таври зер ироа мекунад:

- Лидери қудратманд ва аз ҷиҳати иқтисодӣ босавод;
- Рушди иқтисодӣ ҳамчун ҳадафи аслии миллӣ, идеология ва шӯру шавқ;
- Як гурӯҳи нухбаи технократ, ки барои дастгирии раҳбар дар тарроҳӣ ва иҷрои сиёсатҳо саҳми асосӣ мегузоранд;
- Машруёяти сиёсии бархоста аз рушди муваффақона.

Ин унсурҳоро дар ҳамаи кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ ҳангоми бунёдгузорию иқтисоди имрӯзаи онҳо ва ба даст овардани ҳақиқи иқтисодӣ дидан мумкин аст. Ин падидаҳо қаблан дар давраи Мейҷии Чопон метавон мушоҳида кард, баъдан дар Кореяи Ҷанубӣ, Тайвани Чин ва Ҷумҳурии Мардумии Чин. Дар ҳамаи ин кишварҳо, ки демократӣ ба ҳисоб намерафтанд, як раҳбари қавие ҳукмронӣ мекард, ки “як ғариза барои интиҳоби сиёсатҳои дуруст ва таъйини афроди муносиб”-ро [4] дошт. Танҳо Ҳонконги Чин зери идораи Британия Кабир бо дигар роҳ рушди иқтисодии худро таъмин карда буд.

Коршиносон ба ин назаранд, ки барои берун шудан аз вартаи фақру ақибмондагӣ мавҷудияти як чунин режими рушдгаро лозим аст, вале ин метавонад танҳо барои муддати кутоҳ самарабахш бошад. Дар марҳилаҳои баъдӣ, яъне баъди расидан ба рушди иқтисодии муайян ва болоравии сатҳи зиндагонии аҳоли, тадриҷан бояд аз унсурҳои демократӣ кор гирифт. Чунин низоми авторитарии рушдгаро “барои кӯтоҳмуддат аст, ки арзишмандияш танҳо барои муддати чанд даҳсола аст. Ин инструменти расидан ба рушди иқтисодии босуръат дар лаҳзаи тақдирсози таърихӣ барои як кишвари муайян мебошад. Вақте сатҳи рушди лозима ба даст меояд, онро бояд парт кард, айнан монанди он ки қисми поёнии киштии кайҳонӣ баъди расидан ба баландии муайян аз он парт мегардад. Агар он чудо карда нашавад, ба як мушкили ҷиддӣ барои идомаи парвоз табдил меёбад”[4]. Кишварҳои Осиёи Шарқӣ низ, ба истиснои Чин, ин гузаришро таҷриба карданд ва имрӯз бисёре аз унсурҳои демократӣ дар онҳо ҷорӣ аст. Агар таҷрибаи истисноии Чинро сарфи назар кунем, таҷрибаи дигар кишварҳои ин минтақа нишон медиҳад, ки гузариш аз низоми авторитарӣ ба низоми демократӣ дар як марҳилаи муайяни рушди иқтисодӣ ногузир мебошад. Дар акси ҳол танишҳои иҷтимоӣ боло рафта, бесуботии сиёсӣ ба миён меояд, ки дастовардҳои чандинсоларо нобуд месозад. Кениҷӣ Оҳно аҳамияти раҳбар дар чунин режимҳои рушдгароро хеле зиёд дониста, таъкид мекунад, ки “ин намуд режим механизми дохилие барои гузариши оромонаи қудратро надорад. Аз ин рӯ, суботи сиёсӣ дар давраи гузариш бештар ба хирад ва худдори раҳбар вобаста аст”[4].

Коршиносон дар мавриди нақши сиёсатгузориҳо дар рушди иқтисодӣ назарҳои мухталиф доранд. Як гурӯҳ ба бозори озод тавачҷуҳ карда, мегӯянд, ки давлат набояд ба равандҳои иқтисодӣ мудохила кунад. Танҳо таъмин кардани шароит барои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ фароҳам оварду бас. Ба

монанди сохтани роҳу пулҳо, таъмини энергия, ҳифзи субот, ҳифзи бечунучарои моликияти шахсӣ ва ғайра. Бозори озод дар навбати худ тибқи қонуну қоидаи иқтисоди бозорӣ равандҳоро идора хоҳад кард. Ба монанди сафарбар кардани сармоя ба соҳаҳои аҳамиятнок, танзими нарху наво, истеҳсоли маҳсулоти зарурӣ, тақсимои дорой ва ғайра. Ин гурӯҳи коршиносон нақши сиёсатгузориҳоро дар рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Шарқӣ камаҳамият дониста, иддао мекунанд, ки таъсири нақши муҳолилаи сиёсат ба иқтисод дар ин кишварҳо дуруст омӯхта нашудааст ва мо наметавонем муайян кунем, ки “ин кишварҳо чӣ суръати рушд доштанд, агар муҳолилаи давлат ба бозор вучуд надошт” [6].

Гурӯҳи дигари коршиносон, ки ба муҳолилаи интихобӣ дар бозор эътимоддоранд, барои ворид шудан ба пайроҳаи рушд танҳо таъмин кардани шароити мусоид барои бозори озодро басанда намешуморанд. Махсусан, дар кишварҳои нисбатан ақибмонда, ки бо рақобати шадиди иқтисодҳои пешрафтаву қавӣ мувоҷеҳ ҳастанд, берун шудан аз вартаи фақру ақибмондагӣ дар доираи иқтисоди озодро хеле мушкил меҳисобанд. Онҳо ба ин назаранд, ки “давлат бояд шароити бунёди бозориро таъмин кунад, аммо илова бар он бояд дар бозор ба таври созанда муҳолила карда, онро танзим намояд” [6]. Дар кишварҳои рӯ ба рушд бозор хусусиятҳои худро дорад ва на ҳамеша пойбанди қонуну қоидаҳои илмии бозори озод аст. Бинобар ин, муҳолилаи давлат дар шакли (1) саривақт мутамарказ кардан ва равона кардани сармоя ба соҳаҳои, ки он кишвар бартариҳои нисбӣ дорад, (2) ҳифзи ширкатҳои навтаъсису ояндадор аз рақобати шадиди ширкатҳои байналмилалӣ, тариқи қорӣ кардани боҷҳои гумрукӣ, (3) пешгирии кардани монополиясозӣ дар бозор ва таъмини шароит барои рақобати солим, барои як кишвари рӯ ба рушд зарур мебошанд.

Кишварҳои Осиёи Шарқӣ дар замони ворид шудани худ ба пайроҳаи рушд аз усули муҳолилаи интихобӣ дар бозор кор гирифтаанд. Бо вучуди рад шудани аҳамияти ин муҳолилаҳо дар рушди иқтисоди ин давлатҳо аз сӯи ҷонибдорони бозори озод, воқеият ин аст, ки ҳар се кишвари муваффақи ин минтақа барои ба даст овардани як ҷаҳиши иқтисодӣ аз усули муҳолилаи интихобӣ кор гирифтаанд. Албатта, ин муҳолилаи онҳо нисбат ба кишварҳои сотсиалистӣ хеле кам буд. Ҳеҷ кас наметавонад зиёновар будани муҳолилаи зиёд ба бозор аз ҷониби давлат ё худ иқтисоди нақшавиро рад кунад. Ин аст, ки ин муҳолилаи давлатҳои номбурдари интихобӣ меноманд. Яъне давлат интихобан, танҳо дар он соҳае таъсиргузори мекунад, ки хеле зарур аст ва муҳолила накардан ё он соҳаро варшикаста мекунад ва ё барои ба даст овардани ҳадафҳо хеле вақти зиёд сарф мешавад, ки ба зиёни иқтисод хоҳад анҷомид. Яъне “ҳукумат бояд ҳамеша муҳолилаҳои махсус, хеле печида ва гуногунро интихоб намояд” [6]. Ин як кори мушкил ва илман асоснокшуда мебошад, ки се кишвари муваффақи Осиёи Шарқӣ аз он истифода карданд ва миллати худро аз вартаи фақру ақибмондагӣ берун кашида, ба гурӯҳи кишварҳои пешрафта ворид сохтанд.

Маълум аст, ки мизони сармоягузорӣ ва кушода будани иқтисод суръати рушдро боло мебарад. Дар кишварҳои Осиёи Шарқӣ низ ин ду нишондиҳанда ҷойгоҳи худро доштанд. Вале наметавон онҳоро сабаби асосии муваффақияти ин кишварҳо донист. Пажӯҳиши Сандуқи байналмилалии пул [6] нишон медиҳад, ки мизони сармоягузорӣ дар ин кишварҳо нисбат ба 100 кишвари дигари мавриди омӯзиши онҳо дар солҳои 60-уми асри гузашта зиёд набуд, аммо онҳо тавонистанд ҳамон сармояи маҳдуди худро бо сиёсатгузориҳои иқтисодии дурусту ҳисобӣ ба маротиб босамартар истифода баранд. Дар мавриди кушода будани бозор низ ҳамчунин аст. Аксари кишварҳои ин минтақа дар солҳои аввали ворид шудан ба пайраҳаи рушд маҳдудиятҳои зиёдеро ҷорӣ карда, истеҳсолкунандаи худро дастгирӣ мекарданд. Танҳо баъди расидан ба як сатҳи муайяни рушди технологиву иқтисодии худ онҳо тадриҷан ин маҳдудиятҳоро бардоштанд. Аммо ин маҳдудиятҳо рақобати озоди ширкатҳои дохилро маҳдуд намекарданд. Дар дохили ин кишварҳо ширкатҳои зиёде бо ҳам озодона рақобат мекарданд ва ин рақобат боиси босуръат баланд шудани самаранокӣ дар онҳо мешуд. Агар як имтиёз ҷорӣ мешуд он ба ҳамаи корхонаҳои ҳамон соҳа дахл дошт. Таҷрибаи дастгирӣ кардани корхонаҳои алоҳидае, ки оқибат мақоми монополиро ба даст оварда, қоидаҳои бозорро вайрон месохт ва иқтисодро ба бунбаст гирифтӣ мекард, дар ин кишварҳо мушоҳида намешавад. Раҳбарияти ин кишварҳо аҳамияти рақобати озод дар шароити иқтисоди бозаргониро дуруст дарк мекарданд. Ин огоҳӣ дар сиёсатгузориҳои онҳо таъсир мерасонд ва тасмимгириҳои онҳо ба манфиати иқтисоди миллиашон буданд.

Хулоса, кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ барои берун шудан аз вартаи фақру ақибмондагӣ арзишҳо, ниҳодҳо ва технологияҳои ғарбиро дар давраҳои тақдирсоз аз худ карда, аз онҳо истифодаи дуруст карданд. Сиёсатгузориҳои иқтисодии раҳбарияти қавии ин кишварҳо, ки бо хатарҳои даруниву берунӣ рӯ ба рӯ буданд, иқтисоди онҳоро ба пайроҳаи рушд даровард. Имрӯз ҳама кишварҳои дигари рӯ ба рушд ин сиёсатгузориҳоро арзишманд эътироф карда, меомӯзанд ва то дараҷае истифода мекунанд. Аммо ин нусхабардорӣ дар ҳолате натиҷа хоҳад дод, ки ба таври интиҳобӣ сурат гирад ва унсурҳои интиҳобшуда дар замони муайян барои кишвари нусхабардор мувофиқ бошанд. Ин интиҳоби соддаву осон набуда, хеле мураккаб аст ва бояд тасмимгириҳо дар асоси омӯзишҳои ҷиддии равандҳои дохиливу хориҷӣ ба роҳ монда шаванд. Бо вучуди мушкилу заҳматталаб будан, таҷрибаи ин кишварҳоро дар кишварҳои рӯ ба рушд такрор кардан мумкин аст. Иродаи сиёсии раҳбарон дар ростии даст задан ба ислоҳотӣ бунёди ва софдилона иҷро кардани масъулиятҳои худ аз ҷониби қонунгузорон ва иҷрогарони сиёсати иқтисодии онҳо сароғози тағйиротҳои мусбат дар ҳар кишвари рӯ ба рушд хоҳад буд. Ин масъала, ки чаро давлатмардони кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ чунин вижагӣҳоро доштанд, вале давлатмардони кишварҳои зиёде баробари онҳо ба истиқлолрасида надоштанду ноком шуданд, дар ҷустори баъди баррасӣ хоҳад шуд. Муваффақияти кишварҳои муайяни Осиёи

Шарқӣ моро водор месозад, ки омилҳои таъсиррасон ба сиёсатгузориҳои иқтисодии онҳоро муайян карда, бо истифода аз таҷрибаи онҳо ислоҳоти бунёдӣ ба роҳ монем, то тавонем кишвари худро бу гурӯҳи давлатҳои пешрафта ворид созем.

АДАБИЁТ:

1. Daron Acemoglu and James A. Robinson, “Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty”, Crown Publishers, USA, 2012, 544 pages;
2. Гюстав Лебон, “Психология народов и масс(с комментариями и объяснениями Александра Маркова)”, «Издательство АСТ», Москва-2020, 288 саҳифа;
3. Kenichi Ohno, “Latecomer Countries and the Global Market Economy”, Sekai (magazine), January 1999, pp.78-88;
4. Kenichi Ohno, “The economic development of Japan. The path traveled by Japan as a developing country”, Tokyo, February 2006;

Маводи электронӣ

5. Michael Sarel, “Growth in East Asia What We Can and What We Cannot Infer”, 1997 International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues1/> ;
6. Kenichi Ohno, “The East Asian Growth Regime and Political Development”, <https://www.grips.ac.jp/forum/DCDA/Chapter02.pdf> .

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА УСПЕШНЫХ СТРАН ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

БАРОТОВ ЛУТФУЛЛО

старший научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ

Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел. 918780555, E-mail: mehr1981@mail.ru

Изучение экономического опыта успешных стран с целью получения подходящей для Таджикистана модели развития имеет большое значение на современном этапе экономического развития нашей страны. Успешные страны Восточной Азии использовали опыт стран Запада в период выхода на путь своего развития и добились значительных успехов, доказав, что и на Востоке могут быть сильные страны, которые могут конкурировать с Западом. В данной статье рассматривается экономическая политика этих стран.

Ключевые слова: экономическое развитие, Восточная Азия, Япония, Корея, Китай, модель развития, реформы, отсталость, факторы развития, политика, промышленность, мировой рынок.

ECONOMIC POLICIES OF SUCCESSFUL EAST ASIAN COUNTRIES

BAROTOV LUTFULLO

Senior Research Fellow, Institute of Studying of the Problems
of Asian and European Countries, NAST

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33, tel. 918780555, E-mail:
mehr1981@mail.ru

Studying the economic experience of successful countries in order to obtain a development model suitable for Tajikistan is of great importance at the present stage of the economic development of our country. The successful countries of East Asia used the experience of the countries of the West during the period of entering the path of their development and achieved significant success, proving that there can be strong countries in the East that can compete with the West. This article discusses the economic policy of these countries.

Keywords: *economic development, East Asia, Japan, Korea, China, development model, reforms, backwardness, development factors, politics, industry, world market.*

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

ГУЛАҲМАДЗОДА ЗУЛФИҚОР

вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел:
985994999, E-mail:zulfiqor1988@mail.ru

Мақолаи мазкур масъалаҳои таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар маъмурикунонии андозро фаро гирифтааст. Муаллифи мақола кӯшиши намудааст, ки роҷеъ ба масоили таҷрибакунонии андоз аз сарчашмаиҳои зикр, махсусан аз расонаҳои муҳим ва бонуфузи интернетӣ мисолҳои возеҳ оварад. Мақола ҳамчунин ҷадвал ва диаграммаро дорост, ки дар он маълумот роҷеъ ба меъёрҳои аксиз барои нӯшокиҳои спиртдор (евро барои як литр спирти тоза) дар кишварҳои рушдёфта барои соли 2019 омадааст, тарсим шудааст. Муаллифи мақола талош варзидааст, ки таҳлилҳои хубе карда, меъёри андозро дар кишварҳои мутараққӣ мавриди муқоиса қарор диҳад ва дар мақолаи мазкур мисолҳои ҷолибе оварад. Дар охири мақола муаллиф хулосаҳои мушаххас бароварда, бо он фикри худро таҳким бахшидааст.

Калидвожаҳо: андоз, меъёр, аксиз, диаграмма, ҷадвал, мақомот, кодекси андоз, музди меҳнат, принцип, иқтисодиёт, пешрафт, миқдор, сиёсат, муқоиса, таҷриба, тараққӣ.

Дар шароити муосир аз нуқтаи назари маъмурикунонии андоз давлатҳои гуногун талаботи ҳархеларо доро мебошанд ва дар сатҳи гуногуни тараққиёт қарор доранд. Гурӯҳи якумро давлатҳои ташкил медиҳанд, ки сохтори ташкилии мураккаби мақомоти идоракуниро доранд, масалан, ИМА, Олмон, Британияи Кабир, Ҷопон, Фаронса, Итолиё, Канада ва ғайра.

Гурӯҳи дуюмро давлатҳои ташкил медиҳанд, ки сохтори ташкилии мақомоти андозашон нисбатан содда карда шудаанд, ба монанди: Австралия, Белгия, Дания, Португалия, Финландия, Шветсия, Швейцария ва ғайра.

Ба гурӯҳи сеюм асосан он давлатҳои дохил мешаванд, ки дар муқоиса бо ду гурӯҳи дар боло нишондодашуда шумораи ками андозсупорандагонро доро мебошанд. Ҳайати кадрии мақомоти андозситонии ин давлатҳо то 2 ҳазор нафар кормандро ташкил медиҳад, ки ба он давлатҳои зайлро метавон мисол овард: Кипр, Малта, Люксембург ва ғ. [2,335].

Хусусиятҳои хоси ташкили сохтори ташкилии мақомоти андозбандии давлатҳои гуногуни дунё дар чунин шаклҳо сохта шудаанд:

Аввалан, мақомоти андозситонӣ метавонанд сохтори ягонаи умумидавлатӣ дошта бошанд (Олмон, Фаронса, Шветсия) ё ин ки мувофиқ ба зинаҳои идоракунии давлатӣ (ИМА, Швейцария) аз зинаҳои гуногун иборат бошанд.

Дувум, мақомоти андозӣ метавонанд ба системаи умумии идоракунии қорҳои молиявии давлат ворид шаванд ё ин ки дар алоҳидагӣ дар асоси худмухторият амал намоянд. Масалан, дар Олмон мақомоти андозӣ бо ҳуқуқҳои

зершуъбаи вазорати молия фаъолият мекунад, аммо дар Британияи Кабир ва Шветсия – ҳамчун агентҳои мустақили давлатӣ амал намуда, ба таври фаврӣ аз вазорати молия мустақилан амал мекунад. Дар ИМА вазорати молия умуман вучуд надорад: бучети давлатиро раёсати махсуси назди президент тартиб медиҳад, вале иҷроишашро доир ба харочотҳо хазинадории федералӣ ба ӯҳда дорад, доир ба даромад (чамъовариҳои андозҳо) – хадамоти даромадҳои дохилӣ (СВД) машғул аст.

Сеюм, сохтани системаи мақомоти андозии анъанавӣ фарқ мекунад – оид ба намудҳои алоҳидаи андоз (андозҳои ғайримустақим, андоз аз ғоида, андозҳои гумрукӣ, гузоштани моликияти ғайриманқул ва ғайраҳо) ва системаи якҷоякардашуда. Масалан, дар Британияи Кабир ва Шветсия ба чамъовариҳои ҳама андозҳои ғайримустақим ва бочҳои гумрукӣ мақомоти ягонаи андозӣ машғул аст. Ҳамин тавр, дар баъзе давлатҳо тамоюли якҷоясозии ҳама фаъолиятҳо доир ба чамъовариҳои ҳама намудҳои андоз дар доираи сохтори ягонаи андозӣ ба роҳ монда шуда истодааст.

Чорум, дар вақтҳои охир ҳаракатҳо аз сохторҳои анъанавии иерархии системаи мақомоти андозӣ (знаҳои поёнӣ, знаҳои ноҳиявӣ, знаҳои минтақавӣ, мақомоти идоракунии марказӣ) ба сохтори дузинагӣ ё ҳатто ба сохтори якзинагӣ гузашта истодаанд. Ҳамин тавр дар ИМА коркарди ҳама маълумотҳо оид ба андоз ва оид ба назорат аз болои воридшавии ҳама андозҳои федералӣ дар ҳафт марказҳои компютерикунонидашуда, ки ҳар кадоми онҳо ҳудуди якчанд штатҳоро фаро мегирад, амалӣ гардонида мешавад. Истифодаи чунин технология барои давлатҳои хурд ва ҳатто миёна имконият медиҳад, ки ҳама фаъолиятҳо доир ба андоз дар як маркази ягонаи (худудӣ ва ташкилӣ) маркази андозӣ муттаҳид созад.

Бунёди низоми андоз дар Федератсияи Русия аз ҷиҳати сохтори умумӣ ва ҳам аз рӯи номгӯи пардохтҳои андозӣ ба низоми андозбандии давлатҳои бозори иқтисодӣ дошта бо пурагӣ мувофиқат мекунад.

Қисми якум ва дуюми Кодекси андози Федератсияи Русия ҳолатҳои муҳими низоми андози Русияро дар бар мегирад, махсусан номгӯи андоз ва пардохтҳои амаликунанда, тартиби қорӣ ва бекор намудани андозҳо, инчунин маҷмӯи саволҳо оид ба боҳамалоқамандии давлат бо андозсупорандагон ва агентии онҳо.

Аз 1 январи соли 2001 қисми дуюми Кодекси андоз ба ҳукми қонун даромад, ки дар он масъалаҳои муҳимтарини қабули андозҳои асосгуздоранда нишон дода шуда буд.

Акнун тавсифи таркибҳои асосии низоми андози Федератсияи Русияро дар давраи ҳозиразамон дида мебароем.

Ба таркибҳои андоз, ки дар низоми андози Федератсияи Русия истифода бурда мешаванд, инҳо мансубанд:

1) намудҳои андоз, ки дар давлат мақомоти ҳокимияти қонунгузор вобаста ба ташкилҳои худудӣ, қонунӣ гардониданд.

Низоми андози Федератсияи Русия сезинагӣ мебошад, яъне андозҳои федералӣ, андозҳои субъектҳои Федератсия (минтақавӣ) ва андозҳои маҳаллӣ [1,76].

Андозҳои Федералӣ тибқи Кодекси андоз муайян гардида, супоридани онҳо дар тамоми қаламравӣ Русия ҳатмист. Дар ҳоли ҳозир андозҳои Федералӣ аз инҳо иборатанд:

- андоз аз арзиши иловашуда;
- аксизҳо;
- андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- андози ягонаи иҷтимоӣ;
- андоз аз фоидаи созмонҳо;
- андоз барои истихроҷи канданиҳои фойданок;
- андоз барои об;
- чамъоварӣ барои истифодаи объектҳои олами ҳайвонот ва захираҳои биологӣ;
- боҷи давлатӣ. [3].

Андозҳои минтақавӣ ҳамон андозҳое ба ҳисоб мераванд, ки тибқи Кодекси андози Федератсияи Русия ва қонунҳои субъектҳои Федератсияи Русия оиди андозҳо ва пардохтҳо ҷорӣ гардида, супоридани онҳо дар ҳудудҳои мувофиқаткунандаи субъектҳои Федератсияи Русия ҳатмӣ мебошад ва номгӯи онҳо чунинанд:

- андоз аз амволи созмонҳо;
- андоз аз тичорати (бизнес) бозиҳо;
- андоз барои нақлиёт.

Андозҳои маҳаллӣ ҳамон андозҳое доништа мешаванд, ки тибқи андози Федератсияи Русия ва санадҳои ҳуқуқию меъёрии мақомоти намояндагони шакли ташкилии муниципалӣ оиди андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ дар ҳудуди муайян амал мекунад. Ба андозҳои маҳаллӣ дар ҳудуди Русия инҳо шомиланд:

- ✓ андози замин;
- ✓ андоз аз амволи шахсони воқеӣ;
- ✓ дигар андоз ва пардохтҳои маҳаллӣ;

Инчунин дар ҳудуди Федератсияи Русия намудҳои тартиботи махсуси андозбандӣ амал мекунад, ба монанди:

- ✓ низоми андоз барои молистеҳсолкунандагони хоҷагии кишоварзӣ (андози ягона);
- ✓ низоми соддаи андозбандӣ;
- ✓ андози ягона аз даромади намудҳои гуногуни фаъолият;

Андозҳо ва пардохтҳои федералӣ, минтақавӣ ва маҳаллиро танҳо тибқи Кодекси андоз бекор кардан мумкин аст. Амал намудани андозҳои федералӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ, ки дар Кодекси андоз нишон дода нашудааст, ғайриқонунӣ ҳисобида мешаванд.

2) субъектҳои андоз (андозсупорандагон), ки мувофиқи қонунҳои қабул намудаи давлат андоз ва пардохтхоро месупоранд. Субъектҳои андоз дар Федератсияи Русия ташкилотҳо (шахсони ҳуқуқӣ) ва шахрвандон (шахсони воқеӣ), ки ба зиммаи онҳо, тибқи қонунгузорӣ, ҳуқуқи супоридани андозҳо воғузошта шудааст, доништа мешаванд.

Мутобиқи моддаи 21-и Кодекси андоз, андозсупорандагон ва супорандагони пардохтҳо дорои чунин ҳуқуқҳоянд:

✓ дар ҷои бақайдгирифташуда аз мақомоти андозӣ бо таври ройгон гирифтани иттилоот оиди андоз ва пардохтҳои амалкунанда, қонунгузори андоз ва пардохтҳо, санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ, тартиби ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо ва ҷамъовариҳо, дастурамал оид ба ҳуқуқ ва вазифаҳои андозсупорандагон, салоҳияти мақомоти андоз ва шахсони мансабдор, инчунин гирифтани намунаҳои ҳисоботдиҳӣ ва қорҳои фаҳмондадиҳӣ оиди пур кардани онҳо;

✓ аз Вазорати молияи Федератсияи Русия бо таври гузориши хатгӣ гирифтани масъалаҳо оиди қонунгузори Федератсияи Русия дар бораи андоз ва пардохтҳо, аз мақомоти молиявӣ дар субъектҳои Русия ва мақомоти худ иҷрокунии маҳаллӣ талаб намудани қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оиди андоз ва пардохтҳои амалкунанда дар ҳудудҳои муайяни Федератсияи Русия;

✓ бархурдор будан аз имтиёзҳои андоз дар қаламравӣ Федератсияи Русия;

✓ гирифтани мӯҳлати батаъхиргузошташуда, қарзи андозӣ ва қарзи андозии сармоягузорӣ дар асоси тартиби муқаррарнамудаи кодекси андозии Федератсияи Русия;

✓ саривақт ҳисоббаробаркунии андозҳо ё баргардонии маблағи иловагӣ супоридаи андоз, фоиз ва ҷаримаҳои беасосгирифташуда;

✓ ҳимояи манфиатҳои худ дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз (шахсон ё бо воситаи намояндагӣ);

✓ ба мақомоти андоз ва шахсони мансабдор пешниҳоди қорҳои фаҳмондадиҳӣ оиди ҳисобот ва пардохт намудани андозҳо, инчунин оиди санадҳои гузаронидани тафтиши андозӣ;

✓ иштирок намудан ҳангоми тафтиши сайёри андозҳо (санчишҳои берун аз ҳудуд);

✓ дархост ва гирифтани нусхаи санади тафтиши андозӣ ва қарори мақомоти андоз ва огоҳинома ва дархост оиди пардохти андозҳо;

✓ аз шахсони мансабдори мақомоти андозӣ талаб намудани риояи қонунгузорӣ, талаб намудани риояи қонунгузори андоз ҳангоми роҳ додан ба хатогиҳо нисбати андозсупорандагон;

✓ иҷро накардани санадҳои ғайриҳуқуқӣ, дархост ва талаби мақомоти салоҳиятдор ва шахсони мансабдори онҳо, ки дар Кодекси андоз ва қонунҳои федералӣ пешбинӣ намудаанд;

✓ аз рӯи тартиби муайяншуда нисбати санадҳои мақомоти андоз ва шахсони мансабдор инчунин оиди амалиётҳои онҳо шикоят намудан ба мақомоти салоҳиятдор;

✓ талаб намудани риояи сирри андозӣ;

✓ дар асоси тартиби муқарраргардида дар ҳаҷми пурра талаб намудани зарари моддӣ ва маънавӣ, ки аз тарафи қарорҳои ғайриқонунии мақомоти андоз ва шахсони мансабдор расонида шудааст.

Андозсупорандагон дар ФР ӯҳдадоранд:

– пардохт намудани андозҳои қонун муайян намуда;

– дар қайди мақомоти андоз будан тибқи Кодекси андоз;

– дар асоси тартиби муқарраршуда бурдани ҳисоботи даромад ва хароҷотҳои объекти андозбандишаванда, агар чунин ӯҳдадориро қонун пешбинӣ намуда бошад;

– ба мақомоти андозӣ ва шахсони мансабдор тибқи қонунгузорӣ ва Кодекси андоз пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои зарурӣ оиди пардохти андозҳо;

– иҷрои талаботҳои қонунӣ оиди бартараф намудани хатогиҳои ҷойдошта нисбати андозҳо ва пардохтҳо, инчунин монетаризация намудан ба рафти корҳои санҷиши мақомоти андозӣ ва шахсони мансабдор тибқи қонунгузорӣ;

– ба мақомоти андозӣ пешниҳод намудани иттилоот ва ҳуҷҷатҳои дар Кодекси андоз пешбинишуда;

– дар муддати 4-сол нигоҳ доштани маълумотҳои ҳисоботҳои муҳосибӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо, ки барои ҳисоб намудани андоз ва пардохти онҳо заруранд, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда доир ба даромад ва маблағҳои пардохтнамудаи андозҳо;

3) Ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун институтҳои ҳокимиятдорӣ ҳуқуқҳои муайян оиди ситонидани андозҳо аз субъектҳои андоз ва бурдани назорат доир ба пардохти андоз аз андозсупорандагон ҷудо карда шудааст;

4) заминаҳои қонунгузорӣ (Кодекси андози Федератсияи Русия, қонунҳо, дастурамалҳо) оиди андозбандӣ барои андозсупорандагон.

Дар Русия сарҳади умумии қонунгузории андозро Думаи давлатӣ, Шӯрои Федератсия, Президенти Федератсияи Русия ва ҳукумати он муайян мекунад. Думаи давлатӣ масъалаҳои қонунгузории андозро дида баромада баъдан қонун қабул мекунад, ки баъди розигии Шӯрои Федератсия ва имзои президент ҳукми қонуниро пайдо мекунад.

Мақомоти қонунгузорӣ субъектҳои Федератсия оиди андоз ва пардохтҳо, дигар санадҳои меъёриро дар соҳаи андозбандӣ қабул менамоянд, ва аломати он танҳо дар қарорҳои Кодекси андоз, ки маҷлиси қонунгузории Федератсияи Русия қабул намудааст, сурат мегирад.

Мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дар шахсияти мақомоти намоёндагӣ санадҳои ҳуқуқиро дар доираи қонунгузории андозӣ тибқи Кодекси андоз ва қонунҳои Федератсияи Русия, ки аз тарафи мақомоти қонунгузори ваколатдори субъектҳои маҷлиси Федератсия маъқул дониста шудааст, қабул мекунад.

Қонунгузории Федератсияи Русия оиди андоз ва пардохтҳо аз инҳо иборатанд:

– Кодекси андози Федератсияи Русия ва қонунҳои федералӣ оиди андозҳо ва пардохтҳои қабулгардида;

– қонун оиди андозҳо ва пардохтҳои субъектҳои Федератсияи Русия, ки мувофиқи Кодекси андоз қабул гардидааст.

Мақомоти андозӣ системаи назоратии ягонаи марказонидаро барои риояи қонунгузорӣ оиди андозҳо ва пардохтҳо, тартиби дуруст ҳисоб намудани андозҳо, пурра ва сари вақт пардохтани андозҳо ба бучетҳои сатҳи гуногун ва дигар пардохту ӯҳдадориҳо, ташкил медиҳанд. Мақомоти андозӣ тибқи қонунгузори Федератсияи Русия дар доираи салоҳияти худ амал мекунанд.

Ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои мақомоти андозии Федератсияи Русия.

Мақомоти андозӣ ҳуқуқ доранд:

1) аз андозсупорандагон ва агентии андоз ҳуҷҷатҳоро аз рӯи намунаҳои муқаррарнамудаи ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, ки барои ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо нигаронида шудааст, талаб намоянд;

2) гузаронидани тафтиши андозӣ тибқи нишондоди Кодекси андози Федератсияи Русия;

3) дар асоси огоҳиномаи хаттӣ ба мақомоти андозӣ тақлиф намудани андозсупорандагон, агентҳои андозӣ оиди масъалаҳои марбут ба ҳисоб ва пардохти андозҳо;

4) боздоштани амалиётҳои бонкии андозсупоранда ҳангоми риоя нанамудани қонунгузори андозҳо, ҳабси амвол тибқи нишондоди Кодекси андоз;

5) гузаронидани бақайдгирӣ ва азнавбақайдгирии моликияти андозсупорандагон, дидан ва назорат намудани объектҳои бо мақсади даромад истифодашавандаи онҳо ва ғайраҳо;

6) муайян намудани маблағи андозе, ки андозсупоранда ба бучет мепардозад;

7) аз андозсупорандагон ва агенти андоз талаб намудани бартарафсозии камбудии ҷойдошта оиди пардохти андозҳо;

8) ситонидани бақияпулиҳои андоз ва пардохтҳо, ҷаримаҳо ва фоизҳо;

9) назорат бурдан аз рӯи ҳароҷотҳои шахсони воқеӣ бо мақсади муайян намудани даромади андозбандишаванда;

10) барои гузаронидани тафтиши андозӣ ҷалб намудани мутахассисон, экспертҳо ва тарҷумонҳо ва ғайраҳо;

Мақомоти андозӣ ӯҳдадоранд:

1) риоя намудани қонунгузори андоз;

2) амалӣ намудани назорат аз болои саривақт ҳисоб ва пардохт намудани андоз ва пардохтҳо;

3) дар тартиби муайяннамуда ба қайд гирифтани андозсупорандагон;

4) додани иттилоот ва маслиҳатҳо оиди қонунгузори андоз, тартиби ҳисоб намудани андозҳо ва пардохтҳо, ҳуқуқ ва вазифаҳои андозсупорандагон, пешниҳод намудани намунаҳои оиди пур кардани ҳисоботҳои андозӣ ва ғайраҳо.

Таҷрибаи давлатҳои Аврупои Шимолӣ нишон медиҳад, ки чӣ тавр давлат бо роҳи дуруст мондани сиёсати андози аксизӣ мардумро аз истеъмоли нӯшоқиҳои

спиртӣ ба нӯшокиҳои сабук, аз қабилӣ пиво ва шароб, ҳавасманд менамоянд. Зеро сиёсати дуруст ба роҳ мондаи андозӣ аксизӣ талаботро аз ин молҳои зераксизии барои мардум хатарнок кам намуда, дар баробари он сиёсати пешбурда ба корхонаҳои истеҳсолии молҳои зераксизӣ таъсири ҷиддӣ намерасонад.

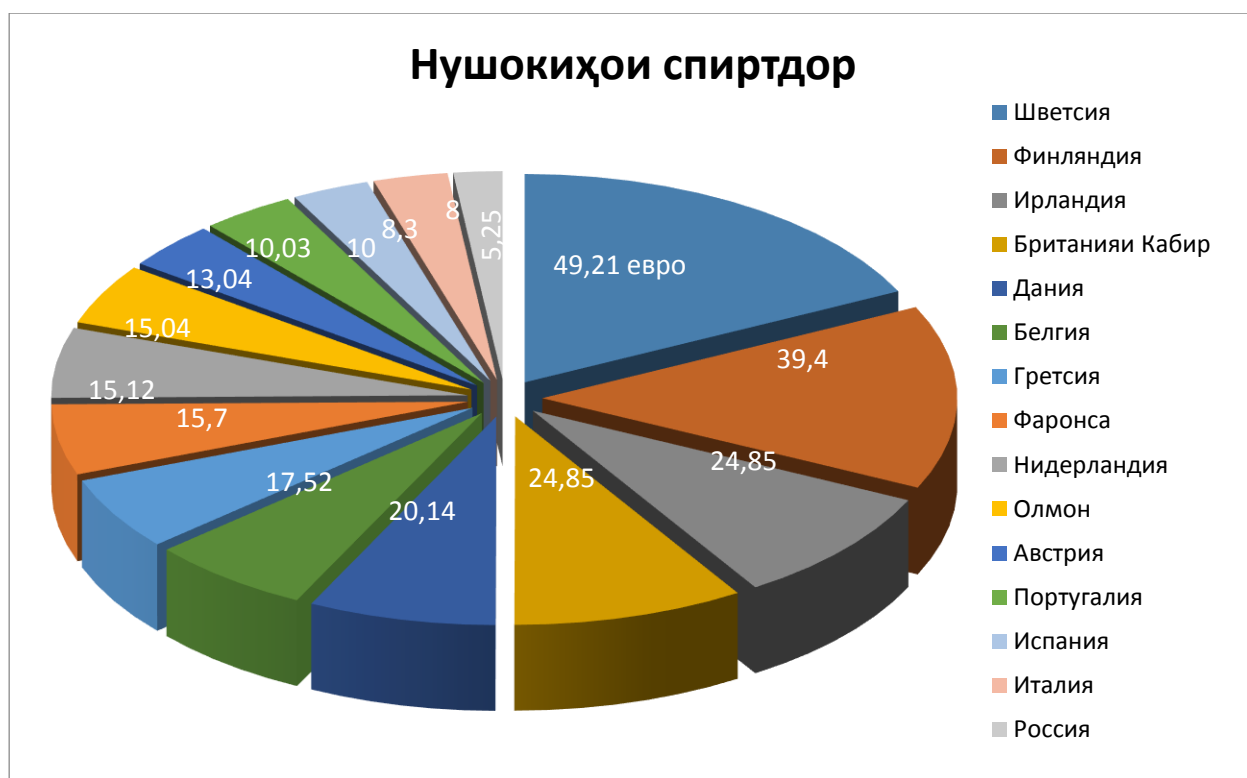
Ҷадвали 1. Меъёрҳои аксиз барои нӯшокиҳои спиртдор (евро барои як литр спирти тоза) дар кишварҳои рушдёфта барои соли 2019 [4], [6], [7].

Кишвар	Нӯшокиҳои спиртӣ	Шароб 11%	Оби ҷав 5%
Австрия	10.03	0	4.4
Белгия	17.52	4.28	3.76
Дания	20.14	7.42	6.84
Финландия	39.4	25.47	26
Фаронса	15.12	0.3	2.71
Германия	13.04	0	1.73
Гретсия	15.7	0	3.58
Ирландия	31.13	23.81	19.87
Италия	8	0	5.17
Нидерландия	15.04	6.23	4.9
Португалия	10	0	2.76
Испания	8.3	0	2
Шветсия	49.21	19.25	17.07
Британия Кабир	24.85	21.59	18.08
Русия	5.25	0.8	4.5

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки меъёри аксиз барои нӯшокиҳои спиртӣ дар ду давлати аз ҷиҳати иқтисодиёт пешрафта, Британияи Кабир-24.85 евро ва Шветсия- 49.21 евро чанд маротиба аз дигар кишварҳо зиёд аст. Дар баробари ин қайд кардан ҷои аст, ки дар ин ду кишвари абарқудрат меъёри андозӣ аксизӣ барои нӯшокиҳои сабук низ нисбат ба дигар давлатҳо зиёд аст.

Аммо суолҳои ба миён меоянд, ки зиёд намудани меъёри аксизӣ ба монанди Британияи Кабир, Шветсия ва ё Ирландия ба буҷаи давлат ғайриҷамъовар аст ё не? Оё ба андосупоранда ё ин ки ба истеъмолгар чунин ҳолат таъсир мерасонад? Танҳо зиёд намудани меъёри аксиз ба молҳои зераксизӣ роҳи ҳалли муаммоҳои мавҷуд буда дар ин андоз мешавад?

Аз ҳамин лиҳоз мо пурра меъёрҳои мавҷуд будаи чанд кишварҳои рушдёфтaro дар ин самт вобаста ба ҳар нӯшокиҳо таҳлил намуда, суолҳои ба миён омадаро таҳризи менамоем.

Расми 1. Микдори меъёрҳои мавҷудбудаи андозии аксизӣ дар давлатҳои мутараққӣ намуда, аз қабилӣ нӯшокиҳои спиртӣ барои соли 2019 (бо евро) [8], [9], [10].

Аз диаграмма бармеояд, ки хусусияти пеш гирифтани сиёсати баланд бардоштани меъёри андозии аксизӣ нисбати нӯшокиҳои спиртӣ сабаби асосии рушдҳои сатҳи иқтисодии давлатҳои рушдфта мебошад. Зеро дар мисоли кишварҳои Германия, Италия, Испания ва ё Фаронса, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ба монанди Британияи Кабир ва ё Ирландия пешқадаманд, меъёрҳои аксизии худро ба монанди ин кишварҳо баланд намондаанд.

Албатта, меъёрҳои муқаррарнамудаи чунин давлатҳои мутараққӣ намуда сад то сад аз меъёрҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозии Ҷумҳури Тоҷикистон фарқкунанда аст. Оғоз аз ҳаҷми худӣ кишвар то ба ҳаҷми аҳоли ва рушдҳои сатҳи ҳам иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ мо фарқкунандаем. Вале пурратар таҳлилнамӣ, муқоисабандӣ ва истифодаи таҷрибаи чунин давлатҳои абарқудрат метавонад ба мо, мутахассисони ояндаи соҳаи андоз ва андозбандӣ, барои ҳалли муаммоҳои мавҷуд буда, ягон пешниҳод ба миён орад.

Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки давлатҳои тараққӣ ёфта аслан меъёрҳои худро дар нӯшокиҳои спиртдор, ки ба оммаи халқ зараровар аст, бо мақсади кам истеъмол шуданашон, муқаррар намудаанд. Зеро андозии аксизӣ, чӣ тавре қайд намуда будем, ҳамчун андоз ба гурӯҳи андозҳои ғайримустақим шомил аст ва аз ҳамин сабаб ба нархҳои молҳои зераксизӣ, дар ин мисол, ба нархҳои нӯшокиҳои спиртӣ зам гардида, нархи онро баланд мебардорад.

Дар баробари кам будани меъёри андозии аксизӣ нисбат ба нӯшокии сабук, яъне шароб, баъзе давлатҳои дар мисоли боло оварда ба ин моли зераксизӣ тамоман меъёр нагузоштаанд, аз қабилӣ Германия, Австрия, Юнон, Италия,

Испания ва ё Португалия. Ин исботи он мегардад, ки на ҳама давлатҳои рушдёрфта сахм ба он мегузоранд, ки бучаи давлатии худро танҳо аз ҳисоби андозҳо ғанӣ гардонанд.

Низоми андози Гурчистон аз низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қуллӣ фарқ мекунад. То соли 2004 дар Гурчистон 26 намуди андозҳо ҷой доштанд, пас аз ислоҳоти андоз, ки соли 2004 гузаронида шуд, теъдоди андозҳо аз 26 то 6 намуд ихтисор гардида, имрӯз дар Гурчистон андозҳои зерин ситонида мешаванд:

1. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ (20% аз даромади андозбандишаванда).

2. Андоз аз фоида (15% аз фоидаи андозбандишаванда).

3. Андоз аз арзиши иловашуда (18%), ки онро соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ месупоранд; агар гардиши солонаи ғайриҷабтаи онҳо аз 100 ҳазор лари (300 ҳазор сомонӣ) зиёд бошад.

4. Андоз аз амвол (1% аз арзиши амвол).

5. Андози аксизӣ.

6. Андоз барои молҳои воридотӣ (бочи гумрукӣ).

Ҷунонки мебинем, дар Гурчистон андози иҷтимоӣ ҳамчун андози мустақил вучуд надорад, вай бо андози аз даромад якҷоя карда шуда, танҳо аз шахсони воқеӣ ситонида мешавад. Бояд қайд кард, ки ҷой надоштани андози иҷтимоӣ ва андози замин барои рушди соҳибкорӣ мусоидат менамояд ва дар ин ҳолат корхонаю муассисаҳо ба афзоиши музди меҳнати коргарон зид намебошанд.

Аз таҷрибаи Гурчистон оид ба низоми андоз ва ташаккули даромаду хароҷотҳои бучет барои мо диққатҷалбкунанда ин истифодабарӣ аз низоми электронӣ дар низомҳои мазкур мебошад.

Ҳамчунин аз таҷрибаи Гурчистон як чиз барои мо бештар диққатҷалбкунанда мебошад: дар ин давлат мақомоти андоз мустақил набуда, ба ҳайати Вазорати молия дохиланд. Ғайр аз ин, дар давлати мазкур меъёри андоз аз молу мулкҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо фоиз нисбат ба арзиши амвол муқаррар карда шудааст, ки барои таъмини принсипи адолатноки иҷтимоӣ андозбандӣ мусоидат менамояд. То ҳол дар ҷумҳурии мо дар вақти ҳисоб намудани маблағи андоз аз амволи ғайриманқул масоҳати он ҳамчун бочи андозбандӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар ин ҳолат маблағи андоз аз арзиши бозории он вобаста намебошад ва дар бораи таъмини принсипи адолати иҷтимоии андозбандӣ ҳолати гап нест. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи давлатҳои хориҷиро дар масъалаи андози амвол дар вақти тақмили низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назар гирифтани, бо мақсад мувофиқ мешуморем.

Меъёрҳои андоз аз як гектар замин дар миқёси вилоятҳо ва шаҳрҳо (ноҳияҳо) бо назардошти минтақаҳои кадастрӣ ва намудҳои замин, аз ҷумла заминҳои маҳалҳои аҳолинишин, заминҳои зери ҷангалзор ва буттазорҳои маҳалҳои аҳолинишин ва заминҳои истифодаи кишоварзӣ ҳар 5 сол тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сомонӣ муқаррар карда мешаванд. Дар давлатҳои хориҷӣ, аз он ҷумла дар Федератсияи Русия ва Украина меъёрҳои

андози замин бо фоиз нисбат ба арзиши кадастри қитъаҳои замин муқаррар карда шудааст. Масалан дар Федератсияи Русия ду меъёри андози замин амал мекунад: 0,3% нисбат ба қитъаҳои замин, ки бо заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва заминҳои барои сохтмони манзили истиқоматии шахсони воқеӣ дар маҳалҳои аҳолинишин тааллуқ доранд ва 1,5% нисбат ба дигар қитъаҳои замин муқаррар карда шудааст.

Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши низоми андоз ва андозбандӣ дар шароитҳои муосир ҳулосаҳои зерин бароварда шудаанд:

1. Ҳамин тариқ дар раванди омӯзиши низоми андоз ва таҳаввулотӣ он маълум гашт, ки рушди муносибатҳои андозӣ асосан ба сохти давлатдорӣ ва таърихи рушди он алоқамандии бевосита дорад. Аз давраҳои нахуст пайдоиши тамаддуни давлатдорӣ мафҳуми давлат ва андозҳо иртиботи якхела доштаанд, зеро ягон давлат бе ҷамъовариҳои андоз амал карда наметонист ва ҳамзамон андозҳо бошанд- ин худ яке аз нишонаҳои давлатдорӣ арзёбӣ мегарданд.

2. Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда аз тарафи мо ҳулоса карда шуд, ки, агар низоми андоз дар заминаи механизмҳои муосир таҳиягардида созон дода шаванд, метавонад дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ асоси таъминсозӣ рушди иқтисодии кишвар гардад. Ин асосҳо шароит фароҳам меоранд, ки пардохтҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои рушди истеҳсолот, рақобатпазирии маҳсулот, танзими раванди ҷамъ овардани маблағ ва таъмини талаботи иҷтимоии аҳолии кишвар самару натиҷаҳои дилхоҳ биёранд.

3. Ҳамин тариқ, омӯзиш ва муқоисабандии таҷрибаҳои ғании давлатҳои рӯ ба тараққӣ оиди масъалаҳои андоз ва андозбандӣ, инчунин муқаммалгардонии механизмҳои муосири тазими андоз нишон дод, ки таҷрибаи давлатҳои пешрафта барои истифодабарӣ дар шароитҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон номувофиқ хоҳад буд. Дар муқоисабандии соҳаи андоз ва андозбандӣ маҳз андози аксизӣ, ки яке аз андозҳои ғайримустақим дар системаи андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, нақши мубрами худро дорад. Ин навъи андоз тӯли қарнҳост, ки дар давлатҳои мутараққӣ намуда, бахусус ду континенти бузург Аврупо ва Амрико амал менамояд. Дар раванди таҳлили ин масъала тӯли солҳои зиёд ин навъи андоз дигаргун гардида, то ба замони мо суфта шуда омада расидааст.

АДАБИЁТ:

1. Вещунова Н.Л. Налоги Российской Федерации. – СПб.: Питер, 2007. - С. 76.
2. Князев В. Г. Налоги и налогообложение: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 060500 "Бухгалт. учет, анализ и аудит" / В. Г. Пансков, В. Г. Князев; В. Г. Пансков, В. Г. Князев. – Москва: МЦФЭР, 2003. – 335 с.
3. Налоговый кодекс Российской Федерации (НК РФ). Часть первая от 31.07.1998 г. N 146-ФЗ и часть вторая от 05.08.2000 г. N 117-ФЗ (НК РФ) (с изм. и доп. от 19.07.2009 N 195-ФЗ г.).

4. Шомуродов Ф. Основы национальной налоговой системы Республики Таджикистан Душанбе 2006г.
5. Черник Д.П., Починок А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы: Учеб. Пособие для вузов. Под. Ред. Д.П. Черник.-М, 1998, с.101.
6. <https://ru-geld.de/salary/taxes>.
7. <https://visasam.ru/nalogi-v-italii>.
8. <https://emigrant.ru/nalogi-shvetsii>.
9. <https://visasam.ru/nalogi-v-dania>.
10. <https://visasam.ru/nalogi-v-gretsia>
11. <http://v-ispainii.com/zakony/nalogi>
12. <https://mojafirma.org/nalogi-v-polshe>.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

ГУЛАХМАДЗОДА ЗУЛЬФИКОР

депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Тел.:
985994999, E-mail: zulfiqor1988@mail.ru

В данной статье проводится анализ зарубежного опыта налогового администрирования. Автор статьи постарался привести достоверные примеры вопросов налоговой практики из многих источников, особенно из важных и нужных источников. Также в статье приведены таблица и диаграмма, в которой содержится информация о ставках акцизов на алкогольную продукцию (евро за литр чистого спирта) в развитых странах на 2019 год. Автор статьи постарался сделать хороший анализ, сравнить налоговую ставку в развитых странах и привести интересные примеры в этой статье. В конце статьи автор сделал конкретные выводы и укрепил свое мнение.

Ключевые слова: налог, ставка, акциз, график, органы, налоговый кодекс, заработная плата, принцип, экономия, прогресс, количество, политика, сравнение, опыт, развитие.

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN TAX ADMINISTRATION

GULAHMADZODAZULFIQOR

a representative of the Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of
Tajikistan. Phone: 985994999, E-mail: zulfiqor1988@mail.ru

This article analyzes the foreign experience of tax administration. The author of the article provides illustrative examples of tax practice issues from many sources, especially from important and influential online media.

The article also provides a table and a chart that contain information on excise rates on alcoholic products (euro per liter of pure alcohol) in developed countries for 2019. The

author of the article made a good analysis, comparing tax rates in developed countries and giving interesting examples of this topic. At the end of the article, the author made specific conclusions in support of his point of view.

Keywords: *tax, rate, excise, chart, schedule, authorities, tax code, salary, principle, economy, progress, quantity, policy, comparison, experience, development.*

ОМИЛҲО ВА РОҲҲОИ РУШДИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ СИНГАПУР

СОҲИБИ БАҲРУЛО

ходими илмии шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ. Суроға:
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33; тел.: (+992) 917-82-02-02; E-mail:
sohibbahrulo@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф марҳилаҳои таърихи ва омили рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапурро таҳқиқ намудааст. Рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапур бо воситаи намудҳои озоди иқтисодӣ, кафолати сармоягузори хориҷӣ, андозбандии мусоид тавонист яке аз моделҳои амалишударо эҳё намуд. Яке аз ҷузъҳои муҳими стратегияи ба тамоюли ба содирот нигаронидашуда аз минтақаҳои озоди (махсус) иқтисодӣ мебошад. Сингапур ба воситаи МОИ ба бозори ҷаҳонӣ ворид шуда, барои ширкатҳои фаромиллие, ки миллиардҳо доллар сармояи онҳо дар тамоми қитъаҳо гузошта шудааст, ҷолиб гардондааст. Корпоратсияҳои байналмилалӣ дар ҷустуҷӯи шароити мусоид барои фаъолияти тиҷорати худ МОИ-ро сохторҳои сердаромади иқтисодӣ медонанд, ки самтҳои муҳимтарини гузариши онҳоро бо онҳо алоқаманд мекунанд.

Калидвожаҳо: Сингапур, омилҳо, роҳҳои рушд, минтақаҳои озоди иқтисод

Ҷумҳурии Сингапур дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳамчун кишвари хурди минтақа ҷойгир буда, як давлати рушдкардаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Ин кишвар аз ҷаҳони сеюм ба ҷаҳони якум табдил ёфта, дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илму инноватсия рушд кардааст. Ҷумҳурии Сингапур (ба маъно "Шаҳри Шер") як ҷазира-давлатест, ки дар соҳили ҷанубии Малайзия ҷойгир шудааст. Ба шарофати ҷойгиршавии мусоиди ҷуғрофӣ ва робитаҳои зич бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ Сингапур ба маркази иқтисодӣ ва сайёҳии тамоми минтақа табдил ёфтааст. Ҳудуди Сингапур аз як ҷазираи асосӣ ва 62 ҷазираи дигар иборат аст. Тибқи маълумоти соли 2021 аҳолии кишвар 6 058 739 нафар буда, ҳудуди он-728,0 км² - ро дар бар мегирад.

Сингапур 9-уми августи соли 1965 аз Федератсияи Малайзия мустақилияти худро эълон намуд. Сингапур дорои системаи ягонаи маъмурию ҳудудӣ буда, аз 21 ноҳияи муниципалӣ иборат аст ва пойтахти он Сингапур мебошад, ки ҳамчун шаҳри ягона ва калонтарин дар кишвар ба ҳисоб меравад [1]. Он бо ду кишвари бузурги минтақа Малайзия ва Индонезия сарҳади баҳрӣ дорад. Мавриди зикр аст, ки таъсиси Сингапури муосир аз ҷониби Стэмфорд Раффлс 199 сол гузашт, ки 146 соли он танҳо зери мустамлика, нуқтаи тиҷорат, посгоҳи баҳрии Братания Кабир буд [2].

Сатҳи баланди рушди иқтисодӣ Сингапур ин устувории вазъи сиёсӣ, ҳокимияти давлатӣ ва низоми идоракунии давлатӣ мебошад. Динамикаи

нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодии давлатро Маҷмӯи маҳсулоти дохили ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, бояд қайд, ки ММД-и кишвар дар соли 1960 аз 700 млн. ИМА 3,4 -15,5 ташкил меод [3] ва 2021 397 млрд. ИМА ба ҳар сари аҳоли то ба 63,987 доллари ИМА афзоиш ёфтааст [4]. Рушди иқтисодии Сингапур яке аз намунаи хуб буда, аз як кишвари рӯ ба тариққӣ ба қатори иқтисодиёти «чаҳони якум» табдил гардид.

Мавриди зикр аст, ки баъди ба даст овардани истиқлолият соли 1965 Сингапур ба чунин мушкилоти дохилӣ рӯ ба рӯ шуда буд, яъне, набудани сарватҳои табиӣ, кишоварзӣ, низоми давлатдори ва сатҳи пасти нишондиҳандаи микроиқтисодӣ. Барои батараф намудани мушкилоти дар болозикршуда Ҳукумати Сингапур дар солҳои 1960-1970 бо мақсади саноатикунии босуръати кишвар намудҳои минтақаҳои озодро дар минтақаҳои худ, таъсис дод. Муваффақиятҳои, ки Сингапур дар самти пешбурди сиёсати содиротӣ бо истифода аз МОИ ба даст овардааст ин пеш аз ҳама ба гузаштаи таърихӣ ин давлат ва вижаҳои ҷойгиршавии ҷуғрофии он ба ҳисоб меравад.

Таърихи рушди Сингапур дар давраи мустамликаи Британия Кабир оғоз шуда буд. Кишвар то соли 1960 як қисми мустамликаи Британияи Кабир буд. Дар ин давра, Сингапур ба молҳои савдои тичоратӣ бо талаботи нархҳои ҷаҳонӣ ба онҳо вобаста буд ва бо бандарҳои ҳамсоя рақобат карда наметавонист. Дар соли 1959 дар Сингапур баъди ба даст овардани истиқлолият аз мустамликаи Британия Кабир ва баъдан соли 1965 аз Малайзия дигаргунсозӣ дар системаи иқтисодию иҷтимоӣ оғоз намуд. Мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ бартарии асосии рақобатпазирии Сингапур ба шумор мерафт, аммо тавре ки дар боло зикр намудем кишвар мушкилотҳои худро дошт ин асосан набудани сарватҳои табиӣ ва кишоварзӣ, ки рушди онро боз меод. Сиёсати ивазкунандаи воридотӣ, ҷалб ва кафолати сармояи хориҷӣ ва ҳавасмандгардонии содиротиро пеш гирифт. Кишвар дар тичорати озод сиёсати саҳти назоратии саноатикуниро интиҳоб намуд. Фаъолияти “инкишофи омили инсонӣ” ҳамчун манбаи ягонаи давлат интиҳоб гардид, ки барои болоравии соҳаҳои маориф, тандурустӣ, бехтар намудани шароити модии зиндагии мардум мусоидад намуд.

Пеш аз он ки мо минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапурро таҳқиқ намоем, дар аввал омилҳои рушди кишварро зерин омӯзиш қарор медиҳем. Дар он марҳилаҳои асосии таҳаввулот асосан ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсати саноатӣ ва корхонаҳои давлатии Сингапур мебошад.

Омили таърихӣ саноатикунии Сингапурро ба чор марҳилаи асосӣ ҷудо кард, ки имтиёзҳо ва назороти он аз тарафи давлат мебошад [5]:

1. Дар солҳои 1959 — 1965 оғози саноатикунии Сингапур истифода аз МОИ ба ҳисоб меравад. Марҳилаи аввали саноатикунии воридотӣ дар асоси концепсияи «такони калон» оғоз шуда буд. Сиёсати саноатии воридоти бо чунин воситаҳои амилӣ шуданд:

- квотаҳои воридотӣ;

- назорати дастрасии ширкатҳои хориҷӣ ба соҳаҳои муайяни саноат;
- режими либералӣ нисбат ба сармоягузори мустақими хориҷӣ [6].

Инчунин ба вучуд овардани саноатикунии босуръати кишвар Қонунҳо қабул гардид, ки барои ҳавасмандгардондани сармоягузарон ва таъмини тартиботи меҳнатӣ замина гузошт. Соли 1961 Шӯрои рушди иқтисодӣ барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ таъсис дод шуд ва Нақшаи Миллии рушди иқтисодӣ барои мудати 5 сол қабул гардид.

2. Солҳои 1966 — 1977 марҳилаи дуҷуми сиёсати саноатикунони, ки дастгирии сиёсати содиротӣ нигаронидашуда буд, чунин буданд:

- бочҳои воридотӣ;
- имтиёзҳо барои сармоягузори хориҷӣ;
- лоиҳаҳои сармоягузори саноатӣ оид ба корхонаҳои давлатӣ;
- пурзӯр намудани қонунҳои меҳнат;
- назорат ба афзоиши музди меҳнат;
- маҳдуд кардани ваколатҳои иттифоқҳои касаба;
- дар бахшҳои стратегӣ таъсиси корхонаҳои давлатӣ [7].

Дар соли 1967 Санади ҳуқуқӣ оид ба низоми имтиёзноки андоз барои соҳаҳои асосии саноат тасдиқ карда шуд. Бо мақсади мусоидат ба рушди иқтисодӣ Шӯрои миллии истеҳсоли ва Фонди рушд дар соҳаҳои стратегӣ ташкил гардидаанд, ки бо мақсади тайёр намудани кадрҳои баландихтисос ва ҳамкори байни муассисаҳои Сингапур бо давлатҳои Олмон, Фаронса, Ҷопон ба роҳ монда шуданд. Барои рушди интиқоли технологияи нав мусоидат намуд.

3. Дар солҳои 1978 — 1987 марҳилаи сеюм барои рушди азнавсозии сохтори афзоиши сармоя чунин соҳаҳо интихоб шуданд: саноати инноватсионӣ, хизматрасонӣ, корхонаи давлатӣ, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва дастгирии соҳибкорӣ хурду миёна афзалият дода шуд ва инчунин либераликунии иқтисодӣ, хусусигардонии ширкатҳои давлатӣ ва дар соҳаҳои электроника, химия, дорусозӣ ва ғайра.

4. Аз соли 1988 то ин ҷониб дар марҳилаи чорум гузаштан ба иқтисодиёти инновационӣ мебошад. Нақши муҳимтаринро дар рушди инноватсияи ин ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ мебозид, ки дар рушди модели афзоиши сармояи инсонӣ зеҳнӣ ин рушди соҳаҳои технологӣ, хизматрасонии рақамӣ, рушди инноватсия, аэрокосмос, биотехнология, дорусозӣ, электроника, химия ва киштисозӣ буданд. Дастгирии инноватсионии соҳибкорӣ хурд ва миёна давлат чунин барномаҳоро ташкил дода, дар соли 1999 барномаҳои Technopreneurship 21 [8] ва дар соли 2001 Entrepreneurship 21 ғайра буданд. Дар баробари ин давлат барномаҳои махсусе таҳия намудааст, ки ба сармоягузарон дар соҳаҳои мухталиф кӯмаки молиявӣ мерасонанд. Дар ин ҷо баъзе аз онҳо инҳоянд:

- Нақшаи ҳавасмандкунии тадқиқот барои ширкатҳо (Research Incentive Scheme for Companies [9]) махсус барои ширкатҳои тарҳрезӣ шудааст, ки ба рушди

фаъолияти самтҳои сармоягузори тадқиқот мекунад, ки як қисми хароҷоти молиявиро барои дастгирии рушди тадқиқот ба ӯҳда дорад.

- Ташаббусҳои оид ба технологияҳои нав (Initiatives in New Technology [10]). Ин барнома барои рушди технологияҳои нав сармоягузори мекунад. Бартарии ин барнома дар он аст, ки он як қисми хароҷоти такмили ихтисоси қувваи кории дар лоиҳа ҷалбшударо мепӯшонанд.

Сингапур яке аз намунаҳои муваффақтарини корхонаҳои давлатӣ дар ҷаҳон шинохта шудааст ва аз дигар кишварҳои Осиё фарқ мекунад. Давлат дар низоми савдои озод таъсис шуда, сармоягузори мустақими хориҷиро ба воситаи корпоратсияи трансмиллӣ ба бахшҳои муайяни саноатӣ фаъолон ҷалб менамояд. Ҳамзамон, дар соҳаҳои стратегӣ, Сингапур лоиҳаҳои сармоягузори мустақилонани бидуни ҷалби маблағгузори корпоратсияҳои хориҷӣ амалӣ мегардонад.

Бояд ибраз кард, ки дар амалишави ва татбиқи лоиҳаҳои саноатӣ дар Сингапур чунин институтҳо нақши асосиро бозиданд:

1. Шӯрои рушди иқтисодӣ – он дар ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ масъул аст;

2. Агентии Сингапур оид ба соҳибкории байналмилалӣ ва Фонди рушди соҳибкорӣ барои кӯмак ва ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ ва ворид намудани инвеститсияҳои хориҷӣ;

3. Агентии илм, техника ва тадқиқот-ба рушди захираҳои инсонӣ ва иқтидори илмӣ;

4. Фонди такмили ихтисос ва Фонди ҳосилнокии миллӣ- барои тайёр кардани кадрҳои баландихтисос.

Мавриди зикр аст, ки соли 1998 барномаи «Сингапур-XXI» бо иҷрои «Нақшаи XXI саноатӣ»-ро дар бар гирифт, оғоз шуд, ки рушди минбаъдаи нақшаи иқтисодии стратегияи миллӣ таъмин ёфт. Барои татбиқи Барномаи соҳибкории технологӣ, ҳавасмандгардонии ташаббусҳои барнома ва лоиҳаҳои сармоягузори технологияи муосир, фонди венчурӣ бо сармояи 12 миллиард доллари ИМА таъсис дода шуд.

Омили дигари рушди давлат низоми андозбанди ба ҳисоб меравад ва аз ҷиҳати озоди тиҷоратӣ фаъолияти соҳибкориро афзалият медиҳад. Дар Сингапур соли 2008 системаи ягонаи андозбандии тиҷоратиро ҷорӣ намудааст, ки дар он даромад танҳо дар сатҳи ширкат андозбандӣ карда мешавад. Даромад аз ширкатҳое, ки шаҳрвандони Сингапур мебошанд, аз андоз комилан озод карда шудаанд. Омили ҳалкунанда, ки рушди бомуваффақияти иқтисодии Сингапуро таъмин менамояд ин пеш аз ҳама дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо сатҳи баланди иштироки давлат мебошад. Назоратии саҳмияҳои ширкатҳои пешбарандаи Сингапур дар ихтиёри давлат мебошад. Моликияти давлатӣ дар ҳама бахшҳо аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодӣ нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, назорати давлатӣ аз болои фаъолияти МОИ Сингапур хеле баланд аст.

Дар айни замон дар Сингапур низоми андозбанди амал мекунад, ки барои ҷалби сармоягузори байналмилалӣ, бебӯҷ, интиқол додани фоида аз баргардонидани сармоягузориҳо, озод намудани андоз аз фоизҳо ва аз пасандозҳои бонкӣ барои шахрвандони хориҷӣ, ки муваққатан дар Сингапур иқомат доранд, аз андозбандии дукарата озод карда шудаанд.

Намудҳои алоҳидаи андозбандӣ:

Андоз корпоративӣ аз даромад	17%
Андоз аз фоидаи сармоя	0%
Андози даромад:	
• Дивидендҳо	0%
• Даромад аз фурӯши активҳо	15%
• Пардохт барои патент, ноу-хау ва ғ.	10%
• Интиқоли пул	0%
Меъри андоз барои шахсони воқеӣ	0-20%
Бӯҷҳои воридотӣ	7%

Манбаъ: Singapore Economic Development Board (Шӯрои рушди иқтисодии Сингапур)
<https://www.edb.gov.sg/>

Ҳукумати Сингапур барои рушди иқтисодиёти кишвар намудҳои минтақаҳои озодро самаранок истифода намуда истодааст. Минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапур як намунаи муваффақ бо истилоҳи “нуқта”-и озод мебошад, ки ба содироти мол нигаронида шудааст. Минтақаҳои «нуқта» ба рушди содироти молҳо махсус гардонида мебошад, ки Ҳукумати Сингапур барои содироти маҳсулоти содиротӣ як қатор минтақаҳои минтақаҳои саноатӣ эълон карда, ба ибораи дигар, худудҳоеро, ки барои бунёди корхонаҳои саноатӣ пурра мутобик карда шудаанд. Режими либералии содироту воридотӣ ба Сингапур имконият дод, ки ҳамчун минтақаи ягонаи содиротии истеҳсолиро ташкил намуд. Барои ташкили истеҳсолоти содиротӣ ҳукумат як қатор минтақаҳои минтақаҳои саноатӣ бо шароити хуб барои бунёди корхонаҳои саноатӣ муҳаё намуд. Дар сурати набудани пурраи канданиҳои фоиданок, Сингапур мавқеи комилан беназири чуғрофӣ дорад. Ҳамин тариқ, рушди минтақаҳои махсуси озоди иқтисодӣ дар кишвар барои давлат ҳаётан муҳим аст.

Ҳукумати Сингапур ба чунин мақсадҳои стратегии дар МОИ диққати махсус додааст: пурзӯр намудани фаъолияти савдои хориҷӣ, зиёд намудани ҳаҷми содирот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ҳавасмандгардони истеҳсолоти саноатӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар, баробар кардани тафовути байниминтақаҳо. Барои амаливии стратегия ва ҷалби сармоягузори Ҳукумати Сингапур фароҳам овардани муҳити амният, зиддикоррупсия ва андозбандии камро фароҳам овард.

Сингапур давлати иқтисоди инноватсионӣ буда, дар он нӯҳ минтақаи озоди иқтисодӣ дар ҳаҷон рушд мекунад ва дастовардҳои назаррас имрӯз ноил гардид. Аввалин МОИ-и маҳаллӣ дар бандари Сингапур соли 1969 таъсис ёфта, дар ҳоли

ҳозир дар кишвар ҳашт МОИ ва якто дар фурудгоҳи байналмилалии Чанги фаъолият мекунад. МОИ дар амалияи ҷаҳонӣ бо ҳадафҳои мушаххас таъсис дода мешаванд, ки ҳадафи асосии он баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии ҳам дар худи минтақаҳо ва ҳам дар қаламрави тамоми кишвар нигаронида шудааст.

Муҳимтарин хусусияти минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапур фаъолияти онҳо дар шароити иқтисоди инноватсионӣ мебошад. Модели иқтисодии инноватсионии Сингапур бо дараҷаи баланди эътимод ба сармояи хориҷӣ дар шакли кумаки молиявӣ аз сармоягузории мустақими хориҷӣ ба даст омадааст. Дар даҳсолаҳои аввали тараққиёти мустақилонаи Сингапур манбаъҳои асосии сармоягузoron аз ИМА, Япония, Англия ва дигар мамлакатҳои Аврупо буданд.

Сингапур дар пешбурди сиёсати содиротӣ бо истифода аз МОИ ба даст оварда, аз стратегияи умумии рушди бомуваффақияти иқтисодӣ ҷудонашаванда аст. Заминаҳои тараққиёти ба худ хоси иқтисодиёти мамлакат аз соли 1867 оғоз ёфта, вақте ки мустамликаи Британияи Англия буд. Британияи Англия «бандари озод» дар минтақаи Сингапур эълон намуда, танҳо мақоми он воридотӣ буд ва интиқоли молро аз ҳудуди он истифода аз бебӯҷ ва дигар имтиёз дода шуда буд. Сингапури муосир дар миёнаҳои асри гузашта ҳамчун минтақаи тиҷоратии Британияи Кабир ташаккул ёфтааст. Инчунин дар он давра ҷазираи ночиз дар гулӯгоҳи Малак ҷойгир буд ва як ҷазираи тропикӣ, деҳаи моҳидорӣ, ки дар он роҳзанҳо озодона ҳукмронӣ мекарданд.

Дар айни замон дар Сингапур 9 МОИ мавҷуд аст, ки бузургтарини онҳо бандари Ҷуронг ва фурудгоҳи Чанги мебошанд. Дар Сингапур 9 минтақаи озоди иқтисодӣ мавҷуд аст: Терминали Брани, Кеппел Дистрипарк, Терминали Пассир Панчанг, Терминали Сембаванк, Терминали Танчунг Пагар, Терминали Кеппел, Порт Ҷуронг, "Маҷмааи логистикии фурудгоҳи Сингапур", "Маҷмааи боркаши фурудгоҳи Чанги". Минтақаи калонтарини саноатӣ «Ҷуронг» мебошад, ки дар ҳудуди он 56,8 км² 1834 корхона мавҷуд аст, ки 100 ҳазор нафар коргар доранд [11].

Аксари корхонаҳо ба сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ доранд, боқимонда дар шакли корхонаҳои муштарак ташкил карда шудаанд. Муҳимтарин бартариҳои минтақаи Ҷуронг наздик будани бандари баҳрӣ, ки минтақаи озоди саноатиро рушд медиҳад ва дар он ҷо базаи ҳарбии баҳрӣ ва системаҳои инфраструктураи хуб инкишофёфтаанд. Аз соли 2000 кишвар дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба рушди технологияи инноватсия ва дар доираҳои кластерҳои илмӣ-тадқиқоти ба ҷаҳиши иқтисодӣ ноил гардид. Нақлиёти баҳри ва ҳавоии боркашониро дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷойгир карда, дар натиҷаи он имрӯз Сингапур аз ҷиҳати интиқоли нақлиёти ҳавоӣ ва оби, яъне боркашонии бузургтарин бандари ҷаҳонӣ рақобат карда истодааст.

Ташаккули минтақаҳои иқтисодии Сингапур дар он аст, ки давлат дорои ҳиссаҳои назоратии ширкатҳои калонтарини Сингапур аз ҷумла Singapore Airlines, SingTel, Keppel Shipyard ST Engineering, MediaCorporation мебошад.

Соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодӣ, аз қабилӣ телекоммуникатсия, муҳофизат, нақлиёт, инфрасохтор, васоити ахбори омма, киштисозӣ, саноати бонкӣ, амволи ғайриманқул дар моликияти давлат мебошанд. Бахши давлатӣ сармоягузори асосии рушди инноватсионии иқтисодӣ мебошад. Асоси иқтисодии Сингапурро пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун дар самти нақлиёт, боркашонӣ, нигоҳдорӣ, алоқа, тиҷоратӣ, хизматрасонӣ оид ба коркарди молҳои содиротӣ, молиявӣ, мелиоративӣ ва ғайра ташкил карда шудаанд. Дар солҳои охир, ҳукумати Сингапур на танҳо дастгирии бахши афзолиятнок дар самти хизматрасониро дар соҳаҳои тиҷорат, логистика, технологияҳои иттилоотӣ, сайёҳӣ, муҳандисӣ ва молиявӣ идома дод, балки сиёсати ҳавасмандгардонии рушди бахши хизматрасонӣ дар соҳаи тиб, маориф ва матбуотро рушд дод. Қариб 70 фоизи аҳолии кишвар дар соҳаи хизматрасонӣ фаъолият мекунад. Сингапур соли 1963 ба ноҳияи саноатии Чуронгро мақоми минтақаи озоди тиҷоратӣ эълон намуд. Аз молҳои анъанавии содиротӣ, аз ҷумла каучук, қалъагӣ, маъдани оҳан, норгил, қаламфур, ҷӯб боҷи гумрукӣ ситонида намешуд. Дар натиҷаи он Ҳукумат ба таъсиси минтақаҳои озоди содиротӣ асос гузошт. Кишвар ба ин восита дар соҳаҳои технологияи нав, илм-инноватсия, сармояи хориҷӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, нақлиёти оби-бандарҳо, нақлиёти баркашонии ҳавоӣ ва хизматрасони афзолият медиҳад.

Сингапур дар солҳои 60 - 70-ум намудҳои МОИ махсусгардондашуда асосан истеҳсоли маҳсулоти нефтро таъсис дод. Минбаъд дар Сингапур аз солҳои 2000-ум МОИ, ки ба рушди технологияҳои инноватсионӣ ва соҳаҳои марбут ба арзиши иловашуда дар доираи кластерҳои тадқиқотӣ, таҳия карда шуданд. Ба рушди иқтисодии Сингапур минтақаи озодӣ эълоншудаи тиҷорат, риояи қатъии қонун ва назорат аз болои иҷроиши он мусоидат кард.

Минтақаҳои озод тиҷоратӣ, ки тавассути он ширкатҳо метавонанд бидуни гумрук, аксиз ё андоз аз мол ва хизматрасонӣ молҳоро воридотӣ, фуруш ё содирот кунанд. Сингапур инчунин минтақаҳои озоди тиҷоратиро дорад, ки ба ширкатҳои бахши тиҷорат имкон медиҳад, ки ба воситаҳои нақлиётиро истифода баранд. Соли 1966 дар қаламрави Сингапур “Санади минтақаҳои озоди тиҷоратӣ оид ба таъсиси минтақаҳои махсуси иқтисодӣ” танҳо дар шакли минтақаҳои озоди тиҷоратӣ иҷозат дода мешавад. Қонун тартиботи ташкили минтақаҳо, идоракунии онҳоро муайян намуда, инчунин дар бораи намудҳои фаъолияте, ки дар он ҷо иҷозат дода мешавад, муқаррар менамояд. Ин минтақаҳои махсусро “Санади минтақаҳои тиҷорати озод” танзим мекунад, ки соли 1966 қабул шуда, бори охир дар соли 2014 ислоҳ шудааст. Минтақаҳои озод тиҷорати Сингапур ба ширкатҳо иҷозат медиҳанд, ки молҳои худро пеш аз бор кардан ба киштӣ ё нақлиёти ҳавоӣ бидуни расмиёти гумрукӣ муваққатан нигоҳдоранд.

Яке аз калонтарин минтақаҳои саноатӣ дар вилояти Чуронг ва минтақаҳои атрофи он ҷойгир карда шудаанд. Пас аз хушк шудани ҷазира, сохтмони хатҳои роҳи оҳан, ки Чуронгро бо Сингапур ва Малайзия мепайвандад, сохта шуд. Ҳудуди

Чуронг ба се ноҳия тақсим карда шудааст. Дар якумаш корхонаҳои саноати сабук, асосан электроника ва электротехника; дар дуюмаш объектҳои саноати вазнин, аз ҷумла металлургия, нефт, киштисозӣ ва химия сохта шудаанд. Минтақаи сеюми махсус барои корхонаҳои ҷудо карда шуд, ки ба эҳтиёҷи роҳҳои нақлиёти буд, ки барои борҳои боркаш пешбинӣ шудаанд. Шумораи корхонаҳои саноати дар Чуронг дар солҳои 60-ум назар ва соли 1990 ҳазор маротиба бештар гардидааст [12].

Бояд қайд, ки дар вилояти Чуранг Паркҳои илмӣ-технологӣ мавҷуд аст. Дар Сингапур Паркҳои илмӣ технологӣ дар вилояти Чуронг аз рӯи сохтор, манбаҳои маблағгузорӣ амалӣ карда мешавад ва бо паркҳои илмӣ кишварҳои пешрафта умумияти зиёд доранд. Паркҳои илмӣ-технологӣ соли 1981 таъсис ёфта, бо хусусиятҳои милли хос аст. Дар ҳудуди он 5 институти давлатии тадқиқотӣ, аз ҷумла Донишгоҳи давлатии Сингапур ва тақрибан 45 корпоратсияҳои саноатӣ мавҷуданд. Ин бузургтарин маркази рушди технологияҳои саноатӣ ва маркази пешбари инноватсионии кишвар ба шумор меравад.

Технологияи паркҳои илмӣ татбиқи барномаи миллии рушди технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки ба рушди компютерсозӣ, рушди системаҳои телекоммуникатсия, автоматикунонии таъминоти иттилоотӣ саҳми арзанда гузоштааст. Айни замон дар Сингапур бунёди шабакаи умумимиллии компютерӣ анҷом ёфтааст, ки созмонҳои давлатӣ, фирмаҳои хусусӣ ва хонаҳои ҳамаи сокинони кишварро мепайвандад. Анҷоми компютеркунонии соҳаи идоракунӣ самараи кори муассисаҳои давлатиро хеле баланд бардошта, шумораи кадрҳои роҳбарикунандаро ва ҳаҷоти идоракуниро коҳиш медиҳад. Дараҷаи даромаднокии ин самт аз руи он мулоҳиза кардан мумкин аст, ки сарфаи ҳисоббарорӣ аллакай назар ба ҳаҷоти автоматики 1,7 баробар зиёд шудааст.

Хусусияти фарқкунандаи МОИ-и Сингапур дар он аст, ки минтақаҳои оффшорӣ ҳамчун як навъ «паноҳгоҳҳои андоз» хизмат менамояд, ки ба амалиёти молиявии байналмилалӣ хизмат мерасонанд. Бонкҳои оффшорие, ки дар бозори доллари Осиё ҷойгиранд, ба агентҳои иқтисодӣ бартарихо, аз қабилӣ имтиёзҳои андоз, озодии назаррас, мавҷуд набудани назорати асъор, имкони анҷом додани муомилот бо резидентҳо бо ҳама гуна асъори хориҷӣ, дар ҷойи ҳодиса аз ҳисоб баровардани ҳаҷот ва маҳфӣ амалиёти молиявӣ пешниҳод карда мешавад.

Минтақаҳои озоди тиҷоратӣ дар Сингапур минтақаҳои мебошанд, ки корхонаҳо метавонанд бидуни пардохти андоз ё аксизҳои иловагӣ маҳсулот харидорӣ, фурӯш ва истеҳсол кунанд. Сингапур бо созишномаҳои тиҷорати озоди худ, ки асоси стратегияи тиҷоратии байналмилалӣ он мебошанд, дар сатҳи байналмилалӣ машҳур аст. Созишномаҳои тиҷоратии Сингапур, созишномаҳо зиёда аз 80 шартнома ба кишварҳои ҷаҳон ба имзо расонида, бо андоз тиҷоратро бо ҳама кишварҳо дар сайёра осон мекунанд [13]. Минтақаҳои озоди Сингапур лоиҳаҳои мебошанд, ки ҳам барои тиҷорати байналмилалӣ ва ҳам дохилӣ фазои нигоҳдорӣ фароҳам меорад.

Реҷаи содироту воридоти минтақаҳои озоди иқтисодӣ кишвар дар он аст, ки нақши давлат ҳамчун минтақаи ягонаи содиротӣ-истеҳсолӣ бармеояд. Аз рузҳои аввали тараққиёти мустақилонаи худ бо мақсади дар мамлакат ташкил намудани истеҳсолии маҳсулоти содиротӣ як қатор минтақаи саноатӣ эълон карда шуданд.

Сингапур ба воситаи сиёсати содиротии худ ба тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба пешравиҳои калон ноил гардид. Эҷоди минтақаҳои озоди тиҷоратӣ ва минтақаҳои саноатӣ дар чаҳорҷӯби барномаи махсус сураат гирифта, татбиқи он дар соли 1970 вақте ки парламони Сингапур қонун дар бораи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодро қабул карда буд, оғоз шуд. Мувофиқи Қонун чунин имтиёзҳо мебошанд

-ба муддати 5 сол аз пардохти андоз озод намудани корхонаҳои калон, ки дар он на камтар аз 710 ҳазор доллари амрикоӣ сармоя доранд ва инчунин маҳсулоти истеҳсолии ба содирот нигаронидашуда мебошад имтиёз то 10 сол дароз карда мешавад.

-ба муддати 5 сол аз андоз озод намудани корхонаҳои, ки чунин мақом надоранд, аммо ба маблағи на камтар аз 71 ҳазор доллари ИМА сармоя дорад ва маҳсулот истеҳсолие, ки беш аз 20 дарсади он ба хориҷ содир мешавад.

-ба муддати 15 сол аз андоз озод намудани тамоми корхонаҳои, ки беш аз 710 ва 106 миллион доллар сармоя доранд.

МОИ Сингапурро Санади минтақаҳои озоди тиҷоратӣ танзим мекунад. Дар МОИ-и Сингапур чунин имтиёзҳо пешниҳод шудааст аз ҷумла:

- озодии муомилоти мол дар дохили МОИ;
- мавҷуд набудани боҷҳои гумрукӣ барои моли воридотӣ ва нигоҳдорӣ дар ҳудуди МОИ;
- молҳои, ки ба МОИ ворид карда мешаванд андоз аз арзиши иловашуда ситонида намешавад;
- барои ширкатҳои, ки дар МОИ иштирок мекунанд, расмиёти соддакардашудаи воридотӣ пешбинӣ шудаанд [14].

Ҳама минтақаҳои озоди Сингапур таҳти “Санади минтақаҳои озоди тиҷоратӣ” қарор дорад, ки иборат аз:

- мақомоте, ки барои тафтиши фаъолияти ширкатҳои, ки дар минтақаҳои озод фаъолият мекунанд;
- фаъолиятҳои, ки ширкатҳои минтақаи озод метавонанд дар Сингапур анҷом диҳанд;
- намудҳои иҷозатномаҳо ва иҷозатномаҳои, ки барои истеҳсол ва фурӯши мол дар минтақаҳои озод заруранд;
- ҷарима барои риоя накардани қоидаҳои муқаррарнамудаи мақомоти минтақаи озод [15].

Бояд қайд, ки тамоми ҳудудҳои Сингапурро МОИ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, аз соли 1990 Сингапур бомуваффақият таъсис ва фаъолияти МОИ-и дар кишварҳои хориҷӣ амалӣ мекунад. Лоихаҳои калонтарин аллакай дар шакли

МОИ саноатӣ дар Чин ва дигар давлатҳо Ветнам, Индонезия ва Малайзия амалӣ карда шуданд. Кишвар аз лиҳози ҳудуд хеле хурд мебошад, ки минтақаҳои махсуси иқтисодии худро надорад.

Мақомоти асосӣ, ки фаъолияти ширкатҳои минтақаи озодро дар Сингапур назорат мекунад, ин Кумитаи машваратии минтақаи озод, директори гумруки Сингапур ва Вазорати савдо ва саноат мебошанд. Инчунин Шӯрои рушди иқтисодии Сингапур ташкил шуда, ҳадафи он роҳбарони ширкатҳои хориҷӣ ва намояндагони ташкилотҳои меҳнатиро ҷалб менамояд. Шӯрои рушди иқтисодии Сингапур бо як кумитаи машваратӣ, як созмони мустақил, ки идеяҳоро ҷамъоварӣ мекунад ва стратегияҳои рушди минтақавӣ ва байналмилалиро барои Шӯро пешниҳод мекунад, ҳамкорӣ мекунад. Ин кумита бо пешниҳоди стратегияҳои самарабахши иқтисодӣ барои пайваст кардани Сингапур ба иттиҳодияҳои байналмилалӣ саноатӣ кӯмак мекунад. Таъсиси Шӯрои машваратӣ аз ҳисоби коршиносони беруна, ки қодиранд оид ба фаъолияти МОИ андешаи холисона баён кунанд, баррасӣ карда мешавад.

Бояд қайд, ки хусусияти минтақаҳои озоди иқтисодии Сингапур бештар ба гузаштаи таърихӣ ин кишвар вобаста аст. Асосгузори давлати Сингапур ва нахуст сарвазир Ли Куан Ю ҳокимияти худро дар бораи давлатдори ҷамъбаст карда, чунин қайд намуда буд: «Таърихи пешрафти Сингапур инъикоси пешрафти кишварҳои саноатӣ, ихтироот, технологияи нав, корхона ва энергетикаи онҳо мебошад... Рушди технологияҳои иттилоотӣ, компютерҳо, воситаҳои алоқа ва роҳҳои сершумори татбиқи онҳо, инқилоб дар микробиология ҳаёти одамонро дигар мекунад. Мардуми Сингапур бояд боистеъдод бошанд, ки ин кашфиётҳоро чӣ гуна аз худ кунанд ва мутобиқ созанд, онҳоро ба манфиати худ ва дигарон истифода баранд» [16].

Сингапур дар як муддати хеле кӯтоҳ тавонист аз кишварҳои ҷаҳони сеюм ба қатори кишварҳои пешрафта ҷойгир гардид, ки рушди он боиси тааҷҷуб аст. Дар айни замон Сингапур маркази молиявӣ, осонии тиҷоратӣ, андозбандии мусоид ва логистика дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором ба ҳисоб меравад, ки дар чорроҳаи роҳҳои асосии тиҷоратии баҳрии Шарқ ва Ғарб ҷойгир мебошад. Имрӯз, бо сиёсати оқолонаи роҳбарияти кишвар яке аз кишвари тариққиёфта дар ҷаҳон машҳур гардида, дар рушди иқтисод як пешравии ҳалкунандаро ба даст овард. Модели рушди Сингапур аввал сиёсати иқтисод ва баъдан сиёсат дар соҳаҳои мухталиф интиҳоб намудааст.

Сингапур бо воситаи намудҳои озоди иқтисодӣ, кафолати сармоягузори хориҷӣ, андозбандии мусоид тавонист яке аз моделҳои амалишударо эҳё намуд. Яке аз ҷузъҳои муҳими стратегияи ба тамоюли ба содирот нигаронидашуда аз минтақаҳои озоди (махсус) иқтисодӣ мебошад. Ба воситаи МОИ Сингапур баромад ба бозори ҷаҳонӣ барои ширкатҳои фаромиллие, ки миллиардҳо доллар сармояи онҳо дар тамоми қитъаҳо гузошта шудааст, ҷолиб гардонидаст. Корпоратсияҳои байналмилалӣ дар ҷустуҷӯи шароити мусоид барои фаъолияти

тиҷоратии худ МОИ-ро сохторҳои сердаромади иқтисодӣ медонад, ки самтҳои муҳимтарини густариши онҳо бо онҳо алоқаманд меномояд.

АДАБИЁТ:

1. Ли Куан Ю, создатель сингапурского чуда, министр-наставник Сингапура: «Позвольте вас утешитьвы не уникальны».[Манбаи электронӣ]URL:<http://www.r-refonHS.ni/yew.htm> (Санаи муроҷиат :15.03.2022).
2. Тюрин В.А. Томас Стемфорд Раффлз: человек, который основал Сингапур // Восток, № 2, 1998. С.69.
3. The Singapore Department of Statistics. Key Annual Indicators. [Манбаи электронӣ] URL: <http://www.singstat.gov.sg/stats/keyind.html#keyind>.(Санаи муроҷиат:05.10.2022)
4. Данные по ВВП Сингапура [Манбаи электронӣ] URL:<https://take-profit.org/statistics/gdp/singapore/> (Санаи муроҷиат:10.10.2022)
5. Каримуллина А. В. Промышленная политика Республики Сингапур: этапы, инструменты, результаты / Каримуллина А. В. // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 3. – С. 153-167
6. State Development Plan, 1961–1964 // A Singapore Government Agency Website. - [Манбаи электронӣ] URL:https://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_2017-10-11_092937.html
7. Пахомова Л. Ф. Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия): научное издание / Пахомова Л. Ф. – М.: Институт востоковедения РАН, 2007 – 256 с.
8. Technopreneurship 21[Манбаи электронӣ] URL: <https://www.ntu.edu.sg/ntc> санаи муроҷиат 01.03.2022
9. RESEARCH INCENTIVE SCHEME[Манбаи электронӣ] URL: <https://crescent.education/wp-content/uploads/2017/09/Policy-4.pdf>
10. Initiatives in New Technology[Манбаи электронӣ] URL: <https://hbr.org/1985/11/implementing-new-technology>
11. Free Zones in Singapore[Манбаи электронӣ] URL: <https://www.opencompanysingapore.com/free-zones-in-singapore> (Санаи муроҷиат: 12.11.2022)
12. Курзанов В.Н. Промышленное развитие Сингапура. М., 1978 С- 134 С.16
13. Singapore Free Trade Zones – Complete Guide [Манбаи электронӣ] URL: <https://ondemandint.com/resources/singapore-free-trade-zones/> (Санаи муроҷиат: 10.11.2022)
14. Special Economic Zones: UAE, Singapore, Malaysia, Georgia [Манбаи электронӣ] URL: <https://labsconsult.com/en/single-post/2019/03/14/specialnye-ekonomicheskije-zony-uae-singapore-malaysia-georgia/> (Санаи муроҷиат:01.11.2022)
15. FREE TRADE ZONES ACT 1966 [Манбаи электронӣ] URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/FTZA1966>
16. Ли Куан Ю «Из третьего мира - в первый». С.562.

ФАКТОРЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В СИНГАПУРЕ

СОХИБИ БАХРУЛО

научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии, ИИПСАЕ НАНТ. Адрес:
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел.: (+992)917820202; E-mail:
sohibbahrulo@gmail.com

В данной статье автор исследовал этапы истории, факторы и пути развития свободных экономических зон в Сингапуре. Развитие свободных экономических зон в Сингапуре с помощью гарантий для иностранных инвесторов, льготного налогообложения смогло реанимировать одну из реализованных моделей. Одной из важных составляющих экспортоориентированной стратегии являются свободные (особые) экономические зоны. Сингапур вышел на мировой рынок через ОЭЗ, что сделало его привлекательным для транснациональных компаний с многомиллиардным капиталом, инвестированным на всех континентах. Международные корпорации в поисках благоприятных условий для своей хозяйственной деятельности рассматривают СЭЗ как выгодные экономические структуры, связывающие их с важнейшими направлениями своей экспансии.

Ключевые слова: Сингапур, факторы, пути развития, свободные экономические зоны.

FACTORS AND WAYS OF DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES IN SINGAPORE

SOHIBI BAHRULO

Research Fellow, Department of Southeast Asia of Institute of studying of the Issues of Asian and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33, tel.: (+992) 917820202; E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

In this article, the author explored the stages of history of factors and ways of developing free economic zones (FEZ) in Singapore. The development of free economic zones in Singapore with the help of free economic types, guarantees for foreign investors, preferential taxation was able to revive one of the implemented models. One of the important components of the export-oriented strategy is free (special) economic zones. Singapore entered the world market through the FEZ, which made it attractive to multinational companies with multibillion-dollar capital invested on all continents. International corporations, in search of favorable conditions for their economic activities, consider FEZs as profitable economic structures that connect them with the most important areas of their expansion.

Keywords: Singapore, factors, ways of development, free economic zones

КИТАЙСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА И ЭКОНОМИКА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ

младший научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: 987 97 59 46, E-mail: talbakov.2018@mail.ru

АМИНОВ УМАРДЖОН ХОЛНАЗАРОВИЧ

магистрант Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: 933 39 79 79, gmail: umaminov2727@gmail.com

В постсоветской Центральной Азии Китай становится одним из самых влиятельных игроков в результате общего усиления его глобальной роли. Регион Центральная Азия является важной частью инициативы «Один пояс, один путь» благодаря своему стратегическому положению и природным богатствам. Отношения между Китаем и странами Центральной Азии развивались очень динамично в течение последних двух десятилетий, и Китай оказал существенное влияние на экономику пяти стран региона. За последнее десятилетие отношения между Китаем и республиками Центральной Азии претерпели чрезвычайную трансформацию. Проникновение китайского капитала беспрецедентно и началось задолго до того, как был официально объявлен ОПОП. Хотя китайский подход довольно осторожен в отношении политики и безопасности, гораздо больший интерес вызывает экономическая сторона, в первую очередь, энергетика и инфраструктура. В данной статье авторы попытались проанализировать и обсудить различные аспекты влияния Китая на экономику стран Центральной Азии.

Ключевые слова: *Китай, Центральная Азия, инвестиции, энергетическая безопасность, экономическая безопасность, инфраструктура, «Один пояс, один путь».*

Среднегодовой прирост объема ВВП стран Центральной Азии (Казахстан, Киргизия, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан) за десятилетие составил 3,6%, следует из обзора Евразийского банка развития. Вместе с увеличением размера экономик растет и внешнеторговый оборот этих стран. Оборот внешней торговли товарами за 20 лет вырос в шесть раз, в прошлом году он составил \$165,5 млрд. Доля Казахстана осталась самой большой (61,4%). На Узбекистан приходится 22,9% оборота, на Туркменистан — 7,7%, на Киргизию — 4,4%, на Таджикистан — 3,6%. Существенная часть экспорта по-прежнему приходится на минеральные продукты (более 50%), еще почти 16% — на продукцию металлургии. Узбекистан, Киргизия и Таджикистан в значительной степени полагаются на

поставки золота за рубеж. Кроме того, Узбекистан и Киргизия специализируются на экспорте продовольствия, а Таджикистан — рудных концентратов и металлов.

В течение нескольких лет Китай стремился укрепить связи и стимулировать экономическое развитие в Центральной Азии. Эти усилия, в первую очередь, направлены на достижение прагматических целей. Экономические мотивы связаны в основном с заинтересованностью Китая в получении доступа к новым экспортным рынкам (а также в развитии межконтинентальных перевозок) и обеспечении своих природных ресурсов. Китай нарушил монополию России на транзит природных ресурсов из центрально азиатских республик [1 с. 85]. Китай также стал крупнейшим торговым партнером трех из них: Узбекистана, Туркменистана и Кыргызстана, а также крупнейшим инвестором в Кыргызстане и Таджикистане. Регион может многое предложить в следующих сферах, и Китай рассматривает Центральную Азию как:

- важный источник энергоресурсов, необходимых для обеспечения потребностей быстрорастущей экономики Китая;
- перспективный рынок сбыта товаров;
- альтернативный маршрут доступа к международным транспортным коридорам благодаря своему инфраструктурному потенциалу; центральноазиатский регион может стать транспортным узлом для Евразии;
- регион, играющий стратегически важную роль как в обеспечении национальной безопасности Китая, так и в его становлении как великой мировой державы [3 с. 89].

С Китаем товарооборот стран Центральной Азии за 20 лет вырос более чем в 25 раз (внешняя торговля КНР за это время увеличилась в девять раз). В прошлом году торговля с КНР составила \$33,7 млрд (20,4% от общего объема торговли), тогда как оборот России с этими странами был равен \$35,8 млрд (21,6%) [9]. С точки зрения развития торговли Китая и стран Центральной Азии не все страны региона находятся в одинаковом положении.

Как упоминалось выше, интерес Китая к Центральной Азии основан не только на экономике, но и на безопасности. Хотя подавляющее большинство населения Китая составляют ханьцы, в Китае есть много других этнических групп. В процентном отношении цифры могут показаться низкими, но в абсолютном выражении они исчисляются десятками или сотнями миллионов. Поэтому для Китая крайне важно развивать свои многоэтнические западные регионы, которые отстают от более развитых восточных регионов [1 с.155]. Западные территории, особенно Синьцзян-Уйгурский автономный район (СУАР), имеют протяженную границу со странами Центральной Азии (1344 км). Сохранение стабильности в СУАР необходимо, потому что через этот регион проходят все газо- и нефтепроводы из Центральной Азии, и в случае его дестабилизации. Проблемы безопасности касаются не только уйгурского населения, но и безопасности западных границ Китая в целом [1 с. 177]

Одной из основных проблем при попытке надлежащего анализа экономического влияния Китая в Центральной Азии является отсутствие

всеобъемлющего и надежного набора данных, содержащего информацию о стоимости китайских проектов и условиях кредитования. Это затрудняет оценку преимуществ таких проектов, как отметила Кэролайн Фройнд, директор Всемирного банка по торговле, региональной интеграции и инвестиционному климату, комментируя инициативу «Один пояс, один путь».

При рассмотрении ключевых вопросов в отношениях между Китаем и Центральной Азией нельзя игнорировать ОПОП. Осенью 2013 года Си Цзиньпин предложил Китаю и республикам Центральной Азии вместе разработать современную версию древнего Шелкового пути и расширить взаимные экономические связи для поддержки регионального сотрудничества. Он также предложил реализовать масштабные инфраструктурные проекты [5].

КНР инвестировала в страны Центральной Азии около \$40 млрд. Объем китайских прямых инвестиций в Казахстан достиг \$21,4 млрд, в Узбекистан — более \$10 млрд, в Киргизию — \$4,6 млрд, в Таджикистан — более \$3 млрд [9].

Это огромный инфраструктурный проект, выходящий за рамки простого экономического аспекта. Это основной двигатель отношений между Китаем и республиками Центральной Азии, занимающими геостратегическое положение. Пекин продвигает его как новую модель международного сотрудничества, основанную на региональном экономическом сотрудничестве и развитии. Основными аспектами подхода к Центральной Азии являются улучшение связи, региональное развитие и инвестиции. ОПОП состоит из двусторонних подходов и открытой и гибкой структуры, и считается, что его непрозрачность объясняется тем, что это развивающаяся модель. ОПОП — это долгосрочная стратегия, посредством которой Китай стремится укрепить свои экономические позиции и обеспечить экономический рост. ОПОП является ответом на экономические потребности Китая, который отражает его растущую экономическую мощь и политические ожидания большей роли в международной политике. Однако еще до того, как был объявлен ОПОП, Китай значительно увеличил свои инвестиции в инфраструктурные проекты по всему миру.

Помощь в целях развития является важным инструментом в рамках ОПОП. Ключевым принципом помощи Китая в целях развития является невмешательство во внутренние дела. Его помощь предоставляется в пакетах, включающих помощь, льготные кредиты и торговые и инвестиционные сделки [5].

Инвестиционная политика Китая в Центральной Азии носит системный, масштабный и долгосрочный характер и обусловлена экономическими и стратегическими целями. Подавляющее большинство китайских инвестиций поступают в виде кредитов с конкретными условиями возврата.

Давайте посмотрим на роль Китая в мировых потоках капитала и положение экономик Центральной Азии в этом отношении. Роль Китая в мировой торговле хорошо известна и задокументирована, в отличие от его растущего влияния в мировых финансах. Экспорт капитала Китая по всему миру значительно увеличился за последние десятилетия. Подавляющее большинство этих потоков являются официальными (т. е. обеспечиваются китайским правительством,

государственными компаниями или контролируемым государством центральным банком); в то же время эти кредиты часто имеют сходство с коммерческим кредитованием и часто обеспечены залогом [3].

Энергетическая безопасность играет чрезвычайно важную роль во взаимоотношениях и заслуживает большего внимания. Желание Китая состоит в том, чтобы играть ведущую роль в развитии и поддержке энергетических отраслей в Центральной Азии, чтобы удовлетворить свои растущие потребности в энергии. Несмотря на более медленный экономический рост, чем в предыдущем году, спрос на первичную энергию в Китае вырос на 4,3%, что является самым высоким показателем с 2012 года [7]. Китай является крупнейшим потребителем энергии в мире, на его долю приходится 24% мирового потребления энергии и 34% роста мирового спрос на энергию. Это сделало его крупнейшим источником мирового роста 18-й год подряд. Рост потребления ископаемых видов топлива был самым высоким в отношении природного газа и нефти. В 2018 году потребление газа в Китае выросло на 18% и составило 22% чистого прироста мирового потребления газа. Китай является крупнейшим в мире импортером нефти и природного газа, и в 2018 году его зависимость от импорта выросла до 72% по нефти и до 43% по газу. Опасения по поводу энергетической безопасности растут, и Китай стремится обеспечить доступ к энергоресурсам [8].

В первое десятилетие независимости Россия контролировала трубопроводы из Центральной Азии, за исключением небольшого газопровода из Туркменистана в Иран. Однако эта монополия просуществовала недолго, и Китай быстро построил предложенные трубопроводы еще до того, как было официально объявлено об ОПОП. Китай изменил энергетическую карту региона, и сотрудничество в энергетической сфере стало приобретать все большее значение, в основном в отношении Казахстана и Туркменистана. Китай построил два крупных трубопровода: нефтепровод из Казахстана и газопровод из Туркменистана. Газопровод положил конец зависимости Туркменистана от поставок газа в Россию. Газопровод Средняя Азия — Китай, введенный в эксплуатацию в 2009 г., стал основным энергетическим связующим звеном между Китаем и Туркменистаном и первым крупным примером энергетического сотрудничества в Центральной Азии. Казахстан является не только одним из важнейших поставщиков нефти в Китай, но и ключевым партнером по транзиту природного газа из Туркменистана. Нефтепровод Казахстан-Китай был первым трубопроводом прямого импорта нефти в Китай из Центральной Азии [2].

Помимо ОПОП, Евразийский экономический союз (ЕАЭС) является еще одним региональным проектом, затрагивающим Центральную Азию. ЕАЭС — главный проект России в регионе. Казахстан и Кыргызстан являются членами. Инициатива постепенно расширялась, и в 2018 году Молдове был предоставлен статус наблюдателя. Узбекистан может быть следующим. С момента начала его политических и особенно экономических реформ обсуждались положительные и отрицательные стороны членства в ЕАЭС. Россия выбрала другой подход к Центральной Азии, более институционализированный, который, в отличие от

китайского проекта, имеет развитую институциональную конструкцию и правила, обязательные для стран-участниц. Лидеры двух сверхдержав приняли Совместную декларацию о сотрудничестве, увязывающую развитие ЕАЭС и Экономического пояса Шелкового пути (часть ОПОП, участником которой является Россия). Цель — согласование усилий обоих проектов, упрощение инвестиционных процедур и развитие транспортной инфраструктуры. В мае 2018 г. Китай подписал торговое соглашение с ЕАЭС, регулирующие технические, санитарные и фитосанитарные меры и упрощающее некоторые таможенные процедуры. В настоящее время Китай является крупнейшим торговым партнером России. Россия стала основным поставщиком природного газа в Китай, и потоки газа значительно увеличились после завершения строительства газопровода «Сила Сибири». Более того, Россия и Китай договорились по возможности избегать использования долларов США во взаимных торговых операциях, отдавая предпочтение национальной валюте. В свете ухудшения как американо-российских, так и американо-китайских отношений в последние годы, проявляющегося в режимах санкций и торговых войнах, китайско-российское сближение имеет смысл [6].

В заключение можно констатировать, что рост китайского влияния в странах Центральной Азии и его выход за пределы чисто экономических вопросов вызывает отторжение и беспокойство и в самом регионе, и за его пределами. Чем активнее Пекин будет расширять там свое влияние, тем сильнее будет сопротивление. Потому что конкуренцию России в торговле уже составляет не только КНР, но и Турция, Индия, Южная Корея и т.д. На наш взгляд, с учетом экономического развития и инвестиций, странам региона необходимо преодолеть четыре ключевых структурных вызова — это отсутствие выхода к морю, ресурсная зависимость, низкий уровень развития финансового сектора и рассогласованность в водно-энергетической сфере.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ануфриев К. (2009). Central Asia in China's foreign policy: A historical retrospective. Bulletin of Tomsk State University (Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta), с. 155-177.
2. Аппель, Х. (2019). Си Цзиньпин и Владимир Путин партнеры?: интерпретация российско-китайского сближения. Аналитическая записка № 603. ПОНАРС Евразия. <http://www.ponarseurasia.org/memo/are-xi-jinping-and-vladimir-putin-partners-interpreting-russia-china-rapprochement> (дата доступа 10.01.2022).
3. Арсентева И. (2014). China's policy in Central Asia and Russia's strategy. News of Saratov University (Izvestiya Saratovskogo Universiteta). History Series. International Relations, с. 85-89.
4. Глобальный инвестиционный трекер Китая. (2021). Американский институт предпринимательства. <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> (дата доступа 5.01.2022).
5. Инициатива «Пояс и путь» в Центральной Азии и на Кавказе. (2019, 11 марта). Всемирный банк.

6. Подписано Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве между ЕАЭС и КНР. Евразийская экономическая комиссия. <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/17-05-2018-5.aspx> (дата доступа 18.08.2022).

7. Статистический обзор ВР - 2021: Энергетический рынок Китая в 2021 г. (2021 г.). БП. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-china-insights.pdf> (дата доступа 20. 10 .2022).

8. Статистический обзор мировой энергетики ВР: 68-е издание.(2021).БП. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (дата доступа 23. 09. 2022).

9. Центральная Азия разворачивается на восток (kun.uz). (дата доступа 19. 11. 2022)

ЧУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН ВА ИҚТИСОДИЁТИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ТАЛБАКОВ САИДАҲТАМ ИСРОИЛОВИЧ

ходими хурди илмии шуъбаи Осиеи Чанубӣ ва Шарқии ИОМДОА АМИТ,
суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел: 987 97 59 46, E-mail:
talbakov.2018@mail.ru

АМИНОВ УМАРҶОН ХОЛНАЗАРОВИЧ

магистранти ИОМДОА АМИТ, суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33,
тел: 933 39 79 79, E-mail: umaraminov2727@gmail.com.

Дар натиҷаи таҳкими ҳамаҷонибаи нақши ҷаҳони худ Чин дар Осиеи Марказии пасошӯравӣ ба яке аз бозигарони бонуфуз табдил меёбад. Минтақаи Осиеи Марказӣ аз сабаби ҷойгиршавии стратегӣ ва сарватҳои табиаш як ҷузъи муҳими ташаббуси «Як камарбанд-як роҳ» мебошад. Муносибатҳои Чин ва кишварҳои Осиеи Марказӣ тайи ду даҳсолаи охир ба таври динамикӣ инкишоф ёфтанд ва Чин ба иқтисоди панҷ кишвар таъсири назаррас расонидааст. Дар давоми даҳ соли охир муносибатҳои байни Чин ва ҷумҳуриҳои Осиеи Марказӣ дигаргуниҳои фавқулодаеро паси сар карданд. Дохилишавии сармояи Чин пеш аз эълони расмии «Як камарбанд-як роҳ» оғоз шудааст. Ҳарчанд Чин аз нигоҳи сиёсат ва амният хеле эҳтиёткор аст, аммо тавачҷӯҳи бештарро ба паҳлӯи иқтисодӣ, пеш аз ҳама ба соҳаҳои энергетика ва инфрасохтор равона намудааст. Дар мақолаи мазкур муаллифон кушиши намудаанд, ки паҳлуҳои гуногуни таъсири Чин ба иқтисодиёти кишварҳои Осиеи Марказиро таҳлил ва баррасӣ намоянд.

Калидвожаҳо: Чин, Осиеи Марказӣ, сармоягузорӣ, амнияти энергетикӣ, амнияти иқтисодӣ, инфрасохтор, «Як камарбанд-як роҳ».

PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE ECONOMY OF CENTRAL ASIA

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH

Junior Research Fellow, South and East Asia Department of the Institute of studying of the problems of Asian and European countries NAST. Address: 735025, Dushanbe, Rudaki avenue, 33, tel: +992 987 97 59 46; E-mail: talbakov.2018@mail.ru

AMINOV UMARJON KHOLNAZAROVICH

master's degree of the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, NAST, address: 735025, Dushanbe, Rudaki avenue, 33,, tel: 933 39 79 79, E-mail: umaraminov2727@gmail.com.

In post-Soviet Central Asia, China is becoming one of the most influential actors as a result of the overall strengthening of its global role. The Central Asian region is an important part of the «Belt and Road» Initiative due to its strategic location and natural wealth. Relations between China and the countries of Central Asia have developed very dynamically over the past two decades, and China has had a significant impact on the economies of the five countries. Over the past decade, relations between China and the Central Asian republics have undergone an extraordinary transformation. The infiltration of Chinese capital is unprecedented and began long before the BRI was officially announced. Although the Chinese approach is rather cautious in terms of politics and security, there is much more interest in the economic side, primarily energy and infrastructure. In this article, the authors tried to analyze and discuss various aspects of China's influence on the economy of Central Asian countries.

Keywords: China, Central Asia, investment, energy security, economic security, infrastructure, «One Belt-One Road».

**НАҚШИ ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР ДАР МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶАҲОН**

**(Тақриз ба китоби А.Раҳмонзода зери унвони “Муносибатҳои байналмилалӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир”)**

Бояд зикр аст, ки дар даврони ҷаҳонишавӣ, ки миллату қавмҳо, кишвару давлатҳо ба танҳои наметавонанд фаъолияти комилу муваффақ дошта бошанд, масъалаҳои вобаста ба дурнамои муносибатиҳои байналмилалӣ ва дипломатия бештар мавриди тавачҷуҳ қарор мегиранд. Ҷаҳони имрӯза ва рушди муносибатҳо, сулҳу субот, ҳамзистии осоиштаи ҷомаа, масоилу мушкилот ва ҳалли онҳо вобастагии амиқ дорад.

Дар ин зимн, Конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатия» ва «Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ: самтҳои ҳамкорӣ ва дурнамои рушд», ки бо ташаббуси Вазорати қорҳои хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Зикр гашт, ки қоршиносон аз донишгоҳову марказҳои илмӣи Тоҷикистон, аз ҷумла, нигорандаи сатрҳо аз Институти Осиё ва Аврупои АМИТ иштирок карда, оиди мушкилоти мубрами муносибатҳои байналмилалӣ, нооромиҳои рӯзафзун дар муносибатҳои байналмилалӣ, инқилобҳои ранга, низоъҳо ва нақшу ташаббусҳои Тоҷикистон ва Президенти кишвар маъруза карданд.

Мавриди зикр аст, ки кишвари Тоҷикистон яке аз панҷ давлати Осиёи Марказӣ буда, санаи 9-уми сентябри соли 1991 аз зери мустамликаи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ озод гардида, соҳибистиқлолу худмухтории худро эълон кард.

Ин кишвар дар давоми 30 соли Истиқлолият аз зинаҳои поёнии давлатдорӣ милли ба зинаҳои баланд расида, дар партави Ваҳдати милли сиёсат, саноат ва иқтисодиву тиҷорати худро таҳкиму тавсеа бахшида, робитаашро бо тамоми кишварҳои ҷаҳон барқарор созад. Имрӯз Тоҷикистон мақоми хосаи худро дошта, аз адабиёту забон ва фарҳанги қадиму бостонӣ ғанист, ки омӯзишу шиносоии он хело муҳим арзёбӣ мегардад.

Тавсифу таърифи Тоҷикистон дар осори бузургон, аз ҷумла, устод Садриддин Айни, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар ва дигарон хеле хуб васф шудааст. Тоҷикитони имрӯза бо минтақаҳои Осиёи Марказӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Шарқӣ дорои пайванди ҷуғрофӣ дошта, дар ҷаҳорҷубаи созмону ташкилотҳои минтақавиву байналмилалӣ ҳамкориҳои дипломатӣ дорад.

Лозим ба ёдоварист, ки минтақаи Осиёи Марказӣ дар қисми марказии Осиё ҷойгир шуда, бо кишварҳои Қазоқистон, Узбекистон, Туркманистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон тақсимбандӣ мешавад.

Дар ин зимн, аз ҷониби нашриёти “Дониш”-и АМИТ китоби “Муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир” дар ҳаҷми 172 саҳифа нашр гардид. Китоби мазкур иборат аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб ва хулосаву руйхати адабиёт буда, муаррифии Тоҷикистони муосир ва равобити байналмилалии он бо зикри аҳамияти геополитикии минтақа ва дурномаи кишвар дар ҳаллу кашфи масоили мубрами сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва адабу фарҳангии мардуми тоҷик саҳми арзанда дошта, мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор дода шудааст.

Китоб низ оид ба масоили гуногунҷанбаи Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ ва дурнамои ҳамкориҳои муносибатҳои байналмилалӣ мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифта, роҳҳои ҳал ва тавсияву пешниҳодҳо ироа гардидааст.

Бояд қайд кард, ки китоб аз ҷониби муҳаққиқи ҷавону фарҳангдӯст ва муовини директори Институти омӯзиши Осиё ва Аврупои АМИТ Азимҷон Раҳмонзода бо назардошти таҳқиқоту тадқиқоти ихтисосиаш барои доираи васеи хонандагон, сиёсатшиносон, кишваршиносону мутахассисони равобити кишварҳои ҷаҳон ва дипломатия пешниҳод мешавад. Муаллифи китоб дар асоси корҳои тадқиқотии худ аз руи ихтисос мавзӯро хеле хуб баррасӣ ва андешаронӣ кардааст, ки хонанда метавонад аз масоили сиёсӣ дипломатӣ ва нақши Тоҷикистони муосир он дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон оғаҳии илмӣ пайдо кунад.

Китоб зери таҳрири номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Нуриддин Парвин Раймалихон бо тақризи илмӣ докторҳои илмҳои таърих, профессорон Ниёз Мирзоев ва Ваҳҳоб Набиев рӯи чоп омадааст.

Китоби “Муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир” бо феҳристи ихтисораҳо, муқаддима ва бобҳо бар асоси равобиту муносибатҳои байналмилалии Тоҷикистон дар замони муосир таҳия ва мурағаб гардидааст.

Дар муқаддимаи китоб муаллиф Азимҷон Раҳмонзода чанд нуқтаи муҳим оид ба низоми муносибатҳои байналмилалии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти кишвар ва дурнамои он ишорат карда, мавзӯро хеле кашшофона таҳқиқу баррасӣ намуда, бо далелу аснодҳо аз дипломатия ва сиёсати хориҷӣ нақл кардааст.

Муаллиф замони Истиқлолро дар таърихи Тоҷикистони навин давраи худшиносии миллӣ доништа, муносибату ташаббусҳои баёналмиллалӣ кишварро дар арсаи ҷаҳонӣ муҳим арзёбӣ мекунад. Ин ҳама пешқадамиҳо дар партави сиёсати хирадмандони роҳбарияти кишвар аз ҷумла Президенти кишвар роҳху восита ва заминаҳоро дар озодӣ, ободӣ ва оромии Тоҷикистон поя гузорад, ки муаллиф тамоми рушду нумуи онро воқеъбинона тасвир намудааст.

Ҳамин тариқ, воқеаҳои даврони озодихоҳӣ ва кашмакашҳову муборизаҳои мардуми кишвар дар эҷоди Ваҳдати миллӣ ва худшиносӣ бозгӯи шудаанд, ки муаллиф дар китоб онро бо мисолҳои хуб пешниҳоди хонанда кардааст.

Ҷолибии китоб дар онаст, ки муаллиф низоми сиёсати байналмилалӣ ва ташаккулу таҳаввули Тоҷикистонро дар партави се сарчашма- асарҳои Президенти кишвар, сомонаҳои расмии СММ, ИДМ ва дигар ташкилоти байналмилалӣ минтақавӣ ва ҳуҷҷатҳои расмии вазорату муассисаҳои Тоҷикистон раддабандӣ карда, дар ҳамин асос онро тартиб додааст.

Дар боби якуми китоб “Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ муосир” муаллиф дар мавриди таҳаввули низоми муносибатҳои минтақа ва дурнамои ОМ дар низоми равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, моҳияту муҳимияту дипломатия ба тафсил андешаронӣ карда, чунин овардааст: “Таҳаввули низоми муносибатҳои байналмилалӣ-ин тағйирёбии шакл, сохтор ва иштирокчиёни ин ин муносибатҳо мебошад. Ҷаҳонишавӣ аз як тараф ва минтақагарой аз тарафи дигар ба раванди низоми МБ таъсири муайян ворид намудаанд”.

Ҳамин тариқ, муаллиф дар ҳаҷми 20 саҳифаи китоб оид ба ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба МБ дар минтақа ва ҷаҳон маълумоти муфассали илмӣ оварда, нақши иштирокчиёно дар кашфу тараққи раванду низомҳои сиёсии кишварҳо муҳим арзёбӣ мекунад.

Боби дуюми китоб “Рушди муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” ном гирифта дар атрофи шаклгирӣ ва рушди он дар даврони Истиқлолият маълумотҳо оварда, воқеаҳо ва таъсирпастирии онҳоро ба тасвирнамоӣ кардааст. Муаллиф муҳимтарин рӯйдод барои таҳкими усулҳои асосии сиёсати хориҷии кишварро дар қабули Конститутсия меҳисобад, ки санаи 6-уми ноябри соли 1994 пазируфта шуд. Зеро дар он соҳибхитӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёдии кишвар баён гардида, кафолати зиндагиро барои мардуми Тоҷикистон фароҳам меоварад. Ҳамин тавр, муаллиф ҷойгоҳ ва нақши Тоҷикистон дар низоми созмонҳои байналмилалӣро муҳим арзёбӣ карда, барои исботи он далелу санадҳо меоварад.

Боби сеюми китоб “Дурнамои муносибатҳои байналмилалӣ ҶТ: мушкилоти густариши онҳо” номгузори шуда, атрофи омилҳои сиёсӣ ва иқтисодии МБ Тоҷикистон ва мушкилот ва дурнамои густариши он бо далелу санадҳо маълумотҳои илмӣ фароҳам шудааст.

Хулоса, муаллифи китоб мавзӯро моҳирона таҳқиқу баррасӣ карда бо зикри хулосаҳо ва пешниҳодҳои муносиб ва саривақтӣ ба ҳалли масоили МБ-и Тоҷикистон таваҷҷӯҳ дода, онро натиҷагирӣ менамояд.

Китоби мазкур метавонад барои кормандони илмӣ, мутахассисони соҳа, аспирантону докторантҳо, магистрантҳо ва устодону омӯзгорони донишгоҳову марказҳои таҳқиқотии соҳавӣ ҳамчун дастури хуби таълимӣ дар шинохти низоми МБ, дипломатия ва сиёсатшиносӣ истифода гардад.

Хулоса, китоб тухфаи хубест барои хонандагон, дӯстдорони илму адаб, дилбастагони масоили геополитикӣ ва низоми сиёсати хориҷӣ дар замони соҳибистиқлолии кишвар.

Мавриди зикр аст, ки Азимҷон Раҳмонзода яке аз чеҳраҳои ҷавон, сиёсатшинос ва вакили мардумии Тоҷикистон буда, муовини директори Институти Осиё ва Аврупои АМИТ оид ба илм мебошад, ки пайваста бо мақолаҳо ва баромадҳо дар матбуоти даврӣ ва ВАО воқунишҳо навишта, дар пешрафти илму фарҳанги кишвар саҳми арзанда мегузорад.

Раҳмонов Мирсаид
ходими калони илмии шуъбаи
Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқии
ИОМДОА АМИТ

ОИД БА ИСЛОМИ СИЁСӢ

Исломи сиёсӣ чист? Он дар ҷаҳони муосир чӣ гуна амал мекунад? Он барои ҷаҳониён чӣ гуна мушкилотро пеш меорад ва худ бо кадом мушкилот рӯ ба рӯ мешавад? Ва ниҳоят, он ба кучо равона аст? Инҳо саволҳои асосие мебошанд, ки дар ин китоб (Е.Фуллер “Ояндаи Исломи сиёсӣ” – аз муҳаррир) мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ин савол бештар ё камтар пас аз 11 - уми сентябри соли 2001 бо ҳамла намудан ба Маркази ҷаҳонии тиҷорат ва Пентагон ба миён омад, ки ногаҳон сиёсати интиқомхоҳонаи Ховари Миёнаро нисбати амрикоӣҳо ба бор овард. Он чизе буд бо номи мубориза, ки дар Ховари Миёна аз сарҳадҳои худ берун омад, то ҳамаро зерӣ таъсир қарор диҳад. Шарқ ва Ғарб айни ҳол дар раванди тӯлонии ҳалли оқибати воқӯнишҳо қарор дорад, ки ба пурзӯр кардани режимҳои бесамари Ховари Миёна, муҳолифатҳои исломгароёнаи онҳо, хусумати зидди Ғарб ва ҳузури гурӯҳҳои террористӣ, ки аз ҳамаи ин мушкилот қувват мегирад, нигаронида шудааст.

Бо вуҷуди ин, ҳатто дар Ғарб таваҷҷуҳи тозаи худро нисбат ба Ислом нишон медиҳанд, асоси вазъи мавҷуда, муборизаи доимӣ ва дарозмуддат барои руҳи Ислом дар ҷаҳони мусалмонон, ки инчунин зерӣ фишори нав мебошад, шиддат меёбад. Исломи сиёсӣ афзоиш, ривож, рушд меёбад ва гуногуншакл мешавад. Ва ин ногузир аст, агар хусусияти бартаридоштаи сиёсат дар ҷаҳони исломӣ аз нав барқарор нашавад. Худи терроризми исломӣ метавонад ҳатто як фишанги нозуки спектри Исломи сиёсии умумиро ифода кунад, аммо вай қудрат дорад доираи васеи масъалаҳои байни "Ислом ва Ғарб" –ро муайян намояд, чунон ки Усома бин Лодин ва ҷанги Амрико алайҳи терроризм нишон дод.

Ин ҷо мо бояд ҳатман мафҳумҳоро муайян кунем. Ислом дин аст. Истифодаи ин калима ба таври қатъӣ танҳо ба худи дин дахл дорад. Мо дақиқ гуфта наметавонем, ки "Ислом дар раҳпаймоӣ аст" ё "Ислом зидди Ғарб аст"; аниқтараш ин амалия ва фаъолияти мусулмонон аст, ки он ба ҳамин зайл тавсиф карда мешавад. Бештари вақт мо дар бораи он суҳба тмекунем, ки чӣ гуна мусалмонон мефаҳмиданд, ки Ислом чӣ мегӯяд ва дар бораи масъалаҳои мухталиф дар сатҳи амалӣ чиро дар назар дорад.

Ман дар саросари китоб мафҳумҳои «Исломи сиёсӣ» ё «исломгароӣ»-ро ҳаммаъно ва васеъ истифода мекунам. Хонандагон бояд огоҳ карда шаванд, ки ман ин истилоҳҳоро ба маънои васеътар аз таҳлилгарони дигар, ки низ инъикоси воқеияти ин падидаро мефаҳманд, муайян мекунам. Аз назари ман, исломгаро касест, ки бовар дорад Ислом ба унвони як маҷмӯаи имон дар мавриди чӣ гунагии назм бахшидан ба сиёсат ва ҷомеа дар ҷаҳони Исломи муосир мебошад ва кумаку талош мекунад, то ба навъе ин идеяро амалӣ кунад. Мафҳуми «Исломи сиёсӣ» бояд аз ҷиҳати хусусият табиӣ бошад, дар худ на хусусияти тафсирий ва на ҳукмӣ

дошта бошад; танҳо пас аз муайян кардани нуқтаи назар, маъноҳо ва ҳадафҳои мушаххаси ҳаракати исломгароёне, ки дар ҳар ҳолате қарор доранд, метавонем ин равандро интиқод кунем. Ман ин таърифро афзалтар медонам, зеро он маҷмӯи назарҳои густурдаи исломгароёнро аз радикал то мӯътадил, аз хушунат то ба сулҳ, аз демократӣ то авторитарӣ (истибдодӣ), аз суннатгарой то модернизм фаро мегирад.

Ман инчунин истилоҳи «фундаментализми исломӣ»-ро истифода мебарам, аммо танҳо дар мавриди он исломгароёне, ки тарҷумаи маҳдуди Қуръон ва суннатҳои Паёмбарро пайравӣ мекунанд ва ба ин роҳ фаҳмиши дурусти Исломо маҳдуд (монополия) менамоянд ва нисбат ба касоне, ки фаҳмиши дигар доранд, таҳаммулнопазиранд. Бисёр фундаменталистон бартарияти мутлақи татбиқи ҳамаи қоидаҳои исломиро ҳамчун меъёри ягонаи қонуниятӣ Исломо пофишорӣ менамоянд. Фундаментализм дар маҷмӯъ суннатгарой нест; ин амр метавонад дар хуруҷ аз вазъияти мавҷуди дарки Исломи суннатӣ радикал бошад ва дар воқеъ меҳоҳад тавассути усули “бозгашт ба асл” таҳаввуло амалӣ кунад. Ҳамаи фундаменталистон исломгаро ҳастанд, аммо ба ҳеч ваҷҳ ҳамаи исломгароён фундаменталист намебошанд, зеро исломизм касонеро ҳам дар бар мегирад, ки Исломи сиёсиро ба маънои бештар муосир ва озод тафсир мекунанд.

Сабабҳои муҳим барои омӯхтани Исломи сиёсӣ бештар аз кӯшиши фаҳмидани терроризми Шарқи Наздик бар меояд. Барои нозири маъмулӣ Исломи сиёсӣ метавонад аҷибу ғариб ва дурафтода бошад ва дар доираи замоне маҳдуд шудааст, ки бо арзишҳо ва муборизаҳои асри ҳафтум алоқаманд аст. Воқеъият аслан чизи дигар аст.

Сиёсати исломгароён наметавонад дар рушди муосири сиёсӣ ва иҷтимоӣ муҳим набошад: исломгароён, ба мисли бисёре аз кишварҳои дар ҳоли рушд, ба мушкилоти аслии навсозӣ (модернизасия), тағйири ҳукмфармои зиндагии рӯзмарра ва шахрсозӣ дар ҳама сатҳҳо, харобии иҷтимоӣ ва бӯҳрони вайроншавии арзишҳои анъанавӣ, таҳдидҳои номуайяни ҷаҳонишавӣ, зарурати идоракунии намояндагӣ ва масъулиятпазирӣ ва бунёди ҷомеаҳои одилона, мубориза бо мушкилоти шадиди сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Ғарб даргир ҳастанд. Бештари исломгароён дар фароҳам овардани заминаи ахлоқии беҳтари ҷомеа барои муқобила бо талаботи ҳаёти муосир ва ҷаҳонишавӣ ба сӯи пеш менигаранд, на ба гузашт. Нигарониҳои онҳо мушкилоти ҷорӣ аксари кишварҳои дар ҳоли рушдро инъикос мекунанд, ҳатто агар мо дар марҳилаҳои гуногуни идоракунии онҳо ҳам бошем. *Мазмуни асосии ин китоб он аст, ки Исломи сиёсӣ надидаи экзотекӣ (аҷибу ғариб) ва дастнорас нест, балки он бо масъалаҳои муосири сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқие, ки тақрибан мавриди таваҷҷуҳи ҷаҳон мебошанд, алоқаманд аст.*

Мо дар Ғарб аксар вақт аз мавҷудияти дин норозатем, албатта, дар фазои ҷамъиятӣ. Аммо омӯзиши дин дар ҷомеа моро маҷбур мекунад, ки бо бисёр масъалаҳои душвортарин, ҷолибтарин, ошкортарин ва муҳимтарини сиёсати

муосир даргир шавем. Дин бо равоншиносӣ ва фарҳанги инсонӣ робитаи наздик дорад. Таърихи талоши инсон барои ба даст овардани маъноӣ ва маънавия дар зиндагӣ маводи аввалияи бисёро барои адабиёт, тафаккур, фалсафаи таърих, меъморӣ, санъат ва мусиқӣ фароҳам меорад. Дин ба худ арзишҳо, ормонҳо ва биниши ҳаётиро дорад ва кӯшиши мо барои пайдо кардани маъно дар мавҷудияти худ, тарсу ҳарос аз марг, нигарониҳои мо дар бораи дурустиву нодурустӣ дар ин ҷаҳон, орзуҳои мо барои расидан ба арзишҳои ахлоқӣ ва сохтмони сиёсӣ ва мавҷудияти иҷтимоиро дар бар мегирад; талошҳои мо барои камолоти маънавия дар масирҳои бештари ҳаёти ҳаррӯза ва ҳисси иҷтимоии мо, робитаҳои мо бо ҳамназмон ва занон ва, ниҳоят, эҳсоси ваҳшат нисбат ба офариниш мебошад. Ҳама одамон бо ин мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд ва маҷбуранд барои худ баъзе ҷавобҳо диҳанд, аз ҷумла онҳое, ки худро диндор намешуморанд. Исломи сиёсӣ бештар дар қалби ин ҷустуҷӯҳо дар ҷаҳони мусалмонон аст. Таҳмили баҳсбарангези масъалаҳои геополитикии байналмилалӣ зуҳури исломи сиёсиро дар сатҳи маҳаллӣ боз ҳам мураккабтар ва мустаҳкамтар месозад.

Бисёриҳо дар ҷаҳони муосири постиндустриалӣ бар зидди дин, хусусан дини муташаққил изҳори носозгорӣ (антипатия) кардаанд ва чунин мешуморанд, ки дин дорои як андоза таҳаммулнопазирӣ ва боқимондаи ҳурофоти инсонӣ аст, ки бо пешрафти илмҳои табиӣ ҳанӯз бартараф карда нашудаанд. Ҳанӯз теъдоди каме метавонанд нисбат ба масъалаҳои матраҳшудаи динӣ бетафовут бошанд. Бо ин, ки баҳси дин одатан аз иҷтимоӣ ғарб берун карда шудааст, танҳо воқеияти доимии қудрати он ҳамчун як нерӯи ҳассос ва эҳсосотӣ дар ҷомеаи инсонӣ таъкид мешавад.

Вақте ки дин бо сиёсат алоқаманд аст, ду унсури муҳимтарини ҳаёти инсонӣ ба ҳам меоянд. Ин пайванд метавонад ҳам беҳтар ё ҳам бадтар бошад: дин ва сиёсат дар таърих якдигарро пайваستا истифода мекунанд. Воқеан, чӣ гуна сиёсат метавонад ҳамеша ба чунин як нерӯи тавоно ба мисли дин бетафовут бимонад? Ва чӣ гуна дин метавонад бо диди худ дар мавҷудияти инсонӣ дар тарҳи фарогири умур метавонад нисбат ба шакл, баён ва самтгирии ҷомеа ва сиёсати башарӣ бетаваҷҷуҳ монад?

Хусусан, амрикоӣҳо нисбат ба муносибати дин бо сиёсат эҳсоси дугонагиро доранд. Анъанаи секуларии Амрико, бо амри тақдир, Амрикоҳоро нисбат ба нақши дин дар зиндагӣ бетафовут накардааст. Баръакс, он ташвиши қасонест, ки ба дин ва ҳифзи шаклҳои гуногуни он майл доранд, ки пайравони онҳо барвақт ба қитъаи Амрико омада буданд; ва ҳадафи онҳо маҳз нигоҳ доштани имони худ ва ифодаи он дар баробари қудрати давлате буд, ки ўро дар ватан фишор оварда буданд. Амрико имрӯз ҳамчун диндортарин кишвари ҷаҳони саноатӣ боқӣ мондааст ва то ҳол ба таври васеъ саъй мекунад дин ва давлатро ба қадри имкон ҷудо кунад, то ҳардуи онҳоро ҳифз намояд. Ба ҳар ҳол, эҳсосоттарин ҳислатҳои сиёсати Амрико маҳз он чизҳое мебошанд, ки мушкилоти диниро дар бар

мегиранд, ҳатто агар онҳо бо истилоҳи мазҳабӣ ба таври возеҳ ифода нашуда бошанд ҳам. Вақте ки сухан дар бораи исқоти ҳамл ё ҳуқуқ ба зиндагӣ, эвтаназия ва ҳуқуқи марг, фаҳмондан ва таълим додани робитаҳои чинсӣ, меъёрҳои рафтори чинсӣ ва "тарзи зиндагии" алтернативии он, мушкилоти хиёнат нисбати ҳамсар, табиати қонуни талоқ, оилаҳои нопурра, табиат ва беҳбуди оила, хислат ва некӯаҳволий меравад, мардум ба маҳдудиятҳо рӯ меоваранд ва оилаҳо дар ҷустуҷӯи шаклҳои матлубтарини ташкили иҷтимоӣ мешаванд. Ин мушкилот аз ҷиҳати муҳтаво ва вижагӣ амиқан динӣ (ё ахлоқӣ) мебошанд, ҳатто агар мо дар Ғарб на ҳамеша тарзи таҳияи онҳоро дар чунин истилоҳҳо интихоб мекунем.

Навиштан дар бобати Ислом дар сиёсат ва сиёсат дар Ислом омӯзиши падидаи универсалии дин ва сиёсат аст, тавре ки дар ҷаҳони исломӣ ифода ёфтааст. Ин амр баёни бевоситаи ҳамаи мушкилоти умумичаҳониро низ дар Ғарб равшанӣ мекунад. Ва тавассути омӯзиши фундаментализми исломӣ мо инчунин баъзе хислатҳои ҳассостарин ва марказии ҳаётро дар ҷаҳони Ислом баррасӣ хоҳем кард; мо дар бораи ҷанбаҳои сиёсӣ, динӣ, иҷтимоӣ ва равонии тамоми ҷомеаи мусулмонӣ фаҳмиши куллие пайдо мекунем. Дарвоқеъ, *василаи Исломи сиёсӣ метавонад яке аз роҳҳои беҳтар фаҳмидани сиёсати ҷаҳони мусалмон ба таври кулӣ бошад – ошкоратар нисбат ба пайравӣ аз ҷомеаҳои марксистӣ, сотсиалистӣ, миллатгарой ва ҳатто демократии мусалмонӣ. Сабаб оддӣ аст: Ислом ҳаёти ҳаррӯзаии ҷомеаи мусалмонӣ ва фарҳанги сиёсиро нисбат ба дигар қувваҳои идеологӣ ё концептуалӣ амиқтар фаро мегирад.*

Асли масъалаи муносибати Ислом ва қудратҳои Ғарб иборат аз он аст, ки мо ба муқоисаи тамаддунҳои гузашта, сабабҳои ва бархосту суқути онҳо ва ҳамкориҳои байни онҳоро таҳқиқ кунем. Чӣ гуна метавонем як давраи ҳазорсоларо, ки Ислом тамаддуни барҷастаи ҷаҳонӣ буд, танҳо ба эҳёи Ғарби навбунёд шарҳ диҳем? Дар Ғарб, бешубҳа, таърих бо бартарин идеалҳои умумичаҳонии ғарбӣ "хотима" меёбад. Аммо ягон таърихшинос намехоҳад чунин тахмин кунад ва дарвоқеъ имрӯзҳо бисёре аз мусалмонон дар бораи эҳтимоли замоне, ки тавозуни байни ду тамаддун барқарор хоҳад шуд ва ҳатто баръакс ҳам шавад, андеша мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби сиёсатҳои исломии имрӯза мақом ва суръати ғавқулоддаи рушди он аст. Агар ин китоб ҳатто даҳсолаҳо пеш ҳам навишта мешуд, саволҳои зиёде дар бораи самтҳои таҳаввули он ва дар бораи масъалаҳои, ба монанди демократия, ҷомеаи шаҳрвандӣ, парлумонҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки ҳоло равшантар шудаанду фаҳмишашон осонтар шудааст, ба миён меомад.

Дарвоқеъ, Исломи сиёсӣ шояд имрӯз нерӯи босуръаттарин рушдбандаи сиёсӣ дар ҷаҳони мусалмон бошад. Гарчанде тафаккури элитаҳои мусалмононе, ки дар Ғарб таҳсил кардаанд, мумкин аст комилан мураккаб бошад, аммо чунин гурӯҳҳо танҳо як қисми хурд дар системаи васеи сиёсиро ифода мекунанд ва ҳанӯз ҳам таъсири ҷиддии оммавӣ надоранд. Онҳо бо забони ғарбишуда гап мезананд, ки то ҳанӯз бахше аз ҷараёни табиии мувоҳиҷаҳои сиёсии оммавӣ нагаштаанд.

Тааччубовар он аст, ки имрӯз чаҳорчӯби исломгарой тафаккури оммавии сиёсиро дар бораи ҳукумати одилона, намояндагӣ, масъул будан ва усулҳои фаъолгардонии оммавӣ барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ тавсия медиҳад. Ҳамзамон, баъзе аз ин ҳаракатҳо метавонанд нерӯи таҳаммулнопазир, ангезаҳои истибдодӣ (авторитарӣ) ва ҳатто зӯровариӣ бузург бошанд.

Ин китоб дар асл дар бораи оянда аст. Оё Исломи сиёсӣ охири мавқеи қаҳрамононаи муқовимати фарҳангии мусулмононро дар баробари ҷаҳонӣ шудан бо лаҳни амрикоӣ муаррифӣ мекунад? Ё ин намоёнгари оғози синтези наво аз Исломи муосир аст, ки ҷомеа ва фарҳанги мусалмононро қодир месозад, то бо бовариӣ бештар ба пояҳои фарҳангии худ ба ҳазорсолаи нав гузаранд?

Дар давоми китоб ман як хусусияти барҷастаи ҷавон будани Исломо дар сиёсати муосир таъкид мекунам: сухан дар бораи ҳаракатҳои меравад, ки танҳо дар тӯли даҳсолаҳо дар сахнаи сиёсӣ муҳим буданд (ҳатто агар баъзеи онҳо аз асри гузашта сарчашма мегиранд) ва дар ин давра босуръат рушд мекунанд. Баъзе аз ин ҳаракатҳо мумкин аст мисли шаҳобсанг дар шаби осмонӣ башорат диҳад, дар ҳоле ки қобили мушоҳида аст ва он ба зудӣ аз байн рафта, мумкин фаромӯш шавад. Аммо дар тӯли ним аср мо чиро муайян хоҷем кард, ки онҳо воқеан унсурҳои муайянкунанда дар таърихи Исломи сиёсӣ буданд? Дар ҳақиқат, оё худи Исломи сиёсӣ танҳо як падида дар марҳилаи мушаххаси рушди олами исломӣ хоҷад буд? Мушкилоти ҳозира воқеан ба афзоиши он мусоидат мекунад. Оё ин ҳамчун як таҷрибаи бад дида мешавад, бештар ин ки фаромӯш шавад? Ё ин рушди самарабахш аст, ки боиси зарурияти тағйирёбии давомдор мегардад? Бо назардошти шумораи калони ин ҳаракатҳо бархе воқеан ҳамчун номуваффақ ҳисобида мешаванд, баъзеи дигар дар самтҳои нави муфид ба манфиати ҷамъият рушд меёбанд. Ҷавобҳо ба ин саволҳо ҳанӯз пурра равшан нестанд, аммо таъсири ин ҳаракатҳо аллакай маълум аст ва то ҳол якҷанд ҳизби алтернативӣ барои рақобати ҷиддӣ бо исломгароён зухур кардаанд.

Ин китоб падидаҳои густурдаи ҷараёнҳои исломгароёнро дар саросари ҷаҳони мусулмонон баррасӣ мекунад. Ман дар бораи ояндаи дури ҷунбишҳои исломгаро, чи дар ҷаҳони Ислом ва чи дар заминаи васеътари глобалии рақобатҳои ақидавӣ, як қатор фарзияҳоро пешниҳод мекунам. Ин китоб як тамрине дар сиёсатҳои расмӣ муқоисавӣ донишгоҳӣ нест. Маҳз хусусиятҳои хоси мутафовит аз замон, макон, таърих, маҷмӯи пешвоён ва шахсиятҳои беназир ва конъюнктураи ниҳонии ҳамаи ин омилҳо ба вучуд меоянд, ки шарораи ҳаёт, хислат, рафтор ва воқеиятро ба ҳар яке аз ин ҳаракатҳо мебахшанд. Умумиятҳо, агар арзиш дошта бошанд, набояд бисёри ин ҷанбаҳои беназирро нодида бигирем, зеро мавридҳои ҳаст, ки фарқ эҷод мекунанд, аммо, мутаассифона, дар ҳудуди як китоб на ҳама қазияҳо, ки дидгоҳи маро равшанӣ меандозанд, ёфт мешаванд.

Ман умедворам, ки ба баъзе равияҳои ҷолиб, фарқкунанда, муҳим ва ошкоркунандаи ин падида тавачҷуҳ намоям ва мутмаином, ки бархе аз тамоюлҳои умумӣ ё ғояҳои муфид аз шабакаи васеъро умдатан ошкор созам.

Барои як нависанда талош барои навиштан дар бораи сиёсати исломгароён дар саросари ҷаҳони Ислом метавонад аз баъзе ҷиҳатҳо каме густохона ва ё бемулоҳиза бошад. Ҳеҷ кас наметавонад дар ҷузъиёти дастурҳои сиёсии ҳама ин кишварҳо коршинос бошад. Бо вучуди ин, ки як муаллиф намоiendaи як назар аст, метавонад синтези бештареро ба мавод нисбат ба муаллифи бисёрсоҳавӣ оварад. Ин аст бузургтарин арзиш ва заъфи ин китоб. Дахҳо ва ё зиёда китобҳои муаллифони инфиродие, ки бо маҷмуи ин мушкилот рӯ ба рӯ шудаанд, барои ҳамаи мо арзиши бузург доранд.

Китоби мазкур даъвои "аз худ кардани адабиёт" дар мавзӯеро надорад, ки қариб ғайриимкон хоҳад буд ва кӯшиш намекунад, ки худро дар маҷмуаи навиштаҳои донишгоҳӣ дар ин замина ҷой диҳад. Чунин саҳмҳо бешубҳа арзишманданд, аммо ин саҳми ман нестанд.

Дар ин китоб на танҳо омӯзиши навиштаҳо дар бораи Ислом, балки таҷрибаи зиёди шахсӣ инъикос ёфтаанд, чун тақрибан чордаҳ сол дар панҷ кишвари мухталифи ҷаҳони Ислом зиндагӣ кардаам, ки ин сафарҳо ба ҳар як кишвари мусалмонӣ (аз ҷумла, минтақаҳои мусалмониҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Чин) аксар вақт якчанд маротиба ва дар муддатҳои дароз сурат гирифтаанд. Ягона камбуди ин китоб набудани омӯзиш оид ба Африқои Ҷанубии Сахроист ва он ҳам на аз сабаби набудани шавқ, балки танҳо дар асари маҳдудиятҳои вақт, энергия ва маҳдудиятҳои молиявӣ мебошад. Ман медонам, ки баъзе аз фаҳмишҳои муҳимро дар бораи шаклҳои алтернативии амалияи исломие, ки дар Африка дида мешаванд, аз даст медиҳам. Шояд нашри баъдӣ ин камбудии ҷиддиро ислоҳ кунад.

Ман инчунин дар тӯли ҳаётам бо мусалмонони зиёде шахсан дӯстони наздик будам ва ҳамчунин алоқаи зиёде ба забонҳо, фарҳангҳо, адабиёт, хӯрок, мусиқӣ, филмҳо ва ҳунарҳои ҷаҳони Ислом доштам. Ман чунин мешуморам, ки фарҳанг ҳамчун илми сиёсатшиносӣ дар фаҳмидани он, ки ҷомеа чӣ гуна фаъолият мекунад, мусоидат менамояд. Ҳамчун муовини раиси Шӯрои миллии иктишофӣ дар Раёсати марказии иктишоф дар солҳои 80-ум барои пешгӯии дарозмуддати глобалӣ масъул будам, ки тавачҷуҳи маро ба ин масъала ва манфиатҳои таҳлили эҳтимолӣ ба оянда нигаронидашударо барангехт. Талош дар ҷустуҷӯи ояндаи алтернативӣ аслан ба муаррих вобаста аст: омӯхтани гузашта ва кӯшиши муайян кардани он тамоюлҳо ва воқеиятҳоеро дар бар мегирад, ки метавонанд дар оянда дар ин ё он шакл пешбинӣ шаванд. Ин китоб, албатта, "пешгӯӣ" -и возеҳ ва ягонаеро дар бораи ояндаи ҷаҳони Ислом умуман ифода намекунад, аммо дар бораи он, ки чӣ гуна бояд дар бораи ин масъала фикр кард, як қатор фарзияҳоро пешниҳод мекунад.

Тарҷумаи Саъдуллоев О.,
 ходими хурди илмии шуъбаи Амрико ва Канада
*(порча аз китоби Граҳам (Грэм) Е. Фуллер "Ояндаи Исломи сиёсӣ".
 Зери назари Каримов Ш.Т., доктори илмҳои сиёсӣ)*

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИ ВА МОЛИЯВИИ ТОҶИКИСТОН БО ТУРКИЯ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (1991-2016)

СОАТОВА КОМИЛА АБДУЛМАЖИТОВНА

магистранти соли дуюми ИОМДОА АМИТ. Суроға: 735025, ш. Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ 33, тел: +992 901335599 E – mail: komilasoatova677@gmail.com

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ – тиҷоратӣ-молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия дар давоми 30 соли истиқлолият мавриди таҳлилу баррасиҳои ҳаматарафа қарор гирифтааст. Ҳамчунин заминаҳои меъериву ҳуқуқӣ, шартномавии тарафайн таҳлил гардида натиҷаи он дар ҷадвалҳо ба таври оморӣ нишон дода шудааст. Таъкид мегардад, ки ҷалби бештари соҳибкорон ва сармоягузoronро аз ҷониби Туркия барои дар амал тадбиқ намудани лоиҳаҳои муштаракӣ байни ду кишвар оид ба бунёди корхонаҳои муштарак ба роҳ мондани ҳамкориҳои манфиатовар дар соҳаи саноат, иқтисодиёт ва тиҷорат самтҳои афзалиятнок ва ояндадори робитаҳои густурдаи байнидавлатӣ арзёбӣ гардидааст.

Ҳамчунин барои рушду тавсеаи бештари ҳамкориҳои байнидавлатӣ ҳавасмандии зиёд зоҳир гардида таъкид мешавад, ки дар даврони истиқлолият бо талошҳои муштарак ҳамгироии байнидавлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва тиҷорат зинаҳои беҳтареро касб намудааст. Ин ва дигар масъалаҳои марбут ба робитаҳои иқтисодиву молиявӣ ва тиҷоратӣ дар мақолаи мазкур мавриди таҳлилу баҳодиҳиҳои ҳаматарафа қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Туркия, иқтисодиёт, молия, саноат, маҳсулот, тиҷорат, созмон, воридот, содирот, мубодила, сармоягузорӣ, шарикӣ, лоиҳа, ниҳод.

Туркия яке аз давлатҳои дорои фарҳанги қадимтарини юнонӣ, форсӣ, румӣ, византиявӣ ва усмонӣ буда, дар қисмати ҷанубу шарқии Аврупо ва ҷанубу ғарбии Осиё ҷойгир аст. Ин кишвар дар ҷануб бо Сурия ва Ироқ, дар шарқ бо Эрон, дар шимолу шарқ бо Арманистон, Гурҷистон ва Озарбойҷон ва дар шимолу ғарб бо Булғория ва Юнон ҳамсарҳад мебошад.

Туркия яке аз аввалин давлатҳоест, ки бо эълони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми декабри соли 1992 муносибатҳои дипломативу сиёсии худро барқарор намудааст [4, с. 186].

Бо ташаббуси Туркия ҳанӯз тобистони соли 1993 миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия Созишнома “Дар бораи усули равобити дӯстона” ба имзо расид, ки заминаи ҳуқуқию шартномавии ҳамкориҳои байни ду кишвар гардид.

Собиқ Президенти Ҷумҳурии Туркия Сулаймон Демирел аз миёни роҳбарони давлатҳои хоричӣ, дуюмин шахсе буд, ки дар оғози моҳи сентябри соли 1995 ба

Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифи расмӣ овард. Охири соли 1995 ва аввали соли 1996 давраи оғози ҳамкориҳои густурдаи Тоҷикистон бо Туркия ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин давра моҳи майи соли 1996 сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Туркия сурат гирифт, ки дар чараёни он 10 санади муҳим ба имзо расонида шуд. Шуруъ аз ин давра (соли 1996) дар шаҳри Душанбе Агентии туркӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилали ТИКА ба фаъолият пардохт. Дар моҳи августи соли 1996 баҳри таҳкими ҳамкориҳо дар соҳаи ваҳдати байнипарлумонӣ намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо даъвати Раиси Маҷлиси Бузурги Миллии Туркия дар қори ҷаласаи 95-уми ваҳдати байнипарлумонӣ дар Истамбул ширкат намуд [5, с.19].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор дошт, ки онҳо ба ин сафар аҳамияти хоса медиҳанд ва умедворанд, ки он заминагузори марҳалаи сифатан нави равобити дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди байни ду кишвар мешавад. Туркия ба эътидоли иҷтимоиву иқтисодӣ ва фазои мусоиди инвеститсионии Тоҷикистон баҳои баланд дода, таъкид дошт, ки татбиқи амалии лоиҳаҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гидроэнергетика ва алоқа на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти бузург дорад. Аз ин хотир иштироки мутахассисон ва сармояи Ҷумҳурии Туркия дар рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ҳайати ин кишвар амри зарурӣ ва манфиатбахш арзёбӣ гардид. Баъди мулоқоти ҳайатҳои васеи ҷонибҳо маросими ба имзо расидани санадҳои ҳуқуқии ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия баргузор гашт.

Бо иштироки бевосита ва дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Туркия Аҳмед Нечат Сезар 3 санади ҳуқуқӣ аз қабили:

- Созишномаи муштаракӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия;
 - Барномаи дарозмуддати ҳамкориҳои иқтисодӣ ва нақшаи татбиқи он миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия;
 - Созишномаи байниҳукуматӣ оид ба фаъолияти Идораи Ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои Агентии ҳамкориҳои байналмилалии Туркия (ТИСА);
- ба имзо расиданд.[11]

Боиси таъкид аст, ки соли 2009 дар таърихи равобити сиёсӣ - дипломатии кишварҳо давраи сифатан нава дорои хусусиятҳои хос мебошад. Тасдиқи гуфтаҳои боло ин сафари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат Президенти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Туркия дар таърихи 15-16-уми март соли 2009 ва Президенти Ҷумҳурии Туркия Абдулло Гул 28-30-юми майи соли 2009 ба кишвари мо мебошад.

Дар шаҳри Анкара 15-уми март соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи бинои нави намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия ҳайати кормандони онро бо ин рӯйдоди арзишманд табрик гуфта, изҳори боварӣ намуд, ки бо ифтитоҳи бинои нави Сафоратхона ва муҳайё гаштани шароити хуби қорӣ самараи фаъолияти намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия боз ҳам бештар мегардад.

Бинои нави сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия дорои китобхона, гӯшаи кӯмакрасонӣ ба донишҷӯёни тоҷик, намоишгоҳи санъати тасвирии тоҷикон, намоишгоҳи лоиҳаҳои инвеститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шароитҳои зарурӣ мебошад.[12]

21-уми сентябри соли 2013 муовини сарвазири Туркия Алӣ Бобочон ҳангоми ташрифихуд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбари кишвар мулоқот намуд. Зимни мулоқоти самимӣ бо Муовини сарвазири Ҷумҳурии Туркия оид ба иқтисодиёт ва молия Алӣ Бобочон муносиботи дӯстию бародарӣ ва ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия дорои дурнамои умедбахш номида шуд.

Дар доираи иштирок дар Иҷлосияи 13-уми Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ дар шаҳри Исломобод Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Туркия Речеп Тайип Эрдоган мулоқот намуданд.

Дар мулоқот вазъ ва дурнамои муносибатҳои гуногунҷабҳаи дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Туркия мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Барои рушду тавсеаи бештари ҳамкориҳои байнидавлатӣ ҳавасмандии зиёд зоҳир гардид ва таъкид шуд, ки дар давоми 30 соли барқароршавии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистону Туркия бо талошҳои муштарақ ҳамгирии байнидавлатӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, илмӣ - фарҳангӣ бемайлон густариш ёфта, сатҳу зинаҳои беҳтару хубтареро касб кардаанд.

Ҷонибҳо чихати рушди муомилоти иқтисодию тичоратӣ ва дарёфти роҳу усулҳои нави беҳтарсозии нишондиҳандаҳои гардиши савдои берунии байнидавлатӣ фикру мулоҳизаҳои судманд баён намуданд.

Тақвияти қори Комиссияи муштараки байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ, таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ дар бахшҳои энергетикаву алоқа, ҷалби доираи соҳибқорию сармоягузориҳои Туркия дар татбиқи лоиҳаҳои бунёди корхонаҳои муштарақ ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои манфиатбори дучониба дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёти байналмилалӣ ва туризм, аз самтҳои афзалиятнок ва ояндадори робитаҳои густурдаи байнидавлатӣ арзёбӣ гардид.

Ҷи тавре, ки аз таҳлилҳои мушоҳида мешавад, муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия беш аз пеш рушд ёфта, тамоюли дар оянда густариши боз ҳам бештарро доранд. Аз маълумотҳои оморӣ бар меояд, ки тичорати дучониба дар соли 2005 165,3 то соли 2008 500,5 млн. доллари ИМА расидааст.

Воридот аз Туркия ба Тоҷикистон дар с. 2008 ба 118,1 млн. доллари ИМА расидааст, ки дар муқоиса бо с. 2007 ба 150% баробар аст. Воридот аз Туркия аз номгуи маҳсулотҳои гуногун иборат мебошад. Аз онҳо ғоизи қалонтаринро 21,7 % (38,3 миллион доллар) маҳсулоти боғандагӣ - қолинҳо ташкил дода, дар байни 1 сол воридоти ин маҳсулот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 8,68 миллион доллар афзоиш ёфтааст. Маҳсулоти саноати кимиёвӣ дар воридоти умумӣ 16,4 %-ин баробар ба маблағи 28,8 миллион доллар буда, маҳсулоти хӯрокворӣ бошад 15,9% бо маблағи 28,1 миллион доллар, таҷҳизот ва мошинҳо 11,6 % бо маблағи 22.0 миллион долларро ташкил медиҳад.

Афзоиши воридоти молҳои туркӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 ба 150,0 % рост меояд. Ин бештар аз ҳисоби баланд шудани воридоти маҳсулотҳои зерин: маҳсулоти пластмаса 199,9%, шакар ва маҳсулоти он 192,8%, қоғаз ва маҳсулоти қоғазӣ 190,6%, масолеҳи сохтмонӣ, 183,7%, маводи озуқа 157,7%, пойафзол 156,7%, либоси тайёр 145,0%, маҳсулот аз металл 144,9% ва қолинҳо 128,8% амали гаштааст.

Қайд кардан лозим аст, ки содироти молҳои Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Туркия дар соли 2008 низ афзоиш ёфта, ба 147,7 миллион доллари ИМА расидааст, ки ин нисбат ба соли 2007 103%-ро ташкил медиҳад. Дар номгуи молҳои, ки аз Тоҷикистон ба Туркия содирот мешаванд 94,3 %-ро алюминий, 4,4%-ро ресмон ва партови пахта, 0,85%-ро пусти коркардашуда ва чарм, дигар молҳо бошанд танҳо 0,37 %-ро ташкил доданд [13].

Ширкатҳои сохтмони Туркия тибқи қарордодҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 600 миллион доллар шартнома бастаанд. Ҳаҷми тиҷорати байни Туркия ва Тоҷикистон 200 миллион долларро дар бар гирифта, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 88 ширкатҳои туркӣ ба қайд гирифта шудааст. Форуми тиҷоратии «Тоҷикистон-Туркия»-ҷонибдори густариши ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ, илмӣ ва техникаи Тоҷикистону Туркия мебошад. [2].

Мақсади Форуми тиҷоратӣ муҳайё сохтани заминаи мусоид барои мубодилаи таҷриба байни соҳибкорони ҳарду кишвар, бештар намудани ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Дар қори Форум муовини Сарвазири Ҷумҳурии Туркия Тургул Туркеш, Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Неъматулло Ҳикматуллозода, Раиси Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шариф Саид, ҳамраиси қисмати туркии Шӯрои қори «Туркия- Тоҷикистон» Маҳмуд Эр, намояндагони вазорату идораҳои дахлдор ва соҳибкорони тоҷику турк иштирок доштанд. Вазири рушди иқтисод ва савдои кишвар Неъматулло Ҳикматуллозода зикр намуд, ки Туркия иқтисодии бузурги иқтисодӣ дорад ва иқтисодиёти ин кишвар дар ҳаҷон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Тургул Туркеш, муовини Сарвазири Ҷумҳурии Туркия иброз дошт, ки ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ бо Тоҷикистон барои Туркия хеле муҳим мебошанд. Бино ба гуфтаи Шариф Саид, Раиси Палатаи савдо ва саноат аз рӯзи ба роҳ мондани муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Туркия беш аз 60 созишнома ба имзо расидааст. Мақсади асосии ташкил намудани ин форум густариш додани ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ, илмӣ ва техникаи мебошад. Дар доираи форуми тиҷоратӣ байни соҳибкорони Тоҷикистон ва Туркия мулоқоти хосса доир гардид, ки дар доираи он созишномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расиданд.

Мубодилаи мол байни ду кишвар дар соли 2010 назар ба соли 2009 ду маротиба афзуда, 437 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод, ки аз он содирот ба 377 миллион ва воридот ба 60 миллион доллари амрикоӣ баробар шудааст.

15-16 феввали соли 2017 дар шаҳри Душанбе ҷаласаи нухуми Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Туркия оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ баргузор гардид. Ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистонро Вазири рушди иқтисод ва савдо Неъматулло Ҳикматуллозода ва ҳайати Ҷумҳурии Туркияро муовини Сарвазири ин кишвар Йлдириш Туғрул роҳбарӣ намуданд.

Дар чаласа зикр гардид, ки Туркия дар даҳ соли охир дар самти ислохоти иқтисодиёт ва рушди саноат ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида, ба содиркунандаи азими молу маҳсулот табдил ёфтааст. Имрӯз муносибатҳои Тоҷикистону Туркия дар заминаи принципҳои шарикӣ ҳамчониба ва мутақобилан судманд асос ёфтааст, роҳбарони ҳайатҳои ҳарду ҷониб аҳамияти рушди ҳамкориро дар соҳаҳои сармоягузорӣ, саноат, энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт, хизматрасонии фармоишӣ, бонкдорӣ, фарҳанг ва сайёҳӣ, танзими техникӣ, стандартизатсия, меҳнат, тандурустӣ ва маориф таъкид доштанд.

Ҷонибҳо ҳамчунин татбиқи Протоколи ҷаласаи ҳаштуми Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Туркияро оид ба ҳамкорӣ иқтисодӣ тижоратӣ, ки 29-30 ноябри соли 2012 дар шаҳри Анқара баргузор гардида буд, баррасӣ намуданд [1].

Ҳамин тариқ, ҳаҷми гардиши молу маҳсулот байни ду давлат новобаста аз таъсири бӯҳрони иқтисодӣ молиявӣ ҷаҳонӣ устувор арзёбӣ гардида, тақвияти қори Комиссияи муштаракӣ байниҳукуматӣ оид ба ҳамкорӣ иқтисодӣ тижоратӣ, ташкилу гузаронидани Форуми соҳибкорон ва ҷаҳон гардонидани Шӯрои ҳамкорӣ Тоҷикистону Туркия ҳамчун воситаҳои муассири таҳкимбахшандаи муносибатҳои дӯҷониба маънидод мешавад [7].

Ҷадвали 1. Гардиши савдои хориҷӣ байни Тоҷикистон ва Туркия барои солҳои 2016-2021. (миллион доллари ИМА) [10, с. 51].

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Савдо бо Туркия	315,3	338,6	401,4	377,3	322,6	390,5
Содирот	200,8	233,2	276,5	233,8	203,0	232,2
Воридот	114,5	105,4	124,9	143,5	119,6	158,3

(Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар давоми сол ҳаҷми умумии содироти мол ба Ҷумҳурии Туркия ба 103% афзудааст хусусан содироти металҳои ранга (алюминий) ба 105,4% зиёд шуда, фурӯши ресмон ва партови пахта 3 маротиба густариш ёфтааст.

Туркия яке аз муҳимтарин шарикони тижорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Гардиши савдо бо Туркия дар соли 2013 ба 656,0 миллион доллари ИМА ё 12,4% аз ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии мамлакат ташкил дод. [6].

Дар баробари ин, дар солҳои 2010-2013 Туркия шарикони пешбарии афзалиятнок барои содироти Тоҷикистон боқӣ монд. Дар соли 2013 маҳсулоти воридотии Туркия ба Тоҷикистон ба маблағи 473,4 миллион доллар буд, ки, ин 40,7% аз ҳаҷми умумии содироти мол маҳсуб ёфтааст. Дар ҳоле ки воридот 182,6 миллион доллар ё 4,4% аз ҳаҷми умумии воридоти кишвар ба ҳисоб мерафт ва маблағи содирот аз воридот 290,8 миллион доллар зиёд буд [8, с. 12].

Дар давоми соли 2013 моли асосии содир шаванда ба Туркия: нахи пахта ва алюминийи аввалия буд. Воридоти мол, маҳсулоти хӯроқа аз Туркия ба Тоҷикистонро дар ин давра гӯшти парранда, гӯшти чорпоёни қалон, мева, ҳамчунин молҳои ҷомашуи

колин ва дигар намуди ашёҳои дӯзандагӣ, маҳсулоти пластикӣ ва резинӣ, металлҳои сиёҳ ва дигар таҷҳизоти техника ташкил додааст.

Дар Тоҷикистон даҳҳо корхонаҳои муштарақ дар соҳаҳои тичорат, нассочӣ, чопӣ ва дигар корхонаҳои саноатӣ таъсис дода шуданд.

Соли 2018 дар Вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи истеҳсолии “Арча мебел” ба фаъолият оғоз кард, ки ин коргоҳ низ дар доираи ҳамкориҳои самарабахши соҳибкорони тоҷику турк бо харчи 9 миллион сомонӣ бо технологияи муосир бунёд гардидааст. Корхона ба истеҳсоли навъҳои гуногуни мебел барои хона, коргоҳ, боғча, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра машғул аст. [9, с. 63 - 71]

Байни ду кишвар фаъолияти парвозҳои ҳавоӣ мустақим тариқи ширкатҳои ҳавоии “ТоҷикЭйр” ва “Turkish Airlines” амалӣ карда мешаванд.

Мубодилаи мол байни ду кишвар дар соли 2020 назар ба соли 2016афзоиш ёфта, зиёда аз 1 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод, ки аз он содирот дар соли 2020 ба 14% ва воридот ба 3,8 % расид.

Бояд тазаққур дод, ки ба таваҷҷуҳи нисбатан бештари ҷониби туркӣ ба кишварҳои туркзабони ҳамсояғони мо нигоҳ накарда, дар солҳои охир тамоюли назарраси афзоиши муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия, мушоҳида мешавад. Дар муқоиса бо солҳои аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар муносибатҳои Тоҷикистону Туркия пешравӣ дида мешавад. Тавре зикр гардид, ки муносибатҳои Тоҷикистону Туркияро заминаи мустаҳкамӣ шартномавӣ ҳуқуқӣ ташкил дода то ин ҷониб зиёда аз 70 санад ба имзо расид, ки то он замон дар Тоҷикистон чанд корхонаи муштарақи Тоҷикистону Туркия аз ҷумлаи «ТоҷСера», Ҷамъияти саҳомии байналмилалӣ Тоҷикистону Туркия, «Шарифтурк», «Нӯшокиҳои Тоҷикистон ЛТД» ва ғайраҳо фаъолият мекарданд. Самти асосии фаъолияти ин корхонаҳои муштарақ бунёди корхонаҳои истеҳсоли ва фаъолияти тичоратӣ мебошад. Намунаи олии ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Туркия ин бунёд ва ба истифода додани Корхонаи муштарақи банду баст ва истеҳсоли автобусҳои “Акиа Авесто индастри электроникс” мебошад, ки дар шаҳри Душанбе фаъолияти худро бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз намуд. Ин коргоҳ дар асоси стандартҳои ҷаҳонӣ автобусҳои мусофирбар истеҳсол менамояд, ки айни замон дар хатсайрҳои дохилишаҳрӣ ба таври васеъ истифода мегардад.

Боиси хушнудист, ки дар соли 2021 тичорати дучониба байни кишварҳои мо 12 фоиз афзоиш ёфта, 59,5 фоизи ҳаҷми умумии он ба содироти Тоҷикистон рост меояд.

Ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки равобити иқтисодӣ миёни ин ду кишвар дар ҳоли афзоиш аст. Кумитаи омили Тоҷикистон таъбули мол миёни ин ду кишварро ба наздики як миллиард доллари амрикоӣ баробар кардааст. Дар бозорҳои Тоҷикистон тавлидоти саноатӣ ва маҳсулоти ғизоии Туркия дар баробари тавлидоти кишвари Чин ва Эрон ҷойгоҳи хосеро ишғол мекунад.

Ҳаҷми гардиши молу маҳсулот байни ду давлат новобаста аз таъсири бӯҳрони иқтисодиву молиявӣ ҷаҳонӣ устувор арзёбӣ гардида, тақвияти қори Комиссияи муштарақи байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ, ташкилу

гузаронидани Форуми соҳибкорон ва Ҷамоати ҳамаҷонибаи Шӯрои ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия ҳамчун воситаҳои муассири таҳкимбахшандаи муносибатҳои дучониба маънидод мешавад.

Дар маҷмӯи муносибатҳои Тоҷикистону Туркия хеле хуб роҳандозӣ шуда, ҳамаҷониба дар ҳоли густариш мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Туркия оид ба масъалаҳои иқтисодӣ <http://www.tajembankara.to-ikiston-va-turkiya/munosibati-tisod> (11.10.2021)
2. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Туркия [https://mfa.tj/tg/main/view/25/munosibathoi-tojikiston-bo-turkiya\(01.03.2013\)](https://mfa.tj/tg/main/view/25/munosibathoi-tojikiston-bo-turkiya(01.03.2013))
3. Робитаҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия <https://osiyoavrupo/robita-oi-i-tisodii-turkiyavu-to-ikiston> (18.05.2018)
4. Сагторзода А., Назаров Т. “Дипломатияи муносибати Тоҷик” Душанбе – 2006 С.-186
5. Саидов З. Внешняя политика РТ на современном этапе (1992-2005 гг.)- Душанбе, 2006.560 с.
6. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ – сентябр соли 2013 [https://mfa.tj/tg/main/view/79/faoliyati-iqtisodii-khorijii-jumhurii-tojikiston-dar-mohhoi-yanvar-sentyabr-soli-2013\(01.03.2013\)](https://mfa.tj/tg/main/view/79/faoliyati-iqtisodii-khorijii-jumhurii-tojikiston-dar-mohhoi-yanvar-sentyabr-soli-2013(01.03.2013))
7. Ҷаласаи Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистон ва Туркия оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ <https://mfa.tj/tg/main/view/8855/jalasai-komissiyai-bainihukumatii-tojikiston-va-turkiya-oid-ba-hamkorihoi-iqtisodi> (11.10.2021)
8. Шкваря Л.В., Русакович В.И., Лебедева Д.В. Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан с государствами Азии: современные тенденции // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2015. № 6 (78). С. 12.
9. Шарофов Э.У. Развитие культурных взаимосвязей Республики Таджикистан с Турецкой Республикой // Актуальные проблемы взаимоотношений Таджикистана с соседними странами / Э.У. Шарофов. / Материалы республиканской научной конференции. - Душанбе, 2012. - С. 63-71.
10. Шарофов Э.У. История таджикско – турецкого сотрудничества (1991- 2011) – Душанбе, «Издательство РТСУ», 2015, 171 с.
11. http://www.president.tj/guzorishho_turkiya.html(санаи мурочиат 10.03.2022)
12. www.president.tj (санаи мурочиат 18.03.2022)

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991-2016)

СОАТОВА КОМИЛА АБДУЛМАЖИТОВНА

магистрант ИИПСАЕ НАНТ: Адрес: 735025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, Тел: +992 901335599. E-mail: komilasoatova677@gmail.com

В данной статье рассматривается история и развитие экономического сотрудничества между Таджикистаном и Турцией после обретения независимости Республикой Таджикистан с особым акцентом на развитие сотрудничества между двумя странами.

Отмечается большой интерес к дальнейшему развитию и расширению межгосударственного сотрудничества, и отмечается, что за период независимости и установления дипломатических отношений между Таджикистаном и Турцией совместными усилиями это сотрудничество вышло на более высокий уровень в сфере экономики и торговли.

Привлечение большего числа предпринимателей и инвесторов из Турции к реализации совместных проектов двух стран в сфере создания совместных предприятий в сфере промышленности, экономики и торговли считается приоритетным и перспективным направлением широких межгосударственных отношений.

Ключевые слова: *Турция, экономика, финансы, промышленность, продукт, организация, импорт, экспорт, обмен, инвестиции, партнерство, проект, учреждение.*

BACKGROUND FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TAJIKISTAN AND TURKEY IN THE YEARS OF INDEPENDENCE (1991-2016)

SOATOVA KOMILA ABDULMAZHITOVNA

2th year master's degree in the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, NAST Address: 735025, Dushanbe, Rudaki Avenue. 33, Tel: +992 901335599 E-mail: komilasoatova677@gmail.com

The article examines the history and development of economic cooperation between Tajikistan and Turkey after the independence of the Republic of Tajikistan with a special focus on the development of cooperation between the two countries.

There is a great interest in the further development and expansion of interstate cooperation, and it is noted that during the period of independence, the establishment of diplomatic relations between Tajikistan and Turkey has jointly reached a higher level of interstate cooperation in the field of economy and trade.

Attracting more entrepreneurs and investors from Turkey to the implementation of joint projects of the two countries to create joint ventures to establish mutually beneficial cooperation in industry, economy and trade is considered a priority and promising area of broad interstate relations.

Key words: *Turkey, economy, finance, industry, product, organization, import, export, exchange, investment, partnership, project, institution.*

ДОНИШМАНДИ ФАЗИЛАТПЕШ

Соли 1957 ба ташаббуси устод Бобоҷон Ғафуров, ки директори институти АИ Иттиҳоди Шӯравӣ таъин шуда буданд, конференсияи умумииттифоқии шарқшиносон дар шаҳри Тошканд доир шуда буд. Дар ин конференсия бо пешниҳоди президенти АИ ҶШСТ Султон Умаров ва академик Абдулғанӣ Мирзоев пешниҳод шуда буд, ки дар Тоҷикистон Институт ё ақаллан шуъбаи шарқшиносӣ таъсис ёбад. Даре нагузашта, моҳи январӣ соли 1958 дар бораи таъсиси шуъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ дар Академияи илмҳои ҷумҳурӣ қарори КМ ҲК Тоҷикистон қабул шуда, моҳи мартӣ ҳамон сол шуъбаи мазкур арзи ҳастӣ намуд ва ҳамон сол барои омода кардани кадрҳои шарқшинос дар Донишгоҳи давлатии ба номи Ленин (ҳоло Донишгоҳи милли) шуъбаҳои арабӣ ва форсӣ таъсис ва донишҷӯёнро барои таҳсил қабул намуданд.

Ин шуъбаҳо барои ҷумҳуриамон ва ҳатто барои Иттиҳоди Шӯравӣ кадрҳо тайёр намуданд, ки аз байни онҳо олимони ва тарҷумонҳои забони арабӣ ва забони форсӣ, баъдтар забонҳои ҳиндӣ-ӯрду ба арсаи илму фарҳанг ва сиёсат қадамҳои худро гузоштанд. Аз ҷумлаи хатумкунандагони шуъбаи арабии донишгоҳ Тоҷиддин Мардонӣ мебошанд, ки барои илми тоҷик ва дар давраи соҳибистиқлоли давлати Тоҷикистон ба ҳайси олим ва сиёсатмадор хизмати арзанда кардаанд.

Тоҷиддин Мардонӣ дар солҳои гуногун дар Ҷумҳурии Яман ва Ҷумҳурии Ироқ ба ҳайси тарҷумони забони арабӣ хизмат карда, ҳамзамон дониши худро такмил додаанд.

Фаъолияти илмии Тоҷиддин асосан ба Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ (ҳоло маркази осори хаттӣ) марбут аст.

Дониши васеъ, заҳматдӯстӣ, хоксорӣ ва масъулиятшиносӣ аз хислатҳои ин шахси бедордил ва пажӯҳишгар аст. Ба ҳайси корманди илмӣ Тоҷиддин Мардонӣ роҳи бошарафро тай карда, ба дараҷаи доктори илмҳои филологӣ, профессор ва ба яке аз донишмандони сермаҳсулу пурбори арабшиносӣ, тарҷумони осори файласуфони бузурги асрҳои миёна ба забони тоҷикӣ ва русӣ этироф шуданд. Муҳаққиқи дақиққори мо ба яке аз масъалаҳои хеле муҳими илмӣ – адабиётшиносии муқоисавӣ низ машғул шуда, оид ба таъсири мутақобилаи адабиёти арабу тоҷик (форс) асарҳои ҷолиб таълиф кардаанд.

Ман вақте дар вазифаи директори Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИҶТ кор мекардам, бо фаъолияти илмии ин донишмандамон боз ҳам наздиктар шинос шудам, заҳматдӯстӣ ва дақиқназарии ӯ эҳтироми ҳамкоронро ба вуҷуд оварда буд. Ҳангоме ки дар Институти фалсафа дар солҳои 70 – 80-ум ба таҳияи мероси фалсафии Абӯалӣ ибни Сино, ба ҷашни 1000-солагии таваллуди ӯ омодагӣ медидем, Тоҷиддин Мардонӣ дар тарҷумаи чанде аз осори файласуфи бузургамон аз арабӣ ба русӣ ва тоҷикӣ хеле заҳмат кашида буданд.

Дониши васеъ ва таҷрубаи тарҷумонӣ дар кишварҳои арабӣ дар замони шӯравӣ ва хислатҳои инсонӣ ӯ боиси ба корҳои дипломатии оянда сафарбар шудан заминаи гузаштанд. Дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон ба чунин кадрҳо эҳтиёҷ зиёд буд ва ҳафт. Ҳануз аз солҳои аввали он Тоҷиддин Мардонӣ ба вазифаҳои масъул дар вазорати корҳои хориҷии кишвар таъин шуда буданд. Бо назардошти таҷруба ва донишу хислатҳои инсонӣ Мардонӣ. Ҳукумати Ҷумҳурии эшонро ба вазифаи муҳим – Сафири фавқулодда ва мухтор дар Ҷумҳурии Узбекистон ва баъдан дар Ҷумҳурии Туркменистон (солҳои 1995 – 2004) таъин намуда буд ва дар ин самт донишманди мо муваффақона иҷроӣ вазифа намуд. Ин таҷрубаи худро давом дода, Тоҷиддин дар ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷӣ сарвари Ҷамъияти дӯсти Тоҷикистонро бо кишварҳои арабӣ дар уҳдадоранд ва рисолати худро дар таҳкими дӯстӣ ва тавсияи робитаҳои фарҳангӣ муваффақона иҷро мекунанд. Т. Мардонӣ асрҳои хеле муҳимро дар мавзӯе, ки дигарон таҳқиқ накарданд, таълиф кардаанд. Аз он ҷумла “ Мирзо Турсунзода ва ҷаҳони араб”, “ Дузабонӣ дар назми асрҳои IX – X”, “ Робитаҳои адабии арабҳо ва тоҷикон” Таърих ва замони муосир”, “ Масъуди Саъди Салмон ва назми арабӣ” ва ғайра. Яке аз асарҳои ахиран таълиф кардаи профессор Т. Мардонӣ “ Таъсири назми арабӣ ба шоирони форс – тоҷики асрҳои XI – XII” ба забони русӣ мебошад. Дар ин асар муаллиф масъалаҳои барои илми тоҷик зарурро дар бораи таъсири назми арабӣ ба эҷодиёти Ибни Сино, Носири Хусрав, Масъуди Саъди Солмон ва Умари Хайём мавриди баҳс ва таҳқиқи қарор додааст. Ҳар боби ин асарро метавон як асари монографии алоҳида донист.

Хулоса, Тоҷиддин Мардонӣ донишманди фозил, аз худхоҳию ғурури бечороӣ, яке аз олимони фозили муосири тоҷик ҳастанд, ки вучуди чунин донишмандон боиси ифтихор аст.

Академик Кароматулло Олимов

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матн мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯяи қоғазӣ сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, рақами телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ҷ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. –с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, с. 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, с. 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифони бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифони ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифони пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, *Осиё ва Аврупо* № 2, 2019 141 общая число страниц например:

Муллоахмадов М. Осори эроншиносӣ, қ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // *Илм ва чома*”, № 2 (10), 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, с. 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, с. 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Ба матбаа _____ тахвил гардид. Чопаш _____
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 60x84 1/8.
Ўзъи чопии шартӣ 23,0. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 03

Дар матбааи ҶДММ «МУЛКВАР» ба табъ расидааст.